STASYS YLA

VARDAI IR VEIDAI

MŪSŲ KULTŪROS ISTORIJOJE

STASYS YLA

VARDAI IR VEIDAI

MŪSŲ KULTŪROS ISTORIJOJE

NUO MAŽVYDO LIGI SKVIRECKO

Mielajam
Dr. Kaz. Pemkui
Stasys Yla
Daiuva, 1975. 8. 31.

DR. KAZYS PEMKUS
ARCHYVAS

LIETUVIŠKOS KNYGOS KLUBAS

008(474.5)(091)
Yl-12

NAMES AND FACES
IN LITHUANIAN CULTURAL HISTORY

by STASYS YLA

KU biblioteka
093000239686

Aplankas dail. Telesforo Valiaus

Spausdino "Draugo" spaustuvė, 1973 m.
4545 West 63rd Street
Chicago, Illinois 60629

P 1744

PRATARMĖ

Gyvename tokį tautinės buities laikotarpį, kuris vienu atžvilgiu dramatiškas, kitu — labai kūrybiškas. Kūrybinė dinamika reiškiasi nuostabiu gajumu net pačiose nepalankiausiose sąlygose. Betgi palankių sąlygų stokojome ir savo valstybės dienomis — tolimesnėj ir artimesnėj praeity. Daugiau dėmesio, kaip ir kituose kraštuose, buvo skiriama buitiniams, politiniams, ekspansijos arba gynybos reikalams. Nežiūrint to, kultūrinis gyvenimas brendo ir tolydžio vystėsi. Brendo atskiromis proveržomis, kurios nuo XVI a. vidurio kristalizavosi į sąjūdžius savai raštijai kurti, kalbai vystyti, švietimo lygiui kelti, savai praeičiai tyrinėti. Tose pastangose išaugo eilė ryškių asmenybių, kurių vardai ir veidai, o kartu ir vargai, mums vis dar per mažai pažįstami.

Be jų mūsų tauta vargiai būtų taip subrendusi kultūriškai ir pasiekusi dabartinio išsiskleidimo. Didele dalimi jie padėjo įveikti ir tuos sunkius bandymus, kurių mūsų istorijoje yra buvę nemaža. Kai gniuždavo politiniai ir kariniai vadai, iškildavo moraliniai, kultūriniai.

Kultūros žmonių vaidmenį sunku aptarti ir išskirti nuopelnais, nes ne visi kultūros vyksme dalyvauja tuo pačiu polėkiu. Vieni meta kultūros apmatus, kiti juos ataudžia. Vieni kultūros gyvenimą dinamina, kiti palaiko aukštumoje. Vieni ir kiti grumiasi su svetimy-

bėm ir menkavertybėm. Kultūra bręsta kontrastų ir kovos keliu, ir tai ypač ryšku mūsų tautos atveju. Kultūros žmonių profilis leidžia pajusti gyvą tautos pulsą.

Mūsų istorijoje kultūros žmonių galerija yra plati ir spalvinga — sunku net pasirinkti, dar sunkiau grupuoti. Vieni jų už mūsų asmeninio patyrimo bei pažinimo ribų, kiti šiapus. Įdomu žvalgyti vienus ir kitus, nors "pagautum" tik jų veido kertelę, apčiuoptum siluetą, aprėžtum pakenčiamus rėmus jų portretui.

Teko žvalgytis toje galerijoj ilgesnį laiką, rankioti medžiagą, viešai atsiliepti vienų ar kitų sukakčių proga. Ir žvalgyta dviem požiūriais — istoriniu ir psichologiniu. Istorinei įžvalgai naudota įvairi medžiaga. Jos dalis — dienoraščiai, atsiminimai, laiškai, asmeninė kūryba — leido, arba gundė pavartoti ir psichologinį spektrą.

Šiuo rinkiniu norėta, be kitko, prasklaidyti kai kurias miglas, susikloščiusias laiko bėgyje, aptemdžiusias platesnį mūsų kultūrinės raidos akiratį.

Autorius

TURINYS

Pratarmė 5

RAŠTIJOS PIRMŪNAI

Martynas Mažvydas
rašto pradininkų besižvalgant 11

Mikalojus Daukša
ieškant rėmų jo paveikslui 32

Kristijonas Donelaitis
rašytojo tapatybės beieškant 53

LIAUDIES KULTŪROS KĖLĖJAI

Juozas Arnulfas Giedraitis
tautinio žemaičių sąjūdžio vadas 75

Motiejus Valančius
liaudies švietėjas ir blaivintojas 93

Antanas Baranauskas
tautos dainius, tarmių tyrinėtojas 109

KULTŪROS BARŲ DERINTOJAI

Seminaristų sambūriai
liaudinės ir inteligentinės kultūros sankryžoje 169

Aleksandras Dambrauskas - Jakštas
kūrybinis universalistas 197

Antanas Smetona
tautinės vienybės ieškotojas 224

TAUTOS DVASINTOJAI

Jonas Mačiulis - Maironis
tautos dainius, dvasininkų ugdytojas 277

Jurgis Matulaitis
socialinis ir dvasinis dinamikas 289

Juozas Skvireckas
Šventojo rašto vertėjas,
pirmasis tautos metropolitas 310

Iliustracijų sąrašas 334

Vardų rodyklė 335

RAŠTIJOS PIRMŪNAI

Lietuviškas žodis seniai buvo gimęs, gal net seniau už kitų Europos tautų, bet tik neįrašytas į jokius paminklus. Veltui ieškota ankstesnių žodžio pėdsakų — jie atsirado tik su krikščionybės įsigalėjimu.

"Atėjusi į Lietuvą, ji pirmoji įkūrė mokyklas, išauklėjo inteligentiją ir išmokslino pirmuosius mokslininkus Vakarų Europos universitetuose. Tolimesnis intelektualinis dvasinis gyvenimas riedėjo tiesioginėje jos įtakoje... Katalikybė nuo pirmos savo egzistavimo dienos Lietuvoje pagerbė lietuvių kalbą ir tuo būdu padėjo pagrindą lietuvių tautinei kultūrai. Tuo tarpu pati Lietuvos valstybė buvo paniekinusi savo gimtąją kalbą" (J. Stakauskas, Krikščionybė Lietuvoje, 1938, 4-5).

Užtruko gerą šimtmetį, kol lietuvių kalba krikščionybės prieglobstyje ėmė vystytis į raštą, pradžioj tik rankraštinį. Jam išeiti viešumon ir plačiau pasklisti vis trūko sąlygų, kol pagaliau buvo sulaukta pirmųjų

lietuviškų knygų. Pirmieji žinomi jų autoriai buvo Martynas Mažvydas ir Mikalojus Daukša, o kiek nežinomųjų? Ką pagaliau žinome apie juos pačius ir tas sąlygas, pro kurias jie prasiveržė viešumon? Prie jų jungiame ir Kristijoną Donelaitį — grožinio rašto pirmūną.

Dramatinė pastanga kurti lietuviškąją raštiją buvo akivaizdi tautinės kultūros kristalizavimosi apraiška.

MARTYNAS MAŽVYDAS

RAŠTO PRADININKŲ BESIŽVALGANT

Mažvydas — įdomi tema ir dar įdomesnė problema. Kas iš tikro jis buvo? Kokios sąlygos jį iškėlė paviršiun? Ką mes apie jį žinom daugiau, be jo raštų, ir kiek tie raštai priklausė jam?

Grįžtame prie šio asmens jau ne vieną kartą, sukakčių progomis, bet istorinis fonas dar vis neišryškintas. Ar jis vienas ėmėsi lietuviškai rašyti? Kodėl neišsiteko Lietuvoj, o persikėlė į Prūsus ir įsijungė į reformaciją?

Kilmė ir mokslas

Mažvydas, kilimo valstietis ar miestelėnas, ne bajoras, jaunystėje buvo pasiekęs rimto išsilavinimo, tik nežinoma kur — Vilniaus katedros mokykloj, prie kurio nors vienuolyno ar gal kokiame dvare — privačiai. Jis gerai mokėjo lotynų kalbą ir neblogai išmanė teologiją. Dėl to prileidžiama, kad ruošėsi būti, o gal ir buvo katalikų kunigas.

Kunigų paruošimas ano meto Lietuvoje nebuvo organizuotas, nes dar nebuvo seminarijų. Jauni vyrai ruošėsi į kunigus įvairiais būdais, keisdami mokytojus ir mokyklas, protarpiais patys mokytojaudami dvaruose.

Viduklės dvare, Raseinių apskrity, mokytojavo vilniškis pranciškonas Stasys Rapolionis, bajoraitis iš Eišiškių. Iš čia su šešetu savo mokinių jis 1528 m. išvyko į Krokuvą, įsirašydami ten studijuoti teologijos. Tarp jų randame ir vėlesnius Rapolionio bendradarbius — Abraomą Kulvietį, kauniškį bajoraitį, ir Jurgį Zablockį, vilnietį bajorą iš Dubičių. Įsigijęs po ketverių metų teologijos bakalauro laipsnį Krokuvoj, Stasys Rapolionis vėl apie 10 metų mokytojavo dvaruose. Grįžęs į Vuduklę, jis sudarė naują mokinių grupę, kurioje, sakoma, buvęs ir Mažvydas — žemaitis, kaip tik kilęs iš šių apylinkių. Po teologinių studijų Krokuvoj, gal dar ir Vakaruose, taip pat keliavo per dvarus mokytojaudamas Jurgis Zablockis-Užubalis.

Šis jaunų dvasininkų-mokytojų darbas pagaliau išsivystė į naują viešą mokyklą, kuri, karalienės Bonos remiama, 1539 buvo įkurta Vilniuje. Tai buvo speciali mokykla, ruošusi didikų vaikus universitetinėms studijoms. Mokyklos direktorium tapo kun. Abraomas Kulvietis, neseniai grįžęs iš Vakarų ir Sienoje, Italijoje, gavęs abiejų teisių doktoratą. Jam talkino Zablockis, Rapolionis ir kiti. Spėjama, kad šioj mokykloj be kitų mokėsi Mažvydas ir jo pusbrolis Vilentas.

Šie dvasininkai, bent pirmieji trys, buvo susirišę su įtakingais didikais — viena, dėl paramos užsieninių studijų metu, o antra — kaip jų vaikų mokytojai. Didžiūnų politiniai planai ir jų susidomėjimas reformacija įvėlė šiuos jaunus dvasininkus į komplikacijas, dėl kurių jie turėjo palikti Vilnių ir savo kraštą.

Politiniai ir reformos planai

Lietuvos didikai, su kancleriu Albertu Goštautu priešaky, siekė tuo metu atsipalaiduoti nuo Lenkijos įtakų. Jiems pavyko išsikovoti, kad didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu būtų išrinktas jaunametis Žygimantas Augustas, kad jis apsigyventų Lietuvoje ir būtų auklėjamas Vilniuje. Su jaunuoju kunigaikščiu atkilo Vilniun ir jo motina karalienė Bona. Jaunamečio valdovo globėju, kaip jo pusbrolis, norėjo būti ir Prūsų hercogas Albrechtas, buvęs kryžiuočių magistras, perėjęs į liuteronizmą. Albrechtas norėjo tapti Lietuvos regentu ir verbavo tarp didikų politinius šalininkus bei religinės reformos simpatikus. Be Goštauto, jam pritarė Jonas Radvilas, Mikalojaus Juod. brolis, Stasys Kęsgaila, Žemaičių seniūnas, ir kiti. Kęsgaila buvo vienas iš tų, kaip tvirtina lenkų reformacijos istorikas St. Kot, kuriam Albrechtas "pavedė palaikyti naujojo tikėjimo partizanus". Kitas Albrechto patikėtinis Žemaičiuose buvo Jonas Bilevičius, Viduklės savininkas, vėliau taip pat Žemaičių seniūnas, spėjamasis Mažvydo kaimynas, gal ir jo rėmėjas, o vėliau neabejotinas jo globėjas (La réforme dans le Grand Duché de Lithuanie, Bruxelles 1953, 12-13).

Kęsgailos parama, be kitko, naudojosi studijuodamas Krokuvoj ir Abraomas Kulvietis. Vėliau į Vakarų universitetus Kulvietį siuntė, aprūpinęs stipendija, pats kancleris Goštautas; siuntė per hercogą Albrechtą, kuris pradžioj bandė Kulvietį įstatyti į protestantiškus universitetus; bet šis, apsižvalgęs Wittenberge, rinkosi kitus — pradžioj Vokietijos, paskui Italijos.

Didikai savo planams buvo reikalingi raštingų pajėgių dvasininkų talkos. Pati reformacija Lietuvoj dar neturėjo dirvos, kaip Prūsuose tarp vokiškųjų ponų ir miestelėnų. Ji neprasiveržė, kaip Latvijoj ir Estijoj tarp vokiečių, kurie nusiaubė bažnyčias ir išvarinėjo kunigus bei vyskupus. Vokiečių, kurie pirmieji domėjosi reformacija, Lietuvoj buvo nedaug ir tie patys telkėsi labiau Vilniuje ir iš dalies Kaune. Žymesnieji Lietuvos bajorai tarp 1525-35 tyliai pritarė reformoms, kiek tai magino jų interesą pasipelnyti iš bažnytinių turtų. Atviresnis judėjimas ėmė reikštis vėliau, bet ir tai neryškus. Bene pirmasis kunigas, iš sakyklos Šilalėje ėmęs skelbti liuteronizmą, buvo Jonas Tartyla iš Batakių, tada priklaususių Kęsgailam. Antrasis žinomas iš kunigų, pradėjęs liuteronizmo tezes skelbti Vilniuje, vokiečių Šv. Onos bažnyčioje, buvo kun. A. Kulvietis, minėtos mokyklos direktorius. Be kitko jį rekomendavo pamokslininku vokiečiams hercogas Albrechtas. Kun. Tartyla buvo atleistas iš pareigų Žemaičių vysk. Vierbickio ir pasitraukė į Prūsus. Kulvietį ėmėsi tvarkyti Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis. Anksčiau, tiesa, nebuvo jokio varžymo iš valstybės pusės. Bet 1541 m. įsigalėjo pirmiau tik lenkams išleistas karaliaus Žygimanto Senojo dekretas, draudžiąs liuteronizmą skelbti ir Lietuvoje.

Kun. Kulvietis, nelaukdamas jam ruošiamo bažnytinio teismo ir eventualių kaltininimų remiantis karaliaus dekretu, pats 1542 m. slapta pasitraukė iš Vilniaus ir nuvyko pas hercogą Albrechtą Karaliaučiun. Su juo pasitraukė ir Jurgis Zablockis-Užubalis, o kiek vėliau ir Stasys Rapolionis.

Albrechtas Kulvietį padarė savo patarėju švietimo reikalams ir paskyrė partikuliaro (mokyklos) direktoriumi. Rapolionį pasiuntė doktorizuotis į Wittenbergą, o Zablockis, ilgai netrukęs, išklydo į Vakarų universitetus su būriu Lietuvos didikų vaikų, kaip jų vadovas ir globėjas. Kulvietis ir Rapolionis buvo paskirti pagrindiniais profesoriais — vienas graikų ir hebrajų kalbų, o antras teologijos — naujai (1544) įkurtame Karaliaučiaus universitete, kurio pirmuoju rektorium tapo Lietuvoj (Kaune) augęs vokietis, mokėjęs lietuviškai, studijavęs Krokuvoj, taip pat kunigas — Fridrikas Staphylus.

Lietuva neteko pajėgių raštingų, gerai išlavintų teologų, bet užtat galėjo jais atsiremti hercogas Albrechtas, planavęs per šiuos lietuvius daugiau laimėti savo universitetui naujų studentų iš Lietuvos. Šalia profesūros šiem Lietuvos dvasininkam — Kulviečiui ir Rapolioniui — hercogas pavedė ruošti lietuviškąjį katekizmą. Kiti tuo pačiu laiku ruošė katekizmus prūsų, lenkų ir vokiečių kalbomis.

Katekizmas ir jo autorystė

Lietuviškojo katekizmo rengimas nutrūko dėl nelauktos Kulviečio ir Rapolionio mirties. Tada iškilo naujo tinkamo pakaito klausimas, ir hercogas 1545 metų pradžioj kreipėsi laišku į savo patikėtinį Žemaičiuose — Joną Bilevičių, prašydamas surasti jam Mažvydą. Paskui hercogas rašė pačiam Mažvydui, kviesdamas atvykti į Karaliaučių. Šis teisinosi nemokąs vokiečių kalbos ir nesiskubino priimti kvietimo. Ar tais metais jis buvo nuvykęs į Karaliaučių pasiimti ka-

tekizmui surinktos medžiagos, kaip spėja Vac. Biržiška (Aleksandrynas I, 82), sunku patikrinti. Yra žinoma, kad 1546 metais gegužės mėnesį hercogas Albrechtas pasimatė su Mažvydu Vilniuje, ir šis galutinai apsisprendė vykti į Karaliaučių. Atvyko birželio mėnesį, gavo hercogo paramą ir ėmėsi ruošti katekizmą. Tų metų rugpiūčio 1 dieną įsirašė studentu į Karaliaučiaus universitetą. Mažvydas baigė katekizmo ruošos darbą per pusę metų ir atidavė Hanso Weinreicho spaustuvei Karaliaučiuje. Spaudos darbas užtruko beveik ištisus 1547 metus. Knyga išėjo nedidelio formato, 79 puslapių, pavadinta **Catechismvsa prasty Szadei**, tai reiškia — Katekizmo prasti žodžiai. Jos atspausta nedaug, apie 200-300 egzempliorių. Pačiam penkių dalių katekizmui buvo skirta 23 puslapiai ir vienuolikai giesmių su gaidomis 30 puslapių. Prie to pridėta 4 puslapiai elementoriaus, versto iš lotynų kalbos, prakalba lotynų kalba, kurią parašė Karaliaučiaus universiteto rektorius Staphylus, ir eiliuota įžanga lietuvių kalba, kurioje akrostiku įrašytas (nuo 3 ligi 17 eilutės) Mažvydo vardas ir pavardė. Katekizmas dedikuotas Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai.

Kas iš tikro laikytinas šio leidinio autorium — Mažvydas ar kas kitas? Vc. Biržiška mano, kad "Mažvydas negali būti laikomas vieninteliu katekizmo sudarytoju, nei apskritai lietuviškos knygos ir literatūros pradininku" (Senųjų liet. knygų istorija I, 1955, 84). Pagrindiniai katekizmo rengėjai buvo Rapolionis ir Kulvietis, o Mažvydas tik atbaigėjas. Tačiau atbaigti šį darbą reikėjo teologinių ir kalbinių kvalifikacijų. Kur ir kaip jis jas įsigijo?

Ruošdamas katekizmą, Mažvydas įsirašė teologijos studentu į Karaliaučiaus universitetą. Tai rodytų, kad jis pilnų teologinių kvalifikacijų dar neturėjo. Išklausęs tris semestrus, jis gavo teologijos bakalauro laipsnį, o šis teikiamas po ketverių studijų metų. Vadinas, Mažvydui buvo įskaityta maždaug treji studijų metai kitur. Tuos trejus metus jis turėjo mokytis Lietuvoj, nors kai kas prileidžia, kad galėjęs bent kurį laiką mokytis ir Krokuvoj. Tiek metų teologijos anais laikais užteko, kad būtų buvęs įšventintas kunigu. Kitas klausimas: kur ir kaip Mažvydas pasiruošė lietuvių rašto kalbai? Tiesioginių žinių nėra, bet jo ryšys su Rapolionio-Kulviečio grupe ir šių mokykla Vilniuje jau daug pasako. Kulvietis buvo ne tik teologas ir juristas, bet ir filologas, mokėjęs biblines kalbas, be to, vokiečių, italų, lenkų. Jis vertė į lietuvių kalbą Dovydo psalmes ir, pasak Vc. Biržiškos, "buvo paruošęs ištisą rinkinį lietuviškų giesmių" (op. cit. 85). Rapolionis, mokėjęs klasines kalbas ir hebrajų, vertė evangelijas, o be to rašė giesmes. Viena giesmė pateko į Mažvydo katekizmą, gauta iš Jurgio Zablockio; tad ir šis rašė lietuviškas giesmes. Būdamas su jais, kaip mokinys (kitų spėjimu, ir mokytojas) Vilniuje, Mažvydas galėjo įsitraukti į vertimo darbą, o jo akrostikinis eilėraštis katekizmo pradžioj rodo, kad jis mokėjo eiliuoti ir parodė talento. Šis eilėraštis yra bene pirmas originalus literatūros kūrinys lietuvių raštijoje.

Dvi raštingų kunigų kartos

Iš Mažvydo bendralaikių, kurie pasirodė raštingi, minėtini dar šie kunigai: **Stasys Marcijonas**, studi-

P 1744

javęs su Mažvydu Karaliaučiuje, vėliau klebonas Lazdynuose; **Aleksandras Rodūnionis,** atvykęs užbaigti teologinių studijų tais pačiais metais, kaip ir Mažvydas, vėliau Kaukėnų klebonas; **Baltrus Vilentas,** Mažvydo pusbrolis — bajoraitis, atvykęs kiek vėliau į Karaliaučių, čia baigęs studijas ir nuo 1550 m. Karaliaučiaus lietuvių klebonas; **Augustinas Jomantas,** atvykęs į Karaliaučių studijuoti tuo pačiu laiku kaip Mažvydas, vėliau Kraupiškio kunigas, o po Mažvydo— Ragainės; **Tomas Gedkantas,** kunigas jau Lietuvoj, pakviestas užimti Širvintos parapiją, po metų tęsęs studijas Karaliaučiuje ir vėl grįžęs į Širvintą.

Kiti kunigai valstiečių kilmės, kaip ir pirmieji, atsirado Prūsuose, bet negavo progos studijuoti Karaliaučiuje. Jie buvo jaunesni, gimę tarp 1530 ir 1533 metų, tačiau greit paskirti klebonais: **Mikalojus Blotnas** į Klaipėdą, paskui į Pilupėnus, **Morkus Raseiniškis** į Pilkalnį, **Jurgis iš Eišiškių** į Rusnę, kur jam, kaip mokytojas, talkino **Mikalojus Siautila,** vėliau baigęs studijas Karaliaučiuje ir perėmęs Rusnės klebono pareigas. Šie yra parašę arba vertę lietuviškų giesmių.

Lietuvišku raštu, kaip matome, domėjosi dvi kunigų kartos — vyresnė ir jaunesnė. Vyresnioji turėjo savo tarpe akademikų, mokėjusių biblines kalbas, o jaunesnioji tik lotynų ir slavų kalbas. Pastaroji karta atrodo buvusi gausesnė gal dėl to, kad iš jos buvo daugiau pasitraukusių į Prūsus. Iš pirmosios pasitraukė trys mums žinomi, bet ir ši karta turėjo būti žymiai didesnė. Sprendžiama iš to, kad su Rapolioniu ir Kulviečiu į Krokuvos akademiją įsirašė studijų dar

ketvertas: Motiejus iš Ašmenos, Kasparas iš Užuguosčio, Mikalojus iš Drukšių ir Adomas iš Drohičino. Tokių, kurie tuo laiku studijavo Krokuvoje, buvo ir daugiau, tik jie nepasitraukė į Prūsus ir neiškilo savo raštingumu. Vc. Biržiška pastebi, kad "ne tik penki pirmieji mūsų protestantų rašytojai (įskaitant Mažvydą ir Jomantą, Y.), bet daugumas kitų Mažvydo bendradarbių buvo kilę... iš Didžiosios Lietuvos ir ne vien iš jos vakarų, bet ir iš rytinių dalių... lietuviai rytiečiai" (op. cit. 85-86). Tai rodytų, kad tautinis kalbinis susipratimas ir pasinešimas rašyti buvo plačiau pasireiškęs tarp kunigų Lietuvoje, ir jis turėjo būti žymiai ankstyvesnis už reformacijos pradžią.

Pirmieji rašytojai tebėra nežinomi

Mūsų raštijos tyrinėtojai teigia, kad rankraštinių maldų, giesmių ir evangelijų vertimų būta žymiai anksčiau, tik vis nepasisekė jų rasti. Nors "senieji tekstai nėra išlikę, bet apie juos kalba istoriniai šaltiniai", pastebi J. Lebedys, ir tuos šaltinius jis analizuoja Mik. Daukšos monografijoj (Vilnius, 1963, 174-76). Pagaliau 1962 m. Vilniaus universiteto bibliotekoj, rankraščių skyriuje, buvo rasta 1503 m. Strasburge išleista knyga **Tractatus socerdotalis**, kurios gale buvo ranka įrašyti poteriai lietuvių kalba. Šį radinį tyrinėjo J. Lebedys su J. Palioniu ir savo duomenis paskelbė Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimuose III (1964, 109-135). Rastoji knyga su pridėtiniais lapais buvusi įrišta prieš 1510 metus, o maldų įrašai padaryti apie 1517. Tos maldos atrodo nurašytos iš dar senesnio teksto. Kadangi radinio kny-

ga priklausė pranciškonų bibliotekai Vilniuje, tad ir lietuviškų maldų įrašytojai galėjo būti pranciškonai — bernardinai. Pranciškonai buvo seniausi Lietuvos krikščionintojai ir pirmieji Vilniaus vyskupai, dėl to lietuvių rašto pradžia, atrodo, natūraliai sietina su šiais vienuoliais. Be kitko, Vilniaus pranciškonas yra buvęs ir Stasys Rapolionis, vyriausias mažvydinės grupės atstovas, vyresnis už Kulvietį ir Zablockį bent 25 metais. Jis pasitraukė iš vienuolių, būdamas jau 40 metų amžiaus, tad jo lietuviškumo ir raštingumo šaknys veda į tą patį pranciškonų židinį Vilniuje.

Kad lietuviškasis raštas yra žymiai senesnis, negu Mažvydo katekizmas, tvirtina keletas kvalifikuotų žinovų. Norvegų kalbininkas Chr. S. Stang, parašęs studiją apie Mažvydo katekizmo lietuvių kalbą, teigia, kad šiame katekizme yra "įvairaus senumo kalbinė medžiaga. Senose bažnytinėse formulėse (kurias vartoja Mažvydas, Y) pasitaiko formų, kurios šiaip katekizme nėra vartojamos... Šios formos kyla iš archaizuojančios bažnytinės kalbos" (Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo 1929, 179). K. Jablonskis, tyrinėjęs Mažvydo kalbinę aplinką, teigia, kad bendrinė lietuvių kalba buvo susidariusi prieš pasirodant pirmajai lietuviškajai knygai ir kad ta kalba jau buvusi vartojama raštui. Tą kalbą vartoję vienuolynų pamokslininkai ir vikarai bei mokytojai pamoksluose ir mokyklose. Turėję būti ir jų pačių paruošti ar iš kitų nurašyti evangelijų tekstai, katekizmas, žymesni pamokslai (Senoji lietuviška knyga, Kaunas 1947, 99, 105). Tai patvirtina ir Vilniaus sinodas, paskelbęs 1528 metais reikalavimą, kad para-

pinių mokyklų mokytojai "savo mokiniams teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Pauliaus laiškus lygiai abiem kalbom — lietuvių ir lenkų". Vadinas, lietuviškieji evangelijų ir šv. Pauliaus tekstai turėjo būti žymiai anksčiau paruošti.

Lietuviškojo rašto pradininkai dar nėra žinomi, bet jų reikėtų ieškoti XV šimtmetyje. Šiame šimtmetyje buvo didesnis neofitinis uolumas, ypač siekiant įpilietinti krikščionybę Žemaičiuose ir sutiprinti visoj Lietuvoj. Buvo ir didesnių pastangų atsipalaiduoti nuo Lenkijos bei jos įtakų ir paruošti savų dvasininkų, pasinaudojant Prahos ir Krokuvos akademijomis. Toms studijoms buvo parenkami kandidatai ne vien iš kilmingųjų, bet ir iš pačių neturtingųjų. Praha ir Krokuva buvo pirmieji židiniai, kur lietuviai dvasininkai susidūrė su humanistinėm įtakom, kreipusiom daug dėmesio tautinėm kalbom. Prahos universitetu, kur buvo įsteigtas specialus bendrabutis lietuviams, deja, mažai lietuvių pasinaudojo. Yra žinomi tik trys baigę Prahos akademiją: Vytauto brolio Butauto sūnus Vaidutis, kuris 1401 m. tapo Krokuvos akademijos rektoriumi, Kristupas iš Lietuvos ir Motiejus iš Vilniaus, vėliau dar tęsęs studijas Italijoj (Sienoje). Pastarasis, vadinamas Motiejum Trakiškiu, tapo pirmuoju Žemaičių vyskupu (1417 - 1422) ir po to ketvirtuoju Vilniaus vyskupu (1422 - 1453). Jis reikalavo iš kunigų, kad išmoktų lietuviškai ir šia kalba aptarnautų tikinčiuosius; nemokančius lietuviškai jis nenoromis šventino į kunigus ir vengdavo tokius skirti klebonais (LE XIX, 316).

Motiejaus Trakiškio laikais iš Vilniaus vyskupijos pradėta daugiau siųsti studentų, būsimų dvasinin-

kų, į Krokuvos akademiją. Čia 1442 - 1492 metų laikotarpyje lietuviai gavo daugiau kaip 40 bakalaurų, 13 magistrų ir 2 doktoratus. Pagal Moravskio apskaičiavimą, bakalaurus gaudavo tik ketvirtadalis studentų, o magistrus dešimtadalis, dėl to spėjama, kad minėtame laikotarpyje Krokuvoje mokėsi apie 300 - 400 lietuvių studentų (M. Ročka, Lietuviai studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje: Literatūra ir kalba IX, Vilnius 1966, 63). Po 1492 metų, iškilus nesantaikai tarp Lenkijos ir Lietuvos, lietuvių studentų skaičius Krokuvoje labai sumažėjo, bet už tai daugiau pradėta keliauti į Prancūzijos, Vokietijos ir Italijos universitetus. Į Italiją krypo dėmesys iš dalies dėl to, kad lietuviai vis labiau pabrėžė savo giminystę su romėnais. Italijoje savo studijas baigė ir praleido 30 metų (buvo net Sienos universiteto rektoriumi) Martynas Lintvaras, vilnietis, vėliau Žemaičių vyskupas († 1515). Jis laikomas autoriumi pirmosios Lietuvoje parengtos knygos **Agenda**, atspaustos 1499 m. Gdanske (R. Krasauskas, LE XVI, 420 - 421; M. Ročka, Mažvydo lotyniškieji raštai: Literatūra ir kalba VII, Vilnius 1964, 113 - 114). Ši **Agenda** (ritualas) nėra išlikusi, tad nežinia, ar joje buvo lietuviški poteriai ir krikšto bei santuokos lietuviškos formulės. Bet yra žinoma, kad šis vyskupas rūpinosi plėsti lietuvių kalbos vartojimą Žemaičių sielovadoje ir išreikalavo iš DLK Aleksandro privilegiją skirti tik lietuvius kunigus į didžiųjų kunigaikščių įkurtąsias parapijas (Cod. Babinowski I, fol. 17v - 18v). Panašią privilegiją 1501 m. buvo gavęs ir Vilniaus vyskupas Albertas Taboras (CDV I, N 480 ir N 248).

XVI a. pradžioj vėl pradėta daugiau vykti į Krokuvą studijų, bet šį kartą labiau iš Žemaičių nei iš Rytų Lietuvos. Nebesustojo keliavimas ir į Vakarų universitetus, ypač Italiją. Kaip kituose kraštuose, taip ir Lietuvoje pradėta labiau rūpintis parapinėmis mokyklomis ir savos lietuvių kalbos dėstymu jose. "XVI a. pradžioje jau būta Lietuvoj nemaža žmonių, palyginti gerai mokančių lietuvių rašto kalbą" (M. Ročka, op. cit., Literatūra ir kalba IX, 75). Šiandien jau yra galutinai pakitusi pažiūra, kurią prieš 50 metų buvo skelbęs Mykolas Biržiška **Mūsų raštų istorijoje** (1920, 4), kad "lietuvių raštų lopšys yra Mažoji Lietuva (Prūsai), o jų motina reformacija".

Prūsų reformacijos ryšys su lietuviškumu

Liuteronizmas iškilo kaip tautinė vokiečių religija. Taip jis buvo priimtas Pabaltijo vokiečių ir vokiškos kilmės Prūsų miestiečių. Pati Prūsija buvo tautybių ir kalbų mišinys su dominuojančia vokiečių kalba. Šalia vokiečių, buvo senųjų prūsų, lietuvių, kuršių ir lenkų, kurie neskubėjo reformuotis, kaip vokiečiai. Ypač lietuviai pasirodė užsispyrę nesinaudoti liuteronų kunigų patarnavimais, kaip rodo Mažvydo laiškas, rašytas hercogui 1551 metais. Lietuvių gyvenamos sritys buvo nemažos, bent trys didelės apskritys — vadinamoji Prūsų Lietuva, neskaitant salų įvairiose kitose vietose.

Prūsų reformos vadas hercogas Albrechtas iš pradžių daugiau rūpinosi palenkti liuteronizmui visą Lietuvą. Tačiau šis žygis jam nesisekė, nežiūrint palankumo iš kai kurių didikų pusės ir Lietuvos vokiečių

pasinešimo į liuteronizmą. Šio plano jis nemetė ir toliau, tačiau apsižiūrėjo, kad pati reforma sunkiai vyksta jo krašte, ypatingai tarp nevokiečių. Dėl to jis mobilizavo raštingus žmones, kad visoms tautybėms būtų paruošti katekizmai ir kitokia literatūra. Tokių žmonių lietuviams jis neturėjo pas save, dėl to pasinaudojo atvykusiais į Karaliaučių Kulviečiu ir Rapolioniu, o paskui kvietė Mažvydą. Su šiais pajudėjo ir kitų kunigų banga, patalkinusi hercogui spręsti lietuvių aptarnavimą parapijose. Toji banga daugiausia pagavo valstiečių kilmės kunigus, kurie Lietuvoje sudarė lyg ir antrąją — žemesnę kunigų klasę. Jie savo krašte buvo amžini vikarai, o Prūsuose galėjo būti parapijų vadovais. Jaunus kunigus galėjo traukti ir didesnė religinė laisvė bei domėjimasis šeima. Apie materialines sąlygas, tur būt, mažai kas žinojo, bent nenujautė, jog ir čia reikės vargti.

Dėl lietuviškumo — tai Prūsuose jie nepasidarė lietuviškesni, jei toki nebuvo Lietuvoje. Minėtasis kun. Jonas Tartyla iš Batakių, pasitraukęs į Prūsus, savo lietuviškumo niekur neparodė, nors buvo lietuviškose Lukos ir Įsruties parapijose. Jis vedė vokietaitę ir tapo pradininku garsios suvokietėjusios Batockių giminės. Iš visos eilės pasitraukusių ir vedusių dažniausiai vokietaites tik nežymi dalis ėmėsi rašto, o iš tų, kuriuos minėjome, tik šeši ryškiau ir stipriau pasirodė raštų srityje. Kiti teparašė ar išvertė po vieną ar dvi giesmes. Jų vaikai ir vaikaičiai, nors ne vienas išėjo į pastorius, mažai besidomėjo lietuvišku raštu. Spausdintas lietuvių raštas iškilęs Prūsuose, deja, neturėjo palankių sąlygų. Tai rodo Mažvydo pavyzdys.

Jis prirašė daug, o atspausdino tik katekizmą ir pora smulkių leidinėlių. Jei ne pusbrolis Vilentas, jo kiti darbai būtų žuvę. Prūsų reformacijos palankumas lietuviškam raštui buvo atsitiktinis, ir jis lietė tik katekizmo rengimą.

Didesnio palankumo nebuvo ir iš didikų, kurių globa naudojosi Rapolionis, Kulvietis ir kiti. Toks Stasys Kęsgaila arba Jonas Bilevičius, kiek rūpinosi reformacija, tiek mažiausiai domėjosi lietuviškumu. Ar ne paradoksas, kad Kęsgailai buvo dedikuotas ne lietuviškasis, o lenkiškasis Sekliucijono katekizmas, nors vienas ir antras buvo atspausti artimu laiku.

Reformacijos formos ir naujos reformos buvo dar taip nenusistojusios, kad ir kunigai, kaip toks Stasys Marcijonas, tapęs liuteronu iš katalikų, paskui puolėsi į kalvinus, o nuo šių bėgo į Prūsus ir vėl tapo liuteronų kunigu. Pats Karaliaučiaus univ. rektorius, Mažvydo katekizmo įžangos autorius, buvęs katalikų kunigas, paskui dėstęs liuteronų teologiją po Rapolionio, pagaliau 1555 m. vėl grįžo į katalikybę. Tuo metu reformacija dar buvo tikras **fluidas** — nenusistojusi, tai sunku buvo laukti, kad ji duotų stabilumo religiniam, juoba tautiniam apsisprendimui. Be reikalo savus lietuviško sąjūdžio nuopelnus nurašome Prūsų reformacijai. Betgi tokie jau esame, kad ir katalikybės įvedimo nuopelną greičiau atiduodame lenkams nei Mindaugui.

Mažvydo, jo draugų ir tautos tragika

Atlikęs pavestą katekizmo paruošimą, Mažvydas pats turėjo ieškotis darbo. Grįžti į Lietuvą nenorėjo,

o greičiausiai — negalėjo, bent ligi 1548, kol mirė Žygimantas Senasis. Pagaliau buvo gavęs pastoriaus vietą Ragainėje ir vedęs buvusio pastoriaus dukterį vokietaitę. Ekonominė jo padėtis buvo ne per geriausia, nes šalia parapijos, turėjo verstis, pramokęs vokiškai, dar vertėjo pareigomis prie vietos savivaldybės. Savo ekonomine padėtimi ne kartą skundėsi pačiam hercogui. Parapiečiai lietuviai jo pamokslų neklausė, į jo bažnyčią nėjo nei krikštytis, nei tuoktis: vis traukė į Didžiąją Lietuvą, šaukėsi katalikų kunigų patarnavimo, vyko į garsiuosius atlaidus, slapta garbino šventuosius ir šventė jų šventes. Tas žmonių nepalankumas buvo ne tik naujajai religijai, bet, atrodo, ir Mažvydo asmeniui. Mažvydas šaukėsi hercogo dekretų palenkti žmonėms į naują tikėjimą ir jo bažnyčios lankymą. Nemetė, tiesa, lietuviško rašto, bet nebegalėjo visko atspausdinti, nes liuteronizmo reikalai sutriko ypač Lietuvoj, pasukus ją 1556 kalvinizmo kryptim. Mažvydas išleido dar du mažesnius leidinius. **Giesmę S. Ambraszeijaus** arba Te Deum (1549) ir **Formą Chrikstima** (1559) ir pasimirė 1563 gegužės 21, teišgyvenęs 43 metus.

Tragiškas buvo ir kitų jo vyresnių draugų likimas. Kulvietis nerimo Prūsuose ir darė žygių grįžti Lietuvon. Tuo reikalu 1542 spalio mėnesį rašė laišką karalienei Bonai, prašydamas jį užtarti. Nesulaukęs atsakymo, laišką paskelbė viešai, pavadindamas **Confessio fidei Abrahami Culvensis** (1543). Prieraše jis iškelia bene skaudžiausią dalyką: "Yra daug... lietuvių, labai išsimokslinusių, kurie galėtų būti naudingi valstybei, bet mano likimo įbauginti jie apsigyveno

Vokietijoje. Kai kuriuos jų priglobė šviesiausias Prūsijos hercogas, kai kuriuos kiti kunigaikščiai... Skaudu... mums visiems, kad trokšdami dirbti saviesiems, dabar dirbame svetimiesiems". Kartą jis buvo parvykęs Lietuvon turto reikalų tvarkyti ir nesiskubino grįžti Karaliaučiun. Po Žygimanto Senojo mirties, raginamas Jurgio Zablockio, grįžo į Vilnių jau religinės misijos dėlei. Jo sveikata staiga pablogėjo, ir jis, nuvykęs pas motiną Kulvon, mirė ant jos rankų 1545 birželio 6, tesulaukęs 35 metų. Sakoma, miręs džiova.

Stasys Rapolionis, genialus ir nepaprastai iškalbus kuprelis, buvo sugundytas tuoktis, bet pervargintas vestuvinių iškilmių, buvo paralyžiuotas ir po keleto dienų 1545 gegužės 13 mirė Karaliaučiuje, sulaukęs 60 metų.

Jurgis Zablockis, grįžęs į Vilnių kartu su Kulviečiu, po šio mirties vėl išvyko į Karaliaučių, o iš ten su grupe didikų vaikų į Tuebingeną. Jis mirė tais pačiais metais kaip Mažvydas, sulaukęs 53 metų. Jo nuopelnai lietuviškoje dirvoje nemažesni, kaip minėtų jo draugų, bet jo vardas taip ir liko mums svetimas. (Apie jo kilmę plačiau rašo J. Lebedys Lituanistikos Baruose, Vilnius 1972, 66-77).

Mūsų istorija pilna tragiškų paradoksų. Prūsų valdovas, pretendavęs būti Lietuvos regentu, traukė katalikų kunigus iš Lietuvos savo liuteronizmui stiprinti tarp Prūsijos lietuvių. Tuo tarpu Mikalojus Radvilas Juodasis, po Goštauto tapęs Lietuvos kancleriu ir pasukęs Lietuvą kalvinizmo kryptim, gabenosi iš Lenkijos reformatų pastorius. Lietuvių jėgos buvo atitrauktos iš savo krašto, o svetimos sugabentos. Kata-

likybė, kad ir dideliais vargais, jau buvo prasiveržusi pro tą miglotą tarpsnį į aiškesnį lietuviškos kultūros pavidalą, bet užliejo kraštą nauja lenkiškumo banga. Radvilas Juodasis įsteigė Lietuvoj pirmąsias spaustuves — Brastoje 1553 ir Nesvyžiuje 1562, bet jų vadovais paskyrė lenkus. Šios spaustuvės gamino tik lenkiškus, gudiškus, tarpais lotyniškus leidinius, nė vieno lietuviško. Ir vadinamoji Brastos Biblija, kuriai paruošti buvo sudarytas nemažas štabas ir išleista daug pinigo, išėjo lenkiška, ne lietuviška.

Buvo savotiškas paradoksas, kad prieš 400 metų Karaliaučius, bent kurį laiką, buvo lietuviškesnis už Vilnių, valdomą Radvilų. Ten, Karaliaučiuje, universitetui vadovavo du lietuviai teologai — Kulvietis ir Rapolionis — ir trečias, sulietuvėjęs vokietis Staphylus, o Lietuvos kalvinų **Jednotai** dirigavo trys lenkų teologai — Simonas Zacijusz, Simonas Budny ir Martynas Czekowicz.

Tų laikų tautos dramos mes dar nepajėgiame suvokti, nes stingame specialių studijų. Bet gal kada ateis laikas ir šiam tautos laikotarpiui ryškiau prašviesinti. Mažvydas buvo tik vienas iš ryškesniųjų šios dramos personažų.

Mažvydo darbą pratęsia Vilentas ir Bretkūnas

Mažvydas būtų likęs mažiau žinomas, jeigu jo darbo nebūtų toliau tęsęs jo pusbrolis Baltrus Vilentas. Iš visų lietuvių jis gavo geriausią Karaliaučiaus parapiją — pačiame krašto centre, kur veikė spaustuvės ir buvo galima lengviau prieiti prie valdžios bei paramos. Ligi Mažvydo mirties jis pats nieko lietu-

viškai nerašė. Bet, gavęs rašytinį pusbrolio palikimą jautėsi įpareigotas jį paskelbti. O iš to palikimo buvo vienas labai reikalingas dalykas — lietuviškasis giesmynas. Pirmąją to giesmyno dalį (nuo advento ligi graudulinių — vasario 2) Mažvydas paliko beveik paruoštą spaudai, o antrajai daliai — tik medžiagą. Vilentas 1566 metais išleido **Giesmes Krikszczioniszkas,** I dalį, ir jas atspaudė Daubmano spaustuvėje. Antrąją dalį teko Vilentui pačiam tvarkyti ir gerokai papildyti iš Kulviečio palikimo bei kitų amžininkų ir pridėti savo paties parašytų bei verstų giesmių. Ją atspaudė tas pats Daubmanas 1570 metais. Per abi dalis buvo paskelbta viešumai 136 giesmės visiems metams. Šis leidinys vėliau tarnavo pavyzdžiu ir pagrindu leidžiant kitus giesmynus Prūsuose. Buvo dar vienas nedidelis Mažvydo rankraštis, būtent **Paraphrasis permanytinas Poteraus maldos,** kurį Vilentas išleido 1574

Beruošdamas pusbrolio raštus spaudai, Vilentas ir pats įsitraukė į raštą, paruošdamas du darbus: **Mažąjį katekizmą** klebonams, išverstą iš vokiečių kalbos ir išleistą 1575, ir **Evangelijas bei epistolas** sekmadieniams ir šventadieniams, išleistas 1579. Pastarajam darbui jis pašventė apie 10 metų.

Lietuviškajam raštui Vilentas laimėjo naują jėgą — Joną Bretkūną, gimusį 1536 Bumbliuose, Prūsijoj. Iš motinos pusės jis buvo prūsas, o iš tėvo — vokietis. Kai jis, devyniolikmetis, atsirado 1555 metais Karaliaučiaus universitete su 5 gražiais kišenėje, Vilentas ėmėsi globoti. Tur būt, jį rėmė ir toliau, kai po metų išvyko į Wittenbergo universitetą. Jo studijos užtruko ligi 1562, ir po to jis gavo kunigo vietą Labguvoje,

pusiau prūsų, pusiau lietuvių parapijoj. Čia būdamas pradėjo rinkti medžiagą savo krašto istorijai, domėjosi vietos papročiais, užrašinėjo liaudies dainas, o nuo 1569 m. pradėjo versti į lietuvių kalbą Šv. Raštą. Sakoma, kad šio darbo imtis jį skatino Vilentas.

Po Vilento mirties (1587) Bretkūnas gavo lietuviškąją Karaliaučiaus parapiją, kur ekonominės sąlygos buvo geresnės ir laiko raštams buvo daugiau. Čia būdamas jis paruošė pirmąją lietuvišką maldaknygę — **Kollectas, arba Paspalitas Maldas** ir **Giesmes Duchaunas**, verstas iš vokiečių, lotynų, lenkų, panaudotas iš Mažvydo giesmyno ir paties naujai parašytas. Šiuos abu leidinius ir Mažvydo **Paraphrasio** antrąją laidą jis paskelbė 1589 metais. Šv. Rašto vertimą, kuris jam užtruko beveik 12 metų, baigė 1591 ir po metų paruošė dviejų dalių **Postillą** — pamokslų rinkinį sekmadieniams. Su Šv. Rašto leidimu jam nesisekė. Konsistorija reikalavo pataisyti, ir jis, pataisęs, grąžino konsistorijai, bet ši nesirūpino išleisti. Įsiterpė Lietuvos kalvinai, siūlydami išleisti, bet Prūsų hercogas, Abrechto sūnus Albrechtas Fridrikas, įsakė konsistorijai vertimą atpirkti iš vertėjo, o ši, atpirkusi rankraštį, vis tiek nesiskubino išleisti. Tai buvo įrodymas, kad prūsų valdžia lietuvišką raštiją siekia pristabdyti. Bretkūnas mirė 1602 maru, o jo vertimo rankraštis pagaliau atsidūrė Karaliaučiaus universiteto archyvuose. Iš archyvo nusirašė Dovydo psalmes ir jas 1625 m. išleido Jonas Rėza, buvęs Tolminkiemio, paskui Karaliaučiaus lietuvių klebonas. Jis ruošėsi išleisti ir visą Bretkūno Šv. Raštą dalimis, bet nelauktai mirė 1629, pakirstas maro, kaip ir Bretkū-

nas. Rėza priklausė naujai, vietinių lietuvių kunigų kartai, iš kurios atsirado ir daugiau bandančių rašyti lietuvių kalba. Tarp šios kartos ir atkilusios iš Lietuvos stovi Bretkūnas, lyg tarpinė grandis. Bretkūnas gal nemažiau turėjo įtakos tolimesniam lietuviškos raštijos vystymuisi Prūsuose, kaip ir Mažvydas.

Bretkūnas "kūrė literatūrinę kalbą, literatūrinį stilių ir paliko stambiausią, greta M. Daukšos, XVI a. lietuvių kalbos paminklą. Bretkūnas ne tik tęsė pirmųjų rašytojų — Mažvydo, Vilento ir kt. — pradėtą darbą, bet perkėlė jį į aukštesnę pakopą, sustiprino ir išplėtė lietuvių raštiją... Jo poveikis buvo svarus ir ilgas. Jei ne Bretkūnas, kažin ar būtume sulaukę ir Donelaičio" (J. Lebedys, op. cit. 87).

Lietuviškojo rašto daigas, perneštas iš Lietuvos į Prūsus, leido savo šaknis, augino naujų ataugų, kartais šoktelėjusių gana aukštokai, pagaliau išugdė labai įdomią lietuviškosios raštijos šaką, kuri gaivino ne tik Prūsų Lietuvos tautinę gyvybę, bet nuspalvino ir jų liuteronizmą. Toji tragika, kai savieji turėjo ieškotis prieglobsčio pas svetimuosius, laiko perspektyvoje įgijo prasmės.

MIKALOJUS DAUKŠA

IEŠKANT RĖMŲ JO PAVEIKSLUI

Kitados kan. Tumas šūktelėjo: Gana tų Basanavičiaus ir Aušros minėjimų — kas penkeri metai! Ar Aušra pradėjo tautinį sąjūdį? Kurgi dingo Merkelio Giedraičio — Mikalojaus Daukšos laikai?

Savotiškas paradoksas, kad Daukša turėjo laukti 350 metų, kol lietuviai (Chicagoje) susipras jį atsiminti ir pagerbti. Pagerbti tai pagerbėm jo paveikslą, ypač jo prakalbą, bet į laiko rėmus nepažiūrėjom. Toks įspūdis iš Aleksandro Tveraičio straipsnio "Kan. Mik. Daukšos 350 metų mirties sukakčiai paminėti" (Draugas, 1963. 11. 16, klt. pr.).

Daukša Tveraičiui išėjo solistas, o jis buvo daugiau nei choristas, gal vienas iš dirigentų žemaičių chore ir visos Lietuvos raštingųjų ansamblyje. Tveraitis, žinoma, nekaltas, nes jis atstovauja bendram mūsų palinkimui neiti "per toli".

Lietuviškumas prieš Daukšą

Tveraitis norėjo kuo nors pateisinti Daukšos "išsišokimą" su tokia neįprasta prakalba. Vieną dalyką jis rado, kad XVI amžiuje "mūsų didžiūnai stvėrėsi lenkų kalbos, lenkiškų papročių, o tuo pačiu... pradėjo

niekinti visa, kas lietuviška". Kodėl XVI-me amžiuje? Juk jie stvėrėsi gudų kalbos pora šimtų metų anksčiau. Jau tada didelė jų dalis nusisuko nuo savojo kalbinio kamieno. Politinis posūkis į lenkus su Krėvos aktu (1385) ir herbų giminystė buvo tik plunksnų pakeitimas. Tačiau didikų sugudėjimas, paskui sulenkėjimas, labai pasunkino krikščionybei griebtis lietuvių rašto žymiai anksčiau. Argi kursi raštiją neraštingai liaudžiai?

Daukšos "išsišokimą" Tveraitis pateisina jo "supratimu, kad prieš protestantizmą reikia kovoti ne fizinėmis priemonėmis, bet liaudies gimtąja kalba". Apie kokį protestantizmą čia kalbama? Vienalyčio protestantizmo niekad nebuvo, juo labiau pas mus. Mūsų reformacija buvo tarpsniška: liuteronizmas, kalvinizmas, arijonizmas ir 72 rūšių sektos. Liuteronizmą pakeitė kalvinizmas, o šį suskaldė arijonizmas ir sektos. Po to liuteronai kiek atsigavo, bet vėl juos sugniuždė persiorganizavę kalvinai.

Koks tų atskirų reformos šakų santykis su lietuvių kalba? Tik pirminis liuteronizmas ja domėjosi ir ją puoselėjo. Bet liuteronizmas neįleido šaknų Lietuvoje — tarp lietuvių, o kalvinizmas, paskelbtas oficialiai 1556, jau 1570 metais priėmė lenkiškąją Sandomiro konfesiją. Lietuvos kalvinams vadovauti buvo pakviesti iš Lenkijos trys dvasininkai, kurie vėliau persimetė į sektas ir vadovavo arijonams, savo rankomis sužlugdydami kalvinizmą. Žemaičių didžiūnai, norėdami vėl atgaivinti kalvinizmą, turėjo prisiauginti naujų savų dvasininkų ir įsteigė pirmąją jų seminariją Šiluvoje, išsilaikiusią 1592 - 1635 metais, o po to Radvilai

įkūrė antrąją Kėdainiuose. Šios seminarijos lietuvių kalbai taip pat neskyrė daug vietos. Savi pamokslininkai ir toliau pamokslus sakė lenkiškai net ligi XVII a. pabaigos, išskyrus išimtis trijose vietovėse: Kėdainiuose, Biržuose ir Šiluvoje, kur šalia lenkiškų buvo ir lietuviški pamokslai.

Ligi Daukšos katekizmo (1595) kalvinai neišleido nė vieno lietuviško rašto. Apie kitas pusiau žydiškas sektas nėra nė kalbos. Nežinia, kuo kitados susižavėjo J. Pronskus, rašydamas knygą apie "Arijonų prisikėlimą" (1930). Bet tas prisikėlimas tikrai nebuvo nukreiptas prieš sulenkėjimą. Arijonai jau 1563 sukūrė savitą bažnytinę organizaciją Lietuvoje. Turėjo eilę savų bendruomenių, bet nėra žinių, kad jie būtų lietuviškai išleidę bent kokią giesmelę. Kalvinizmas buvo Radvilų (vėliau biržėnų šakos) reikalas, kaip arijonizmas — Kiškų (Onos Radvilaitės vyro, vėliau sūnaus). Šios dvi didikų giminės nebebuvo reikalingos kitokios kalbos, kaip lenkiškoji. O ir kalvinų bei arijonų masė buvo daugiausia poniška, tad kam jai tos liaudiškos kalbos?

Katalikybė, kalvinų ir arijonų akimis, buvo "Romos stabmeldybė". Kalvinams ji buvo stabmeldybė ypač dėl kryžių, statulų ir paveikslų kulto, o arijonams dar dėl to, kad Kristus laikomas Dievu, turįs dievišką prigimtį; Kristų, esą, galima prašyti užtarimo, bet jau, gink Dieve, ne melstis į jį.

Anksčiau toji "Romos stabmeldybė" rūpinosi ir ponais ir liaudimi, o reformacijos metu jai liko tik liaudis ir smulkioji bajorija. Jų kalba buvo pagoniška, nes ji buvo katalikų kalba. Šį kalbos niekinimą reli-

giniu pagrindu pradėjo lenkiškoji reformacija Lietuvoj ir vokiškoji Prūsuose, ir tai liko ilgam — ligi mums atmenamų laikų.

Iš tos visos reformacijos galime išskirti tik pirmąjį liuteronizmą, kurio sklaida buvo patikėta lietuviam Kulviečiui, Rapolioniui, Mažvydui, Vilentui ir kitiems. Bet jie veikė Prūsuose tarp tenykščių lietuvių, ir jų raštai mažai tepasiekė Lietuvą. O Lietuvoje liuteronais darėsi daugiausia vokiečių kilmės gyventojai, kurių buvo daugiau Vilniuje ir iš dalies Kaune, ir juos aptarnavo pastoriai vokiečiai, siunčiami iš Prūsų. Šiems Lietuvos liuteronams nerūpėjo domėtis lietuvių kalba, tad prieš juos nebuvo ko Daukšai "kovoti liaudies gimtąja kalba". Bet ir šis liuteronų sąjūdis buvo kalvinų palaužtas tuo laiku, kai pasirodė Daukšos katekizmas ir postilė.

Protestantų poveikis Daukšos lietuviškumui arba katalikų reaktyvumui yra atsiradęs mūsų galvojime be pagrindo. Tai prisimena mūsų raštijos istorikas Vc. Biržiška. "Dažnai buvo rašoma, sako jis, kad katalikiškos lietuvių knygos pasirodė tiesioginėje reformacijos įtakoje ir iš reikalo gintis nuo tos įtakos plėtimosi. Abejoju. Jei tuo dar galima aiškinti pačių jėzuitų atsiradimą Lietuvoje, tai tarp protestantiškų ir katalikiškų knygų vargu ar kokie ryšiai buvo. Jau ne taip daug tų protestantiškų knygų turėjome, o Didžioje Lietuvoje jų dar mažiau buvo paskleista... Tarp katalikiškų ir reformatiškų knygų ryšys buvo tas, kad ir vienos ir kitos buvo platinamos toj pačioj visuomenėj. Tik ir čia ne reformatiškos knygos iššaukė katalikiškąsias, bet atvirkščiai — reformatai, leisdami

savo lenkiškai-lietuvišką katekizmą 1598 ir vadinamą Morkūno Postilę 1600, stengėsi jomis atsispirti prieš Daukšos 1595 katekizmo ir 1599 postilės įtaką" (Liet. knygos augimo etapai, 1930, 15).

Ne tik kalvinai Lietuvoje stengėsi atsispirti katalikams, bet ir liuteronai Prūsuose. Prūsijos hercogui, rašo V. Falkenhahn, 1589 spalio 14 valdžios tarėjai pranešė, kad popiežininkai neseniai išspausdinę (Lietuvoje) Kanizijaus katekizmą lietuvių kalba ir jį platiną tarp Prūsijos lietuvių. "Neabejotinai jie ruošia ir kitas knygas, norėdami savo nuodais vargšus lietuvius užkrėsti". Kitas raštas hercogui buvo pasiųstas 1590 gegužės mėnesį J. Bretkūno postilės korektorių vardu. Jame vėl būgštaujama dėl lietuviškų katalikiškų leidinių, kurie iš Lietuvos ateina į Prūsus, kai liuteroniškųjų labai trūksta (plg. Der Uebersetzer... Johannes Bretke, Studii Baltici V, 1936, 52 ir 104-04).

Kiek tų katalikiškų knygų buvo išleista prieš Daukšos leidinius? Iš tikro, žinomi tik du: Kanizijaus katekizmas apie 1585 ir maldaknygė apie 1586 metus, bet jie nėra išlikę ligi mūsų dienų. J. Lebedys teigia, kad "prieš 1590 m. buvo išleistos kelios lietuviškos katalikiškos knygos... ir anksčiausia jų išleidimo data galėtų būti 1575 metai, kada Vilniuje atsirado spaustuvės" (Mikalojus Daukša, Vilnius 1963, 184, 185).

Tais metais, kai Daukša išvertė J. Ledesmos katekizmą ir jį atspaudė, Vilniaus vyskupijos valdytojas Benediktas Vainius įteikė jėzuitų spaustuvei "katekizmą lietuvių kalba... su maldomis", kurį išvertė

"dievobaimingi vyrai dideliu triūsu" (Commentationes Balticae I, 64, 67). Taip rašoma jėzuitų generolui, vadinas, vertėjai buvo ne jėzuitai, o kiti kunigai. Generolas norėjo sulaikyti spaustuvės darbus, kol jėzuitai juos perves pasauliečiams, dėl to katekizmas tuo laiku nebuvo atspaustas. Bet šis faktas rodo, kad šalia Daukšos buvo ir daugiau raštingų bei raštu susirūpinusių kunigų. Raštas jiems buvo nauja sielovados priemonė, kokią vartojo kitų kraštų katalikai, o ne "replika" vietiniams reformatams, nes ta prasme dar nebuvo į ką replikuoti.

Kodėl Daukša beldėsi į lietuvių sąžinę?

Reformacija turėjo įtakos kunigų posūkiui į liaudį kita prasme. Didikai, tapę kalvinais ir arijonais, pašalino kunigus iš dvarų, atėmė jiems egzistencijos pagrindą, bet kartu atpalaidavo juos ir nuo patronatinės priklausomybės. Anksčiau tik vikarai aptarnavo liaudį gimtąja kalba, o klebonai mažai buvo parapijose, dirbo prie kurijų arba valstybinį darbą ir vartojo ponų kalbą. Kunigai, atvykę iš svetur, taip pat nejautė pareigos mokytis lietuviškai, nes su ponais galėjo kalbėtis lenkiškai, o liaudžiai užteko "sakramentinės kalbos", kiek jos reikėjo krikštyti, sutuokti ar vadovauti poteriams. Poterių ir sakramentų teikimo formulių jie galėjo išmokti iš rankraštinių tekstų lietuvių kalba. Dabar gi visi kunigai — klebonai ir ateiviai, turėjo reikalą tik su liaudimi ir smulkiąja bajorija, kalbančia lietuviškai. Ir jiems aptarnauti reikėjo lietuvių kalbos žymiai daugiau, nes teko aiškinti tikėjimo tiesas ir parodyti, kuo jos skiriasi nuo re-

formuoto tikėjimo. Šito reikėjo ypač tose parapijose, kur tikintieji nebeturėjo savų bažnyčių. Kunigai pradėjo daugiau keliauti per žmones ir juos mokyti. Taip darė pats vysk. Merkelis Giedraitis ir jo atsigabenti iš Vilniaus jėzuitai. Šis keliavimas ir apaštalavimas tuo buvo naudingas, kad leido iš arti pastebėti, ko trūksta tikinčiajai liaudžiai. Apie tuos trūkumus rašo ir Daukša savo postilės prakalboje. Jiems pašalinti neužteko gyvo žodžio, reikėjo ir rašto.

Antras motyvas, kodėl katalikai susirūpino lietuvišku katekizmu ir religine literatūra, buvo pavyzdžiai Vakarų kraštuose, kuriuos turėjo progos pažinti Merkelis Giedraitis ir pats Daukša. Tie pavyzdžiai turėjo aštriai skirtis nuo to, kas darėsi Lietuvoje. Išsižadėjusi savo kalbos, ponija ėjo nenatūraliu keliu. Juk ji priklausė lietuvių, o ne lenkų tautai. Ar ne tada atsivėrė akys, jog ponija išdavė savo tautą ir savąją liaudį, nekalbant apie jos religinį išdavimą, žiūrint katalikų kunigų akimis?

Keliavimas į užsienius atvėrė akis ne tik katalikams. Klysta A. Tveraitis, kartodamas seną tvirtinimą, kad "protestantizmo banga pasiekė Lietuvą per mūsų didikų ir bajorų vaikus, studijavusius Vakarų Europoje". Reforma buvo priimta geriau jos nepažinus. Priėmė ją ne iš įsitikinimo, o dėl mados ir apskaičiavimo. Didikų vaikai, pradėję gausiau vykti į užsienius, buvo jau "reformuoti", bent daugelis jų, nes jų tėvai buvo priėmę reformą. Pastudijavę Vakarų Europoj, susidūrę su pačia reformacija vietoje, pamatę jos prieštaravimus, ginčus, nesusigaudymą, kas priimtina ar atmestina, skaldymąsi ir sektų pasimeti-

mą, — ne vienas jų grįžo į katalikybę. Išvyko į užsienius reformatais, o grįžo katalikais. Pirmieji grįžo paties Radvilo Juodojo, reformos vado, sūnūs, po to Leonas Sapiega, Jonas Jer. Katkevičius, trys Zavišaičiai — du broliai ir pusbrolis. Tuo metu, kaip liudija St. Rastowskis, grįžo į katalikybę apie 300 iškilesnių lietuvių ponų (Lithuanicarum SI Historiorum, 1877, 147). Jie ir buvo tie pirmieji reformacijos stabdžiai Lietuvoje, pirmieji pradėję katalikų restauracijos sąjūdį, o jėzuitai, atvykę į Vilnių ir Žemaičius, šiems talkino ir toliau plėtojo restauracijos vyksmą.

Dėl postilės prakalbos galėjo būti keletas kitų motyvų. Ji nebuvo būtina postilės tekstui. Pagaliau ji rašyta lenkų kalba ir skirta ponijai, gal ir kunigijai — vienai nebekalbančiai lietuviškai, antrajai dar neįsisąmonijusiai, jog lietuvių kalba yra ne tik priemonė liaudies sielovadai, bet ir vertybė pati savyje. Antras motyvas — belstis į Lietuvos ponijos ambiciją, kurią lenkai ne kartą buvo užgavę. Ypač buvo užgavęs Ožechovskis, į kurį reagavo Rotundas — didelis katalikas ir restauratorius. Trečias motyvas galėjo būt ir šis: atsakyti didžiajam eretikui, Radvilo Juodojo globotiniui mozūrui Simonui Budny, į jo dedikacinę prakalbą vienoje gudų kalba parašytoje knygelėje, kurioje jis kreipėsi į kunigaikščius Radvilaičius, kad šie susidomėtų gražiąja gudų kalba ir grįžtų prie jos, kaip gimtosios jų kalbos. To betrūko, kad Lietuvos didikai, kurie savu laiku buvo pakeitę lietuvių kalbą gudiškąja, nūnai vėl grįžtų prie jos, o ne savosios lietuvių kalbos! Ar ne dėl to Daukša savo prakalboje reikalavo lietuvių kalbą įvesti į viešąjį valstybinį gy-

venimą. Pagaliau Daukšai rūpėjo ir jo kaimynai — Žemaičių didžiūnai, tokie Šemetos, Bilevičiai, Mitkevičiai, dideli kalvinizmo apaštalai, veržlūs užimti svarbiąsias vietas Žemaičių administracijoj, godūs didinti žemes ir baudžiauninkų skaičių, bet nemaž nesirūpinę liaudies švietimu jų gimtąja kalba. Daukša gi turėjo savo dvare mokyklą liaudies vaikams.

Dar vieną motyvą iškelia Vc. Biržiška — grynai politinį, ypač po Liublino unijos (1569), būtent — "kelti Lietuvos atsparumą prieš sistemingai varomą lenkų akciją už Lietuvos kultūrinę asimiliaciją. Tik tiems lietuviškų katalikų knygų šalininkams ilgai trūko iniciatyvos, akstino ir sugebėjimo atitinkamą darbą pradėti. Ir tas darbas išsiliejo į konkrečias formas tik nuo to laiko, kada atsirado toks iniciatorius Merkelio Giedraičio asmenyje" (Senųjų liet. knygų istorija I, 1953, 161).

Daukšos ir Giedraičio sutartinė

Daukšos prakalba neabejotinai buvo įkvėpta, bent paakstinta vysk. Giedraičio. Vargiai Daukša, užimtas kitomis pareigomis, būtų ėmęsis tokio darbo, kaip postilės vertimas, pareikalavęs keliolikos metų, jei vyskupas nebūtų jį skatinęs ir įpareigojęs. O su postilės parengimu iškilo ir prakalbos, liečiančios lietuvių kalbą, reikalas. Giedraitis įgalino Daukšos veikalus išleisti, ne tik prieidamas prie spaustuvių, ypač jėzuitų akademijos spaustuvės, bet ir apmokėdamas išleidimą.

Daukša ir Giedraitis buvo tos pačios kartos žmonės — pirmasis gimęs tarp 1527 ir 1538, antrasis apie

1536 metus. Savo amžiumi jiedu buvo nenutolę ir nuo Mažvydo — Vilento kartos. Studijų metu, ypač 1560-1563, Giedraitį globojo Jurgis Zablockis, Stasio Rapolionio mokinys ir Abraomo Kulviečio draugas. "Kad tarp Giedraičio ir Zablockio buvo ypač artimi santykiai, matyti iš to, kad 1561 m. Giedraičiui išspausdinus knygutę, mirusiai Lietuvos reformatei Kotrynai Vesielovskienei paminėti, Zablockis tai pačiai knygutei davė savo parašytą lotynišką šešiaeilį" (Vc. Biržiška, op. cit. 161). Prileidžiama, kad ir Daukša studijavęs užsieniuose ir susilietęs su reformacijos srovėmis, bet tikslesnių žinių nėra. Tuo tarpu Giedraitis, studijuodamas Tuebingene, atlikinėjo įvairias misijas pas vokiečių valdovus protestantus ir buvo labiausiai globojamas Vergerijaus, liuteronų "ambasadoriaus". Bet "ar jis, kaip didelė dauguma jo amžininkų kilmingųjų Lietuvoje, buvo perėjęs į protestantizmą, užtenkamai įrodymų nėra. Apie kokį jo formalų vėlesnį atsivertimą katalikybėn neužsiminė jokie šaltiniai... Jis turėjo ne vėliau kaip Mikalojus Radvilas Našlaitėlis (1567) vėl apsispręsti už Romos tikėjimą" (Z. Ivinskis, Merkelis Giedraitis, LE VII, 214). Apsisprendęs, pasuko į kunigystę ir per ketvertą — penketą metų jai pasiruošė. Dar ketvertą metų buvo prelatu kustošu Vilniuje ir po to buvo paskirtas Žemaičių vyskupu (1576). Šis paskyrimas buvo iškovotas didelėmis ir organizuotomis pastangomis dėl kalbinio bei tautinio motyvo.

Giedraitis buvo iš tų nedaugelio didikų, kurie nebuvo praradę lietuviško nugarkaulio. Jo giminės vyrai laikė vieną frontą su Goštautais, valdžiusiais Lie-

tuvą prieš Radvilus, ir siekusiais atpalaiduoti kraštą nuo lenkų įtakų. Giedraičiai buvo šalia Goštautų jau XV a. pradžioje, kai Lietuvos bajorai grąžino lenkams herbus, laikydami save pranašesniais už lenkus. Šių dviejų giminių įtaka tarp Lietuvos bajorų tada buvo didžiausia.

Kai Radvilai, perėmę valdyti Lietuvą, pasuko į kalvinizmą ir kai ši kryptis pasirodė sutapusi su lenkiškomis įtakomis, Merkelis Giedraitis apsisprendė už tradicinį katalikybės kelią, artimesnį lietuviškumui. Jo lietuviškumas ir buvo pagrindinis motyvas tų penketo raštų, kuriuos siuntė Romai Žemaičių kapitula, Vilniaus vyskupas, jėzuitai ir Radvilo Juodojo sūnus konvertitas Mikalojus, vadinamas Našlaitėliu. Tai rodo, kad kova už lietuviškumą sielovadoje turėjo įtakingų šalininkų, tik nebuvo ryškaus tos kovos vadovo iš didikų.

Giedraitis šiuo požiūriu buvo daug žadanti asmenybė ne vien tuo, kad atstovavo senai žinomai, dar gana lietuviškai giminei. Jis buvo ir labiausiai išsimokslinęs Vakarų universitetuose. Tapęs vyskupu, dalyvavo krašto politikoje, bet jam labiau rūpėjo religinis ir kultūrinis gyvenimas. Daukša pasidarė jo antrininkas ir jo valios vykdytojas Žemaičiuose. Daukša toli gražu nebuvo vienintelis rašto žmogus iš kunigų, bet iškilo kaip literatūrinės kalbos kūrėjas, praturtinęs jos leksiką, įvedęs gyvos kalbos žodžių, juos iš dalies perprasmindamas, pritaikydamas naujoms, abstrakčioms formoms, taip pat kurdamas naujadarus, kurių dalis ir šiandien tebevartojama. "J. Ledesmos katekizmo ir J. Vujeko postilės vertime matome jau

įgudusią M. Daukšos plunksną, ir dėl to reikia suponuoti, kad tai ne pirmieji jo darbai" (J. Lebedys, Mikalojus Daukša, 197). Daukša toli pralenkė Mažvydo — Vilento kalbą bei stilių ir "taip giliai suvokė raštijos gimtąja kalba reikšmę kaip niekas prieš jį ir ištisus pora šimtų metų po jo. Atsidėjimu lietuvių raštijai M. Daukša neturėjo sau lygių Lietuvos Didžiojoje kunigaikštijoje, išskyrus nebent K. Širvydą" (J. Lebedys, op. cit. 358, 359)

Kunigų raštingumas buvo vienas dalykas, o įgalinimas ruošti knygas ir jas išleisti buvo kitas, — ir tais laikais labai svarbus. Didikai lietuvišku raštu nesidomėjo, o kalvinizmui įsigalėjus, juo labiau negalėjo remti katalikiškų raštų. Čia ir iškyla vysk. Giedraičio vaidmuo, kurį ypatingai pabrėžia Daukša dedikacinėje postilės prakalboje lotynų kalba. Jis sako, kad Giedraitis išgelbėjęs lietuvių kalbą nuo apleidimo ir pražūties, o dėl postilės, kuri buvo didžiausias ligi tol veikalas (didelio formato, 630 puslapių) ir geriausiai paruoštas, Daukša pabrėždamas primena, kad tai bendras abiejų (su Giedraičiu) darbas.

Giedraičio įtaka nesiribojo Žemaičiais. Jis dažnai lankėsi Vilniuje, ir apie jį sukosi visas katalikų restauracijos ratas, o toji restauracija buvo atremta į lietuviškąjį kamieną ir į tas pažiūras, kurias Daukša išdėstė savo postilės prakalboje. J. Lebedys abejoja, kad ir tų "neišlikusiųjų pirmųjų katalikiškų leidinių iniciatoriai būtų buvę Vilniaus vyskupai. Įtikimiau atrodo jų pasirodymą sieti su Merkeliu Giedraičiu... Nuo 1572 m. iki paskyrimo Žemaičių vyskupu (jis buvo) Vilniaus prelatas kustošas, o paskui, kaip ponų tary-

bos narys, dažnai lankydavosi sostinėje, gerai pažino krašto reikalus ir galėjo parodyti iniciatyvą... Tą spėjamą M. Giedraičio iniciatyvą reikia nukelt po 1580 metų" (op. cit. 190).

Giedraitis buvo tylus, bet patvarus vadas ir didelis apaštalas. Kartu jis buvo tolerantas, kaip ir Daukša. Jiedu palaikė gerus santykius su reformatais, kaip rodo judviejų dalyvavimas liudininkais Vnučkos — kalvino testamente. Giedraitis dar buvo testamentinis globėjas našlės Vnučkienės, kuri vėliau atėmė iš katalikų keletą bažnyčių. Giedraitis prisiugdė naujų lietuvių kunigų ir jais rėmėsi, be to, telkėsi lietuviškai kalbančių jėzuitų misijoms ir žmonių katekizacijai. Tai pastebi ir Daukša savo dedikacinėje prakalboje.

Tautinio sąjūdžio tęstinumas

Po Giedraičio mirties (1609) Žemaičių vyskupu tapo Mikalojus Pacas, buvęs Vilniaus prelatas, vėliau ir sufraganas. Pacas domėjosi lietuvišku raštu ir buvo išspausdinęs 1589 m. pirmąjį lietuvišką eilėraštį. Vc. Biržiška spėja, ar ne jis bus išvertęs ir Kanizijaus katekizmą (1585), o gal ir J. Ledesmos katekizmą, išleistą 1605 metais (Sen. liet. knygų istorija I, 165, 173). Neilgai jis buvo Žemaičių vyskupu (dėl ligos pasitraukė), tačiau tęsė Giedraičio kryptį — važinėjo po parapijas, sakė lietuviškus pamokslus ir reikalavo iš kunigų uoliau katekizuoti žmones. Lietuviškoji kryptis sielovadoje buvo tolydžio tęsiama ir kitų vyskupų. Tačiau raštų srityje nieko išskirtina nepasirodė ligi 1629 metų.

Nauja raštingųjų dvasininkų banga atėjo iš jėzuitų, gimusių XVI amžiaus trečiajame ketvirtyje. Iš brėstančiųjų, įrodžiusiųjų, kad bando lietuviškai rašyti, buvo Kasparas Savickis, Antanas Vidzevičius, Mikalojus Lenčickis, Andrius Novackis, Jonas Gruževskis, Jonas Komperskis, Jonas Chondzinskis. Kiti jaunesni — Konstantinas Širvydas, Jonas Jaknavičius ir Pranas Šrubauskis atėjo mūsų raštijon jau su ryškesniais darbais, palikusiais pėdsakų.

Širvydas, gimęs 1580 m., buvo žymiausias po Daukšos rašto žmogus Didžiojoje Lietuvoje, paruošęs ir išleidęs tris lietuvių raštijai svarbius darbus: **Punktus Sakimų**, t. y. pamokslus — I dalį 1629 (antras leidimas 1631) ir II dalį 1644, **Dictionarium trium linguarum** — lotynų, lenkų, lietuvių kalbos žodyną 1629 ir **Clavis linguae Lithuanicae** — lietuvių kalbos gramatiką 1631. Širvydo žodynas buvo pakartotas dar dviem leidimais: pirmajame buvo sutelkta 10.000 lietuviškų žodžių, o trečiajame (1642) 15,000. Į trečiąjį leidimą buvo įdėta daug naujų žodžių, sinonimų, sukurta nemaža vykusių naujadarų, išmesta svetimybių. Širvydo žodynas labai daug pasitarnavo kuriant bei tobulinant literatūrinę kalbą.

Jaknavičius, gimęs 1598, parašė ir išleido apie 25 leidinėlius lotynų, lenkų kalbomis ir iš jų 6 lietuvių kalba. Žymiausias jo darbas buvo lenkiškos ir lietuviškos evangelijos sekmadieniams ir šventadieniams, paruoštos 1629, panaudotos Širvydo Punktuose, 1635 papildytos ir išleistos atskiru leidiniu **Euangelia aucta in usum concionatorum**, vėliau kartotos net 40 kartų naujais leidimais. Kitas jo darbas buvo katecheti-

niai pamokslai (Contiones catechisticae), išleisti 1638 m. Jis parašė dar lietuviškų knygelių šioms brolijoms: Kristaus Kūno 1630 ir Šv. Izidoriaus 1639, be to, Kristaus kančios istoriją 1655. Baigė redaguoti ir paruošė spaudai Širvydo pamokslų antrąją dalį, kuri buvo likusi po autoriaus mirties. Dar paruošė lenkiškų ir lietuviškų giesmių (Cantilenae spirituales) leidinį 1660 m. Jaknavičiaus vardas lietuvių raštijoje ilgoką laiką buvo nežinomas, nes, pasirodo, buvo slapukas — rašė ir nepasirašė, arba pažymėjo tik tiek: "parašyta Jėzaus draugijos kunigo".

Trečias jėzuitas — Pranas Šrubauskis, gimęs 1620 m., buvo panašus slapukas kaip ir Jaknavičius: pasirašinėjo tik jėzuitu kunigu, be pavardės. Jis paruošė giesmyną **Balsas širdies,** išleistą apie 1697 m., susilaukusį 20 leidimų, pagaliau perkrikštytą į **Kantyczkas Żemaytyszkas**, taisytas Vinco Valmiko ir Motiejaus Valančiaus, ir katekizmą — **Pamokslą krikscioniszką,** apie 1670.

Visi šie trys jėzuitai buvo aukštaičiai ir rašė savo tarmėmis, o Konstantinas Širvydas, kaip įrodinėja Franz Specht, rašė Žemaitkiemio parapijos tarme (plg. įvadą į Sirwids Punktay sakimu, Goettingen 1929, 47). Dėl to Jurgis Gerullis Širvydą laiko ukmergiškiu.

Kalbiniu ir literatūriniu požiūriu išsiskira dar vienas žymus jėzuitų leidinys — **S. M. Slavočinskio Giesmynas**, išleistas 1646 ir dedikuotas Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui. Tiškevičius rūpinosi liaudies giedojimu ir šį leidinį greičiausai finansavo. Slavočinskis, vyskupo globotinis, jėzuitų mokinys, dar mokėsi Vilniuje, tad mūsų raštijos istorikai linkę šio

giesmyno autorystę perleisti jėzuitams — Jaknavičiui, Zigmantui Liauksminui, Šrubauskiui atskirai ar visiems kartu, prisidedant ir Slavočinskiui.

Su šiuo giesmynu pažengta dar vienas didokas žingsnis pirmyn literatūrinės kalbos tobulinimo kryptim. J. Lebedys savo įvade į šio giesmyno fotografinį leidinį (Vilnius 1958) sako, kad "savo kalba, eilėdara, literatūrinio stiliaus užuomazgomis šis giesmynas toli pralenkia visus giesmynus, išleistus XVI a. ir XVII a. pirmajame ketvirtyje Prūsijoje, o ne vienu požiūriu ir vėlesnius. Jame aiškiai jaučiamas M. Daukšos ir K. Širvydo poveikis, jų tradicijų tęsimas" (5 p.). Giesmynas daugiau atspindi žemaičių tarmę, nors jame yra ir kitų tarmių pėdsakų — vidurio aukštaičių ir rytiečių. Viena tarmė dar nebuvo priimta ir aiškiai įsigalėjusi. Mažvydas rašė daugiau žemaitiškąja klaipėdiečių tarme, panaudodamas ir Ragainės lietuvninkų tarmę. Daukša vartojo savo vidurio aukštaičių — ariogaliečių tarmę, ją lenkdamas į žemaičių kalbos pusę.

Daukšos prakalbos poveikis buvo ryškus ne tik religinei lietuvių literatūrai, bet ir kitiems raštams — konkrečiai jėzuito A. V. Kojalavičiaus Lietuvos istorijai, kurios I dalis išėjo 1650, o II 1669 m. Šalia šio veikalo, Kojalavičius ruošė Lietuvos heraldiką ir rinko medžiagą apie Lietuvos žymiąsias šventoves.

Platesnis susidomėjimas lietuvišku raštu ir pačios raštijos gausėjimas rodo, kad "lietuvių kalba XVII a. pradžioje buvo plačiai vartojama įvairių visuomenės sluoksnių. Tik didikai ir stambesnieji bajorai buvo jau linkę jos atsižadėti. Ji skambėjo ne tik kaimuose

ir miesteliuose, bet ir miestuose, neišskiriant nė Vilniaus ir Kauno (J. Lebedys, Lituanistikos baruose 205-206). Tai pripažįsta ir Vilniaus miesto bei akademijos istorikas M. Balinskis. Kalbėdamas apie K. Širvydą ir jo veiklą, jis pabrėžia, kad "tada dar didelė miestiečių dalis Gedimino sostinėje, nors kalbėjo lenkiškai, tačiau gilesniam (tikėjimo dalykų) supratimui buvo reikalinga senosios savo protėvių kalbos" (Dawna Akademia Wilenska, 1862, 144). Tai matydami, jėzuitai, perėmę 1582 m. vadovauti Vilniaus diecezinę seminariją ir įkūrę popiežinę, būsimiems lietuvių kilmės kunigams įvedė lietuvių kalbos pratybas. Tokios pratybos nuo 1620 metų buvo įvestos ir pačių jėzuitų novicijate bei skolastikate (J. Lebedys, tp 204 ir tt).

Giedraičio — Daukšos įsiūbuotas tautinis sąjūdis tolydžio brendo ir šakojosi interesų sritimis. To sąjūdžio apimtis siekia mažiausia šimtą metų, skaitant nuo pirmųjų leidinių, kaip spėjama, pasirodžiusių apie 1575 ligi Šrubauskio giesmyno, atspausto 1679. Literatūrinė kalba jau buvo pakankamai ištobulinta, ir lietuvių raštijai, atrodė, nebus kliūčių toliau klestėti.

Kliūtys atėjo dėl nelauktų išorinių priežasčių. Maskva ir švedai įsibrovė 1665 m. Lietuvon ir per keletą metų taip nuniokojo jos ūkį, sunaikino miestus, ypač Vilnių, iššudė daug gyventojų; o dar prisidėjo badas — ir Lietuva neteko 45 proc. savo gyventojų, tarp jų ir didelio skaičiaus jėzuitų bei kitų šviesių kunigų. Šią didžiąją nelaimę apdainavo Šrubauskis **Praėjusių čėsų** giesmėje. Atrodė, jog po šio smūgio Lietuva nebeatsikels. Ji kėlėsi labai pamažu, ir ją ištiko antras smūgis — vidaus karas, tretysis švedų

antplūdis, 21 metus trukęs Šiaurės karas, pagaliau vėl badas ir maras. Ši antroji nelaimė savo žudomąjį darbą baigė 1717 metais, vėl išskindama per trečdalį Lietuvos gyventojų.

Tos dvi nelaimės pakirto ne patį tautinį sąjūdį, bet buvusį jo įsibėgėjimą, kilimą bei šakojimąsi. Čia tenka stebėtis mūsų raštijos istorikais, kodėl jie kalba apie sąjūdžio išsisėmimą, nuosmūkį, kalbinį skurdimą, tarsi tai būtų buvusi vidinė sąjūdžio krizės apraiška.

Kodėl akiratis susiaurėjo?

Žiūrint sunkių sąlygų ir aukštosios ponijos sulenkėjimo, tiesiog negalima atsistebėti, kaip tas pamažu bręstantis tautinis sąjūdis nuo XVI a. pabaigos atsirito ligi XIX a. ir šio pusėje jau galėjo gana plačiai išsiskleisti. Jei ne naujas-trečias smūgis, kuris šį sąjūdį ištiko 1831 ir 1864 metais, jis būtų įbėgęs į valstybės atkūrimo sąjūdį. Tuo tarpu buvo likviduotas Vilniaus universitetas, kolegijos, parapinės mokyklos, vienuolynai su jų spaustuvėmis, buvo uždrausta pati lietuvių spauda, — ir padėtis po to ėmė blogėti. Per 40-50 metų šitos rusų priespaudos išaugo bent pora naujų kartų be savo rašyto žodžio, be gyvo sąlyčio su buvusiais tautinio sąjūdžio vadais. Knygnešinė rezistencija ir daraktorių mokykla buvo tik nežymus veiksnys, palyginti su įsibėgėjusiu prieš tai sąjūdžiu. Tautinė banga tada veikė mases ir kunigus savaime. Veikė net Žemaičių bajorus, kurie vis labiau lietuvėjo ne tik kalbos, bet ir kitų tautinių interesų atžvilgiu.

Tame mirtino sugniuždymo tarpsny ėmė stiprėti lenkėjimas net tarp šviesuomenės, kylančios iš liaudies. Jei Kudirka, Biržiškos, Šalkauskiai ir visa eilė nekėlė sau klausimo, ar jie būtų lietuviai, ką jau kalbėti apie kunigus net Žemaičiuose, neliečiant Vilniaus krašto. Per tą laiką lenkų kalba įsipilietino mokinių bendrabučiuose, kunigų seminarijose, klebonijose. Taigi, XIX a. antroji pusė ir buvo tas trumpas tarpsnis, kuris pakirto tautinio sąmonėjimo šaknis ir persvėrė lenkiškumo pusėn nebe poniją, o mūsų pačių šviesuomenę.

Šis tarpnis tautiniu atžvilgiu buvo tamsiausias ir išimtinis visoj mūsų kultūros istorijoj. Deja, jis mums sukūrė kreivą prieš tai buvusio laiko vaizdą. Mes net nebegalvojome, kad seniau būtų buvę geriau. Priešingai, jei dabar taip, tai kaip bloga turėjo būti seniau? Su tokia prielaida augo nauji ir jauni tautinio sąjūdžio veikėjai — aušrininkai, varpininkai, apžvalgininkai. Ne dvaras, o klebonija ir bažnyčia sulenkinusi mūsų tautą! (Dvaras gal prisidėjęs). Bažnyčia palaidojusi mūsų tautinę kultūrą!

Tokius drąsius tvirtinimus žėrė ne tik Šliūpas, bet ir Basanavičius. Juo labiau tokie kaltinimai buvo priimtini socialistiniams ir "pirmeivių" sąjūdžiams. "Plakti kunigus, kelti aušrininkus, varpininkus! Lietuva buvo palaidota kunigų, o mes ją atgaivinom, atstatėm!"

Maždaug tokios jaunatviškos, revoliucinės nuotaikos tapatino aušrinį tautos pažadinimą su savimi. "Kitokio tautinio atgimimo mes nežinom, nes jokio kito ir nebuvo, negalėjo būti". Nuo tada atsirado ir

tas nevykęs "atgimimas", kuris reiškė, jog tauta anksčiau buvo mirusi.

Žodžiu, viskas prasidėjo nuo Aušros. Aušra — tai tautos pradžia. Dėl to Aušrą nešėm kas penkeri metai į sceną ir į paradą. Dėl to aušrininką Basanavičių ir varpininką Kudirką kabinom ant sienų mokyklose, beje, dar Maironį, na, ir Valančių, nes anas kūrė gražias dainas, o šis organizavo knygnešius, kurie nešiojo po kaimus Aušrą ir Varpą.

Nuostabu, kad šitoks galvojimas ilgainiui tapo priimtinas mūsų literatūros bei kultūros istorikams. Mykolas Roemeris (Litwa, 1908) tautinį "atgimimą" siejo su Aušra, nors kalba ir apie priešaušrį, kuris, jo supratimu, apima XVIII ir XIX a. ribą. Albinas Rimka savo studijoje apie lietuvių tautos "atgimimo" socialinius pagrindus (Kaunas 1934) ribojasi tik Aušros ir Varpo laikotarpiu. Ne ką toliau šį "atgimimą" kelia ir Vc. Biržiška savo Lietuviškos knygos augimo etapuose (1930); jam tautinis atgimimas prasidėjęs su Simano Daukanto ir kitų literatų veikla. Ad. Šapoka (red.) Lietuvos istorijoj "atgimimo" pradžią sieja su Žemaičių bajorų veikla, o Vincas Maciūnas studijoje apie lituanistinį sąjūdį XIX a. pradžioje (1939) tą bajorų veiklą laiko vos įžiūrimos tautinio "atgimimo" aušros spinduliais.

Dabartinėje Lietuvoje šiuo atžvilgiu nepadaryta nė kiek pažangos, tik nebevartojamas "atgimimas". Vietoj šio termino — "judėjimas". Lietuvos istorija II (1963) nacionalinio lietuvių judėjimo pradžią laiko XIX a. pirmąją pusę. Tuo tarpu B. Pranskus-Žalionis savo straipsnyje "Nacionalinis judėjimas ir lietuvių

literatūros klausimai" (Pergalė 1956, N 12) šio judėjimo pradžią kelia į XIX a. šeštąjį dešimtmetį. Lietuvių literatūros istorija II (1958, 13) rašo, kad "tiktai apie 1880 metus, ryšium su naujos revoliucinės situacijos susidarymu... pasireiškė nauja išsivadavimo kovos fazė, turinti nacionalinio judėjimo pobūdį" — vadinas, vėl grįžta prie Aušros.

Ar reikia stebėtis, kad tokiu mūsų pačių sukurtu siauru mastu ima žiūrėti į tautinį lietuvių sąjūdį ir kitų tautų rašytojai. J. Ochmanskis, lietuvių bičiulis, parašė gana plačią studiją specialiai tuo klausimu, pavadintą **Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku** (Bialystok 1965) ir joje apibūdina šiuos du tarpsnius: bajoriškąjį ligi 1863 ir po to vykusį nebajoriškąjį, kurį dar skirsto į tris potarpsnius.

Šitoks tautinio sąjūdžio akiratis gerokai susiaurina ir mūsų tautinę sąmonę. Iš viso, kas toji mūsų tautinė sąmonė be istorinio pločio? Ko ji pripildyta — tik gabalų, meteoritų! Štai Vytauto gadynės gabalas, paskui Valančiaus ir knygnešių, po to Basanavičiaus ir Kudirkos. Atskiras gabalas Mažvydas ir Donelaitis, ir Maironis, gal dar Baranauskas. Paskui savanoriai, Vasario 16 aktas, nepriklausomybės kovų gabalas, na, ir nepriklausomybės laikų ištisinė filmelė. Mindaugo gabalas dar mūsų pasąmonėje.

Toks gabalas buvo ir Mikalojus Daukša — lyg girdėtas iš vardo, iš kažkokios jo prakalbos, bet iš kur ir kaip atsirado, kokiuose laiko rėmuose, ir kokį turi ryšį su vėlesniais ir mūsų laikais, jau niekas klausimo nekelia.

KRISTIJONAS DONELAITIS

RAŠYTOJO TAPATYBĖS BEIEŠKANT

Donelaičio vidaus pasaulin vargiai galima įsibrauti kitu keliu, kaip analizuojant jo raštus ir naudojant nuotrupas pasisakymų paties apie save ir kitų apie jį. Trys dalykai, atrodo, labiausiai gali praversti minėtai analizei, tai jo temperamentas, jo lietuviškoji sąmonė ir jo sielovadinė paskirtis. Temperamentas bene svarbiausias rašytojo asmenybės veiksnys, tad prie jo tuo tarpu ir stabtelkim. Kitu du momentai būtų papildinys šiam klausimui.

SANGVINIŠKAS REALISTAS

Donelaitis buvo nuostabiai gyvenimiškas. Koks jo daiktų, gamtos reiškinių, žmonių papročių ir gyvenimo vyksmo pastabumas! Pastabumą lydi žodžio tikslumas bei taiklumas, lygiai gabumas išsireikšti gyvai, vaizdžiai, trumpai. Jau šie du jo poemos bruožai leidžia veikalą laikyti sangviniko kūriniu. Pridėkim dar trečią kaimiečių-būrų gyvenimo vaizdavimą be sentimentų, paprastais ir įprastais žodžiais, neišskiriant net trivialių, ir turėsim sangvinikams savą kūrybos būdą.

Literatūros istorikai gal nenorės su tuo sutikti. Kaipgi Donelaitis bus buvęs nepaveiktas literatūrinių srovių ar socialinių bei politinių kovų? Bet ar Donelaitis paisė, ar domėjosi literatūrinėmis srovėmis, sakysim, kad ir tuo metu madingu sentimentalumu? Ar jam buvo svarbi tokia apskaičiuota literatūrinio realizmo mintis, palenkta politinei ar socialinei kovai, kokią sukūrė šio šimtmečio marksistinė "kultūra"? Ar Donelaičio realizmas nebuvo jo sangviniškojo temperamento atšvaita?

Atvirumas tikrovei

Donelaitis rašė, ką matė savo aplinkoj, o matė natūralų grubų ir kietą būrų gyvenimą, pats išaugęs iš būrų. Dėl to būriškas išėjo jo raštas, skirtas ne dvarų ar miestų salonui. Donelaitis buvo fotografas to gyvenimo, kuriame gyveno. Fotografas mėgėjas, kuris daro darbą savo malonumui, o ne žmonių parodai. Jis rašė sau, savo parapiečiams ir keleto draugų žiniai, negalvodamas išeiti į literatūros pasaulį, juoba daryti savo raštu kokios platesnės visuomeninės — socialinės įtakos.

Donelaičio atvirumas tikrovei išplaukia iš aukščiau minėtų pojūtinių savybių, kurios yra tipiškos sangviniškajam kūrėjui. Donelaitis buvo penkių pojūčių žmogus, gimęs stebėti išorę ir jos vyksmus. Donelaičio akys pasaulin pernelyg atviros, lygiai kaip ir ausys ir šnervės. Šitai galėtume pailiustruoti ištisomis "Metų" ištraukomis.

Donelaitis, pojūtinis — įspūdinis tipas, negalėjo išsitekti be rašto, būdamas raštingas ir talentingas.

Kas iš sangvinikų nerašo, — jei ne veikalus, tai bent laiškus? Sangvinikas turi raportuoti visiems, ką sužinojęs, turi išsisakyti, ką išgyvenęs, pajautęs. Bet jis ne jausmo, o įspūdžio žmogus. Donelaičio "Metai" kaip tik yra įspūdinis reportažas iš vienos pusės ir tikrovės fotografija iš antros, visa tai supinant, nuspalvinant ir palenkiant pamokslinei misijai.

Donelaičio temperamentas atsispindi "Metų" konstrukcijoj. Kodėl šioj poemoj nėra vientiso siužeto, vieningo vyksmo, vientisų ryškesnių charakterių? Ar rašytojas neturėjo sąlygų, kadangi rašė atsitiktinai, kiek jam likdavo laiko nuo tiesioginių pareigų? Ar nekreipė dėmesio, galėdamas kitaip — tobuliau rašyti?

Nei sąlygos, nei didesnis dėmesys nebūtų pakeitęs reikalo, nes panašūs konstrukcijos trūkumai randami daugelio sangviniško temperamento autorių kūriniuose. Sangvinikas rašo gabalais, klijuoja vieną vaizdą su kitu be didesnio ryšio, panašiai įterpia dialogus ar monologus. Sangvinikas nepajėgia vystyti vienos minties ir dažnai kaitalioja temą pagal skonį, nuotaikas, reikalą. Ir matome kaip Donelaitis peršoka nuo gamtos vaizdavimo prie darbų aprašymo ir nei iš šio, nei iš to įveda Pričkų, Selmą, Laurą ar kurį kitą su savo pamokslais. Taip jis eina per visas keturias "Metų" dalis išlikdamas tas pats sangvinikas. Niekur jis "nesitaiso", neparodo pastangų būti kitoks — tęsia savo blaškymąsi ir kartu lieka vientisas savo žodingumu, spalvingumu, nelauktais perėjimais.

Problemų jis nekelia, bent ištisinių ar pagrindinių. Tik pristato gyvenimo įvykius, čia pat juos vertina ir duoda sprendimus — moralizacijas. Nei min-

ties, nei idėjų originalumo nematyti. Tiek moralai, tiek kiti išminties perliukai nesunkiai atpažįstami iš Šv. Rašto, iš liaudinės tautosakos. Šie idėjiniai trūkumai išplaukia ne iš kur kitur, o iš paties autoriaus. Ko jis neturi, kaip sangvinikas, to negali duoti.

Jeigu imtume "Metų" charakterius, tai jie neturi gelmės, psichologinų atspalvių, tik paskirstyti į teigiamuosius ir neigiamuosius. Sangvinikas tik tokį žmonių paskirstymą ir težino — geri arba blogi, keltini arba plaktini. Sangvinikui svetima žvelgti giliau į žmogaus dvasią. Vienus keldamas, kitus peikdamas sangvinikas vis dėlto praeina švelniai ir lengvai; taip daro ir Donelaitis.

Iš ketverto teigiamųjų tipų — Selmo, Krizo, Lauro ir Pričkaus nė vienas nesiskiria nuo Donelaičio. Visi daugiau ar mažiau panašūs sangvinikai be melancholiško graužulio, aimanų, svyravimų; be choleriškos didybės, pozavimo, užsikirtimo; be flegmatiškos ramybės, sąmojaus, patirties ir išminties. Ne ką daugiau išsikiša ir neigiamasis ketvertukas — Slunkius, Plaučiūnas, Dočys, Pelėda, nors jie spalvingesni, kaip atskirų blogybių paveikslai.

Donelaičio moralas dėl būrų dainų greičiau lietė toną nei turinį. Akustiniam tipui, be to, muzikui, koks buvo Donelaitis, išgėrusių būrų dainos tikrai galėjo atrodyti bliovimu, kaip jis vadina vaišių dainavimą. Bet labai galimas dalykas, kad ne vaišių tonacijos, o kitos, lyrinės, liaudinės dainos Donelaitį perdaug nežavėjo dėl skirtingos jo paties jausenos. Liaudies dainos daugiau lyriškos, o Donelaitis šio polinkio ryškiau nerodo. Nors ir rašė eilėraščius, bet iš vieno kito

likučio tas lyrizmas neprašvinta. Atsisakinėjo rašyti ir giesmes, tiesa, būdamas senyvas.

Tai būtų dar vienas patvirtinimas, kad jam, įspūdiniam tipui, tiek pasaulietinė, tiek religinė lyrika buvo svetima. Iš to galėtų būt labiau suprantama, kodėl jis savo "Metus" eiliavo kitu būdu. Kur kitur galėjo jis išsilieti, išsikalbėti, įsismaginti, kaip ištęstame hegzametre! Įsismaginęs, jis beveik smaguriauja žodžiais — nesvarbu kokiais, nors ir "smirdais".

Dar vienas dalykas, vertas dėmesio, tai Donelaičio raštų braižas. Ar jis ne lengvas, ne lakus? Raidės neperspaustos ir per daug nesurištos, su lanksčiais, smagiais užrietimais. Tai ne pedanto, ne kaligrafo raštas! Tos pačios raidės rašomos su nemažu įvairumu, kaip pasitaikė lengvai rankai. Nematyti abejonių, netikrumo nei braiže, nei ženkluose virš raidžių.

Iš raštų tad galima įsivaizduoti lengvo, smagaus, spalvingo ir žodingo autoriaus paveikslą, neieškančio frazės kišenėje ir per daug nesveriančio, kas pasakyta ar parašyta. Be kitko, jo rankraščiuose tikrai maža pataisų ir tos pačios daugiau rašybinės.

Pasisakymai ir liudijimai

Tai, kas raštuos atsispindi, paliudija pats autorius: "Aš iš prigimties buvau gyvo temperamento ir mokėjau dainuoti ir skambinti fortepijonu ir pianinu... ir prisitaikydavau prie svečių, kad juos užimčiau. Bet skambindamas ir dainuodamas buvau moralus".

Tas sangvinikų gebėjimas "prisitaikyti prie svečių" ir noras "juos užimti" eina kartais ligi užmirši-

mo moralinio leistinumo ribų. Dėl to Donelaitis sąmoningai prideda išskirtiną "bet". Ne tik šis "bet", o ir daugis "Metų" moralų rodytų rašytojo kiek skrupulatišką savijautą. Gryniems sangvinikams nėra didelių moralinių problemų nei konfliktų, nes jie nėra aistrų žmonės. Jų moralinis neatsargumas išsilieja daugiau žodžiais, kurie kartais gali būti aštrūs, grubūs, net trivialūs. To randame ne tik Donelaičio "Metuose", bet ir laiškuose ar metrikų įrašuose.

Tai patvirtina Donelaičio susirašinėjimai su amtmonu Ruhigu dėl bažnytinių žemių bylos, kuri buvo įskaudinusi rašytoją. Tokiais atvejais sangvinikas reaguoja greit, karštai ir išpila teisybę, nepaisydamas kokiais žodžiais: "Ponas Ruhigas, tas žmonių priešas ir mano persekiotojas — tas žmogiškos giminės atmata... Šitas žmogus be sąžinės, šitas, — šitas gyvulys, šitas dvigubas apsireiškimas pragaro ir pačio velnio".

Taip Donelaitis sprendė ir apie kitus jo nelietusius, bet šiaip jo akyse blogus ar blogai gyvenusius žmones. Karčių, staigių žodžių jis nepagailėjo įrašyti metrikų knygon apie paleistuvę motiną ir jos vaiką, taip pat apie zalcburgiečius kalvinus — reformatus arba apie vėlesnį percentorių Tortilovijų. Visa tai vėliau pats išbraukė.

Donelaičio temperamentui būdingas jo darbumas ir pomėgių įvairumas. Ko jis nedarė, kuo nebuvo savo gyvenime ir savo parapijoj: statytojas, ūkvedys, mokytojas parapinėse mokyklose, meistras, kompozitorius, rašytojas ir gausus laiškų rašytojas draugams. Sangvinikas visą laiką kuo nors užimtas, bet niekad

ilgiau prie vieno darbo. Jis iš karto vaidina keletą vaidmenų. Jis daugiau praktikas, nei teoretikas — toks buvo Donelaitis. Daugiau organizatorius ir administratorius, nors neperdaug rūpestingas, kaip tai pasirodė byloje dėl bažnytinio ūkio tvarkymo. Niekur Donelaitis neparodė ir savo aukšto universitetinio išsilavinimo, išskyrus daug kalbų mokėjimą, kuris taip pat liudija sangvinikų gabumą.

Nors ir būta šiame labai ryškiame sangvinike kai kurių melancholiškų bruožų — nusiminimo, apatijos, — tačiau jie neryškūs ir nežymūs. Pats Donelaitis tarėsi palinkęs į hipochondriją, atseit — psichoneurotinę būseną, kuri reiškėsi perdėtu susirūpinimu savo sveikata. Tačiau sveikatos jis turėjo tikrai gražios, nes pats prisipažįsta, jog per 35 metus sirgęs sunkiau tik vieną kartą. Ir jo parapijos vizitatorius rašė, jog Donelaitis, būdamas 66 metų amžiaus, dar buvęs gana judrios dvasios ir stiprus. Dvasinis judrumas ir sveikatingumas, ypač tokiame amžiuje, taip pat būdingas daugiau sangvinikams.

Rašytojo charakteris dailėje

Vaizduodami Donelaitį mūsų dailininkai neturėjo jokios autentiškesnės portretinės medžiagos; tad tik iš raštų ar liudijimų bandė atspėti jo charakterį. Norėtume atkreipti dėmesį į keletą portretinių darbų ir pažiūrėti, ar tie bandymai yra pavykę.

Bene pirmasis grafiškas bandymas buvo Telesforo Kulakausko (ca 1935). Donelaitis išėjo pailgo veido, susisvajojusių ar susimąsčiusių liūdnų akių, stambios nosies, stiprių lūpų, šiaip jau labai sudvasintas, be-

veik mistiškai lyriškas. Tai tipiško melancholiko, ne sangviniko paveikslas.

Kitas medžio raižinys, darytas V. Jurkūno (1956), klasiškai išdailinto, beveik apskrito veido su pabrėžta kakta, stačia ryškia nosim, stipriomis kietai sučiauptomis lūpomis ir tiesiu — realistišku, šaltu žvilgsniu pusiau į save, pusiau į pasaulį. Veidas ir jo išraiška primena suprastintą Goethę ar padailintą knygnešį revoliucininką Bielinį. Donelaitis iš šio dailininko rankos išėjo daugiau cholerikas — valingas, kietas, kovingas, racionalus.

Trečias gana įdomus V. Kalinausko raižinys (1963) pristato Donelaitį giliomis, didelėmis akimis, žvelgiančiomis daugiau savin arba kažkokion gelmėn. Nosis gana stambi, būdinga valingiesiems. Galva panarinta priekin, lūpos sučiauptos, viršutinė šiek tiek, o apatinė labiau atvipusi. Tai ne vado — kovotojo tipas, kaip Jurkūno, bet moralinio reformatoriaus — regėtojo, daugiau melancholiko.

Ketvirtas darbas — Rimšos medalionas (1955) vaizduoja Donelaitį kairiąja ranka parėmusį galvą, o dešiniąja rašantį ilga žąsies plunksna. Rašytojas atrodo pernelyg rimtas ir giliai susikaupęs. Veidas sausas, kaulėtas, aštrių bruožų. Aštriai nuskliausta nosis, aštriai sučiauptos lūpos ir sukaupti antakiai. Tai padžiūvėlio mintytojo — įkūnytos melancholiškos rimtybės povyza, gana panaši — įsižiūrėjus — į Mykolaitį-Putiną.

Penktas Donelaičio paveikslas — K. Bogdano skulptūra (1963). Rašytojas sėdi suolelyje su atskleista knyga ant kelių. Kakta aukšta ir suraukta. Nosis

stambi, "kuprota". Smakras stiprus, išsišovęs — pabrėžtas. Lūpos įkritusios tarp nosies ir smakro, stipriau sučiauptos. Akys paslėptos po dideliais, sukauptais antakiais. Tai asketas, raidės žmogus, žvelgiąs į gyvenimą per knygą. Ir dešinioji ranka taip padėta šalia knygos, kad, rodos, taria: "amen, taip turi būti, kaip parašyta !" Tai melancholiško perfekcionisto, pedanto, gal reformisto, kone sektanto išvaizda bei poza. Donelaičiui knyga nebuvo būdinga — tik šalia darbastalio, fortepijono ir kitų užsiėmimų. O jo moralai, nors ir dažni, toli nuo moralinių reformistų, juoba pedantų.

Gaila, šie penki geri ir įdomūs darbai Donelaičio dar neatrado. O būtų buvę nesunku sumedžioti mūsų tautoj tipiškesnių gyvų sangvinikų arba padaryti "sintetinį" kad ir iš tokių sangvinikų, kaip Tumas, Vaitkus, Binkis, nekalbant apie Girą.

Ne vokiška gotika, o barokinė lenktoji linija būdinga šiam temperamentui. Viskas apvalu, kaip Levas Tolstojus pasakytų apie sangviniką Karatajevą: ir galva, ir krūtinė, ir pečiai, ir net rankos. Viskas lengva, laku, gyva, žaisminga. Nei svajonės, susimąstymo, nei niūrumo ar valingumo. Žvilgsnis tiesus, lengvas, įspūdingas. O jau lūpas būtinai reikia bent tiek atverti, kad žodis būtų pasiruošęs išskristi kaip paukštis.

Iš kitų mažiau rūpestingų ar pretenzingų darbų vienas atrodo bus labiausiai atspėjęs tikrąjį Donelaitį. Tai E. Varno piešinys, paskelbtas "Literatūroj ir mene" 1963 m. pabaigoj. Donelaitis vaizduojamas bundančioj pavasario gamtoj. Tai gana taiklus išraiški-

nis momentas, nes sangvinikas jau savo prigimtimi priklauso pavasario nuotaikai. Donelaičio išvaizda čionai daugiau stebėtojo, ne svajotojo. Veidas žmogaus, kuris patenkintas savimi, pusėtinai smagus ir džiugus. Visas jo stuomuo ir išvaizda yra natūralūs, lankstūs — banguoti, kaip gamtos stuobrių. Šitoks Donelaitis — "natūralistas" mus labiau įtikina, negu kitų dailininkų "realistas", "reformistas" ar "mistikas — mintytojas".

Beje, 1967 metais Tolminkiemyje buvo rasti Donelaičio palaikai ir gerai išsilaikiusi kaukolė. Tris metus buvo kruopščiai tyrinėta, kaip iš kaukolės atkurti Donelaičo veidą. Prie to dirbo atskirai du specialistai: V. Urbonavičius Vilniuje ir M. Gerasimovas Maskvoje. Abiejų atlikti kaukolės profilio kontūriniai piešiniai kopijavimo aparatu buvo perkelti ant vieno bendro popieriaus ir pasirodė, kad jie iš esmės sutampa. Galutinai atkuriant Donelaičio portretą, jis buvo pajaunintas. Buvo palyginta ir lūpų išraiška, nes jos turėjo būti iškreiptos, kaip rodė rasti parodontozės pėdsakai. Poeto palaikų medicininė analizė davė ir daugiau duomenų apie jo išvaizdą: jis buvęs 170-174 cm ūgio, masyvios skeleto konstrukcijos, į amžiaus pabaigą apikūnis. Šie duomenys įgalino atkurti visą poeto povyzą. Veido rekonstrukcija, M. Gerasimovo žodžiais, buvusi "atlikta aukštu moksliniu lygiu, su dideliu skoniu bei taktu ir daro įspūdį portreto, padaryto iš natūros" (plg. Literatūra ir menas, 1970. 3. 28).

Donelaičio veidas šioj rekonstrukcijoj išėjo pailgai apvalus, lengvų lenktų linijų, su vidutine tiesia

nosim, stebėtojo akim, ryškiom pabrėžtom lūpom ir apvaliu smakru. Visa galvos bei veido poza parinkta tokia, tarsi Donelaitis būtų pasiruošęs kažką pasakyti.

MORALINIS REZISTENTAS

Donelaitis neabejotinai buvo reaktyvus žmogus. Bet jo, moralisto ir religininko, reakcijos primena konservatyvų priešinimąsi naujovėms ir negerovėms, ypač neteisybei ir skriaudai, kuri išaugo su Prūsų kolonizavimu. Kolonizacija sukūrė tą Prūsijos lietuvių dramą, tą tautinį ir ypač moralinį lūžį, iš kurio reikėjo gelbėtis. Tai jautrino Donelaitį, ir tai skatino jį rašyti savo "Metus" kitaip, negu visi kiti buvo rašę prieš jį.

Kolonizacija, lūžis ir priešprieša

Prūsų kolonizaciją daug kas laiko neišvengiama pasekme to maro, kuris nušlavė apie 35 proc. visų gyventojų, ypač paliesdamas dvi lietuviškiausias sritis — Įsruties ir Ragainės. Pirmoje žuvo apie 66,000, o antroje apie 28,000 žmonių. Liko apie 60,000 tuščių ir apleistų sodybų. Bet maras panašiai buvo palietęs ir Lietuvą, kuri atsistatė be kolonistų. Kolonizacija buvo įrankis vokiškai politikai, ir ji buvo įkvėpta pačios reformacijos. Šią mintį neseniai iškėlė per Bostono TV ugdomąją programą vienas vokiečių kilmės eruditas. Man pačiam ši mintis gana nauja, bet, rodos, verta dėmesio, ryšium su Prūsais. Įvairių kraštų bei sričių reformatai pasirodė veržliausi brautis į tuščias lietuvių sodybas. Nežinau, ar tai paaiškintų

asmeninį Donelaičio nusistatymą prieš reformatus ateivius. Bet jau pirmieji pomario kolonistai sukėlė didelę lietuvninkų reakciją. Ši reakcija užtruko keletą metų, dėl to net vyriausybė buvo priversta tolimesnį kolonizavimą sustabdyti.

Po pirmųjų dviejų kolonistų bangų, būtent,1711-13 ir 1721-25 metais, lietuviškose srityse jau buvo kas ketvirtas gyventojas kolonistas. Po trečiosios (1736) bangos santykis pasidarė priešingas lietuvių nenaudai. Iš 48 lietuviškųjų valsčių kolonistų neturėjo tik septyni. Bene blogiausioj padėty atsidūrė Tolminkiemis. Iš 27 vietovių kolonistai įsikūrė 23-se, viso 103 šeimos, gaudamos po 30-60 margų ūkius. Lietuviams liko tik 67 ūkiai. Iš kolonistų užimtųjų ūkių tik 19 buvo prasti, o iš lietuvių 17. Žodžiu, kolonistai užgrobė kas geriausia, nustumdami lietuvius į antros klasės gyventojų padėtį (plg. Max Beheim-Schwarzbach, Friedrich Wilhelm's I Colonisationswerk in Lithauen, Koenigsberg 1870).

Ši kolonizacija buvo visiškai nauja, nepalyginama su anksčiau vykusiomis. Vokiečiai anksčiau kūrėsi dvaruose ir miestuose, o lietuviai, likę kaimuose, sudarė vientisą masę. Toji masė laikėsi savų papročių, kalbėjo savo kalba. Dabar, kai naujieji kolonistai buvo įkurdinti kaimuose, atsirado nauja kalba, elgsena, nešiosena. Nors daugelis tų kolonistų buvo prastuoliai, kaip ir lietuvninkai, bet, sudarydami daugumą, nė negalvojo derintis prie vietinių.

Ši kolonizacija įnešė kraštan svetimą kūną ir dvasią, ardė, griovė buvusį pastovų, nuosaikų ir savitą lietuvių gyvenimą. Dėl to prasidėjo lūžis ir pasimeti-

mas lietuvininkų tarpe, o iš antros pusės — užsispyrimas laikytis, gintis, spirtis prieš svetimuosius. Panašus atvejis buvo šio šimtmečio pradžioj, kai Lietuvos kaimas susidūrė su nauja politine, socialine, pasaulėžiūrine srove. Lūžis griebė jaunesniuosius, o senimas ir vadai, ypač kunigai, puolėsi gintis, kovoti.

Kovingai nusiteikęs buvo ir Donelaitis. Jam rašant "Metus", lietuviai nebuvo palaužti. Jie dar turėjo pakankamai etninės ambicijos kelti galvą, bent jos nelenkti prieš naujuosius ateivius. Nors ekonimiškai buvo apgrobti, bet moraliai jautėsi ne menkesni, priešingai — pranašesni už ateivius "šveisterius" (šveicarus), prancūzus, zalcburgiečius, o taip pat ir vokiečius.

Vokiečiai lietuvninką per drimelį laiko,
O prancūzpalaikiai, į jį žiūrėdami, šypsos.
Šypsos, rods, o tik mūsų šaunią garbina duoną
Ir dešras rūkintas su pasimėgimu valgo.
O štai jau lašinių lietuviškų prisiėdę
Ir mūs alų su gvoltu jau visą sugėrę,
Viežlybus lietuvninkus išpeikt nesigėdi...
Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekint?
Ar negalėjot ten pasilikt, kur jus nuperėjo
Ir varles bei rupūžes ėst pamokino?

Donelaitis negiria kolonistų papročių ir pasisako prieš jų atneštas naujoves. Jam svarbu, kad lietuviai išlaikytų kalbos, apdaro, valgių savitumą. Jis vis prisimena "senąją barzdotą gadynę, kai lietuvninkės dar

vokiškai nesirėdė ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo". Jo akimis, net "klumpės... taip jau lietuvninkams nešiot nepritinka", nes jas, kaip atsineštinį dalyką, vartojo prancūzai ir šveicarai. Donelaitis buvo ne tik konservatorius, bet ir rezistentas, kaip rodo jo patarimas vienam lietuviui mokytojui Kilgiuose. "Neužmiršti lietuvių kalbos vokiškame krašte; taip pat jokio paaukštinimo vokiškame krašte nepriimti".

Lietuviai kunigai ir mokytojai, paliesti svetimųjų arogancijos, užgauti ir įskaudinti, laikėsi iš vieno, keitėsi laiškais, kurstė vieni kitus priešintis. Į viešą kovą nėjo ir negalėjo eiti. Jei Donelaitis skaitė "Metų" ištraukas parapiečiams iš sakyklos, tai ne kaip savo, o nežinomo autoriaus įspėjimus bei patarimus. Net savo artimiesiems draugams mokytojams laiškuose cituoja "Metus" tartum trečiojo asmens kūrinį. Donelaitis su šiuo savo kūriniu, ypač dėl kritikos kolonistų trečioje ir ketvirtoje poemos dalyje, nebūtų galėjęs išeiti viešumon bent tuo metu, kai pats gyveno. Ar ne dėl to ir šios dvi dalys paslaptingai dingo jo originale po jo mirties?

Patriotinis Donelaičio pasipriešinimas neprasiveržė plačiau, kaip Valančiaus ar Maironio. Jis liko stalčiuose, tik šiek tiek prasivėręs. Ir kai prasivėrė plačiau XIX a. pradžioj, išleidus jo "Metus", lietuvninkai jau buvo praradę rezistencines nuotaikas. Donelaitis pasidaro mums svarbus tik kaip veidrodis to tragiško mūsų tautos dalies likimo, kurį palietė kolonizacija. Jis juo svarbesnis dabar, kada jo žemę ir visą lietuvių tautą užgožė nauja kolonializmo banga. Tik dabar Donelaitis tapo pilnai suprantamas.

Moralinis pasipriešinimas

Donelaičiui dar labiau rūpėjo moralinis lietuvių atsparumas, akivaizdoje tų pavojų, kuriuos atnešė "tautų maišymas". Juk jo akimis, moralinis blogis palietė lietuvius kaip tik dėl to, jog "lietuvninkai su vokiečiais susimaišė". Ne tik su vokiečiais iš Nassau ir kitais, kurie kūrėsi kaimuose, bet ir vokiškos kilmės šveicarais bei zalcburgiečiais, taipgi prancūzais. Susimaišė tautos, jų tikėjimai ir papročiai. Iš to ir pasidarė, jog "vogt, klastot, išplėšt ir su gvoltu pasisavint, šelmystes prasimanyt, kekštaut bei Dievą paniekint... (pasidarė) viera (tikėjimas, Y) baisingos mūsų gadynės".

Mes, lietuvininkai, pirm to nepažindami svieto,
Dingojom vis, kad tik šveisteris ir prancūzas
Žmones su svetimais savo mokslais moka
supainiot,
Ir kad vokiečiai tik vogt ir keikt nesigėdi.
O štai, tarp lietuvninkų taipjau nusiduoda,
Kad lietuviškas tūls smirdas irgi bedievis
Lietuvai ir lietuvninkams mums gėdą padaro.

Donelaičio "Metai", nekalbant apie pasakėčias, yra ištisas moralas, arba moralinis pamokslas, kaip "viernas lietuvninkas" turėtų gyventi, neprarasdamas žmogiškos savo vertės. Viskas šioje poemoje kalba pamokumu: paukščiai ir pušynai — visi palyginimai iš gamtos, patarlės ir priežodžiai iš tautosakos, bibliniai žodžiai bei faktai, teigiamieji Selmo ir neigiamieji Slun-

kiaus pavyzdžiai, gerasis amstrotas ir žiaurusis Pričkaus užmušėjas.

Tiesūs, būriški, vaizdūs pamokymai neabejotinai tiko paskaityti ir iš sakyklos. Jie gal geriau veikė lietuvninkus nei evangelinės homilijos. Jie veikė ne tik sąžinę, bet ir lietuviškąją ambiciją — nesekti kolonistais, kur jie elgiasi blogai, ir jų nepeikti, jei pats, būdamas lietuvninkas, esi nemažiau peiktinas. "Rods, ir tarp lietuvninkų tūls randasi kiaulė, kurs lietuviškai kalbėdams šveisterį peikia, o tiktai ir pats, kaip tikras šveisteris, elgias", arba "kaip vokiečiai, kasdien į karčiamą bėga".

Donelaičio "Metai" gal nebūtų visai gimę, jei ne kolonizacijos padarinys — moralinis lūžis, koks ištiko Prūsų Lietuvą ir išplito ypač Donelaičio gyvenamuoju laiku. Talentingas poetas vargiai būtų rašęs, jei kartu nebūtų buvęs kunigas — ganytojas, kuriam rūpėjo ligi sielos gelmių gydyti savo tautiečių sielas, kartu jas guosti, įspėti, apsaugoti, sulaikyti nuo klystkelių.

Būriškas Donelaičio religingumas

"Metų" poema nedaug teduoda medžiagos apie autoriaus religinį pasaulį. Iš kitų liudijimų žinome, kad buvo geras, uolus kunigas. "Metų" pabaiga liudija jo didelį ir šiltą pasitikėjimą "dangiškuoju tėtučiu". Nėra tam pasitikėjimui prieštaros, jei autorius žvelgia į Dievą per gamtą, nes taip žvelgia būriškas ir lietuviškas religingumas. Nėra aplenkimas religijos, jei autorius daugiau moralizuoja, o ne katechizuoja. Donelaitis buvo liaudies ganytojas, o liaudies religija

yra glaudžiai susieta su paprotine gyvenimo tvarka, kuri iš esmės yra praktinis dorovės kodeksas. Palaikyti — konservuoti šią gyvenimo tvarką buvo tradicinė gerųjų ganytojų uolumo žymė. Taip buvo daroma prieš Donelaitį, taip ir po jo — ligi mūsų dienų liaudyje.

Kai Aleksas Vaškelis Aiduose (1964, N 3) išskaičiavo eilę moralinių bruožų, kuriuos turėjęs puoselėti pietistinis sąjūdis ir šio sąjūdžio įtakoje tai vykdęs Donelaitis, — darosi įspūdis, jog beldžiamasi į svetimas duris. Savuose mūsų kaimiečių vartuose, jų papročiuose, kaip ir pačios Lietuvos, rastume tuos pačius bruožus. Nereikia priskirti pietizmui ir tokių konkretybių, kaip parapinės mokyklos ar našlaitynai, nes parapijoms — tiek protestantų, tiek katalikų — tie dalykai jau iš anksčiau rūpėjo. Gal Donelaitis, studijuodamas Karaliaučiuje, ir buvo žavėjęsis pietizmu. Bet grįžęs į kaimą ir sutapęs su sava liaudimi, vargiai bebuvo reikalingas šio sąjūdžio įkvėpimų.

Prūsų krikščionybė po reformacijos vystėsi savarankišku keliu. Jų bažnyčios turėjo savitą stilių ir vidaus išpuošimą. Turėjo savo giesmyną ir kitus pamaldinius papročius. Sprendžiant jau iš Mažvydo raštų, liuteronizmas Prūsuose nebuvo toli nubėgęs nuo katalikybės formų. Argi pačiuose Donelaičio "Metuose" nekrinta į akis šventųjų dienos, "adpentai" (adventai) "mišios" ir daug kitų katalikams būdingų apeiginių ar paprotinių reiškinių. Pamaldų liturgija čia išliko turtingesnė, o kai kur dar buvo vartojama privati išpažintis (plg. Erich Foerster, Preussen: Die Religion in Geschichte and Gegenwart IV, 1930, 1470-80).

Ar Prūsų reformuotoji krikščionybė buvo priimtina liuteronizmo ortodoksijai, sunku pasakyti. Bet ji, atrodo, per daug nebaidė iš Lietuvos atkilusių Prūsijon lietuvių katalikų. Lietuva visą laiką davė naujo kraujo Prūsams ir, gal būt, nejučiom artino vietinį liuteronizmą prie katalikybės. Dėl to įdomi ir Donelaičio laikysena. Nemėgo jis tik kolonistų kalvinų bei hugenotų, nors raštuose ir to neparodė. Bet nėra jokių žinių nei ženklų, kad būtų nemėgęs katalikų, kaip sakysim Mažvydas, kai jis rašė laišką hercogui. Donelaičio žodyne nėra net liuteronų vardo. Jis kalba tik apie "viernus (tikinčius, Y.) lietuvninkus".

Jei kam buvo nepriimtina ši savita Prūsų Lietuvos krikščionybė, tai tik vokiečių kolonizacinei politikai. Šios politikos tęsėjas Fridrichas Didysis darė įvairių reformų, tarp kurių bene labiausiai būdinga buvo pastanga užgniaužti Prūsijos religinį savitumą. Jis siekė savo valstybėje vienos "oficialios konfesijų sistemos" ir per jėgą primetė visiems vieną giesmyną. Lietuvių parapijų ganytojai tam priešinosi, nors ir neatsilaikė. Užtai rezistencija pagimdė lietuvių susirinkimininkų atšaką, kuri išsilaikė ligi pastarųjų laikų.

Donelaitis, tur būt, niekad nebenueis nuo mūsų scenos kaip rašytojas. Bet ar jis išliks mūsų akyse tuo retu krikščionio moralisto veidu? O jis taip primena kitą prūsą Vydūną, primena iš paprūsės kilusį, net savo pusbrolių liuteronų turėjusį vysk. Pr. Būčį ir nieko prūsiška savy nepaveldėjusį Šalkauskį. Kiekvienas iš jų buvo panašus į Donelaitį moralistas, tik savu būdu ir savu laiku. Vydūnas taip pat rašytojas, Būčys bandęs savus talentus beletristikoj, bet pasi-

likęs teologu, Šalkauskis tik filosofas, pedagogas. Kitados "Literatūros Lankuose" (1960, N 5) praskambėjo A. Jasmanto straipsnis: "Moralistų sukilimas prieš rašytojus". Kodėl sukilimo ir suskilimo nebuvo Donelaičio atveju?

J. BRAZAIČIO PASTABOS

Negaliu nepareikšti susidomėjimo Paties straipsniu apie Donelaičio charakterį. Priėjimas įdomus, originalus, nes kiekvieną savo darbą rašai pergalvojęs ir išgyvenęs. Manęs betgi neįtikina vienas Tavo teigimas — *paneigimas Donelaičiui lyrinės prigimties*, kad jam tiek pasaulietinė, tiek religinė lyrika esanti svetima. Vienas argumentas tokiam teigimui — kad Donelaitis nemėgęs liaudies dainų. Nemėgęs "dėl skirtingos jo paties jausenos. Liaudies dainos daugiau lyriškos, o Donelaitis šio polinkio nerodo". Man rodos, kad dainų "nemėgimo" priežastis kita — *bendras racionalizmo amžiaus niekinimas liaudies kūrybai*. Dėmesys į liaudies kūrybą ir palankumas jai atėjo tik su Hamannu... Antras argumentas — kad Metuose tos lyrikos nėra. Čia mano pergyvenimas, kurį man pažadina Metai, skiriasi. *Lakštingalos pergyvenimas, ypač Metų paskutiniai puslapiai yra kupini subtilios lyrikos*, gamtinės ir religinės lyrikos. Įdomu, kad H. Kačinskas, kai buvo atvykęs pas mane pasitarti dėl ištraukų plokštelei, su dideliu entuziazmu kartojo kaip tik tą Donelaičio religinę paskutinių puslapių lyriką. Buvau net nustebintas, kad jis pats ją pajuto ir giliai pergyveno.

Lyrikas lyrikui nelygus. Norint Donelaičio lyrinę prigimties pusę suprasti, verta lyginti jį su kitais jo etnografinio vieneto rašytojais ar poetais. Jis yra tokis pat suvalkietis kaip Basanavičius, Pietaris, Kudirka, Aišbė, Vaičiulaitis. Ir Basanavičius tik istorikas, bet Aušros Pratarmėje įspūdingiausios tos eilutės, kuriose prasimuša jo lyriškai pergyventos tiesos. Ir Pietario Algimante

gražiausios vietos, kur susiję su lyriniu pergyvenimu. Donelaitis tokis pat kaip anie — skirtumas tik epochos. Suvalkiečių charaktery šalia viso racionalizmo yra truputis lyrikos — arba elegijos arba ironijos... Bet apie tai man nereikia aiškinti, nes esi tatai išstudijavęs geriau už mane (Laiškas autoriui, paskelbtas Drauge 1964. 6. 27).

LIAUDIES KULTŪROS KĖLĖJAI

Tauta buvo išsiskyrusi į kilminguosius ir liaudį — vieni valdė, kiti buvo valdomi. Išsiskyrė kalbiškai ir kultūriškai — vieni gudėjo ir lenkėjo, kiti laikėsi savo kamieno ir puoselėjo savo paprastą kultūrą.

Suskilusioj tautoj vienintelė jungtis, savotiškas tiltas, buvo dvasininkai, kilę iš kilmingųjų ir liaudies. Pirmieji buvo priversti mokyts liaudies kalbos ir dvasia jos kultūra. Antrieji turėjo išmokti kilmingųjų kalbos. Dvasininkų dvikalbiškumas darėsi tikrovinė būtinybė.

Šioje sankryžoje, kuri buvo ne tik kalbinė, bet ir kultūrinė, dvasininkai nuo reformacijos laikų buvo priversti persisverti liaudies pusėn ir ja daugiau remtis. Tas glaudėjantis ryšys tolydžio sutapdė neatskiriamai du elementus — katalikiškumą ir liaudinį tautiškumą. Stiprėjant bei stiprinant vieną elementą, gyvėjo bei ryškėjo ir antrasis.

Liaudies švietimas parapinėse mokyklose, jos aprūpinimas religine literatūra, pagaliau susidomėjimas liaudies kūryba išaugo į tautinį sąjūdį Žemaičiuose. Šį sąjūdį akstino XIX šimtmetyje trys vyskupai — didikas J. A. Giedraitis ir "liaudininkai" — M. Valančius ir A. Baranauskas. Be jų pastangų ir parengties lietuviškoji kultūra, ypač anais sunkiais priespaudos laikais, vargiai būtų taip greit perkopusi iš paprastosios į aukštesnę, sąmoningesnę pakopą. Vargiai pati liaudis, be šių vadovų, būtų perėmusi tą vaidmenį tautoje, kuris jai teko, galutinai rusams palaužus kilminguosius.

JUOZAS ARNULFAS GIEDRAITIS

TAUTINIO ŽEMAIČIŲ SĄJŪDŽIO VADAS

Tautinis žemaičių sąjūdis nebuvo naujas. Jis reiškėsi nuo vysk. Merkelio Giedraičio ir Daukšos laikų, tik buvo pertrauktas karų ir ypač didžiojo maro XVIII a. pradžioje. Vėl atsigavęs, jis tolydžio brendo nuo XVIII a. pusės ir plėtėsi ligi to amžiaus pabaigos, kol jo priekyje iškilo naujas Giedraitis — Juozas Arnulfas. Kas jis buvo ir kokį vaidmenį atliko tautiniame — kultūriniame judėjime?

Aukštaitis, tapęs žemaičiu

Giedraičių giminės lizdas buvo Giedraičiai, Ukmergės apskrityje. Čia, Kamaraučiznos dvare, gimė ir Juozas Arnulfas; gimė dvynuku su broliu Vincu ne birželio 29, kaip rašo Vc. Biržiška (Aleksandrynas II, 207), bet liepos 24. Taip rodo jo metrikai Vatikano archyve, vyskupų proceso bylose (vol. 193, fol. 333). Tą pačią dieną jis buvo pakrikštytas; krikšto tėvai buvo Antanas Komaras, Ukmergės kardininkas, ir Pranė Januškevičienė iš Upytės.

Tėvas kunigaikštis Jonas buvo vedęs grafaitę Konstanciją Petravičiūtę, žemaitę iš Pajūrio, Kvėdarnos parapijos. Konstancijos sesuo buvo ištekėjusi že-

maičiuose už Zaleskio, ir jos sūnus Mykolas buvo žinomas teisininkas bei Lietuvos reikalų gynėjas seimuose. Petravičiai, kaip ir Giedraičiai, buvo lietuviškos orientacijos.

Juozas Arnulfas pradinį mokslą gavo tėvų namuose. Trylikmetis buvo pasiųstas į Vilniaus kolegiją. Ją baigęs, tęsė mokslą jėzuitų akademijoje, kuri, uždarius jėzuitus (1773), buvo performuota į Vyriausiąją Lietuvos Mokyklą. Šią mokyklą jis baigė 1775 metais. Greičiausiai Vilniuje jis pradėjo rašinėti lietuviškus eilėraščius ar versti iš kitų kalbų, nes jo biografas B. Šmigelskis tvirtina, kad tai jau daręs jaunystėje. Tuo metu Vilniuje buvo daugiau studentų, susidomėjusių lietuvišku raštu — Mykolas Smolskis,Laurynas Bortkevičius, Bonaventūras Gailevičius, vėliau visi tapę kunigais. Su pastaruoju Giedraitis mokėsi Vilniuje porą paskutiniųjų metų ir, tur būt, nuo to laiko pasidarė draugai.

Baigęs mokslus Vilniuje, Juozas Arnulfas, jau 21 metų vyras, įstojo į kunigų seminariją Varniuose. Į trečius metus jo giminaitis vysk. Steponas Giedraitis buvo perkeltas iš Livonijos į Žemaičius ganytoju. Jo rekomenduojamas, Juozas Arnulfas iš Varnių persikėlė į Varšuvos seminariją. Į Varnius grįžo 1780 metais ir tų metų gruodžio 31 gavo keturis mažuosius šventimus, o 1781 sausio 14 Žemaičių sufraganas Adomas Koscia Varnių katedroje įšventino jį kunigu. Tais metais jo draugas Gailevičius, įgiję filosofijos daktaro laipsnį Vilniuje, atvyko į Varnių seminariją ruoštis kunigystėn.

Vysk. Steponas paskyrė savo giminaitį kun. Juozą Arnulfą Laižuvos klebonu, bet leido išvykti į už-

sienius tolimesnių studijų. Be studijų, gal buvo ir kitų tikslų, nes vyskupai ir krašto politikai siųsdavo į užsienius rinktinius dvasininkus, ypač aukštos kilmės su tam tikra misija. Lietuva jau buvo pirmą kartą (1772) rusų apkarpyta ir jos ateitis darėsi neaiški. Kita priežastis buvo vyskupo noras paruošti sau įpėdinį, gerai apsižvalgiusį pasaulyje ir šio to pramokusį.

Kun. Juozas Arnulfas, palikęs Laižuvos parapiją tvarkyti vikarui, dar tais pačiais metais išsiruošė į Romą. Ten praleido porą metų studijuodamas teologiją ir kanonų teisę, kartu keliaudamas po Italiją. Metus išbuvo Paryžiuje, kur mėgo lankytis tuometinis Vilniaus vyskupas Ig. Masalskis. Grįždamas namo dar apkeliavo Olandiją ir Vokietiją. Užtrukęs užsieniuose ketvertą metų, išmoko kalbų, ypač italų ir prancūzų, susipažino su kitų kraštų politiniu bei kultūriniu gyvenimu, įsigijo europinių manierų ir, svarbiausia, pajuto, ko trūksta ir ko reikia savajam kraštui.

Grįžusį iš užsienių, vysk. Steponas pakėlė (1786) prelatu scholastiku ir pavedė rūpintis parapinėmis vyskupijos mokyklomis. Vilniaus vyskupija, vysk. Masalskio dėka, buvo labai išplėtusi parapinių mokyklų tinklą ir pakėlusi mokslo lygį; tuo tarpu Žemaičių vyskupijai dar reikėjo pasispausti. Prel. Juozas Arnulfas per porą metų šį tą bus padaręs mokyklų padėčiai pagerinti, bet vysk. Steponas skubino jį kelti aukštyn. 1788 metais padarė jį kapitulos arkidiakonu ir davė Betygalos parapiją, kurią kitados valdė Mikalojus Daukša. Dar po poros metų Juozą Arnulfą vyskupas Steponas pristatė Romai, prašydamas jį skirti Žemaičių ganytojo koadjutoriumi su paveldėjimo tei-

se. Roma pavedė Varšuvos nuncijui Ferdinandui Saluzzo įvykdyti apklausinėjimą. Iškviesti keturi liudininkai (du Malinauskai — sufraganas Antanas ir kan. Karolis, Žem. kanauninkas Tomas Burtonas ir Čekiškės klebonas Liudas Koženiauskas tvirtino, kad kandidatas gerai išmano teologiją ir kanonų teisę, dar neturįs laurų, bet, Vilniaus universitetui delegavus, išlaikęs egzaminus prie specialios komisijos Varšuvoje. Apklausinėjimai buvo papildyti dokumentais, tarp kurių pridėtas ir Martyno Počebuto raštas, liudijąs, kad kandidatui pripažintas Vilniaus universiteto kanonų teisės doktoratas (Proces. Consist., vol. 193, fol. 323-340). Juozas Arnulfas Giedraitis buvo konsekruotas vyskupu 1791 metais.

Žemaičių vyskupas pagalbininkas

Tie metai buvo ypatingai sunkūs Lietuvai. Lenkai paruošė ir gegužės 3 paskelbė naują "vienalytės" Lenkijos konstituciją su Lietuva kaip jos provincija. Lietuvos senatoriai, tarp jų ir du vyskupai — Ig. Masalskis ir livoniškis Juozas Kasakauskis — šios konstitucijos nepasirašė. (Žem. vysk. Steponas tada seime visai nedalyvavo dėl nesveikatos). Minėti du vyskupai pasidarė lyg vadai opozicijos šiai lenkų klastai. Prie jų dėjosi ir iškalbusis Mykolas Zaleskis, vysk. Juozo Arnulfo pusbrolis. Bet lenkai ir jų šalininkai ėmė grasinti sunaikinsią bet kokį pasipriešinimą. Iš Vilniaus karaliui Poniatovskiui buvo pranešta: "Čionykštė visuomenė jau įsitikino, kad (Lietuvos) dvasininkai, sekdami savo vyresnybe, yra priešingi konstitucijai. Net kunigai patriotai nedrįsta apšviesti liau-

dies. Jau ne vienas jų gavęs iš vyresniųjų pastabą, kad kunigų pareiga skelbti evangeliją, ne konstituciją" (T. Korzan, Wewnętrzne dzieje polski I, Krokow 1897, 467).

Į trečius metus (1793) Lietuva buvo antru kartu rusų padalyta, o po metų prasidėjo sukilimas, kuriam Lenkijoje vadovavo Tadas Kosciuška, o Lietuvoj generolas Romualdas Giedraitis, vysk. Juozo Arnulfo giminaitis. Sukilimo metu lenkų jakobinai iškvietė Varšuvon konstitucijos priešininkus vyskupus — Masalskį ir Kasakauskį ir ten juos nužudė. Pats sukilimas buvo pralaimėtas ir Lietuva (kartu ir Lenkija) buvo trečią kartą padalyta (1795) ir galutinai pavergta rusų.

Daugiausia nukentėjo žemaičiai, nes jie sukilime buvo labiausiai aktyvūs. Rusai daug jų suėmė ir ištrėmė. Dėl to buvo sudaryta jiems gelbėti Žemaičių delegacija, kurioje dalyvavo ir vysk. Juozas Arnulfas. Delegacija pasiekė Petrapilį 1795 kovo mėnesį ir buvo priimta carės Kotrynos II. Ta proga vysk. Juozas Arnulfas ieškojo ryšių su Galicinais, įtakingiausia šeima Rusijoje. Galicinai save kildino iš Gedimino sūnaus Narimanto — Naugardo ir Žemaičių kunigaikščio. Giedraičiai taip pat save laikė Gedimino giminės palikuoniais. Aleksandras Galicinas tuo metu buvo užsienio reikalų ministras, arba pirmasis carės patarėjas užsienio reikalams, ir kartu karinės kolegijos vicekancleris. Jo rankose buvo pasmerktųjų žemaičių likimas ir kartu priėjimas prie carės. Nėra tikra, ar žemaičiai buvo paleisti į laisvę tuoj, ar po metų įvykusios amnestijos.

Kitą kartą (1801) vysk. Juozas Arnulfas vėl vyko į Petrapilį, siunčiamas ganytojo vysk. Stepono, kuris dėl amžiaus ir nesveikatos ruošėsi vyskupijos administravimą pavesti savo koadjutoriui. Vysk. Steponas buvo rusams nepriimtinas, nes po 1722 metų atsisakė prisiekti ištikimybę carei Kotrynai II. Carė jau buvo mirusi, bet rusai nenorėjo vysk. Stepono palikti ganytoju. Caras Povilas I pasirašė aktą duodamas sutikimą, kad vyskupiją perimtų valdyti vysk. Juozas Arnulfas, ir apie tai pranešė Romai. Sekančiais metais (1802) gegužės 13 Roma patvirtino koadjutorių Juozą Arnulfą pilnateisiu Žemaičių ordinaru.

Ganytojo pareigose

Perėmęs valdyti vyskupiją, vysk. Juozas Arnulfas pirmiausia perkėlė savo kuriją iš Alsėdžių į Varnius. Pirmoji vieta liko tik rezidencija. Sekretoriumi pasikvietė Bonaventūrą Gailevičių-Golaitį, dirbusį popiežiaus nunciatūroje Varšuvoj, bažnytinės teisės žinovą; paskui pakėlė jį prelatu ir oficiolu, pagaliau padarė generalvikaru ir patikėjo didelę dalį vyskupijos reikalų. Kitą savo bičiulį Domininką Mogėną, kilimo kauniškį, buvusį jėzuitą, teologijos daktarą ir parapinių mokyklų vizitatorių, paskyrė konsistorijos asesoriumi, Varnių seminarijos provizoriumi ir pakėlė kapitulos kanauninku. Šiedu lietuviško rašto žmonės buvo artimiausi vyskupo bendradarbiai.

Naujam ganytojui rūpėjo trys dalykai: geras parapijų tvarkymas, parapinių mokyklų steigimas ir lietuviškojo rašto ugdymas. Parapijas jis lankė labai uo-

liai, bent keletą pirmųjų metų. Klebonijose tenkinosi paprastu valgiu ir nepalikdavo ilgiau kaip vieną dieną. Kviečiamas į dvarus, dažniausiai atsisakydavo. Jo vyskupavimo principas buvęs: viskas liaudžiai, bet ne per liaudį.

Turėdamas gerų bendradarbių kurijoj, jis galėjo atsidėti lietuviškajam raštui. Vertė iš italų kalbos renesanso laikų eilėraščius, bet žinomas išlikęs tik Torkvato Tasso veikalo gabalas "Kupidonas piemenų rūbais". Domėjosi Lietuvos istorija ir ypatingai rūpinosi ištobulinti literatūrinę kalbą. Pats išmoko žemaičių kalbos gramatiškai ir reikalavo iš kunigų, kaip sako biografas Šmigelskis, kad šie vartotų švarią žemaičių kalbą, o ne prūsiškai žemaitišką. Ragino kunigus imtis rašto, o pats mojosi išversti visą Šv. Raštą. Dirbo keliolika metų, net naktimis. Turėjo pora domininkonų (T. Venslauskį ir L. Kazlauskį), kurie jam vertimą perrašinėjo.

Yra rašęs ganytojinių laiškų žemaičių kalba liaudžiai ir lenkiškai bajorams, bet iš jų yra likę tik du, skirti Napoleono žygiui per Lietuvą. Prancūzus jis sutiko (1812) gana entuziastingai, pats atlaikė iškilmingas pamaldas Telšiuose ir paskelbė pora atsišaukimų. Viename iš jų rašė: "Jau mūsų šalis laisva nuo persekiejų, kurie grumzdžiavo mūsų gyvenimui ir mūsų namams" Ragino dėkoti Viešpačiui, kuris "paskubino mums tas laisves, kurių su nerimastie duksaujeme". Antrame laiške kunigams ir žmonėms įspėjo "neturėti kreivo išmanymo" dėl Napoleono.

Kunigai nesižavėjo Napoleonu dėl jo kovos prieš Bažnyčią. Jų išmanymas nebuvo kreivas. Netrukus

tai patyrė ir pats vyskupas. Napoleono skirtas Lietuvai švietimo bei kulto ministras J. Sniadeckis, lenkas, mojosi, Prancūzijos pavyzdžiu, nusavinti bažnytinius turtus, skirstyti kunigus, kontroliuoti vienuolynus bei jų mokyklas, tvarkyti bažnytinius teismus ir įsakė vyskupams šešių savaičių būvyje pristatyti visas reikiamas žinias. Tada vysk. Juozas Arnulfas atsisakė paklusti, nes tokio įsakymo nelaikąs sau privalomu. Sniadeckis įspėjo vyskupą raštu laikytis įsakymo, bet šis nesidavė įveikiamas.

Vyskupas laikėsi tvirtai, kai Napoleonui pasitraukus vėl atėjo rusai. Jų armijos vadas Palucci pakaltino vyskupą neištikimybe tėvynei ir tikybai, o vyskupas jam atkirto: "Pravoslavija ne mano tikyba, ir Rusija ne mano tėvynė". Tai patiko vokiečių kilmės generolui, ir jis paliko vyskupą nebaudęs.

Su Sniadeckiu reikalai nesibaigė. Kiti Napoleono skirti ministrai pabėgo su prancūzais, o jis liko ir grįžo į Vilniaus universitetą rektoriauti. Už jo pečių stovėjo A. Čartoriskis, carui įsiteikęs lenkintojas, paskirtas vadovauti visiems švietimo reikalams Lietuvoje. Jiedu su J. Sniadeckiu pradėjo klastingą Lietuvos lenkinimą per Vilniaus universitetą ir jam pavaldžias aukštesniąsias mokyklas. Į tas mokyklas pradėta sodinti lenkininkai mokytojai, drausti lietuviams mokiniams vartoti savą kalbą ir ypatingai kelti lenkiškąjį "patriotizmą" bei gegužės 3-sios kultą. Kai Čartoriskis paprašė Sniadeckį žinių apie Žemaičių vysk. Giedraitį, šis atsakė: Nieko gera negaliu apie jį pasakyti.

Vysk. Juozas Arnulfas, norėdamas atsverti Čartoriskio — Sniadeckio įtakas, vėl ieškojo ryšio su įta-

kingaisiais Galicinais ir stengėsi sudominti juos lietuvių kalba. Vysk. Valančius rašo, kad vysk. Giedraitis 1813 metais "pagal linkieimą Ministra Galicyna surinka žines apej žemajtiszka liežuwie". O L. Jucevičius pastebi, kad vyskupas išvertęs Milkės lietuvių kalbos gramatiką ir pasiuntęs į Petrapilį. Į tą planą, tur būt, įėjo ir Šv. Rašto Naujojo Testamento paskubintas leidimas lietuvių kalba. 1814 m. vyskupas nuvyko į Petrapilį gauti leidimo vykti į Romą, bet jo negavo. Tačiau ministras Galicinas, vyskupo prašomas, pažadėjo tarpininkauti pas carą, kad vyskupas galėtų jam dedikuoti ruošiamąjį spaudai lietuviškąjį Šv. Rašto vertimą. Galicinas išrūpino caro sutikimą, ir vyskupas 1816 metais išleido Naująjį Testamentą didelio formato leidiniu dviem laidom. vieną liuksusinio popieriaus su paauksuotais kraštais, nedidelio egzempliorių skaičiaus su dedikacija carui Aleksandrui I prancūzų kalba, antrą — be dedikacijos paprastesnio popieriaus, įrištą odiniais viršeliais, didelio tiražo, taip kad dažna lietuvių šeima galėjo jį įsigyti. Šiuo leidiniu vyskupas norėjo iš dalies įsiteikti carui, kuris buvo nepatenkintas jo persisvėrimu Napoleono pusėn, bet kartu atkreipti dėmesį į lietuvių reikalus, ypač jų kalbą, kai Čartoriskis tepripažino teisę Lietuvos mokyklose tik lenkų ir rusų kalboms.

Čartoriskio — Sniadeckio nepalanki švietimo politika vertė vyskupą Giedraitį sustiprinti bent pradinį mokslą su lietuvių kalba. Jis išleido keletą aplinkraščių klebonams, ragindamas, kad kiekvienoj parapijoj būtų įsteigta mokykla. Šis rūpestis, buvęs ryškus ganytojavimo pradžioj, dabar vėl suaktyvėjo ypač prieš 1820 metus.

Žemaičių sąjūdis ganytojaujant Giedraičiui

Žemaičių sąjūdį suaktyvino ne tik vidinis jo brendimas, atsigavęs XVIII amžiuje, bet ir naujai iškilęs susispyrimas su rusais ir ypač lenkais. Lenkų pastangos skiepyti savąjį patriotizmą Lietuvoje ir padaryti Vilniaus universitetą lenkiškumo kalve vertė žemaičius ką nors daryti. Jie kūrė Vilniuje **Niekšų** grupę ir leido laikraštį, pasirašydami po straipsniais lietuviškais slapyvardžiais (Vaizganto, Satvaro, Ašlavio) ir plakdami ponijos fantazijas. Simas Stanevičius ir kunigai — K. Zabitis, Čiulda, matydami, kaip lenkai organizuoja slaptas studentų organizacijas (filomatus, filoretus), kūrė savąją žemaičių grupę; prie jų dėjosi ir Simas Daukantas. Žemaičiai Vilniuje suskaldė **Gorliwy Litwin** (Uoliojo Lietuvio) masonų ložę, kuri buvo daugiau uoliųjų lenkų tarnyboje, ir sukūrė atskirą ložę rūpintis savu kraštu ir jo reikalais, o žemaičių ložė Raseiniuose buvo vienintelė pasivadinusi Palemono vardu, kai kitos vadinosi lenkiškais.

Vilniaus universiteto sekretorius žemaitis Kazimieras Kontrimas, remiamas kitų, darė žygių įvesti lietuvių kalbos katedrą Vilniaus universitete. Jis paruošė motyvuotą raštą, siūlydamas katedros vedėju žemaitį Leoną Uvainį, lietuvių žodyno rengėją. Žemaičiai tikėjosi lengviau šį planą pravesti, nes didžioji kliūtis — pats universiteto rektorius Sniadeckis buvo rusų (1820) pašalintas. Savo raštą Kontrimas įteikė 1822 m. švietimo globėjui A. Čartoriskiui. Bet vietoj lietuvių kalbos Čartoriškis dar tais pačiais metais įsteigė arabų kalbos katedrą. Po poros metų ru-

sai pašalino ir Čartoriskį, įsitikinę, kad jisai, Novosilcevo žodžiais, suvėlinęs Lietuvos rusifikaciją šimtui metų. Iš tikrųjų Čartoriskis su Sniadeckiu, vykdydami polonizavimą, gerokai pristabdė tautinį lietuvių sąjūdį ir parengė dirvą rusifikacijai. Vieninteliai, kurie dar spyrėsi, buvo žemaičiai.

Sunku pasakyti, kiek šiam atospyriui buvo pasitarnavęs bei vadovavęs vysk. Juozas Arnulfas. Jis gerai žinojo, kas yra Sniadeckis ir ko siekia Čartoriskis, ir tam negalėjo pritarti. Ar jis bent kiek prisidėjo, turėdamas ryšių su Galicinais, kad šiedu polonizatoriai iškristų iš kėdžių? Gal taip, gal ir ne. Bet jo ryšiai, labai artimi, su aktyviais žemaičiais tikriausiai nesiribojo vien kalbinais ir literatūriniais tikslais. Politiniai reikalai nebuvo jam svetimi.

Įtakingiausias ir produktingiausias iš raštingųjų žemaičių bajorų buvo Dionizas Poška. Jis susirašinėjo su vyskupu, vienus "raštus žemaitiškus" siųsdamas, kitus grąžindamas. 1809 metais Poška rašė: "Prisakymą Jo (Giedraičio) užlaikyti atminty turėjau — o vienu kartu, ant paaukštinimo mūsų kalbos skaistybės, Kunigaikščio garbingu noru, geidžiu būti išpildytoju ir drauginingku" (Lietuvių Tauta II, 1 d. 1911, 126). Antanas Klementas 1811, kovo 18 — vardinių proga rašė "gromatą pas kunigaikštį Žemaičių Jozupą Giedraitį, siuntunt trejopus raštus". Nežinomas **Priežodžių** rinkinio (1813) autorius vysk. J. A. Giedraičiui dedikavo savo rankraštį. Tadas Dobševičius liudija, kad vyskupo durys buvusios atviros visiems. Jis sukūręs tokį svetingumo stilių, kuris buvo žinomas seniau tik tarp didikų. Prie jo stalo galėjo

sėsti visi, net atsitiktinai užklydę. Mandagumu ir svetingumu jam niekas neprilygęs. Jis niekad nepriimdavęs žmogaus sėdėdamas, net savo kasdienių kurijos tarnautojų. Savo tarnams už kiekvieną mažą patarnavimą visad padėkodavęs ir jiems kuo nors atsilygindavęs (Wspomnienia z czasów, które przeżyłam, 1883, 124). Tas pats Dobševičius, pats žemaitis, liudija, kad vyskupas parašęs ir išleidęs įvairaus religinio turinio veikalėlių žemaičių kalba, rašęs bažnytines giesmes, maldaknyges, kai kurių psalmių aiškinimus, katekizmą ir leidęs savo lėšomis (Ten pat, 135). Vyskupo rezidencijoj Alsėdžiuose skambėjusi lietuvių kalba.

Žemaičių sąjūdis, vadovaujamas vysk. J. A. Giedraičio, įsibangavo daug plačiau, negu raštais ar savo kalbos vartojimu. Domėtasi istorija, archeologija, etnografija, flora ir fauna. Rinkta įvairios senienos, daryta kolekcijos, aprašinėta papročiai. Visu tuo norėta pabrėžti lietuvių savitą kultūrą, ypač prieš lenkus.

Kitas dalykas buvo su rusais. Žemaičiai jautėsi labai prispausti ekonomiškai. Turtingiausia Lietuvos sritis dabar buvo nuskurdinta, nes rusai nebeleido naudotis Klaipėdos ir Liepojos uostais. Prisidėjo dar studentų ir mokinių areštai, rekrutų gaudymas, ir žemaičių kantrybė sprogo. Jie 1831 kovo 26 pradėjo sukilimą, o balandžio 15 sudarė laikinąją sukilėlių vyriausybę, kurios priekyje atsistojo raseiniškiai Ezekielis Stanevičius ir Kazimieras Kontrimas. Vysk. Giedraitis paskelbė atsišaukimą į kunigus, ragindamas sukilimą palaikyti, skyrė į sukilėlių pulkus kapelionus, o Varniuose leido įrengti patrankų liejyklą ir panaudoti tam reikalui varpus.

Rusai sukilimui malšinti mobilizavo dideles jėgas ir jį palaužė. Vyskupas buvo tardomas ir galėjo būti ištremtas, bet, pasak Valančiaus, buvo duota stambi pinigų suma tardymo komisijai, ir ji rado tokią išeitį: vyskupas esą dėl senatvės nežinojęs, kokius atsišaukimus bei raštus pasirašęs. Už jį buvo ištremtas į Mogiliavo guberniją sekretorius prel. Juozas Kryžanauskas. Vyskupas tada turėjo 77 m. amžiaus, bet dar buvo tvirtas ir pilnų proto jėgų. Vis dėlto caras Mikalojus I įsakė pašalinti vysk. Juozą Arnulfą iš pareigų ir jo vietoj pastatė sufraganą Simą Giedraitį.

Vysk. Juozas Arnulfas išsikėlė iš Varnių į Alsėdžius, ir toliau dirbo prie raštų. Čia būdamas padėjo Motiejui Valančiui persikelti iš Moziriaus į Žemaičių vyskupiją ir tuo reikalu 1834 m. rašė Vilniaus mokslo apygardos globėjui. Alsėdžiuose vysk. J. A. Giedraitis išgyveno ligi 1838, liepos 5 dienos ir mirė sulaukęs 85 metų.

Po mirties ar anksčiau dalis vysk. Giedraičio rankraščių pateko į Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyną. Rusai, uždarę universitetą, šį rankraštyną — viso 41 rankraščių — išgabeno į Kijevą. Neseniai tenykščio universiteto bibliotekoje buvo rastas sąsiuvinis su vysk. Juozo Arnulfo vertimu iš Torkvato Tasso Amintos ir dviem satyriniais eilėraščiais — vienu lietuvių ir lenkų kalbomis, antru — tik lietuvių. Abu tekstai iš XVIII a. galo, perrašyti ta pačia ranka ir sudėti į vieną sąsiuvinį. Tai rodytų, kad jie priklauso tam pačiam autoriui, nors ligšiol nebuvo žinoma, kad vyskupas būtų rašęs ir satyrinius eilėraščius. Tasso Amintos vertimas ("Kupidonas piemenų rū-

bais") anksčiau galvota turėjęs 19 eilučių, o dabar iš minėto rankraščio paaiškėja turįs 72 eilutes. (Visas šis radinys su fotostatais atspaustas Literatūroj ir Kalboj VIII t., Vilnius 1965, 233 - 272).

Kam Giedraitis labiau priklauso — XIX ar XVIII amžiui?

Savo pragyventais metais Giedraitis mažiau priklauso XIX amžiui nei XVIII. Pastarieji 38 metai neabejotinai buvo našiausi jo veikloj ir kūryboj, bet šaknys ir pasirengimas slypi 47-se pirmuosiuose metuose, kada išsiskleidė jo lietuviškasis apsisprendimas ir kūrybinis subrendimas. Pastarasis radinys Kijeve rodytų, kad jis buvo pakankamai pajėgus kūrybiškai reikštis jau XVIII a. pabaigoj, prieš tapdamas Žemaičių ganytoju. Satyriniai eilėraščiai, jeigu jis jų autorius, rodytų ir jo subrendusį, kritišką galvojimą dėl socialinių santykių ir valstybinės santvarkos.

Ar ne panašiai reikėtų žiūrėti ir į tą Žemaičių sąjūdį, kurio vadu jis laikomas? Pirmoje XIX a. pusėje išryškėjo to sąjūdžio vaisiai, o šaknys ir šakos vystėsi jau XVIII amžiuje. Klausimas, kada tos šaknys atgijo po Šiaurės karo, trukusio 21 metus (1700 - 1721) ir įsiterpusio bado bei didžiojo maro (1708 - 1711)?

Lietuviškasis raštas atrodo lyg būtų miręs pirmoje ano šimtmečio pusėje, nes buvo išleista vos 32 knygos ir šių didžioji dalis pakartota iš XVII amžiaus. Tuo tarpu antroje šimtmečio pusėje, nežiūrint septynerių metų karo (1756 -1763), dviejų mažų sukilimų (konfederacijų — Radomo ir Baro) ir trijų valstybės

padalijimo smūgių, buvo išleista 117 knygų. Kiek buvo rašto žmonių pirmoje amžiaus pusėje, neapskaičiuota, bet jų tikrai nebuvo daugiau, kaip dešimt. Tuo tarpu antroje amžiaus pusėje, Vc. Biržiškos surinktais duomenimis, išaugo apie 60 dvasininkų ir 20 pasauliečių, kurie vienu ar kitu būdu ėmėsi lietuviškojo rašto. Tai nemažas skaičius ir to negalima laikyti atsitiktiniu reiškiniu, greičiau sąjūdžiu. Tiesa, ne visi iš minėto skaičiaus buvo žemaičiai, kaip ir XIX a. pirmoje pusėje, bet žemaičių buvo daugumas, ir jie buvo vadovaujantys.

Kokio būta knygos alkio XVIII a. pusėje, rodo kad ir **Bromos atvertos ing viečnastį** pasisekimas. Tai buvo bene pirmoji stambi knyga, išleista 1753 metais — prieš pat gimstant vysk. Juozui Arnulfui. Ji sulaukė net 12 leidimų. Knygos autorius buvo žemaitis Mykolas Ališauskis, baltųjų augustinijonų, arba atgailos kanauninkų vienuolis, teologijos daktaras, lietuvių pamokslininkas. Jis surankiojo iš įvairių kalbų literatūros pavyzdžių ir juos gana savitai apdorojo. Knygos pasisekimą lėmė gal ne tiek turinys, kurį vėliau Valančius ir kiti labai nupeikė, kiek lengva, vaizdi, intriguojanti, sąmojais perpinta forma. Tais laikais ši knyga buvo vienintelė grožinį pasitenkinimą žadinanti ir įvairių socialinių bei psichologinių problemų iškelianti skaityba.

Tais metais, kai vysk. Juozas Arnulfas gimė (1754), kitas vienuolis, pijoras Kristupas Lopacinskis, Raseinių kolegijos ilgametis rektorius, atidavė pranciškonų spaustuvei Vilniuje **Lietuvių kalbos žodyną**, kuriam per eilę metų buvo rinkęs medžiagą. Į žodžių

rinkimą buvo įtraukęs ir Raseinių kolegijos mokinius, iš kurių vėliau išaugo lietuvių raštijoj žinomų vyrų. Šio žodyno leidimą finansavo autoriaus giminaitis Žemaičių vysk. Antanas Tiškevičius. Deja, šiandien to žodyno nėra išlikusio nė vieno egzemplioriaus. Daugiau išliko jėzuitų pakartoto (1713) K. Širvydo žodyno **Dictionarium trium linguarum.**

Šiedu žodynai, tur būt, ir buvo vienintelis šaltinis (be to, 1737 išleistoji lietuvių kalbos gramatika — Universitas Lingvarum Litvaniae) lietuvių kalbai bei raštui palaikyti, o šiaip XVIII a. raštų kalba buvo labai suprastėjusi. Geresnė kalba išliko giesmynuose, evangelijų leidiniuose, katekizmuose. Mat, juos XVII a. parašytus geresne kalba, perspausdinant bažnytinė aprobata neleido daryti pakeitimų ir išsaugojo geresnę kalbos tradiciją.

Vsyk. J. A. Giedraitis vargiai būtų išaugęs lietuviško rašto žmogum be savo kartos draugų ir šiek tiek vyresnių bei jaunesnių. Jo kartos žmonės buvo kunigai: B. Gailevičius, P. A. Alekna, Myk. Smolskis, Ant. Medžiagorskis, Ant. Strazdas, pasauliečiai — L. Uvainis, Ant. J. Klementas, D. Poška. Kiek vyresni už vyskupą buvo kunigai: Tadas Bukota, Pr. Ks. Bogužis (buv. SJ), D. Mogėnas SJ, Jon. Jaskaudas SJ, Silv. Rucevičius, Kipr. Lukauskis OFM, Laurynas Bortkevičius OP, Motiejus Požėra. Tarp jaunesnių už vyskupą buvo J. Amb. Pabrėža (vėliau OFM), Kipr. J. Zabitis, B. Šmigelskis, L. Mantvydas, J. K. Gintila, Kaz. Vizgirda. Patys jauniausi, XVIII a. pagrandukai, buvo Silv. Valiūnas, S. Stanevičius, S. Daukantas.

Be trijų pastarųjų, visi kiti mokslus išėjo XVIII a. mokyklose, kurias vedė vienuoliai Kražiuose, Raseiniuose, Padubysyje, Kretingoje, Žemaičių Kalvarijo, Telšiuose, Kolainiuose ir artimoje kaimynystėje — Dotnuvoje, Šiauliuose, Kėdainiuose, Panevėžy, Troškūnuose. Iš šių vidurinių mokyklų išėjo po keletą lietuviškojo rašto žmonių, beveik išimtinai dvasininkų. Kai ką piktina (bent Lietuvoj) faktas, kad XVIII a. lietuviškąją raštiją užgožusi religinė tematika. Bet tai tik rodo, kad lietuviškoji raštija buvo neatsiejama religinės veiklos palydovė. Kokių kitokių akstinų buvo galima tikėtis lietuviškai raštijai anais laikais, kai valstybė ir ponija savai kalbai bei raštui neskyrė dėmesio? Religinė literatūra XVIII a. antroje pusėje parengė dirvą tam kalbiniam ir literatūriniam subrendimui, kuris ryškiau išsiskleidė jau XIX a. pradžoje.

Klausimas, kam labiau priklauso vysk. J. A. Giedraitis laiko prasme, pasilieka neatsakomas. Bet ne tai svarbu. Giedraitis yra daugiau jungiamoji nei skiriamoji grandis tarp kartų, aukštaičių bei žemaičių ir tautinio sąjūdžio fazių. "Vyskupo Juozo Arnulfo Giedraičio gadynėje mestas tautines mintis plėtojo toliau ir jas realizavo tokios plataus masto asmenybės, kaip Valančius ir Daukantas, kurių darbai nepasiliko be atgarsio ir aušrininkų korifejams. Istoriniuose įvykiuose, kaip paprastai, esama tęstinumo. Taip ir lietuvių tautiniame renesanse tarp atskirų fazių esama ryšio" (J. Stakauskas, Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių kun. seminariją, Tiesos Kelias 1937, N 6, 287).

Vysk. J. A. Giedraičio kūnas po mirties liko Žemaičiuose, o širdis grįžo į Giedraičius ir ten specia-

liame inde buvo laikoma kaip relikvija bažnyčios zakristijoje.

Giedraičių giminės veikla dalijosi tarp Žemaičių ir aukštaičių, pagal pašaukimus — tarp karių ir dvasininkų. Religiškai jie išliko nepasidaliję reformacijos laikais ir tautiškai nenusigręžę nuo savo tautos. Vysk. Juozas Arnulfas įsirikiuoja į savo giminės ryškiųjų vyrų eiles.

MOTIEJUS VALANČIUS

LIAUDIES ŠVIETĖJAS IR BLAIVINTOJAS

Valančiaus veikla nesiribojo tik švietimu ir blaivinimu. Jo įtaka, pasak Vc. Biržiškos, "prasiskverbė į visas Lietuvos viešojo gyvenimo sritis... ir visose jis savarankiškai pasireiškė ir tuo būdu visai Lietuvos XIX amžiaus istorijai uždėjo savo valančinį antspaudą. Tuo laiku neturėjome kito asmens, kurį būtume galėję greta jo pastatyti" (M. V. biografijos bruožai, 1951, 5).

A. Alekna, Valančiaus biografijos autorius, taip jį apibūdina. Buvęs vidutinio ūgio, pailgo veido, tvirtos kūno sudėties. Turėjęs gerą atmintį, tvirtą valią ir išugdytą pareigingumą. Buvęs atsprus svetimoms įtakoms, lankstus neprincipiniuose dalykuose, tačiau gynęs atkakliai esminius reikalus ir juos sprendęs nedelsdamas. Buvęs praktiškas, tačiau mėgęs dailę ir turėjęs gerą paveikslų rinkinį. Ypač pasižymėjęs darbštumu, branginęs laiką, turėjęs savo darbo sistemą ir jos griežtai laikęsis.

Savo elgsenoj ir kalboj Valančius buvo labai paprastas, demokratiškas, patrauklus. Susirašinėjo gana plačiai su kunigais, ponais ir valdžios atstovais. Vedė keletą dienoraščių — pusiau kronikų, sudarinėjo vys-

kupijos darbų statistikas, rinko istorinę medžiagą, užrašinėjo liaudies patarles ir papročius. O knygų ir knygelių prirašė tikrai daug. Valančiaus kūryba prašoko ankstyvesnę lietuvių literatūrą ir davė pradžią grožinei lietuvių prozai.

Kelias ligi vyskupystės

Valančiai buvo Nastrėnų kaimo, Salantų parapijos žemaičiai, laisvi, turtingi ir šviesūs ūkininkai. Vienas brolis Motiejus išėjo į kunigus, o antras Mykolas vedė Oną Stonkaitę iš Kartenos parapijos. Vyskupas buvo jų tretysis vaikas, gimęs 1801 vasario 16, pakrikštytas dėdės kunigo vardu. Buvo dar dvi dukros ir du sūnūs, kurių vienas — Mykolas išėjo į kunigus vienuolius, o antras Feliksas į medicinos daktarus.

Būsimasis vyskupas protą turėjo šviesų, bet Žemaičių Kalvarijos mokykloj per daug neiškilo. Ją baigė 1821 metais, įsigijo 6 klasių diplomą ir gavo teisę stoti į universitetą. Pabuvęs metus namie, jau turėdamas 21 metus, įstojo į Varnių kunigų seminariją. Čia pasirodė tiek gabus, kad po dviejų kursų buvo pasiųstas į Vilniaus teologinę mokyklą, vadinamą vyriausiąją seminariją, vėliau rusų perkrikštytą dvasinę akademiją. Ją baigė 1828 teologijos kandidato laipsniu ir tais pačiais metais buvo įšventintas kunigu. Besimokydamas Vilniuje buvo įsirašęs į šią vyskupiją, dėl to gavo paskyrimą gudiškoje srityje — Mozirių vidurinės mokyklos kapelionu. Už trijų metų prasidėjo sukilimas prieš rusus, į kurį Valančius nebuvo įveltas. Po sukilimo, kai viskas aprimo, jis pasiprašė vysk. J. A. Giedraitį, kad padėtų jam persikelti

į Žemaičius ir gavo kapeliono vietą Kražių mokykloje. Čia buvo turtinga biblioteka dar iš jėzuitų laikų ir jam teko ją tvarkyti. Radęs istorinės medžiagos, pradėjo ruošti dviejų tomų veikalą — Žemaičių vyskupystę, o pasinaudojęs teologine literatūra pasiruošė teologijos magistrui ir jį gavo 1836 m. Vilniuje. Savo mokslumu ir darbštumu užkrėtė savo mokinius, iš kurių lietuviškame gyvenime ir rašte vėliau pasižymėjo Andrius Ugenskis, Jeronimas Račkauskis, J. S. Dovydaitis ir kiti.

Po šešeto metų, praleistų Kražiuose, jis buvo pakviestas (1842) į Vilniaus dvasinę akademiją, adjunkto teisėmis, dėstyti pastoralinės teologijos. Po metų apgynė dizertaciją ir gavo teologijos daktaro laipsnį. Rusai tais metais akademiją perkėlė iš Vilniaus ir Petrapilį, ir Valančius atsidūrė Rusijos sostinėje. Petrapilio dvasinės akademijos rektorium buvo paskirtas Ignas Holovinskis, istorinės Lietuvos sričių kunigas, baigęs Vilniuje teologiją porą metų vėliau už Valančių, paskui profesoriavęs Kijevo universitete. Holovinskis buvo ne tik žymus pedagogas, rašto žmogus, bet pasirodė ir sumanus diplomatas, įsigijęs didelį caro pasitikėjimą ir likęs absoliučiai ištikimu popiežiui. Su Valančium jis buvo pažįstamas iš studijų laikų Vilniuje, o dabar akademijoje jiedu labai suartėjo. Valančius mokėsi iš Holovinskio nuslėpti nepalankias nuotaikas rusams, ypač dėl jų bažnytinės politikos, už tai jų administracijai atrodė priimtinas ir patikimas. Kai rusai paskelbė seminarijų reformos planą ir reikalavo atleisti Varnių seminarijos vadovybę bei pakeisti visus profesorius, naujuoju Varnių

rektoriumi, Holovinskiui pasiūlius, buvo patvirtintas Valančius. Šias pareigas jis perėmė 1845 metais. Keisdamas profesorius ir pravesdamas programų reformą elgėsi taip diplomatiškai, kad seminarijos moralė ir mokslas nenukentėjo ir rusai buvo patenkinti jo "uolumu".

Rusų pastangos pravesti į Žemaičių vyskupus sau palankų kandidatą ilgokai užtruko. Vatikanas atmetė pirmąjį jų kandidatą, caro nominatą kan. J. K. Gintilą. Antrasis kandidatas kan. Juozas Rupeika, Šiluvos infulatas, taip pat užkliuvo. Tuo tarpu rusai 1848 m. pasirašė naują konkordatą su Vatikanu ir ta proga Žemaičių vyskupijai priskyrė iš Vilniaus vyskupijos 7 dekanatus su 94 parapijom — beveik visą Aukštaitiją su Latgala ir Kuršu. Holovinskiui patariant, rusai pagaliau atsisakė Rupeikos ir prašė surasti naują kandidatą į Žemaičių vyskupus. Holovinskis pasiūlė Valančių ir jį caras nominavo, o Vatikanas tuoj patvirtino. Jis buvo konsekruotas ir paskirtas ordinaru 1850 metais.

Valančiaus atsakomybei teko tokia didelė teritorija, kokios nebuvo turėjęs joks Žemaičių vyskupas nuo pat šios vyskupijos įsteigimo. Joks vyskupas ir pati vyskupija nebuvo matę ir tokios priespaudos bei svetimos kontrolės, kokią rusai išvystė jam pradėjus, o ypač įpusėjus vyskupauti.

Valančius buvo realistas — matė ko labiausiai reikia tautai. Jis buvo pirmas vyskupas, kilęs iš liaudies. Liaudis, tautos ir bažnyčios kamienas, jam labiausiai rūpėjo, dėl to, neaplesidamas kitų svarbių dalykų, jis sutelkė savo dėmesį į liaudies švietimą ir jos blaivinimą.

Liaudies švietėjas

Iš buvusio Lietuvos švietimo su gausiom parapinėm ir dideliu skaičiumi vidurinių po 1831 metų sukilimo beveik nieko neliko. Rusai viską uždarė, neaplenkdami ir Vilniaus universiteto. Vietoj parapinių jie steigė valsčiaus mokyklas ir vietoj buvusių vidurinių savas gimnazijas. Vysk. Simui Giedraičiui prašant, rusai vėl leido nuo 1841 metų atkurti parapines mokyklas ir tuo leidimu pasinaudojo pats Giedraitis, o po jo vyskupiją perėmęs valdyti kan. J. K. Gintila. Bet toli gražu nepakankamai, bent taip atrodė Valančiui. Tapęs vyskupu, Valančius skubiai ėmėsi akcijos išplėsti pradinių mokyklų tinklą taip, kad jos veiktų kiekvienoj parapijoj, filijoj, o jei galima ir kaimuose. Dėl to įsakė dekanams, kad surinktų parašus iš visų klebonų ir filijistų, jog šie steigs, kur dar nėra, tokias mokyklas ir jam pranešinės kas pusmetis apie tų mokyklų darbą. Jis kreipėsi ir į apskričių bajorų maršalkas, kad šie paragintų dvarininkus remti parapinių mokyklų statybą ir patys savo dvaruose kurtų mokyklas. Kunigai atsiliepė gana palankiai, juoba, kad vyskupo reikėjo klausyti. Nelauktas buvo dvarininkų atliepimas. Gal jie jautė baudžiavos galą, o gal, ruošdamiesi naujam sukilimui, norėjo įsiteikti liaudžiai ir kunigams. Gana to, kad nemaža jų dalis jungėsi į šią akciją.

Valančius jau 1853 metais gavo iš 11 dekanatų pusmetinius pranešimus, kurie lietė ne tik parapines bei dvarų mokyklas, bet ir rusų naujai steigiamas valsčių mokyklas. Pastarųjų buvo 18 su 815 mokinių,

o parapinių 136 (įskaitant ir dvarų — 141) su 4.147 mokiniais. Gavęs papildomų žinių iš kitų dekanatų, Valančius tais metais perdavė Kauno gubernatoriui tokias tikslias žinias: jo vyskupijoje veikiančios 197 parapinės mokyklos su 5.910 mokinių. Po ketverių metų gubernatoriui buvo pranešta tas pats mokyklų skaičius (197) su 6.000 mokinių.

Iš pirmųjų statistikų matyti, kad Valančiaus akcija didesnio atgarsio susilaukė iš senosios Žemaičių vyskupijos dekanantų. Didžiausią mokyklų skaičių turėjo šie dekanatai: Veliuonos ir Joniškio (po 16), Alsėdžių (14), Rietavo (13), Skuodo (12), Batakių (9), o iš Aukštaičių dekanatų Utenos ir Zarasų (po 8). Mokinių skaičiumi kitus dekanatus pralenkė Zarasai (562), Skuodas (525), Alsėdžiai (474).

Valančius šią akciją plėtė apie 10 metų. Per tą laiką mokinių skaičius daugelyje parapinių mokyklų buvo padvigubėjęs, tuo tarpu rusų valsčiaus mokyklos toli gražu neturėjo tokio pasisekimo. Rusai pradėjo įtarinėti kunigus ir vyskupą siekiant paralyžiuoti rusų mokyklų įtaką. Šį įtarimą jiems didino faktas, kad kunigus remia dvarininkai. Dėl to, dešimtmečiui praėjus, Kauno gubernatorius Kriegeris išsiuntinėjo apskričių viršininkam tokį raštą:

"Nuo to laiko, kai vyriausybė ėmė steigti valsčiaus mokyklas, dvarininkai ir kunigai, norėdami veikti prieš vyriausybės pastangas pakelti vietinius gyventojus su rusiškojo rašto pagalba, ėmė visur veikliai steigti sodžiaus mokyklas. Jose be mokyklų vyresnybės žinios ir sutikimo parinkti mokytojai moko visus be luomo ir tikybos skirtumo lenkiško rašto ir kata-

likiško katekizmo iš elementorių, spausdintų tam tikslui Vilniuje arba Varšuvoje. Generalgubernatorius įsakė 23. XII. 1863, Nr. 915 tas mokyklas uždaryti".

Rusų žandarai pradėjo mokyklas vienur uždarinėti, kitur reikalauti parašų, kad nebus mokoma iš vadovėlių, spausdintų Vilniuje ar Varšuvoje. Tie vadovėliai, kaip **Mokslas skaytimo raszto lietuwiszko**, kasmet pakartojamas po keletą laidų, arba **Istorija Szwenta Senojo Istatimo**, pakartota penketą kartų, buvo nepriimtini rusams vien dėl to, kad jie buvo lotynų (jų žodžiais — lenkų) rašto, o ne rusų.*

Nors lietuviškos parapinės mokyklos 1863 metais buvo rusų suparalyžiuotos, tačiau ilgiau patvėrė kitas Valančiaus užmojis — išplėsti raštingumą tarp kaimiečių, ypač jaunimo. Jis buvo raginęs kunigus, šalia parapinių mokyklų, mokyti subrendusius kaimiečius skaitymo ir rašto ir apie rezultatus jam pranešinėti. Pranešimai yra išlikę iš trijų dekanijų. Rietavo dekanijoje 1853 raštingų žmonių buvę 11.296, o 1863 — 24.330. Zarasų dekanas pranešė, kad 1853 skaityti mokėsi 369, o 1854 — 927. Joniškio dekanas rašė apie savo parapiją, kad joje 1852 metais mokan-

---

* Vysk. Valančiaus laikais išleistų elementorių būta nemaža. Vysk. A. Baranausko rinkiniuose rasta šešetas, o septintas atskirai: 1. Abieciela lietuviu-kalnienu ir žiamajtiu kalbos, Petropilie 1842, 2. Mokslas lietuwiszko skajtimo ir katekizmas, Wilniuy 1852, 3. Elementorius, Wilniui 1858, 4. Lamentorius arba pradžia mokslo, Vilniuja 1860, 5. Elementarz polsko-litewski, Wilniuje 1862, 6. Mokslas skaytima raszta lietuwiszka, Wilniuy 1863, 7. Lamentorius lietuwiszkas, Suwalkuose 1859 (R. J., Elementoriai XIX šimtmetyje, Vadovas 1914, N 76).

čių skaityti buvo 2.003, o besimokančių kita tiek. "Žemaitija anais laikais buvo pralenkusi ne tik kitas Lietuvos, Lenkijos juo labiau beraštės Rusijos sritis, bet galėjo drąsiai lygintis ir su daugeliu Vakarų Europos kraštų" (Vc. Biržiška, M. V. biografijos bruožai, 50).

Uždarinėjant parapines mokyklas ir steigiant rusiškąsias valsčiuose, iškilo pavojus, kad vaikai bus ne tik rusinami, bet ir stačiatikinami. Tokių žinių Valančius gavo tuoj po Kriegerio rašto iš Dusetų klebono. Čia valsčiaus mokyklos mokytoju buvo paskirtas stačiatikių dvasininkas, dėl to Valančius tuoj reagavo raštu vidaus reikalų ministrui. Nesulaukęs atsakymo, vyskupas gavo naujų žinių, kad minėtas stačiatikių kunigas reikalavęs paskelbti katalikų bažnyčioj jo atsišaukimą tėvams, kad po švenčių jie vežtų vaikus į jo mokyklą. Vyskupas 1862 sausio 23 parašė naują raštą tam pačiam ministrui, reikalaudams į Dusetas pasiųsti kataliką mokytoją ir pagrasino: "Kitaip Dusetų parapiečiai, matydami tolerancijos užgavimą, griežtai atsisakys siųsti savo vaikus auklėti, ir Dusetų valsčiaus mokykla paliks visai tuščia" (A. Alekna, Vysk. M. Valančius, 1922, 68).

Krašto blaivintojas

Antras didelio mosto planas, kurio Valančius ėmėsi, buvo krašto blaivinimas. Šį sąjūdį buvo pradėję Suvalkijos kunigai 1846 m. ir ligi 1856 metų jis buvo apėmęs beveik visas šios vyskupijos parapijas. Pastebėjęs sėkmę vienoj Lietuvos srity, Valančius paskelbė blaivybę savo vyskupijoj ir tai padarė oficialiu raštu 1858. XI. 1. Jis pavedė dekanams rinkti para-

šus iš kunigų, kad jie prisideda prie blaivybės. Po to prašė parašų iš kapitulos narių, seminarijos profesorių, katedros vikarų ir klierikų. Pastaruosius ragino "stoti į blaivybę, kad savo laiku pradėtų naują kunigų kartą, naują doros pakilimo epochą sau ir savo tautai".

Sekančiais (1859) metais kovo 1 vyskupas atskiru raštu kreipėsi į dvarininkus: "Tikėjimo ir žmoniškumo vardu, dabartinės ir būsiančios kartos vardu išreiškiame jums padėką už gerus jūsų norus ir pastangas. Kviečiame jus padėti tame darbe dvasiškiams. Visiškai panaikinkite degtinės ir romo vartojimą valsčiuose ir jūsų namuose, panaikinkite stipriųjų gėrimų pardavinėjimą... Užkietėjusieji gėrovai išmirs, išaugs nauja karta, sveiki ir stiprūs žmonės atgims" (Aleksna, op. cit. 87).

Valančius kreipėsi ir į rusų vidaus reikalų ministrą, prašydamas, ryšium su blaivinimo akcija, leisti spausdint periodinį lietuvišką laikraštį **Pakelewingą**. Savo rašte, rašytame 1859, vasario 21, Nr. 496, jis rašo ministrui Lanskoj: "Jūsų Ekscelencijai yra jau žinoma, kad Kauno gubernijos valstiečiai visiškai atsisakė svaigiųjų gėrimų. Liaudžiai, išsilaisvinusiai iš žemiausio geidulio, yra reikalinga dorinė įtaka, kuri galėtų ją palaikyti einančią santūrumo keliu ir suteiktų jai... kilnesnį patenkinimą, gaivinantį protą ir širdį. Rusų tauta ir latviai turi savo laikraščius.., bet žemaičiai ir lietuviai... iki šiol neturi tokio organo, kuriuo galėtų naudotis atitinkamai savo padėčiai švietimo vaisiais... Laikraštėlio vienintelė paskirtis, kaip iš prijungiamos programos malonėsite matyti, būtų

skleisti naudingas dorines ir liečiančias ūkiškąjį valstiečių būvį žinias". To paties turinio raštu 1859 kovo 7 Nr. 661 Valančius kreipėsi ir į generalgubernatorių Nazimovą, prašydamas paremti lietuviško laikraščio leidimą. Šalia religinių, dorinių ir ūkinių dalykų, šiame laikraštyje Valančius ketino dėti apsčiai medžiagos iš vietinės istorijos bei geografijos, dainų, pasakų, patarlių, mįslių (Plačiau žr. J. Stakauskas, Valančiaus laikų lietuviškasis darbas, Tiesos Kelias 1938, N 7-8).

Valančiaus žygiai dėl laikraščio greit pasiekė Simą Daukantą ir švietimo ministerijoje dirbusį N. Praniauską. Jie džiaugėsi tuo ir davė patarimų, kaip toliau veikti. Deja, Valančiaus raštai įstaigose atgarsio nerado — buvo užkišti stalčiuose. Caras Aleksandras II, prakeliaudamas Lietuvą, Valančių buvo pasveikinęs už blaivybės įvedimą, bet jo ministrai ir gubernatoriai šioje blaivinimo veikloje įžiūrėjo kitus Valnčiaus tikslus. Labiausiai pajuto pavojų rusų iždas, kurio žinioje vien Vilniaus gubernijoje 1844 metais buvo 1,332 smuklės. Šį skaičių per 12 metų jie buvo gerokai padidinę. Dabar staiga visa apyvarta ėmė kristi, ypač Kauno gubernijoje, bet palietė ir Vilniaus bei Gardino sritis.

Rusai bene labiausiai pabūgo pačios blaivinimo mobilizacijos, kuri buvo žaibiškai greita ir veiksminga. Blaivybė buvo įvesta visoj Žemaičių vyskupijoj per nepilnus metus (Alekna, 87). Toks dalykas rusams atrodė ne atsitiktinis, o gerai organizuotas ir suplanuotas iš anksto. Rusams paaiškėjo, jog blaivybės brolijos įstatai nustatyti pop. Pijaus IX, dėlto ėmė

baimintis, ar Vatikanas nesiekia kokių tolimesnių tikslų. Įstatai buvo atspausti lietuviškai ir pradėti platinti. Tada generalgubernatorius paprašė Valančių paaiškinti, kuo remiantis jis leido įstatus atspausti ir draugiją steigti. Cenzūra savu keliu reikalavo atspaustus įstatų egzempliorius jai pristatyti. Apie įstatų atspausdinimą paprašė žinių iš vyskupo ir vidaus reikalų ministras. Pagrindinis rusų rūpestis buvo, kuo remiantis įstatai buvo išversti lietuvių kalbon, kur buvo spausdintas originalas, iš kur vertėjai jį gavo. Valančius paaiškino, kad tai nėra draugija, o bažnytinė brolija.

Netrukus, po visų klausinėjimų, karinis rusų gubernatorius, su Petrapilio žinia, sustabdė įstatų platinimą. Apie tai Valančiui pranešė iš Petrapilio jo giminaitis kun. Al. Beresnevičius su šia pastaba: "Reikia spėti, jog žydų, smuklių laikytojų, pastangos laimėjo pas kariškąjį gubernatorių... Tos brolijos gynimas — tai tautos gyvybės gynimas".

Policijai buvo įsakyta neleisti daugiau brolijų steigti, o kur įsteigtos, uždaryti ir brolijų sąrašus pristatyti gubernatoriui.

Valančius nenusileido. Rašė generalgubernatoriui, kad įsakytų policijai netrukdyti blaivybės platinimo ir prižiūrėtų, kad dvarininkai neverstų valstiečių vartoti svaigiųjų gėrimų — paliktų jiems laisvę. Kai paaiškėjo, jog rusai daugiau palaiko žydų — smuklininkų interesą, Valančius pradėjo veikti per dvarininkus ir apskričių bajorų maršalkas. Šie vienas po kito atsiliepė, pritardami naikinti bravorus ir uždarinėti smukles kaimuose. Pradėjus tai vykdyti, vėl įsikišo

rusų akcizo įstaigos ir pati finansų ministerija, įspėdama, jog uždarinėjimas bravarų ir smuklių esąs ėjimas prieš vyriausybės tikslus. Iš tikro, po vienerių metų nuo blaivybės paskelbimo rusų iždo pajamos iš akcizo už parduodamą degtinę Kauno gubernijoj nukrito 67 proc., o Vilniaus 38 proc. Surinktomis pačių rusų žiniomis iš apskričių, blaivybę esą priėmę nuo 59 proc. ligi 97 proc. katalikų. Iš vyskupų gautomis gubernatūros žiniomis 1860 metais Kauno gubernijoj blaivininkų buvę 83 proc., Vilniaus 51,9 proc. ir Gardino 59 proc. (Alekna, 109 - 13).

Nežiūrint visų pastangų suparalyžiuoti blaivinimo akciją, ji plito ir toliau, ir jos vaisiai darėsi palaimingi. Tai prisimena Valančius savo testamente. Iš jo asmeninių užrašų matyt, kad laimėjimų pasiekta didele kova ir kietu pasiryžimu. "Velnias sukėlė prieš mane žydus ir visokius viršininkus... Žydai ir man davinėjo didžius pinigus, kad tik įsakyčiau kunigams nebešaukti ant girtuoklių. Atmečiau pinigus!" (Pastabos pačiam sau, 177).

Įkalintas, bet nepalaužtas vadas

Švietimo ir blaivinimo akcija rodo, kad Valančius buvo sumanus ir drąsus vadas, gerai apsiskaičiavęs ko siekia ir kodėl. Jis nebuvo vadas be armijos ir antrinių vadovų. Jų turėjo, jais rėmėsi ir jų neatleido nuo atsakomybės.

Didžioji tragika ištiko 1863-64 metais, kai po sukilimo ir jo malšinimo nemaža tų talkininkų buvo palaužta ir išskaidyta. Jis pats buvo tardomas ir pakaltintas dalyvavęs sukilime. Muravjovas buvo pasiruo-

šęs jį pašalinti iš pareigų, ištremti į Rusijos gilumą ir jo vieton pastatyti Minsko vyskupą Vaitkevičių. Tačiau nedrįso dėl jo didelio, išaugusio autoriteto. Tik jį perkėlė iš Varnių į Kauną. Perkėlė dėl to, kad "Telšių vyskupo buvimas Varniuose tam tikru požiūriu darėsi artimai panašus amžinam miestui, o vyskupo Valančiaus laikomas neklaidingumas, panašiai kaip Švento Tėvo, apgaubė jį šiame mažyčiame katalikų pasaulyje bendra aklo pasitikėjimo aureole" (iš Kauno gubernatoriaus raštų Vilniaus generalgubernatoriui 1867 spalio 14).

Perkeltas į Kauną, Valančius buvo uždarytas lyg kalėjime, sekamas ir draudžiamas bet kur išvykti. Tačiau ir uždarytas jis nenuleido rankų — veikė ligi mirties: rašė raštus ministrams, generalgubernatoriui ir Kauno gubernatoriui. Reikalavo atšaukti **numerus clausus** kandidatams į kunigų seminarijas, leisti šventinti į kunigus ir skirti juos į vietas be specialių rusų valdžios leidimų, nekliudyti kunigams vykti į kitas parapijas klausyti išpažinčių, palikti baustinus kunigus tvarkyti pačiam vyskupui, atšaukti draudimus daryti procesijas ir laidoti mirusius procesiniu būdu, nekliudyti statyt naujas bažnyčias ir senąsias remontuoti, atšaukti draudimą statyti kryžius laukuose bei sodybose. Iš visų tų prašymų bei reikalavimų, sprendžiant iš Kauno gubernatoriaus Obolenkskio raporto Vilniaus generalgubernatoriui Potapovui, rašyto 1868 rugpiūčio 13, nebuvo patenkintas nė vienas. Valančius buvo prašęs leisti priimt į seminariją 49 auklėtinius, o buvo leista priimti tik 15, o šventinti tik 12.

Valančius ir toliau organizavo lietuvišką švietimą slaptu daraktorių būdu, pats rašė lietuviškas knygeles ir kitus ragino rašyti, organizavo jų spausdinimą ir gabenimą iš Prūsų į Lietuvą. Rusai negalėjo šios jo veiklos nejausti. Grafo Baranovo, Vilniaus generalgubernatoriaus, slaptame skyriuje rasta iš 1868 metų byla (Nr 10) rodo, ką jie tada galvojo apie Valančių. "Vyskupo Valančiaus veiklos charakteris nepasikeitė, kai jo rezidencija jau buvo perkelta iš Varnių į Kauną. Būdamas Kaune jis gana sumaniai išvystė priešišką veiklą prieš rusų liaudies mokyklas. 1865 metais Kaune, po sutvirtinimo sakramento priedanga, jis surinko kaimo gyventojų mases ne tik iš Kauno, bet ir iš buvusių Augustavo, Kuršių, Vilniaus ir net Gardino gubernijų ir suorganizavo masinę liaudies demonstraciją, siekdamas paveikti administraciją, kad pastaroji leistų jam lankyti vyskupiją".

Pagaliau rusams rodėsi, kad Valančių jie įveikė, kaip tvirtina Kauno gubernatorius Bazilevskis 1874 metų pranešime carui: "Vyskupas Valančius, dabar, regis, gali būti laikomas nekenksmingu". Tuo metu Valančius jau buvo ligonis ir po metų (1875. V. 17) mirė, išvyskupavęs 25 metus. Bet liko "kenksmingi" vaisiai ir pranašiškas pažadas, įrašytas testamente tikintiesiems: "Sulauksite tos gadynės, kada praslinks persekiojimai ir vėl su džiaugsmu giedosite bažnyčiose savo lietuviškas ir žemaitiškas giesmes". Šio testamento rusai neleido paskelbti bažnyčiose, bet jis buvo paskelbtas Žemaičių ir Lietuvių Apžvalgoj (1894, N 10).

— — —

Apie Valančių, kaip vadą, liudija patys rusai. Minėtasis grafo Baranovo raštas, kurį 1867 gruodžio 11 skaitė pats caras, įrašęs rezoliuciją, sako: "Reikia pripažinti vyskupui Valančiui teisybę: jis savo veikla, energija ir atkaklumu nusipelnė žmonėse ypatingą pagarbą, kurią ne vien jis savo darbais užsitarnavo. Prie to prisidėjo ir jam pavaldi dvasininkija, kiekviena proga keldama jo autoritetą. Ilgalaikis vyskupo Valančiaus valdymas pasižymėjo charakterio tvirtumu ir puikia taktika. Jis ne tik padidino, bet ir pakeitė visą kunigų asmeninę sudėtį... Parenkant dvasininkus įvairiom pareigom, jis nušalindavo dvarininkiškąjį elementą ir papildydavo dvasininkijos sudėtį iš valstiečių tarpo, kad per giminystes ir simpatijas su liaudimi sustiprintų kaimo dvasininkų įtaką valstiečiams...

"Vyskupas Valančius beveik iš pagrindų pertvarkė Telšių (Žemaičių, Y) vyskupiją... Jis atnaujino daugelį apleistų bažnyčių ir, priešingai įstatymui, be jokio leidimo pastatė daug naujų bažnyčių ir koplyčių. Šitie maldos namų statiniai padarė skaitlingesnę dvasininkiją, o tuo pačiu buvo sustiprinta vyskupo valdžia ir jo įtaka liaudžiai... Visa Telšių vyskupijos organizacija tapo jo minčių vaisiumi ir jo valios produktu. Tokia įtakinga vyskupijos reikšmė nepaprastai greit suvaidino savo vaidmenį ir jo rezidencijoje... Paprastas Žemaitijos miestelis, dėl ilgalaikio vyskupo Valančiaus valdymo, tapo antrąja Roma... Vyskupas Valančius šia kryptimi vedė Telšių vyskupiją negailėdamas nei laiko, nei lėšų, nei jėgų ir net žmonių".

Kokia gi buvo rusų išvada apie Valančiaus laikų Lietuvą? "Ne viena mūsų vyriausybės globojama re-

ligija šiame krašte, rašė 1866 sausio 24 generalgubernatorius von Kaufmanas, nepasireiškė savo veikloje tokiu atkaklumu, kaip Romos katalikų religija". O Kauno gubernatorius Obolenskis savo raporte Vilniaus generalgubernatoriui Potapovui 1868 liepos 22 rašė: "Kauno gubernijoje gyventojų charakteris visai skirtingas. Jie yra dievobaimingi ir linkę į religinį fanatizmą... Visi gyventojai yra lietuviai ir nėra jokios vilties tikėtis, kad net tolimoje ateityje galima būtų laukti gyventojų suartėjimo su viešpataujančia Rusijoje nacija arba cerkve".

Tokio tikėjimo, kaip Žemaičių vyskupijoje, rusų valdininkai negalėjo rasti savo tautoje. Tai patvirtina Ignas Holovinskis. Tapęs visos rusų imperijos metropolitu, jis 1851 m. rašė popiežiui Pijui IX: Tik "Žemaičiuose ir pietinėse Rusijos (Volgos vokiečių) kolonijose, be to, nedaugelyje kitų vietų galima rasti tikrą žmonių tikėjimą. Tuo tarpu kitose carijos srityse bet kokį religinį pajautimą žlugdo abuojumas, tikėjimo stoka, demagogija" (A. Boudou, SJ, Saint Siège et La Russie, lenk. vert. I, Krakow 1928, 39).

ANTANAS BARANAUSKAS

TAUTOS DAINIUS, TARMIŲ TYRINĖTOJAS

Baranauskas buvo didingos išvaizdos žmogus, ir jo asmeninį žavesį pabrėžia daugelis jo amžininkų. Toks jis išliko ir jaunesniųjų atminime. Jo aukštą stotą ir baltą galvą pagarbiai mini ir šiandien senieji Seinų lietuviai, kurių vyskupu jis buvo (R. Mikšytė, A. Baranausko Raštai I, 1970, pratarmė, 26).

Iškilo jis antroje XIX amžiaus pusėje, dar gyvam esant Valančiui, tamsiausiame Lietuvos pavergimo laikotarpyje. Skelbė atkaklų pasipriešinimą maskoliams. Parašė maištingąją marseletę **Nu Lietuva, nu Dauguva** ir Lietuvos dalią išreiškiančią poemą **Anykščių šilelį.** Tęsė Donelaičio tradicijos ir Daukanto darbą (V. Mykolaitis, Naujoji liet. literatūra I, 1936, 10, 13). Buvo ne tik pirmas brandus Didžiosios Lietuvos poetas, bet ir ne eilinis kalbininkas, pašventęs daug metų lietuvių kalbotyrai. Nemaža laiko skyrė ir matematikai.

Valančiui mirus, liko šviesiausiu švyturiu tuometinėje tautos buityje. Pradėjo naują tarpsnį mūsų literatūros raidoje ir kalbotyroje. Paruošė Lietuvai naują Jakšto-Maironio-Jauniaus kartą.

"Bus didelis žmogus, arba eis į Sibirą!"

Baranauską sunku būtų suprasti be aplinkos, kurioje gimė ir brendo, ypač be šeimos ir draugų, prie kurių buvo nepaprastai prisirišęs. Tėvai buvo ūkininkai — raštingi, bet neturtingi. Tėvas Jonas mokėjo skaityti ir rašyti lietuviškai, lenkiškai, rusiškai. Palikęs patėviui ūkį Vabalninke, atsidūrė Anykščiuose ir gavo mokesčių rinkėjo tarnybą valsčiuje. Sutaupęs pinigo, pasistatė trobelę ant svetimos žemės ir čia parvedė gražuolę bažnyčios giesmininkę žmoną Teklę Povilonytę iš Užupiečių kaimo.

Šioj trobelėj, kuri turėjo vos pora langų, gimė būsimasis vyskupas poetas, tretysis jų vaikas. Gimė Trijų Karalių išvakarėse — sausio 5, 1835 metais. Po ketverių metų (1839) tėvas atpirko nusigyvenusio ūkininko žemę, 18 dešimtinių, Užupiečiuose ir čia perkėlė šeimą. Ji didėjo naujai gimusiais — iš viso 11, iš kurių gyvi liko penki berniukai ir viena mergaitė. Šeima buvo ne tik lietuviška, bet ir giliai religinga. Tėvas skaitydavo šeimai Valančiaus šventųjų ir Kristaus gyvenimus, vadovavo šeimos rožiniui, valandoms ir giesmėms (Liet. Enciklopedija II, 1934, 1161).

Nuo ketverių amžiaus metų, rašo Baranauskas, "pradėjau atsiminti ir nuo tol viską atsimenu" (Iš dienoraščių, A. B. Raštai II, 1970, 27). Nuo šešerių metų tėvai jį mokė skaityti ir rašyti. Pradedant aštuntaisiais išėjo ganyti bandos ir ganė Eglėkalnio dirvonuose, šlaituose, pagrioviuose. Tame Eglėkalnyje, pasak A. Žukausko-Vienuolio, ganydamas, grybaudamas, uogaudamas ir paukštvanagiaudamas išėjo po-

etų mokyklą (Iš atsiminimų apie Baranauską: Astronomas Šmukštaras, 1962, 325).

Yra likę vaikiškų jo eilėraštukų apie grybavimą Šilelyje, šlyžiavimą (šlyžių — žuvų gaudymą) Valaukyje, apie Smalaūsį, kuris gaudo žūsį (žąsį), ir apie raudoną tėvo diržą. Savo eilutes mėgo dainuoti, bet balsą turėjo šiurkštų, dėl to kiti vaikai ir namiškiai iš jo juokėsi:

— Jukšte, ką tu čia jurkšti!

Taip jam prigijo Jurkšto, o paskui ir Smalaūsio vardai. Ganydamas mėgo vaikams pasakoti visokius prilyginimus ir šiaip sugalvodavo nebūtų dalykų. Dešimtais savo metais pradėjo lankyti valsčiaus mokyklą. Buvo mažiausias, bet pasirodė gabiausias, ypač stiprus matematikas. Kartą mokytojas Lebedevas, sutikęs tėvą, pasakė:

— Tavo sūnus bus arba didelis žmogus, arba eis į Sibirą.

— Atleisk jam, Viešpatie, už tokį pagyrimą — "eis į Sibirą!" — pasipiktino motina ir paklausė tėvo: — O ką sako klebonas?

Klebonas Ferdinandas Stulginskis ragino tėvą leisti vaiką toliau mokytis.

— Leisti, bet kaip ir iš ko? — pakibo klausimas abiem tėvam. Ūkyje buvo tik 12 dešimtinių dirbamos žemės — vos šeimai išmaitinti, o uždarbis valsčiuje tik apsipirkti būtiniems dalykams. Tėvas klausė mokytojo Lebedevo, ką patartų, ir šis siūlė vežti vaiką į Rumšiškes — valsčių raštininkų mokyklon, kur nereikia mokėti už mokslą ir išlaikymą. Bet tėvas galvojo: jei toliau mokyti, tai gal į kunigus.

Nutarė ieškot patarimo, o gal ir pagalbos pas buvusį Anykščių vikarą Danevičių, iškeltą klebonu į Gelvonus. Šis paprašė atsiųst jam vaiką — išbandyt, kam būtų tikęs. Keturiolikmetį tėvas pasiuntė į Gelvonus, ir jis ten turėjo būti "liokajumi" — tarniuku. Svetima aplinka, neįprastas darbas, be to, didelis namų ilgesys labai suneramino jaunuolį. Tai rodė graudūs jo laiškai, ir tėvas po metų parsivežė jį namo, kartu su gelvoniškio klebono atestacija: "netinka mokslui".

Nebuvo kitos išeities kaip pusberniauti pas tėvą. Bet ūkio darbai jam nesisekė: neišmoko akėti, neįstengė nei arklio suvaldyti. Kartą arklys užsimanė grįžti namo ir partempė ant akėčių Smalaūsį. Namie jis smuikavo ir kažką rašinėjo. Jau Gelvonuose buvo pradėjęs rimčiau eiliuoti. "Ką gi tebūna raštininkas!" — apsisprendė tėvas. Su ta mintim noriai sutiko ir sūnus. Taip 1851 metais, vasario 12 d. jis atsidūrė Rumšiškėse.

Brendimo pakopa Rumšiškių mokykloje

Dvimetė Rumšiškių mokykla buvo išlaikoma Kauno gubernijos valstybinių turtų Rūmų, kuriems vadovavo rusai, o juose dirbo valdininkais ir Lietuvos bajorai. Šie vedė ir Rumšiškės mokyklą, kurioje Baranauskas, be techniško valsčiaus raštininkų darbo, sakosi nedaug ką išmokęs. "Jausdamas didelį patraukimą mokytis ir jį labiausiai vertindamas, tariausi, kad valdiškoje gubernijos mokykloje bus mokoma to paties, kaip ir gimnazijose... Bet apsirikau, nes nieko neišmokau ir dvejus metus sugaišau, nieko nelaimė-

jęs. Ar nieko čia neišmokau? O! Daug išmokau, bet tai gerbiamo geradėjo Rumšiškių klebono kun. Višinskio dėka, kuris rėmė mane savo bibliotekos knygomis" (Iš laiško tėvams 1953, Raštai II, 89).

Šį kunigą jis vadina "dideliu mokslo ir švietimo gerbėju... Už viską, ką esu išmokęs, esu tik jam dėkingas. Žodžiu, pamokymais, pokalbiais, knygų skaitymu ir pamokomis jis sugebėjo nors silpnu žiburėliu prašviesti mano protą... Ir tai, kas susikaupia mano širdyje, tuojau išlieju popieriuje... Negana to, jis norėjo savo lėšomis mane atiduoti į aukštesnę mokyklą ir paskui palikti mane tam luomui, kuriam pajusiu pašaukimą, kartu ragindamas tapti dvasininku" (Iš dienoraščių, ten pat 25 - 26).

Šalia skaitybos, skyrė laiko ir kūrybai. Bet nebuvo tikras, ko ji verta, neturėjo pasitikėjimo savim. Kartą parašė eilėraštį apie Nemuno potvynį ir parodė jį mokytojui, kun. Ruzinui ir A. Višnevskiui, valstybinių turtų Rūmų pareigūnui, gyvenusiam Rumšiškėse. Šie ne tik pagyrė, bet ir skatino toliau rašyti. Jis eiliavo toliau, net laiškus tėvams, ir bebaigiant mokyklą susidarė eilių rinkinėlis, kurį perrašė į atskirą sąsiuvinį ir dedikavo tėvams.

Įdomios buvo jo pastangos save ugdyti pagal tam tikrą planą, paties sukurtą, bet greičiausiai kun. Višinskio įkvėptą. Pagrindiniai to plano punktai buvo šie: nerūkyti, negerti, laikytis dietos ir tylos, laiku gulti ir keltis, atliekamu laiku skaityti arba rašyti, nesivelti į vaidus, apie nieką niekados blogai nekalbėti, saugotis melo, rytą ir vakarą melstis ir sekmadieniais — šventadieniais nepraleisti Mišių. "Melstis...,

kad atsiminčiau, jog esu lietuvis ir mano tėvai meldžiasi šia kalba, ir taip pat, kad neturėčiau neapykantos kalbai, gimtajam kraštui ir tuo pačiu sau" (Ten pat, 8-10).

Baigęs raštininkų mokyklą, 1853 vasario 12 buvo pasiųstas į valstybinių turtų Rūmus Kaune ir ten dirbo visą mėnesį raštinėje, laukdamas paskyrimo. Viršininkai pastebėjo, kad jis gerai atlieka darbą ir yra gero būdo. Be kitko, sužinojo, kad jis rašo eiles ir paprašė duoti jas paskaityt.

— Mano eilės buvo skaitomos, dalyvaujant visiems valdininkams ir kanceliaristams, ir visi Rūmai griaudėjo nuo jų pagyrimų... Visa kancialiarija manęs gailisi, kad toks talentingas turėsiu likti raštininku. Kartu pataria man prašytis, kad išsiųstų į Gorigorecko (Hory-Horecko) mokyklą (Ten pat, 13-14).

Vieni jam siūlė laukt, kol atsiras laisva vieta į minėtą žemės ūkio institutą Gudijoje. Kiti kalbėjo, kad jis galėtų būt skiriamas savarankiu raštininku (ne padėjėju). Pagaliau sužinojo, kad Rūmų prezidentas skiria jį raštininko padėjėju į Vainutą, Žemaičiuose.

Pats norėjo grįžti į Anykščius ir ten dirbti valsčiuje. Tuo reikalu prašė Rūmų iždininką užtarti pas prezidentą. Bet šis sprendimo nekeitė, tik pažadėjo perkelti į Anykščius vėliau. Liko Vainutas, o prieš tai gavo vienos savaitės atostogų pas tėvus. Parvykęs, sužinojo, kad Anykščių klebonas Stulginskis norįs jį įstatyti į gimnaziją. Bet kaip? Kliūtis buvo ta, kad, baigęs valdžios lėšomis mokyklą, turėjo bent ke-

letą metų atitarnauti. Jautėsi "savanoriškai įsmukęs į pinkles", iš kurių negalima ištrūkti. Jaudinosi liksiąs "bemoksliu poetu, eilėkaliu" (tp 26).

"O Žemaitija, kokią įtaką mano likimui padarysi!?"

Atsisveikinęs su tėvais, išsiruošė kelionėn į Vainutą. Važiavo arkliais beveik visą savaitę ir kol pasiekė, buvo jau kovo 31 diena. Vainutas, pasienio miestelis, turėjo 333 gyventojus, tarp jų nemaža žydų, be to, pasieniečių valdininkų, mokytojų ir pora kunigų. Radęs kambarį, darė vizitus klebonui Liudvikui Butkevičiui, mokytojams ir valdininkams. Dirbti pradėjo nuo gegužės 1. Algos, rašo tėvams, gaunąs tiek, kad nepakanka drabužiui ir apdarui. O darbo, tai "pas mus jį galima užbaigti tik su pasaulio pabaiga" (Tp 96). Rudeniop, spalio mėnesį, tėvams taip apibudina savo padėtį:

— Vainute nieko naujo negirdėti, tiktai dejavimas vėjo, genančio dangumi storus debesis, ir didelių liūties lašų šnaresys į didelius raštinės langus... Namuose nuobodulys, gatvėse ir keliuose — purvas iki kelių, miškuose — kontrobandininkai ir plėšikai (Tp 90).

Buvo pradėjęs rašyti eilėraštį "Atsisveikinimas su Rumšiškėmis" — dabar jį tęsė. Kitą eilėraštį "Naktis, prieš atsisveikinant su gimtine" negalėjo baigti gegužės, nei birželio mėnesį — baigė tik rugpiūtyje. Spalio mėnesį aplankęs Tilžę, pradėjo rašyt "Galybė Tilžės įdomybių". Rašė lietuviškai "Šventąją" arba "Šventupę", pasakėčią "Kalnas ir slėnis" ir žemaitišką eilėraštį apie pasakėčių naudą.

Kartą savo eilėraščius parodė klebonui, poezijos mėgėjui. Šis paskaitė ir kreivai pažiūrėjo: girdi, "pasisavinau svetimas eiles, nes būdamas taip menkai teišsilavinęs, negaliu kurti tokių eilių" (Tp 38). Vėliau klebonas pakeitė savo nuomonę, įsitikinęs, kad jis nėra taip jau neišsilavinęs. Vainute jis skaitė varšuvinius ir rusų laikraščius, I. Krasickio Įžymiųjų žmonių gyvenimus, apysaką Poną Pastalninkį ir pasaulinės poezijos istoriją-antologiją, be to, Fr. Schlegelio **Gyvenimo filosofiją** ir M. Virtemberskos romaną **Malwina.** Domėjosi ir lietuviškais leidiniais; kartą nusipirko tris naujai išleistas Simo Daukanto knygeles (Tp 60).

Kleboną Butkevičių laikė garbingu seneliu malonaus apsiėjimo, uoliai tarnaujančiu Dievui, šauniu varguolių pamokslininku (Tp 22). Pas jį sekmadieniais būdavo pietų, kartais ir proferanso. Bet labiausiai susidraugavo su matininku Šleževičium, kuris jį išvežd avo žuvauti ar į kaimus, kartais į vestuves ar krikštynas pas bajorus. Ne kartą tekdavo jam lydėti raštininką ar viršaitį įvairiais reikalais. Tomis progomis buvo sunku išvengti negėrus punšo, porterio, alaus, nelošus proferanso, nedalyvavus šokiuose. Grįždavo vėlai namo. Ne sykį dėl to apleido sekmadienio Mišias, arba atguldavo nepoteriavęs, o paskui gailėdavosi. Visa tai matyt iš jo dienoraščių. Išgėrimu nebuvo patenkintas, dėl to gruodžio 2 d. rašo dienoraštyje: "Sutarėme padaryti degtinei gavėnią iki Kalėdų" (Tp 48). Po to nebemini išgėrimų iš viso, o tėvams laiške rašo:

— Sužinojau iš patyrimo, kokios silpnos žmogaus dvasios jėgos. Kiekviena gera ar bloga aplinky-

bė (bet dažniausia bloga) palieka manyje savo žymę, ir todėl žmogus labiau priklauso ne tik nuo gerų pagrindų, bet ir nuo draugijos, kurioje atsiduria. Dorų žmonių draugija žodžiu ir pavyzdžiu žmogų traukia į dorą, blogų — sugadina paskutinius geros prigimties pagrindus. Mano gi padėtis ir tokio luomo žmonių draugija Jums labai gerai žinoma — reikia tik vieną valandėlę visai užsimiršti Poną Dievą, o vėliau niekas (išskyrus tik bažnyčią) nei neprimins (Tp 99-100).

Per tuos pirmuosius metus Vainute, Baranauskas labai daug ko išmoko: pažino žmones, išskyrė jų kategorijas, nustatė jų santykio pagrindą. Tai rodo kitas jo laiškas tėvams:

— Jau man gyvenimas Vainute apkarto, nes čia pilna prityrusių, suniekšėjusių melagių. Čia jauni, seni ir mokiniai velka per sieną dėžes. Kad išvengtų teismo, kad išvengtų bausmės, jie brenda į šlykščiausius nusikaltimus... Vos apsipratęs sugyventi su ta banda, jau buvau iš pažiūros laimingas, bet nežinojau dvaro, jo pataikavimo ir intrygų, dviprasmių žodžių, mirksėjimų, kaip žmogui pataikaujama, o paskui prisitaikius, apkaltinama... O aš išėjau į pasaulį, nemokėdamas nei nustatyti kuklų veidą, nei mandagiai paberti komplimentų, nei lankstytis... Pagaliau pasaulio apgadinti apgavikai ir veltėdžiai, kurių Vainute (apstu), nes arti pasienis ir apskritai sugedęs kraštas.., norėjo mane nesunkiai apgauti, bet aš iš kalno apsižiūrėjau... Kai jiems ta intryga nepavyko.., pradėjo man slapta kenkti ir nuodyti gyvenimą.., mane niekinti, paskui viešai šmeižti" (Tp 101 - 102).

Viso to nepakeldamas, Baranauskas 1854, kovo 2, parašė Rūmams prašymą, kad jį perkeltų raštininku į Anykščius, kaip buvo žadėta. Tik birželio 10 gavo atsakymą, o su juo ir naują paskyrimą — į Raseinius, apskrities miestą ir tuometinį prekybos centrą. Miestas turėjo 8.516 gyventojų, 148 prekybines įstaigas, 121 smulkių parduotuvių, 9 viešbučius ir keletą mokyklų su 357 mokiniais.

Čia buvo paskirtas raštininko pagalbininku, o tikėjosi būsiąs skiriamas savarankiu raštininku. Gal dėl to pirmieji mėnesiai Raseiniuose jam buvę "ilgi ir apniukę". Trim atvejais buvo komandiruotas su reikalais bei raštais į Kauną ir kiekvieną kartą, ten būdamas, klabeno Rūmų duris, kad leistų persikelti arčiau gimtinės. Buvo vienu metu laisva vieta Užpaliuose, bet jos negavo. Buvo žadėtas Surviliškis, bet pasirodė ir ten nėra vilties persikelti. "Susipynė mano reikalai dvidešimtaisiais (amžiaus) metais ir suiro visi planai mano tolimesnio gyvenimo" — rašė dienoraštyje (Tp 71).

Raseiniuose buvo įvairių nemalonumų bei įžeidinėjimų. Visa tai jis skaudžiai išgyveno. Vienintelis nusiraminimas buvo knygos. Skaitė F. Zatorskio **Vytautas prie Vorkslos** ir Rėzos **Liaudies dainas nuo tolimojo Nemuno.** Du kartu buvo parvykęs į Anykščius. Pastarąjį sykį grįždamas iš namų, kelionėje buvo taip įsiūbuotas mąstymo ir pergyvenimo dėl savo neaiškios ateities, kad net šiurpas nukratęs. "Ilgesys, graudulys ir tėviškės meilė mane taip suėmė, jog negalėjau išblėsti ir po keliolikos dienų Raseiniuose" (Tp 74).

Grįžęs iš Anykščių Atvelykyje, balandžio 3, rado Rūmų pranešimą, kad skiriamas Telšių apskritin į Sedą. Dėl to sujudo jo prieteliai, kurių per 8 mėnesius susirado: vieni norėjo jį pasilikti Raseiniuose, kiti gauti į Skirsnemunę ar Kvėdarną. Veikė ir priešai, ypač viršaitis Vilgockis, prieš kurį Baranauskas buvo rašęs skundą dėl kažkokios skriaudos. "Griežtas Rūmų potvarkis išsprendė mano netikrumą.., ir išsiruošiau kelionėn". Tai buvo balandžio 14. Užsuko dar į Vainutą atsisveikinti, ir balandžio 22 pasiekė Telšius.

— Pakeliui tarp Varnių, Viešvėnų ir Telšių kalnai, akiračio įvairumas kurstė mano vaizduotę palyginimais su Anykščių kalnais. Jau vien dėl to pamilau Žemaitiją (Tp 80).

Telšiuose išbuvo pora dienų ir parašė eilėraštį: "O Telšiai, Telšiai, o Žemaitija, Žemaitija! Kokią įtaką mano likimui padarysite? Kodėl nei jūsų dievobaimingų žmonių kalba, nei paukščių giesmės, kurių jūs klausotės, nežadina mano sielos iš kieto miego, kuris įskrido į tokią niūrią pastogę?!" (Tp 80).

Balandžio 26 d. pasiekė Sedą ir pradėjo dirbti. Miestelis turėjo apie 400 gyventojų. Valsčiui priklausė 56 kaimai. Vieta buvo rami ir graži. Čia pat Varduvos upė, ant jos kranto vandens malūnas, toliau švedų pilkapiai. Apsigyveno pas Varkalius, kurie buvo išmintingi, pamaldūs ir tvarkingi žmonės. Darbo buvo daug, bet vakarais galėjo klaidžioti gamtoje ir grožėtis. Po neramių mėnesių Raseiniuose, čia pamažu ėmė nurimti. Pats pastebi, kad vaizduotė vadavosi iš šiurkštumo, o būdas iš staigumo. "Likimo ratai ir

įvykiai ligi šiol mane malė.., (bet) Aukščiausias Viešpats sudarė man sąlygas pabusti ir išsiveržti iš sustingimo" (Tp 81-82).

Pažintis su poete Karolina Praniauskaite

Buvo Sekminės, gegužės 15, kai į Sedą atvyko svečiuotis ponai Borisevičiai iš Telšių. Su jais Baranauskas susitiko pas kleboną Sidabravičių. Svečiai "sužinojo apie mano silpnybę eiliuoti. Tokių garbingų žmonių dėmesys privertė mane nors parodyti savo nevykusių eilių rinkinį ir pagaliau leisti jį pasiimti su savim, kad parodytų ponios Borisevičienės seseriai Maloningai Panelei Karolinai Praniauskaitei, kaip vėliau sužinojau, apdovanotai tikru poetės talentu" (Tp 82).

Borisevičiai ir Praniauskai buvo susipratę žemaičiai bajorai. Kunigas Otonas, poetės brolis, akademikas, buvęs Varnių seminarijos profesorius, vėliau Valančiaus kancleris, pats rašė eiles lenkiškai, o pamokslus ir mąstymus lietuviškai, be to, išvertė į lietuvių kalbą **Išguldymą Evangelijų** — dvi knygas. Jo sesuo rašė eiles lenkiškai, o į lietuvių kalbą išvertė J. Kraševskio **Žalčių Motę** — Eglės, žalčių karalienės epizodą iš veikalo Vitolio Rauda (atspausta L. Ivinskio kalendoriuje 1859); rinko medžiagą istorinei poemai apie Birutę ir atspausdino Valančiui dedikuotą Žemaičių Kalvarijos atlaidų eiliuotą aprašymą. "Praniauskaitė yra pirmoji žinoma moteris, pasireiškusi lietuvių literatūroje" (V. Maciūnas, LE XXII, 498).

Gavusi į rankas Baranausko eilių rinkinį, Praniauskaitė netrukus pati atsiuntė jam savo eilių. Vie-

nas eilėraštis buvo skirtas "Jaunajam poetui", ir jis prasidėjo žodžiais: "Broli Kristuje, nors tavęs nepažįstu". Atsilygindamas, Baranauskas parašė jai eilėraštį "Puikaus Žemaičių krašto Poete". Po to Praniauskaitė atsiuntė jam savo eilių rinkinėlį, o Baranauskas toliau siuntė jai savo naujai parašytus eilėraščius, atsiprašydamas dėl jų netobulumo.

— Dainos ištroškusi mano plunksna suaudė mintis ir vaizdus, nors ir skurdus jų pagrindas, nesklandi forma, menki garsai ir žodžiai. Kad ir šiurkštų, paprastą srautą drąsiai sudedu į Tavo rankas, nes pasitikiu Sesers akimis: jos neieškos trūkumų, gerbs jausmą nors ir nedarnioje dainos gaidoje" (Raštai I, 339).

Jautri (džiovininkė), giliai religinga, penketa metų vyresnė, Praniauskaitė buvo lyg sesuo Baranauskui, jaunesniam ir menkesnio išsilavinimo poetui. Drąsino jį toliau kurti ir atlikti kilnią poeto misiją žmonėms.

Toji poetų draugystė nenutrūko nei tada, kai Baranauskas po metų, birželio 11 d., buvo perkeltas iš Sedos į Skuodą jau savarankiu sekretoriumi. Miestelis buvo keturis kart didesnis už Sedą — su burmistru ir dviem viršaičiais. Valsčius buvo didelis ir darbo daug, be to, ir pareigos atsakingesnės. Raštinės darbas buvęs apleistas, valsčius įsiskolinęs, įvairios revizijos, kariuomenės pražygiavimai, vietiniai nesutarimai ir viršaičio kyšininkavimas. Visa tai "nuodijo ramybę ir sveikatą". Baranauskas bandė priešintis kyšininkavimui, dėl to susilaukė kerštavimo. Kartą viršaitis panoro raštininką išplakti rykštėmis

ir liepė nusiimti švarką. Baranauskas pasiruošė gintis peiliu, ir viršaitis atlyžo. Ar daug būtų trūkę išsipildyti Lebedevo pranašystei — "eis į Sibirą"?

— Skuodas "mane būtų sugniuždęs, jei šalia kitų dalykų Dievas nebūtų teikęs vilties greitai nusimesti šią naštą ir tiesiog stebuklingos paramos išsipildyti karščiausiam, nuo vaikystės puoselėtam troškimui — patekti į dvasininkų luomą" (Iš dienoraščių, tp 83).

Šia kryptimi lenkė jį nuo Sedos laikų ir Karolina Praniauskaitė. Jos įtaka buvusi "visų didžiausia", rašo brolis Anupras. "Dar nepažindama, o paskui jau pažinusi Antaną, jauną poetą, skurstantį menkoje vietoje valsčiaus raštininko pagalbininku Sedoje ir girdėdama jo dievobaimingumą, laiškais, kalba ir eilėmis įkalbinėjo jį mesti raštininko vietą ir eiti seminarijon" (Jaunos vysk. Baranausko dienos, Draugija 1907, N 2, 107). Panašiai rašo Regina Mikšytė, Baranausko raštų paruošėja ir veikalo apie Baranausko kūrybą (1964) autorė: "K. Praniauskaitė, pagilinusi A. Baranausko religines nuotaikas, neabejotinai pastumėjo jį kunigystėn" (A. B. Raštai I, 10).

Kitaip visa tai aiškina A. Vienuolis, Baranausko brolio vaikaitis. Prisiklausęs pasakojimų iš savo senelės ir tetų, jis spėlioja, kad Baranauskas, pasitraukęs iš Skuodo ir įstojęs kunigų seminarijon dėl Praniauskaitės brolio kunigo ir kitų jos giminių nenoro, kad toliau testųsi sesers ir Baranausko draugystė, kurią Vienuolis linkęs laikyti tikra ir dramatiška meile. Įsibėgėjęs, Vienuolis teigia, kad Baranauskas "ne prieš pat seminariją susipažino su K. Praniauskaite, o tre-

jus metus su ja korespondavo ir susitikdavo tai jos dvare, tai kur kitur" (Iš atsiminimų apie Baranauską, ten pat, 341). Prieš trejus metus Baranauskas dar buvo Rumšiškės mokykloje, niekam nežinomas aštuoniolikmetis jaunuolis. Ar daug kam jis buvo žinomas pirmoje darbovietėje — Vainute, kur praleido netoli pusantrų metų? Pagaliau Vainutas nuo Praniauskaitės dvaro prie Telšių buvo už 80 kilometrų, o tokį kelią įveikti anais laikais būtų reikėję keleto dienų ir pinigo vežikams, o to jis neturėjo.

Pats Baranauskas savo dienoraštyje taip rašo:

— Dievas sužadino P. Karolinos, vėliau Jo Mylistos kun. kanclerio Praniausko, Ponų Borisevičių, Žemaičių seminarijos rektoriaus Jo Mylistos kun. Šukevičiaus ir kitų širdyse užuojautą mano vargui, kurį skaudžiai kenčiau. O patyrę mano troškimus, pažadėjo padėti išsivaduoti iš to kalėjimo ir įstoti į seminariją (Tp 83-84).

Iš tų "kitų" minėtini Aleksas Višnevskis, valstybinių turtų Rūmų pareigūnas, kuris Baranauską globojo Rumšiškėse. Jis ir Rūmų asesorius Nečiajevas padėjo jam išeiti iš valsčiaus raštininkų (Iš laiško tėvams, Raštai II, 102; plg. Raštai I, 469). Padėjo ir Anykščių klebonas, nes Baranauskas kartą rašė namiškiams: "Kunigas Stulginskis rūpinasi mane išvaduoti iš valsčiaus pastumdėlių ir, esą, Rūmai su tuo sutinka" (Raštai II, 97). Jau atleistas iš raštininkų tėvams panešė, kad vykstąs į Varnius laikyti egzaminų, tik nežinąs, ar dėl lotynų kalbos menko mokėjimo neteks dar metus mokytis privačiai. Tačiau egzaminus išlaikė ir buvo priimtas seminarijon tais pačiais metais.

Pasiruošimas naujam keliui

Ar iš tikro Baranauskas praleido veltui tuos penkeris metus (įskaitant mokyklą), kaip pats galvojo, norėdamas siekti mokslo ir "įkaitintas vaikiško didingos garbės įsivaizdavimo"? Tie metai atrodo buvę vis dėlto nepaprastai reikšmingi jo subrendimui. Buvo gi melancholikas, neryžtingas, paskendęs svajonėse, nepraktiškas ir nedrąsus. Ką būtų pasiekęs be kietos gyvenimo patirties?

— Nežinau, dėl ko mano galvoje nuolat pinasi įvairios mintys, apmąstymai ir samprotavimai (Iš laiško tėvams tp. 98-99).

— Plėšomas įvairiausių minčių apie savo padėtį ir varginamas svarstymų, kaip pagerinti savo likimą, užplūdus mano galvą įvairioms mintims ir projektams, negaliu į viską įsigilinti, suvokti ir nieko griežtai nutarti (Tp 98). Ko gi taip gaištu laiką? Kad išmokčiau pats apsispręsti! Bet argi dažnai apsisprendžiu pats? (Tp 88).

Kieta gyvenimo mokykla, kurią jis turėjo praeiti per penketą metų, privertė jį daryti sprendimus, spirtis įvairiom įtakom, kovoti už savo padėtį.

Svarbiausia jis turėjo progos daugiau, kaip kitas jaunas kandidatas į kunigus, pažinti Lietuvos žmones, jų luomus bei šių santykius ir pajusti savo vietą. Įsitikino, kad būdamas kaimietis, ne tik neturi ko gėdytis, bet gali net didžiuotis. Palyginęs valdininkų ir dvaro ponų moralinius štandartus ir patyręs jų menkystę, jis pagaliau prisipažįsta tėvams:

— Visados mintys skrieja prie vienos ribos... O ta riba arba tas centras yra darbštaus kaimo artojų luomas... Šis luomas nei iškyla, nei nupuola, visada toje pačioje riboje pasilieka, nesusvyruoja dėl jokių pagundų, tarsi ant to kertinio akmens luito pastatytoji krikščionijos bažnyčia, kurios ir pragaro vartai nenugalės" (Tp 99-100).

Prieš susiliesdamas su valančine dvasia seminarijoje, jis jau buvo panašiai **apsisprendęs — už liaudį ir už jos šaknis savo tautoje.** Baranauskas jau žinojo ir savo poetinę misiją, kurią išdėstė viename savo eilėraštyje Praniauskaitei, būtent: "iš storų praeities pelėsių atgaivinti tolimus mirusių amžių prisiminimus, juos papuošti nuostabiu svajonės žiedu, surinkti senus liaudies padavimus, kad atgytų jų kerintis grožis".

Gabumai, kurių turėjo apsčiai, vargiai jį būtų išnešę paviršiun ir išugdę be darbštumo, kurio jis išmoko raštininkaudamas. Čia įsigijo ir kuklumo, kurio dažnai trūksta genialiems žmonėm. Pradžioj jis džiūgavo ir pūtėsi dėl kiekvieno pagyrimo, o paskui darėsi saikus, atsargus, netgi kuklus. Tai matyti iš jo dedikacinių eilėraščių ir prierašų prie jų. Šis bruožas dar paryškėjo pradėjus draugauti su Praniauskaite. Kartą, jau seminarijoje, susipyko su Klemensu Kairiu, poetu — klieriku už tai, kad šis pradėjo jį pernelyg girti, vadinti lakštingala. "Jį labai išbariau už pagyrų aidą... Ir vėl (po to) mūsų žodžiai buvo paprasti ir nuoširdūs.., nutolo nuo melo, išdidumo, apsimetimo kaukės" (Raštai I, 376).

Baranauskas per tuos metus, turėjo progos išmokti bendravimo formų su ponais ir aukštesniais

valdininkais, ypač koresponduoti bei vesti raštus. Tai jam labai pravertė vėliau, kai dėl lietuvių kalbos reikalų vedė korespondenciją su žymiais pasaulio mokslininkais bei rusų valdininkais.

Tokie atrodo buvę laimėjimai Baranausko brendime, pasiruošiant žengti į naują pakopą.

Aukštaičių triumviratas Žemaičių seminarijoje

Į seminariją jį priėmė ir toliau globojo tuometinis rektorius Aloyzas Šukevičius, Šv. Rašto ir homiletikos profesorius, berods kilme anykštėnas (iš Šeiminiškių kaimo). Jis buvo Valančiaus mokinys Petrapilyje, paskui jo parinktas į pirmąjį reformuotos seminarijos profesorių sąstatą.

Tarp klierikų Baranauskas rado kitą anykštėną Klemensą Kairį, o šis buvo sutapęs su savo kursiniu Pranu Viksva, pandeliškiu. Jie trys ir sudarė aukštaičių triumviratą Žemaičių seminarijoje. Kairys ir Baranauskas buvo to paties amžiaus, kaimynai iš namų, be to, abu poetai, paruošę po eilėraščių rinkinį. Viksva, trim metais vyresnis, neturėjo talento kūrybai, bet mėgo literatūrą, ypač Lietuvos istoriją ir buvo didelis savos kalbos mylėtojas. Jie kalbėdavosi tarp savęs lietuviškai, bet eilėraščius rašė ir lietuviškai ir lenkiškai, kartais lotyniškai. Baranauskas rudeniop parašė vardinių eilėraštį Viksvai — "brangusis mano sielai lietuvi!" Kitom progom į jo albumėlį įrašė skubotai apmestų eilėraščių, dėl to pridėjo prierašą:

— Man drovu tas eiles duoti į Tavo šviesias rankas... Tegu tos greitosiomis rašytos eilutės nors skysta skiaute pridengia nuogumą. Neieškau garbės... Da-

gių subadyta širdim giedu sau ir Klemensui, giedu palengva, nuoširdžiai, paprastai. Priimk jas tokias ir nesišaipyk!.. Jei kas paklaus, kieno tos eilės, neminėk mano vardo" (Raštai I, 366).

Klemensui Kairiui parašė įvairiom progom 12 eilėraščių. Viename taip vaizduoja jų draugystę:

— Einam kartu pasivaikščioti ranka rankon, žvaliai ir gyvai. "Klemensai, Antanai". Ir abiem guvu ir gera... Ir kyla nuostabios mintys ir nuostabios kalbos, pamažu tyloje subrendusios sieloj. Ir nėra paslapčių, nors visa slaptinga. Ir aiškiai regime, kas buvo anksčiau neaišku... Einame namo mes vėl abu; aš jo, jis mano tylėjimą gerbia. Nes apie ką ir kalbėti, kai gera, ramu, taip gera, ramu, kaip taika po karo... Ir tylu ir pilna... Jeigu prabylame, tai visada abu galvojame tą patį (Tp 373-75).

Ir Kairys neliko skolingas. Štai, vienas iš keleto jo eilėraščių, skirtų Baranauskui:

Rojaus paukšti, iš širdies čiulbėki,
Aš klausysiuos, kol laikai prabėgę
Ims mane nublokš kur nors į tolį,
Nuo tavęs atplėš, brangusis mano broli.

Kairys buvo didesnis lietuvių kalbos žinovas, negu Baranauskas. Mokėjo ir Vakarų Europos kalbų, be to, puikiai piešė ir braižė, kūrė melodijas ir rašė gaidas Baranausko eilėraščiams: **Dainų dainelei** ir kitoms, ir tos melodijos greit prigijo. Kairys buvo devynių gabumų žmogus, bet pats jų nevertino: savo vieninteliu pašaukimu laikė kunigo darbą. Taip jį api-

būdina A. Vienuolis (op. cit. 350). O Baranauskui jis "tiek seminarijoje, tiek Petrapilio akademijoje tapo vadovu — idealu, palikusiu jam įtakos ilgiems laikams" (M. Biržiška, Liuosoji Valanda 1918, N 4).

Baigdamas pirmuosius metus seminarijoje, Baranauskas surinko seniau rašytas ir naujas eiles (viso 70) ir padovanojo Kairiui, baigiančiam seminariją ir išvykstančiam į Petrapilio akademiją. Likęs be draugų, ypač Kairio, Baranauskas kitą metą mažiau berašė. "Kai nebėra jo.., man ir stygos nutrūksta nesuderintose kanklėse". Daugiau lindėjo seminarijos bibliotekoj, radęs lituanistikos ir draudžiamos lietuvių spaudos. Draugus kiek atsvėrė pažintis su kun. A. Kašarausku, gyvenusiu Varniuose lituanistu, tautotyrininku, lietuvių kalbos tyrinėtoju. Jo įtakoje Baranauskas daugiau gilinosi į lietuvių kalbos klausimus, rašė lenkiškai straipsnį apie lietuvių kalbą ir tarmių tyrinėjimo svarbą literatūrinės kalbos reikalui. Kairiui ir Viksvai laiškuose dėstė kalbų degradacijos teorijas. Tie antrieji seminarijos metai neabejotinai bus davę pradžią rimčiau susidomėti lietuvių kalbotyra.

Kun. Viksva atsiliepė iš Truskavos, kur buvo paskirtas vikaru:

— Užmojau nuo šio laiko ne kokia kita kalba su Tavim ir Tavo draugais, jei juos turi, kalbėtis, kaip tiktai ta, kuria kalbėjo mūsų tėvai ir prabočiai, mūsų Uteniai, Mindaugai, Vytautai.

Viksva rašė laiškus lietuviškai ir Kairiui į Petrapilį, o šis džiaugėsi atsakydamas: "Negaliu tylėt Tavęs nepagyręs, kad myli Lietuvos gryną liežuvį". Rašydamas Baranauskui, Kairys viename laiške pranašavo aukso gadynę, kuri ateisianti lietuvių literatūrai.

Baranauskas rodė didelį subrendimą, dvasinį uolumą ir neabejotinai ryškius gabumus. Dėl to seminarijos vadovybė nutarė sutrumpinti jam studijas seminarijoje ir greičiau pasiųsti į akademiją. Šiam planui pritarė vysk. Valančius. Lėšas už mokslą pažadėjo vienas iš profesorių — Juozas Silvestras Dovydaitis, vėliau (1860 - 1864) tapęs seminarijos rektoriumi. Bažnytinę iškalbą tuo metu dėstė kun. A. Gabšys-Gabševičius. Jis kartą per pamoką paskaitė Ad. Mickevičiaus poemos (Pono Tado) posmą apie Lietuvos girias ir iškėlė lenkų kalbos grožį. Apie lietuvių kalbą jis pasakė, kad ji "gera tik piemenims ir tamsiems ūkininkams, kad joje negalima išreikšti jokių aukštesnių minčių, kad ji poezijai visai netinkanti". Šie žodžiai "Baronui stačiai lyg peiliu širdin įsmego. Jame atsirado gyvas noras — atsistoti ir garsiai... prabilti: Kun. Profesoriau! Tamsta begėdiškai meluoji, arba kalbi, ko visai neišmanai!" (A. Jakštas, Kas įkvėpė Baronui Anykščių Šilelį, Gabija, 1907, 24). Nors to ir nepasakė, bet ryžosi įrodyti kitu būdu.

Tą pačią vasarą, parvykęs atostogų, jis sėdo rašyti **Anykščių Šilelį.** Dirbo įtemptai, rašė ir braukė, ir vėl rašė. Išėjo virš pusantro šimto eilučių ir atrodė užteks to įrodymo kun. Gabšiui. Tada sėdo rašyti **Dievo rykštę ir malonę** — apie girtuoklystę ir blaivybę. Šis kūrinys, skirtas Valančiaus blaivinimo akcijai, vyko žymiai lengviau — prirašė 580 eilučių, bet jis išėjo ne tiek poetiškas, kiek didaktiškas, pamoksliškas.

Į Petrapilį Baranauskas išsiruošė kartu su Kairiu. Antanas jaudinosi, palikdamas gimtąją žemę ir vykdamas į pavergėjų kraštą. Kelionėje darė apmatus naujam kūriniui, kurį vėliau pavadino **Kelionę Peterburkan.** Tai buvo ciklas 14 giesmių, tarp kurių ir lietuviškoji marseletė **Nu Lietuva, nu Dauguva** su populiariaisiais posmais:

Anei rašto, anei druko
mums turėt neduoda.
Tegu, sako, bus Lietuva
Ir tamsi ir juoda!

Kad tu gude nesulauktum —
Ne taip, kaip tu nori
Bus, kaip Dievas duos, ne tavo
Priesaikai nedori.

Ši giesmė, pasak Vaižganto, tapo "tautos himnu ir per 40 metų žadino protestuojančią dvasią". Kai ji buvo giedama, "giesmininkų veidai... darėsi vis labiau raudoni, vis labiau stingo rimtumu, akys vis labiau žėrė fanatizmu, — pilnu pritarimu giesmei". O kai giesmė nutildavo, "kažin kas rimta slido viršum einančių, lyg mirtis einantiems į ataką, lyg genijus laurų vaininku nešinąs nugalėtojams įteikti. Visi tai jautė. Niekas nešyptelėjo, niekas nesuklego, kaip paprastai jaunuomenė, jausmais pasidalydama". Tik rusų administratoriai stebėjos:

— Vyrai, tai maištas! Tokius jausmus dykai nedainuojama (Vaižganto Raštai VIII).

Kelionėje Peterburkan, kur tilpo ir šis himnas, Baranauskas vaizdavo tragišką Lietuvos dabartį. Kitame savo kūrinyje — **Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva** ieškojo atsakymo ateičiai. Kas gali Lietuvą išgelbėti: praeities didybė, mokslo šviesa — aukšta kultūra ar laisvė? Lietuva jam atsako: praeitį reikia branginti, bet jos nebesugrąžinsi; mokslui nėra galo, bet ką padės mokslai, jei blogai gyvensi; o dėl laisvės, kur jos per daug — ten nėra vienybės. Šis "Pasikalbėjimas su Lietuva yra giliaprasmis istoriosofinis kūrinys. Baranauskas čia savo idėjom užbėgo už akių ateinančiam pozityvizmo idėjų laikotarpiui, jį kritikuodamas ir statydamas krikščionišką sampratą. Bet likimas dėl Baranausko ir čia tas pats: jis buvo stiprus, kur protestavo prieš rusus. Ten jis buvo pasisavintas visos tautos, bet nebuvo pasisavinta jo pozityvi ideologija" (J. Brazaitis, iš laiško 1973. 1. 18).

Atvykęs akademijon Baranauskas rado slaptą literatūrinę draugijėlę, pasivadinusią **Baublio respublika**. Kairys buvo tos draugijėlės slapto laikraštėlio redaktorius. Jie būriavosi ir diskutavo. Velykoms Baranauskas surinko savo naujų eilėraščių pluoštą į rinkinį ir jį dovanojo Kairiui.

Dar negrįžus atostogų, tais metais, gegužės 14, mirė džiova jo gerbėja Karolina Praniauskaitė. Mirė Utenoje, kur buvo persikėlusi su motina pas brolį kun. Otoną, nuo 1858 metų čia perkeltą klebonu. Apie mirtį Baranauskas sužinojo jau grįžęs iš Petrapilio. Anykščiuose, pas tėvus būdamas, tęsė savo Ši-

lelį ir jį baigė. Pasirašė jaunystės vardais — Jurkšto Smalaūsio. Tais vardais poema buvo paskelbta 1860 - 1861 metų L. Ivinskio kalendoriuje.

Tą vasarą jis daug bendravo su Kairiu. "Susitikdavo kožną dieną ir ilgas valandas besikalbėdami praleisdavo drauge. Dažnai vienas pas kitą ir nakvodavo. Susitikdavo jie dažniausiai ant Piliakalnio, nes tas kalnas labai gerai buvo matomas kaip iš Liūdiškių, taip ir iš Užupiečių. Ir kai į kalną įkopdavo vienas, tuoj pribūdavo ir kitas. Čia kalbėdavo jie apie lietuvių kalbos gražumą ir turtingumą, tardavosi dėl rašybos, gėrėdavosi garbinga Lietuvos praeitimi, svajodavo apie jos dar gražesnę ateitį" (A. Vienuolis, op. cit. 357-58). Kai Baranauskas parašydavęs dainą ar giesmę, Kairys tuoj bandydavęs pritaikyti melodiją, ir abu dainuodavę. Baranauskas rašydavęs klėtelėje, kartais gulėdamas lovoje ir čiulpdamas pieštuką. Šventadieniais į Piliakalnį ateidavusios ir keturios Kairio seserys bei kitos Liūdiškių mergaitės. Kairys jas pamokydavęs naujų dainų bei giesmių, o paskui šias "perimdavusios" bažnyčios giedorkos. Kairys komponavo ir savo daineles, kaip **Dienelė brėkšta**, kuri buvo skirta Baranauskui. Anykščiai ir apylinkės daugiau žinojo Baranausko dainų. (Mano motina iš Vaivadiškių, dainuodama, vis pridurdavo: tai vyskupo Baranausko. Ji mokėjo iš atminties apie 10 tokių dainų, Y). Dainuojamas buvo ir Anykščių Šilelis, tur būt, to paties Kairio pritaikyta gaida.

Kūrybiškiausi Baranausko metai buvo pirmieji seminarijoje, antrųjų vasara ir pirmieji akademijos metai su sekančia vasara. Tada jis parašė geriausius

ir brandžiausius savo kūrinius. Buvo dar gana jaunas, 23 - 25 metų amžiaus ir, gal būt, stipriausiai veikiamas savo talentingo, inspiruojančio draugo Kairio. Toliau nėrėsi į akademines studijas ir susirado naują interesų sritį — kalbotyrą ir tautotyrą. Šia kryptim, po Kašarausko, jį pastūmėjo akademijos profesorius vokietis Schifneris. Pastarasis surišo Baranauską su Jenos universiteto profesoriumi Augustu Schleicheriu, žymiu lyginamosios kalbotyros ir lietuvių kalbos tyrinėtoju, kuris tuo metu ruošė Donelaičio Metų leidimą ir rinko medžiagą lietuviškų dainų bei pasakų leidiniui (Litauisches Lesebuch). Baranauskas įsitraukė į talką ypač pastarajam rinkiniui. Antrųjų metų vasarą (1860) jis ir praleido užrašinėdamas Schleicheriui liaudies pasakojimus bei dainas. Tarp kitko, jis tada pasiuntė į Jeną anykštiečių tarme užrašytą pasaką apie devynius brolius, pasakojimą apie milžinus ir liaudies dainą "Oi tu, rūta rūta, rūtele žalioji" (Iš laiško Weberiui, tp 191).

Tais metais (1860) buvo atspaustos Valančiaus Kantiškos — giesmynas, kuriame Baranauskas rado ir penketą savo giesmių. Prie jų buvo Valančiaus prierašas, kad tas giesmes parašęs klierikas Antanas Baranauskas. O kai pasirodė Ivinskio kalendorius su Anykščių Šileliu, kun. Kašarauskas jį sveikino kaip antrąjį Donelaitį.

Akademiją Baranauskas baigė 1862 metų pavasarį, gaudamas magistro laipsnį. Tada buvo įšventintas ir kunigu. Akademija pasiūlė jam užsienio studijas profesūrai pasiruošti. Kun. Dovydaitis vėl ketino apmokėti jam visas išlaidas, bet akademijos rektorius

Aleksandras Beresnevičius, Valančiaus giminaitis, išrūpino jam valdžios stipendiją.

Užsieniuose jis išbuvo dvejus metus ir lankė keletą universitetų — Muencheno, Innsbrucko, Romos ir Louvaino. Doktorizuotis nesiruošė. Norėjo išmokti kalbų, pagilinti teologinius klausimus, apsipažinti su mokslų sistemomis ir patirti, kokie yra pajėgesni profesoriai bei jų veikalai.

Ilgėliau užsibuvo Muenchene ir čia bandė rašyti poeziją. Patriotinius eilėraščius sudegino, kai patyrė, kad Lietuvoj vyksta sukilimas. Liko liaudies dainų stiliaus eilėraščių, iš kurių žinomiausias **Ko gi skauda man širdelę.** Rašė ir giesmes. Grįždamas iš Romos aplankė Jenoje profesorių Schleicherį, su kuriuo buvo susirašinėjęs iš akademijos.

Studijos užsienyje apsaugojo Baranauską nuo to likimo, koks ištiko jo draugą Kairį, Kauno gimnazijos kapelioną. Dar prieš sukilimą buvo pastatyti nauji gimnazijos rūmai ir juos pašventino rusų dvasininkas. Kitą dieną, rusų neatsiklausęs, Kairys pašventino juos katalikiškai. Rusai ieškojo priekabės jam nubausti, ir ją surado. Per kratas Mintaujoje rado pas kun. Šatinskį Kairio laišką, rašytą prieš keletą metų iš akademijos apie slaptą literatūrinę draugijėlę "Baublio respubliką". Šį laišką palaikė įrodymu, kad Kairys esąs priešvalstybinės veiklos dalyvis ir jį 1863, kovo 16, suėmė, o vėliau ištrėmė Rusijon prie Uralo. Tremties sąlygų neatlaikęs, po metų jis mirė džiova. Jo daiktai buvo grąžinti tėvams į Anykščius, o tarp jų buvo kryžius ir laiškas, rašytas prieš pat mirtį. Kairys prašė tėvų, kad vienintelį jo turtą — kryžių,

prieš kurį laikydavęs mišias, perduotų broliui Kristuje kun. Antanui Baranauskui (A. Vienuolis, tp 352).

Baranauskas grįžo iš užsienio tada, kai sukilimas jau buvo palaužtas. Grįžo į Petrapilį profesoriauti, bet išbuvo tik metus: susikirto su naujuoju akademijos rektoriumi rusofilu ir pasiprašė Valančių grąžinti jį į Žemaičių vyskupiją. Apie metus buvo vikaru Kaune, prie katedros. Po to Valančius paskyrė jį dogmatinės teologijos, homiletikos (bažnytinės iškalbos) ir lietuvių kalbos profesoriumi kunigų seminarijoje, kuri jau buvo perkelta iš Varnių į Kauną.

Lietuvių kalbos profesorius ir tyrinėtojas

Lietuvių kalbai dėstyti reikėjo gramatikos, ir jos nebuvo. Dėl to Baranauskas 1870 m. išvertė Schleicherio **Litauische Gramatik,** bet buvo nepatenkintas šio autoriaus kirčiavimo sistema. Ieškodamas daugiau medžiagos, jis pastebėjo, kad ir Ruhigas su Milke, ir Kleinas su Schulcu, ir Kossakowskis su Haaku yra nepakankami lietuvių kalbos šaltiniai, be to, "seni ir menki". Jie "dažniausiai neduoda gramatikos žinių arba nesupažindina su kalba apskritai" (Raštai II, 117). Taip jis rašė savo mokiniui poetui kun. Petrui Rimkevičiui, dainos "Tykus buvo vakarėlis" autoriui.

"Matydamas nemažas spragas, ėmiau patsai klierikus iš visos Kauno gubernijos susirinkusius, klausinėti, kaip kurioje vietoje tuos ir tuos žodžius žmonės ištaria, ir kaip juos tokiai ir tokiai misliai (minčiai) išversti kalbon sudaro" (Tp 177). Taip jis pradėjo kurti naują, savitą kirčių ir balsių tarimo teoriją, at-

remtą į lietuvių kalbos tarmes. Iš lietuvių kalbos tarmių jis rado vienuolika, kurias suvedė į dvi pagrindines — aukštaičių ir žemaičių. Ši tarmių klasifikacija, vėliau kitų kalbininkų patikslinta, tebevartojama ir šiandien.

Baranauskui rodėsi, kad tarmes reikia išlaikyti ir "rašybos nuo gyvos (tarmių) kalbos neatitraukti" (Tp 186). Atseit, reikia tokios rašybos, kuri būtų atremta ne į vieną kurią tarmę, bet lyg suvestinė iš visų tarmių. Tokią rašybą jis pradėjo kurti apie 1873 metus ir jos mokyti klierikus. Tai buvo kažkas nauja ir dėl to, rašo, "buvau ir savo mokytinių ir mūsų vyskupijos kunigų nukaltintas ir išpeiktas, kad netikusios rašybos mokąs... Dabar (1882) jau visa aptilo, visi mano mokytiniai su mano rašyba apsiprato" (Tp 222).

Tarp savo mokinių — klierikų jis rado tokių, kurie rodė ypatingą interesą lietuvių kalbai, kaip Motiejus Miežinis, Antanas Pavilonis, P. Rimkevičius, Antanas Karosas, Aleksandras Dambrauskas. Kiti, kaip Kazys Jaunius, parodė tiesiog genialių gabumų. Iš jų kai kurie darėsi savo tarmės žinovai, ir Baranauskas juos mobilizavo rinkti medžiagą ir jam pristatyti.

"Apsiėmęs visas tarmes iš dugno perkratyt ir iš jų sulyginimo ant galo lietuvišką kalbą tesutaikinti", Baranauskas atsidūrė prieš sunkiai įveikiamą uždavinį. Išeitį jis tarėsi radęs "tarmes suvesdamas į žodžiūgį... Žodžiūgis — tai kelmas, iš kurio tarmių šakos išauga" (Tp 184-85). Tą "žodžiūgį" jis suprato, kaip žodžių darybą, etimalogiją ir apibendrintą kalbos formą, į kurią sueina įvairiausios tarminės formos.

Tuo pagrindu jis paruošė gramatiką arba lietuviškąjį kalbamokslį — "Mokslas lietuviškos kalbos" (1875), kurį naudojo klierikams ir kuriuo susidomėjo kitų tautų kalbininkai. Kai kurie kalbino jį išversti į vokiečių kalbą, o jis vis atsisakinėjo: "Man miela būtų savo kalbamokslį pirma lietuviškai išspausdinti, o jau tada galima būtų jis kiton kalbon paversti" (Tp. 188). Bet lietuviškai spausdinti nebuvo galima dėl rusų draudimo ir dėl to, kad jis pats norėjo dar jį tobulinti, o laiko daug neturėjo. Tuo tarpu vienas iš jo mokinių kun. P. Sereika, nusirašęs tą kalbamokslį su klaidom ėmė ir atspaudė be autoriaus žinios 1898 m. Tilžėje.

Lietuvių kalbos klausimais Baranauskas vedė plačią korespondenciją su kitų tautų kalbininkais: A. Schleicheriu, F. Kuršaičiu, L. Geitleriu, J. Grotu, K. Burgmanu, A. Aleksandrovu, E. Volteriu. Ypatingai plati ir reikšminga jo korespondencija buvo su H. Weberiu ir J. Baudouin de Courtenay.

Ne vienas iš tų kalbininkų buvo atvykęs į Lietuvą ir gaišinęs Baranauską asmeniškai. Čekų kalbininkas, Prahos univ. profesorius Leopaldas Geitleris "buvo pas mane Kaune keletą dienų, klausinėjo mane ir klierikus, ką ženklina nekurie žodžiai, kuriuos atsivežė išsirašęs iš knygelių ir kalendorių... Geitleris išprašė mano Anykščių šilelį, perskaitysiąs ir grąžinsiąs (ir niekad negrąžino, bet 1875 m. išspausdino leidinyje "Litauische Studien", Y), taipogi gavo ant keleto nedėlių nuo manęs Daukanto Būdą senovės lietuvių" (Tp 175). Kitą sykį atvyko Karaliaučiaus univ. profesorius Fr. Kuršaitis "ir sedėjo pas mane nuo ry-

to lig vakarui kasdien su mano mokytiniais, pakol visą Milkio žodyną perklausinėjo, kurie žodžiai jų girdėti, kurie ne" (Tp 129). Kiti kalbininkai, atvykę į Lietuvą rinkti medžiagos, turėjo gauti Baranausko ar jo tarpininkavimu vyskupo rekomendaciją, kad jais žmonės ir kunigai pasitikėtų. Baranauskas rašo, kad latvių etnografas ir kalbininkas Julius Kuznecovas "vaikštinėjo dvejus metus po Lietuvą, bet jo lietuvinykai bijojosi. Tai ne tiek jisai nuo žmonių, kiek nuo kunigų reikalingus sau daiktus ir žinias surankiojo. Kuršatas ir Geitleris buvo gavę nuo vyskupo in kunigus raštelį, tai jų abie juoties ne taip saugojosi lietuvinykai" (Tp 182).

Baranauskui teko tikrinti kun. Mykolo Miežinio lietuviškai lenkiškas - latviškas - rusiškas žodynas ir varšuviškio J. Gyliaus lietuviškasis - rusiškasis žodynas. Dėl kalbos dalykų pas jį lankėsi arba su juo susirašinėjo P. Kriaučiūnas, dr. Sauerveinas, J. Jablonskis, J. Juška, A. Byčkovas, J. Karlovičius ir kiti.

Lietuvių kalbai Baranauskas pašventė 25 metus. Dirbo su dideliu atkaklumu ir nesuinteresuotu pasišventimu. Į tą darbą, ypač tarmių tyrinėjimą bei užrašinėjimą, įtraukė visą eilę klierikų. Įsuko didelį ratą rusų, lenkų, čekų ir vokiečių mokslininkų, lyginamosios kalbotyros žinovų ir juos sudomino lietuvių kalbos problemomis. Jo susirašinėjimai su kitų tautų kalbininkais yra vertinga istorinė medžiaga ir kartu gražiausias klasinės epistolarinės literatūros pavyzdys.

Baranauskas žinojo nesąs pilnai paruoštas kalbininkas. Juo daugiau nėrėsi į šią sritį, juo labiau

jautė, kad jam trūksta parengiamųjų studijų ir pervėlu jas pradėti. Apie tai rašė savo laiškuose ir Dr. H. Weberiui (Tp 250). Jo užmojis derinti gyvają tarmių kalbą su bendrine rašyba vertas bent tuo dėmesio, kad primena panašias Daukšos ir Širvydo pastangas. Dėl to, priekaištaujamas, teisinosi: "Nepramaniau kalbos, bet kalbai lietuviškai pramaniau rašybą; arba juoties nė rašybos nepramaniau naujos, bet jau esančią ir žinoma pataisiau, kaip man regėjosi, kad pataisyti išpuola" (Tp 187).

Draugystė su Weberiu ir nesusipratimas su Kuršaičiu

Su Weimaro kalbininku Hugo Weberiu Baranauskas pradėjo susirašinėti 1875 metais. Per 20 metų parašė jam apie 100 laiškų lietuviškai ir siuntė įvairią medžiagą lietuvių kalbai, jos tarmėms pažinti, taip pat liaudies dainų, patarlių ir savo paties sukurtų eilėraščių bei giesmių. Weberis visa tai ketino išleisti.

Baranauskas informavo Weberį apie savo darbus, aiškino jam savo rašybą ir jos pradmenis, apibūdino savo ryšius su kitais kalbininkais. Weberio asmenyje jis rado panašų draugą entuziastą, kokius turėjo poetinėje kūryboje, dėl to prie jo prisirišo ir jam atsivėrė ir, nors labai užimtas kitais darbais, negalėjo atsisakyti, prašomas, ką nors paaiškinti ar ką nors nauja atsiųsti. Be Weberio Baranauskas vargiai būtų taip ilgai ir patvariai dirbęs kalbotyros srityje.

— Aš kito tokio, kaip Tamsta, nerasiu... Kitas nenorės kaip Tamsta mano darbo taip suprasti ir išmanyti, nei manęs geru žodžiu ir mokslu šelpti (Tp 225).

— Be šviesos, gautos nuo Tamstos, aš pats vienas nebūč lietuviškos rašybos taip ištyręs ir ištaisęs (Tp 226).

— Mano darbai be Tamstos nepigiai galėtų nuo mokytų vyrų priderantį paklausimą ir pripažinimą gauti (Tp 216).

Viename laiške Baranauskas lygina savo ir Weberio vaidmenį su naru ir laivo kapitonu. Kapitonas, stovi laivo viršuje ir telefonu klausinėja naro, ką mato jūros dugne, o šis atsakinėja.

— Taip ir ašen, pačion lietuviškos kalbos gilumon pasinėręs, taip visus jos dalykus peržiūrėjau ir Tamstai aprašiau, kaip buvau Tamstos, viršuje mokslų laivo stovint, klausinėtas (Tp 243).

Pagaliau Weberis 1882 metais dalį tos medžiagos su Anykščių Šileliu paskelbė leidinyje **Ostlitauische Texte.** Tai buvo abiejų darbas, kaip rodė pastaba: "Mit Einleitung und Anmerkungen hsg. von Anton Baranowski und H. W. (Weber)". Buvo sunku šį leidinį gauti ir platinti Lietuvoje dėl rusų cenzūros. Tačiau užtariant akademikui Grotui Petrapilyje, Baranauskas gavo šiek tiek egzempliorių ir juos padalino savo draugams, pasiuntė ir Anykščiams. Visi labai džiaugėsi. Sveikino Baranauską Geitleris, pats anksčiau išleidęs Anykščių Šilelį, ir kiti jo pažįstami kalbininkai. Tik nepalankiai apie tą leidinį atsiliepė ir prikišo Weberiui paviršutiniškumą Karaliaučiaus universiteto indogermanistas bei lituanistas A. Bezzenbergeris. Baranauskas guodė Weberį, esą, Bezzenbergeris savo teigimo neįrodęs ir gerai nežinąs dalykų, apie kuriuos atsiliepė (Tp 241-47).

Su Kuršaičiu Baranauskas pirmą sykį susitiko bene 1872 metais. Tada jis lankėsi Lietuvoje, ir Baranauskas pasidalino su juo savo surastomis liaudyje tokiomis frazių darybos formomis, kaip "reikia darbai dirbti", "žmonių rugiai piaunama", "eik arklio ganyt".

— Jis man nevierijo (netikėjo), rašo Baranauskas; sakė aš, būdamas mokytas, patsai savo galvoje visa tai pramanęs. Vyskupo (Valančiaus) mano akyse paklaustas, kaip jam regiasi mano kalbamokslis, atsakė: "Tas pons tokius ma stebuklus paskaitė, jog aš pats ir turiu žmonių pasiklaust, beg jie taip kalb". Grįžtantį iš Lietuvos klausiaus, argi rado visą, ką buvo iš mano kalbamokslio užsirašęs? Atsakė visa radęs ir buvo norėjęs išgauti viso mano kalbamokslio. Tiktai negalėjau jam duoti, kad klierikams mokyti man buvo reikalingas. Šįpavasar ar žiemą (1875) atkakęs Kaunan, dėkui jam, dovanojo man savo **Deutsch — litauisches Woerterbuch**... Jisai ketinąs lietuvišką kalbą mūsų krašte in keturias tarmes išskirstyti: rytų, pietų, vakarų ir šiaurės žemaičių... Aš neiškenčiau nesijuokęs (Tp 177-78).

Baranauskas rašė apie tai Weberiui.

— Aš Kuršatą nemažai branginu ir šlovinu, nepaturodamas, ką jisai apie mano kalbamokslį rašo... Jisai sveikas, ir norėdamas ir vargdamas, mūsų tarmių iš dugno suprasti negalėjo; o nepermanęs mūsų tarmių, nei kitų mano žinių, jam potam suteiktųjų, gerai neišmanė (Tp 195-196).

Vienas tačiau dalykas Baranauską įskaudino. Kuršaitis kažkur prasitarė, kad Baranausko ausys

"nuo lenkiškos kalbos apsitrenkusios (ir) nebenumanančios lietuviškų žodžių taip vadinamo **gestossen** ir **geschliffen**", atseit — neišskiria stumtinio tvirtapradžio ir tęstinio tvirtgalio kirčio (Tp 197). Į tai Baranauskas atsakė (laiške Weberiui, tp 197):

— O dėl ko gi ausys Pono Kuršato neapsitrenkė nuo vokiškos kalbos, kurią jisai auklėtas, mokytas, visą amžių vokiškai tesikalba, vokiškai ir rašo?.. Pirmieji tiesos spinduliai mano prote lietuviškai praspindo; pirmieji širdies jausmai lietuviškai man krūtinę sukaitino, sudrebino. Mane motutė lietuviškai supdama lyliavo, auklėtoja lietuviškai pasakas sakydavo. Pirmosios dainos lietuviškai man širdin kliudė. Vaikščiodamas mokslinyčion, ką tiktai nuo mokytojų ar rusiškai, ar lenkiškai girdėdavau, arba patsai po knygas skaitydavau, vis tai savo tėveliams potam lietuviškai apsakinėdavau. Lenkiškos kalbos neveikiai išmokau; 17 metų turėdamas, dar netikusiai lenkiškai kalbėdavau. Seminarijoje ir potam akademijoje būdamas daugiaus daiktų sau lietuviškai nekaip lenkiškai užsirašydavau. Gromatų (laiškų) gyvenime mano daugiaus lietuviškai nekaip lenkiškai esmu parašęs. Pamokslų žmonėms daugiau lietuviškai nekaip lenkiškai esmu pasakęs. Mokslą šventos iškalbos ir lietuviškos kalbos jau septinti metai kaip lietuviškai apsakinėju. Man ir dabar lietuviškai kalbėties ir rašyti kone lengviaus nekaip lenkiškai.

Baranauskas galėjo kartais neišskirti tvirtapradžių ir tvirtagalių kirčių ne dėl lenkų kalbos, o dėl rytiečių aukštaičių tarmės, kurioje išaugo. Kuršaitis toli gražu nebuvo lietuviškesnis už Baranauską dėl

stipresnių vokiškų įtakų. Bet įdomu, kad abu lietuviai, abu dvasininkai — katalikų ir liuteronų, abu giesmių kūrėjai, vėliau ir Biblijos vertėjai, panašiai išaugę ir prasimušę į mokslų viršūnę, susikirto dėl tos pačios savo kalbos klausimų.

Bičiulystė su aušrininkais ir nelauktas konfliktas

Baranausku domėjosi ir jo artumos ieškojo du jauni studentai, būsimieji Aušros kūrėjai — Basanavičius ir Šliūpas. Persekiojamas rusų, išmestas iš universiteto, Jonas Šliūpas 1881-82 metais susirado Baranauską ir pas jį slapstėsi. Kai Baranauskas 1882 m. vyko į užsienį, Šliūpui užleido savo butą; jį palankiai apibūdino ir bažnytinei vadovybei. Šliūpas užtai buvo dėkingas. Savo globėjui jis dedikavo porą savo eilėraščių: "Ant Naujų Metų Baranauskui" ir "Kunigui Baranauskui ant paminklo aplankymo mūsų šalies".

Jonas Basanavičius taip aprašo savo pažintį ir bičiulystę su Baranausku:

— Su neužmirštinuoju Lietuvos dainiumi man teko, rodos, 1874 ar 5 metuose susipažinti, kada aš, vakacijos pradžioje iš Maskvos grįždamas, Kaune apsistojau, "Anykščių šilelio" autorių pažinti geisdamas. Sekančiais metais, per kiekvienas beveik vakacijas, aš pas jį ant trumpesnio, ar ilgesnio laiko būdavo apsilankau; kartą bene dvi dienas buvau jo svečiu... Mudviejų kalbos, kiek atsimenu, sukinėjosi daugiausiai apie lietuvystę, kaip tuomet apie ją suprantama buvo, apie lietuviškos kalbos atgaivinimą, apie

jos grožybes ir kitas panašias temas... Per kitą vakaciją, rodos 1878 m., aš jam kartą ilgai papasakojau apie senovės Suduvijos piliakalnius, kuriuos tuomet buvau Suvalkų gubernijoje aplankęs... Baronas... man karštai dėkojo, prašydamas ir toliau piliakalnių tardymu užsiiminėti. Jisai vėl, iš savo pusės, mane, kaip svečią, būdavo vaišina tulomis labai senomis lietuvių dainomis įvairiuose dialektuose, kurias jis gerai deklamuot, arba ir dainuoti mokėjo; deklamavo kartais ir kai kurias savo paties daineles... Ne menkai ir ne kartą jisai mane vaišino ir savo paties parašytomis ir kompanuotomis giesmėmis, kaip Sveika Marija, dangaus lelija... Simpatijos, kurias kun. Ant. Baranauskas dėl mane turėjo, duravo, kiek žinau, ligi 1883 metu" (Gabija, 1907, 1-2).

Planuodamas pirmąjį Aušros numerį, Basanavičius įtraukė bendradarbiu ir Baranauską. Paėmė, nesiklausęs, jo "Dainų dainelę", dar niekur nespausdintą, išbraukė 5 posmus, pavadino "Lietuvos senovės paminėjimu" ir atspausdino su korektūros klaidomis. Eilėraščio prasmė buvo sužalota, išbraukus vietas, kur minimas tautos krikštas, bažnyčia ir Dievas.

Baranauskas sužinojo apie Aušros pasirodymą bei jos turinį vėliau ir parašė redakcijai laišką. Rašė į Tilžę vokiškai, nes nežinojo kas laikraštį tvarko, o jį tvarkė mažlietuvis J. Mikšas. Laišką Mikšas išvertė į lietuvių kalbą, tur būt, ketindamas jį atspausti Aušroje. Bet jis nebuvo atspaustas greičiausiai dėl labai prasto vertimo, tiksliau — prastos lietuvių kalbos. Laiško originalo Mikšas neišsaugojo, o vertimą perdavė vėlesniam Aušros reikalų tvarkytojui M. Jan-

kui. Iš Jankaus archyvo šį laiško vertimą slapta pasiėmė V. Mickevičius-Kapsukas ir jį paskelbė po 50 metų "Kibirkštyje" (1924, N 4-5), komunistų lietuvių laikraštyje, Sovietų Rusijoje. Laiško turinys Lietuvoje nebuvo žinomas ligi 1937 metų, kai jį perspausdino "Mūsų Senovė" II (N 1). Ligi to laiko buvo spėliojama, net gi teigiama, kad šiuo laišku Baranauskas pasmerkęs Aušrą ir tautinį sąjūdį. Ką gi jis, iš tikro, rašė Aušrai?

— Nieks Aušrai dūmą apie apšvietos lietuvių dirbti už pikta nepriims, bet atpenč geriems norams visų velijimai geriausio pasisekimo prie šalies stovės, kad tik šitiems norams tikrojo daikto — išmanymo netruks, mokslai gruntingi ir išrodyti bus, ir Aušra šventajai vierai ir geriausiems palikimams sentėvių, kurie (palikimai) yra geruose krikščioniškuose draugijiškuose papročiuose, per arti nepraeis (A. Baranausko Raštai II, 161).

Šis gana palankus atsiliepimas buvo "ant galo", o pradžioj Baranauskas iškėlė Aušrai tris konkrečius dalykus. Pirma, jis apgailestavo, kad jo eilėraštis atspaustas "nekorektaus teksto", ir to nederėjo daryti be autoriaus žinios. Antra, Kraševskio Vitolio Rauda "per aukštai iškelta", pristatant ją lietuviams tuo, kas graikams buvusi Odisėja, Iliada, romėnams Eneida, žydams Biblija. Toks lyginimas, esą, būtų svetimas pačiam autoriui, juoba, kad šis kūrinys nesąs iš jo geriausiųjų, o lietuviams inteligentams jo įtaka buvusi menka. Trečia, dėl Daukanto vaidmens, kurį Aušra netiksliai apibūdina. Daukantas, pagal Aušrą, jau Vilniaus universitete buvęs apsisprendęs daryti

tai, ko dvasininkai nedarę — duoti lietuviams krikščioniškos paguodos raštų. Baranauskas pastebi, jog Daukantas neparašęs nė vienos krikščioniškos knygelės, liečiančios religinius dalykus, o tai, ką parašė, žmonėms buvę sunku skaityti dėl akademinės jo kalbos, kuri ir filologui buvusi nelengvai įveikiama. Bet Daukantui priklauso "didžiausioji garbė" dėl jo "triūso, jo ištrivojimo ir apieravojimo visų materiališkų ir morališkų sylų už lietuvystės labą".

Ne šis laiškas ir ne pati Aušra buvo kalta, kad Basanavičiaus ir Šliūpo bičiulystė, gražiai prasidėjusi ir ilgokai trukusi, staiga nutrūko ir niekad nebeatšilo. Buvo kitos priežastys, sutapusios tik laiko požiūriu su Aušros pradžia. Aušra dar buvo nepasirodžiusi, bet jau ruošiama spaudai, kai Basanavičius rusų žurnale **Novoje Vremia** per ketvertą numerių (1883, vasario-birželio mėnesiais) pasisakė prieš "lenkų atneštą krikščionybę" Lietuvon ir kaltino ją sunaikinus lietuvių pagoniškąją kultūrą; kaltino ir dvasininkus, vykdžiusius ir vykdančius lietuvių nutautinimą. Į jo straipsnius (Po povodu polskich radostej ir Poliaki v Litve) atsiliepė Baranauskas lenkų žurnale **Przegląd Katolicki** (1883, N 38), klausdamas: Ar katalikų bažnyčia nutautino lietuvius (Czy kościól katolicki wynaradowiał litwinów?). Praėjus metams, Baranauskas šį įvykį prisimena laiške (1884. 4. 11) Weberiui:

— Atsirado tarpu lietuvinykų jaunųjų tokių, kurie po gazetas pučia, (kad) bažnyčia katalikiška per 500 metų lietuvinykus norėjusi perdirbti lenkais ir nemaža kitų melų ir monų svietui akysna leidžia. Tai

prisėjo duoti atsakymas lenkiškame laikraštyje Przegląd Katolicki (Raštai II, 257-58).

Baranausko atsakymas Basanavičiui suerzino Šliūpą, ir jis ėmėsi akcijos, labai nelauktos anais laikais. Kai Baranauskas po metų buvo konsekruotas Žemaičių vyskupo pagalbininku, J. Šliūpas, sukurstęs Garliavos jaunimą, nusiuntė jam "kryžių su visokiomis biaurybėmis: kryžius buvo iš sudžiovinto gručko padarytas, o pečvietys iš lako nuo švaksinės dėžutės, prieg tam buvo padėtas parašas: 'Už platinimą polsčiznos ir gesinimą lietuvystės' ".

Taip šį įvykį aprašo pats Šliūpas savo knygoje **Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai** (Tilžė 1890, 82). Ten pat jis apibūdino Baranauską: "Keliose vietose Žemaičių vyskupijos buvęs kunigu, Kaune ir šiaip per atlaidus parapijose jis sako pamokslus, įkalindamas žmonėms tamsų scholastiškąjį mokslą".

Baranauskas tai prisimena (1893) savo laiške Jakštui:

— Pono Šliūpo citatą aš pats laikau ne paskviliu, bet perdėtu pataikavimu, nors žinoma nesąmoningu... Faktiškai iš tikro yra tiek netiesos, kiek citatoje sakinių. Žemaičių diecezijoje neužėmiau jokios vietos. Vienus metus buvau akademijoje, taip pat nepilnus metus vikaru prie Kauno katedros, o paskui seminarijoje. Scholastika pasižymi nepaprastu aiškumu. To mokslo žemaičių atlaiduose negalėjau kalti vien jau dėl to, kad klausytojai nėra jam pasirengę. Mano kalbų ir pamokslų turinį sudarė dvasinės pratybos ir Šv. Rašto aiškinimas.

Toliau Baranauskas rašo:

— Filosofu manęs taip pat niekas nelaiko: vieni vadina asketu, antri — šventeiva, o treti, kaip ir Šliūpas, fanatiku. Tiesa, kad Comte'ui, Spenceriui **et consortes** (kuriuos Šliūpas ypatingai aukštino, Y) neturiu jokio palankumo ir nelaikau jų filosofais. Tiek mane džiugina Šliūpo išmetinėjimai, kiek jaudintų ar liūdintų pagyrimai. Taip pat neketinu savęs ginti. O jei man kada nors reikės susikirsti su tais ponais, tai tik, tur būt, ginant lietuviškąsias teises ir lietuvių liaudies tikėjimą (Raštai II, 167-68).

Baranauskui nebeteko "susikirsti su tais ponais", nes Basanavičius po studijų negrįžo iš Maskvos — išvyko (1880) Bulgarijon, o Šliūpas — Amerikon, jau Aušrai užsidarius (1886). Baranauskas nemetė rūpesčio atgauti lietuviams spaudos laisvę. Pirmasis pradėjo protestus dėl šio draudimo, o toliau veikė per rusų mokslo akademiją ir kitais kanalais. Dar prieš Aušrą rašė (1880) Weberiui: "Pernyje dar tikėjomės galėsią savo šalyje lietuviškas knygas savomis literomis spausdinti" (Raštai II, 201). 1879 metais rašė lenkų kalbininkui (prancūzų kilmės) J. Baudouin de Courtenay apie "polsčyznos platinimą ir lietuvybės gesinimą", lyg pakartodamas Mikalojaus Daukšos skundą:

— Lietuvos ponai, bajorai ir kunigai, savąją lietuviškąją kalbą pametę, paniekinę, lenkiškosios tvėrėsi... Mokytojai lietuvinykų, lenkiškai kalbėdamiesi patys, lietuviškai gerai neišmokę, tūlą žodį ir sudarymą lenkišką lietuviškon kalbon intmaišė; ir, taip per 300 metų darydami, tūloje vietoje lietuvišką kalbą apgadino, labiausiai po raštus, gyvoje gi kalboje po

miestelius ir dvarus... Mokytojai lietuvinykų tingėjo lietuviškai gerai išsimokyti ir dykai valgė duoną, lietuvinykų prakaitu uždirbtą" (Tp 133).

Šuolis nuo kalbotyros į matematiką

Aušrai pasirodant, Baranauskas rašė dedikacinį eilėraštį vysk. Paliulioniui ir prisipažino praradęs dainų dvasią: "Nors didi meilė mums širdyj pleškėjo, nejutau šišo — ir kankliai tylėjo. Kankliai tylėjo ir viškai nutilo, širdis ataušo ir nebesušilo. Ir dainų dvasia kažin kur pasdėjo, tik kalbamokslis vienas terūpėjo" (Raštai I, 107).

Po metų (1884), rašydamas laišką Weberiui, praneša, kad esąs paskirtas "Žemaičių vyskupo šelpėju", bet čia pat prideda: "Aš šiokį ar tokį darbą turėsiu, vis lietuviškos kalbos nepamesiu" (Tp 257). Kitame laiške rašo, kad seminarijoje jau nedirbsiąs. Savo vieton lietuvių kalbai dėstyti norėjęs įstatyti K. Jaunių, bet vyskupas jo neatleidžiąs iš savo sekretorių, dėl to jo vieton seminarijoje buvęs paskirtas jo mokinys anykštėnas Antanas Karosas. Dar vėliau rašo gavęs konsistorijos oficiolo pareigas, bet "kiek man liks laiko nuo konsistorijos darbų, tiek galėsiu lietuviška kalba užsiimti" (Tp 262).

Tačiau pats Weberis, perkeltas gimnazijos direktoriaus pareigoms į Eisenachą, mažiau begalėjo atsidėti lituanistikai. Nutruko jo akstinimai Baranauskui, ir Baranauskas pamažu nutrūko nuo kalbotyros. Dar susirašinėjo su J. Jablonskiu dėl Jono Juškos žodyno, su E. Volteriu dėl spausdinimo savo straipsnio (rusų kalba) apie lietuvių kalbą ir J. Gyliaus žodyną, bet

pamažu ir gana nelauktai iškilo jam nauja sritis — matematika. Čia rado naują draugą, buvusį savo mokinį A. Jakštą ir pradėjo su juo susirašinėti.

— Ne matematikoje glūdi kunigo pašaukimo tikslai ir uždaviniai. Visame Dievo apreiškime nėra nė vienos matematinės formulės. Užsiimu, kad nedykinėčiau ir kad lavinčiau protą... Taisyklės ir dėsniai skaičiuose mane žavi, juose matau amžinų nesulaužomų tiesų spindulius (Raštai II, 163-164).

Kitame laiške Jakštui pasisako, kodėl užmetęs kalbotyrą:

— Kai tapau vyskupu, o Weberis — gimnazijos direktorium, keleriems metams nutrūko mūsų lietuvių kalbos studijos, tuo metu ir pradėjau domėtis matematika (Tp 165).

Kita proga Jakštui rašė (1893):

— Visiškai pritariu Tavo nuomonei ir išvadoms, kad dvasininkams reikia susipažinti su pasaulietiniais mokslais... Vienok manau, kad tik tie kunigai gali su visu įkarščiu atsidėti vien tik pasaulietiniams mokslams, kurie be gabumų, dar gauna aiškią misiją, kokią ir aš turėjau, pagal nuostatus dėstydamas lietuvių kalbą seminarijoje. Dabargi matematinių tyrinėjimų karštligėje neturiu to įsitikinimo, kad tai darau iš pareigos ir ne kartą apima nerimas, kad pataikauju tik savo polinkiui (Tp 167).

Matematika galutinai jį pavergė, ir jis dirbo prie jos po 13 valandų per dieną — ligi pervargimo. Ir čia jis buvo tikras tyrinėtojas, keitęs intereso sritis. Pirmoji sritis buvo algebra, po to — laipsniavimas. "Kai priėjau laipsniavimo, kvadrato, šešiakampio sąvokų,

algebra nustojo mane žavėjusi, o laipsniavimas paglemžė visas mano jėgas. Čia padariau labai daug atradimų, sau naujų, bet nuo seno žinomų matematiniam pasauliui" (Tp 165).

Tie išradimai, pasak Jakšto, privedė jį prie naujos matematiškųjų mokslų šakos, vadinamos **skaičių teorijos.** Čia vėl padarė porą išradimų, kurių vienas pasirodė jau žinomas, o antras apie tarpų simetriją dar ne, dėl to dr. Hossfeldas, su kuriuo susirašinėjo, paskelbė jį **Zeitschrift fuer Mathematik und Physik** 1890 metais. Po kiek laiko, jis nutolo ir nuo skaičių teorijos, atsidėdamas **geometrijai.** Čia daugiau laiko pašventė ratilo kvadratūros klausimui ir išrado formulę, kuri pasirodo jau buvo išrasta poeto Dantės XIV amžiuje. Apie tai įspėjo jį Jakštas, ir Baranauskas jam už tai padėkojo.

Jakštui buvo rašęs apie motyvus, kodėl matematika jį taip traukia. "Matematiški tyrinėjimai padeda suprasti, jog už matematiškąsias tiesas daug aukštesnės yra doros tiesos ir tikėjimo paslaptys" (Iš laiško Jakštui, Užgesę Žiburiai, 1930, 160). Vėliau gi (1892) pastebi, kad "palinkimas prie matematikos virto pageidimu ir atitraukė mane nuo pareigos dalykų. Dabar ir pats matau, turįs tramdyti savo matematiškus palinkimus, nes aplink galvą jau liga ima suptis" (Tp 162).

Kitame laiške (tais pačiais metais) paaiškina:

— Prasidėjo svaigulys, ko anksčiau niekad nepatyriau; o tai yra neabejotinas įspėjimas, kad turiu duoti galvai daugiau poilsio. Galėjau dirbti po kelis mėnesius iš eilės 13 valandų per parą su nuolatine

dėmesio įtampa; dabargi ir pusvalandis įnašaus darbo mane vargina.

Prie ano laiško pridėjo dar tokią pastabą:

— Jeigu ir paskui neatsinaujins senoji matematinė karštligė, tai visai nesigailėsiu to, kad galėsiu kartą visam laikui užmesti matematiką ir taip išvengti visai nepageidaujamo reformatoriaus vaidmens srityje, taip maža besisiejančioje su mano pašaukimu (Raštai II, 166).

Padaręs ilgesnę pertrauką, vėl grįžo prie matematikos, tik mažiau skyrė jai valandų. Nūnai susidomėjo **transcendentine progresija**. Iš to gimė matematinė — filosofinė studija, kurią parengė lenkų kalba — "O progresiji transcendentalnej" ir atspaudė 1897 m. Varšuvoje. Šia studija (apie 100 puslapių) jis bandė atgaivinti seną ontologinį Dievo buvimo įrodymą. Veikalo įžangoje rašė.

— Yra tiesų prašokstančių žmogaus protą, yra tatai ir protų aukštesnių negu žmogaus. Yra begalinė tiesų eibė, yra tatai ir protas, turįs begalinę supratimo galią.

Iš tos studijos kilo naujas klausimas, kas yra begalybė ir kas yra niekas. "Tarp akto ir nieko guli begalinės potencijos sritis... Sukūrimas iš nieko, tikrai sakant, yra tai sukūrimas iš potencijos: iš nieko potencija, iš potencijos aktas" (Iš laiško Jakštui, Užgesę Žiburiai, 164). Jakštas pastebi, kad Baranauskas net ir begaliniai sunkų kūrimo klausimą suprato giliau, negu daugumas specialistų teologų.

Nuo matematikos jį galutinai atsiejo naujos pareigos.

Seinų vyskupo gulbės giesmė

Išbuvęs 14 metų Žemaičių vyskupo pagalbininku, Baranauskas 1897 metais buvo paskirtas Seinų vyskupu — ordinaru. Šis paskyrimas užtruko ketvertą metų. Popiežiui jis buvo priimtinas, o rusų carui abejotinas. Rusai rinko įvairias informacijas kol priėjo išvados, kad Baranauskas daugiau domisi mokslu, ne politika. Caras pagaliau pritarė jo nominacijai ir laukė, kad pirmiausia jam, o tik paskui popiežiui prisieks ištikimybę. Baranauskas padarė priešingai: sulaužė tradicinį rusų reikalavimą. Rusai prarijo šį jiems neskanų viešą akibrokštą pačiame jų Petrapilyje, nenorėdami daryti viešo skandalo.

Kitas akibrokštas buvo lenkams. Kai Baranauskas atvyko į Seinus visi laukė, kad pirmiausia prabils lenkiškai, nes lig šiol nebuvo nei vieno vyskupo, kuris būtų pasielgęs kitaip. Baranauskas pirma prabilo lietuviškai ir vėliau "savo religinėje veikloje nenuėjo savo pirmtakų polonizatorių keliu" (R. Mikšytė, A. B. Raštai I, pratarmė, 25).

Rusų valdininkai stebėjosi, kad vyskupas juos maloniai priima ir didžia erudicija bei fenomenalia atmintim cituoja rusų poetus. Bet kur tik susiduria vyskupijos valdymo ir Bažnyčios reikalai su caro politika, jis ir toliau pasišiaušia prieš rusus.

Anksčiau jis nerodė vado — kovotojo bruožų, išskyrus karingą jaunystės poeziją. Bet, pasirodė, jame būta užslėptos opozicijos rusams dėl jų neteisybių lietuvių tautai ir jos Bažnyčiai. Čia jis sekė Valančių, nors toli gražu ne tame laipsnyje. Rusai drau-

dė vyskupams lankyti parapijas, o parapijoms daryti procesijas. Baranauskas važinėjo po parapijas, neprašydamas rusų leidimo, ir reikalavo, kad žmonės jį sutiktų su procesijomis, kaip seniau Lietuvoje. Varšuvos generalgubernatorius, kuriam priklausė Seinų sritis, bandė sustabdyti šiuos iškilmingus vyskupo sutikimus ir baudė piniginėm baudom (po 100 - 200 rublių) parapijų kunigus. Baranauskas pats sumokėjo baudas, rašė protestus gubernatoriui ir ministrui, pagaliau iškėlė bylą rusų senate. Byla buvo ilgokai atidėliojama ir pagaliau laimėta, nors vyskupas jau buvo miręs.

Kartą vidaus reikalų ministras įspėjo Baranauską, kodėl jis nedaręs revizitų apskričių viršininkams. Baranauskas atsakė, kad vyskupai yra lygūs ministrams, o apskričių viršininkų pareiga tvarkyti tiltus ir kelius. Kitą sykį rusai panoro atsiųsti Seinų seminarijon inspektorių patikrinti, kaip klierikai mokosi rusų kalbos, istorijos ir geografijos. Baranauskas parašė protestą, apie kurį užsienio reikalų ministerijos valdininkas taip atsiliepė: "Seinų vyskupas Baranauskas prašneko taip, kaip niekados su mumis nešnekės popiežius. Jis parašė ministerijai, kad seminarija yra vakarienė, kurioje Kristus moko savo mokinius, o ten negali įeiti nei Pilotas nei Erodas" (Iš arkiv. Pr. Karevičiaus atsiminimų). Baranauskas didžiavosi, kad jo krūtinės nėra palietęs joks rusų valdžios ordinas. Kunigus įspėdavo, kad nedrįstų pataikauti rusams.

Iš jo trumpo vyskupavimo verti dėmesio ypač du užmojai, rodą neišblėsusį kūrybiškumą ir nepaki-

tusį lietuviškumą. Pirmoji jo pastanga buvo praturtinti bažnytinį giedojimą naujomis lietuviškomis giesmėmis. Tai, ką jis anksčiau rašė būdamas seminarijoj, akademijoj, Muenchene, būtų nepalikę ryškesnio pėdsako, išskyrus 1868 m. rašytą "Sveika Marija, dangaus lelija". Dabar jis išvertė "Graudžius verksmus" nuostabiu, beveik šilelišku žodingumu ir vaizdingumu; sukūrė populiariąją "Skaisčiausioji, gražiausioji", kalėdines — "Piemenėliams, vargdienėliams" ir "Piemenys, piemenys Betliejun bėgo", velykines — "Linksma diena mums prašvito", išvertė iš lotynų "Kryžiaus medį".

Kūrė Baranauskas ne tik giesmes, bet ir melodijas. Muziką mėgo, ir jaunystėje mokėsi klaviro, bandė smuiką, gitarą, armoniką. Su Kairiu rašė melodijas dainoms. Užrašinėjo Anykščių apylinkės dainas su melodijomis ir perteikė kun. A. Kašarauskui. Weberiui 1880 m. siuntė liaudies poetės Uršulės Tamošiūnaitės dainas su savo "pramanytomis" melodijomis, vėliau žadėjo pasiųsti savo "sudėjimo" religinių giesmių ir dainos "Ko gi skaudžia man širdelę" gaidas (Raštai II, 206; plg. 211, 217). Kun. Justinui Dovydaičiui 1900 m. rašė siunčiąs 7 giesmes su melodijomis, kurias pats "sumanęs". Kai kurias jo giesmes "geriau suharmonizavo" muz. J. Kalvaitis, Kauno katedros vargoninkas, grafienė Marija Broel Platerienė (tp), muz. Aleks. Klimašauskas ir kiti.

— Muzikos niekas manęs nemokė. Tiktai ją mėgdamas, aš patsai iš knygų ir iš skambinimo ben kiek pramokau. Bet tai tėra menka pradžia. Ištaisyti šito mokslo nebeingaliu: viena pasenėjau, pirštai stam-

būs, kita, ir nespėju skambinti (iš laiško Weberiui, tp 210-11).

Kitas vysk. Baranausko rūpestis buvo išversti šv. Raštą į lietuvių kalbą. Nuo šio darbo jį vis sulaikydavo spaudos draudimas. Bet 1901 metais jis lankėsi Varšuvoje ir Petrapilyje, rūpindamasis spaudos grąžinimu. Kai jam buvo pažadėta, kad spauda lietuviams netrukus bus grąžinta, tuoj ėmėsi versti šv. Raštą. Tam reikalui pradėjo taupyti lėšas ir ieškojo leidėjų.

Versti pradėjo 1901 m. rugsėjo 4 d. Nemokėdamas biblinių (hebrajų, graikų) kalbų, vertė iš lotyniškosios Vulgatos, sekdamas ir lenkiškuoju Vujeko vertimu. Įdomus buvo seno poeto užmojis — sukurti lietuvišką biblinį stilių. Dėl to sąmoningai archaino lietuvių kalbą, sekdamas Mikalojum Daukša ir Konstantinu Širvydu. Jų raštais nepaprastai žavėjosi ir kalbinėse studijose jais naudojosi. Iš jų ėmė tokias formas, kaip "visiemus" (visiems), "mumus" (mums), "jamui" (jam).

Vertė skubėdamas, be poilsio — po 12, 15 valandų per dieną. Pavargęs kėdėje, vertė atsiklaupęs. Rankraščio puslapiai krovėsi ligi pusantro tūkstančio per nepilnų pusantrų metų. Darbo buvo atlikta trys penktadaliai. Lapkričio 24 (1902) padarė pertrauką, atliko trijų dienų rekolekcijas ir vėl sėdo dirbti. Vakare, lapkričio 26 dieną, versdamas Jeremijo raudų tekstą "man niekas nebesiseka", sukrito prie stalo ir mirė.

Neilgai tebuvo Seinų vyskupu, vos penketą metų. Galėjo dar gyventi, bet skubėjo kai ką duoti gra-

žaus ir reikšmingo, ir per daug save spaudė darbui. Vėl grįžo prie lingvistikos bei literatūros, tik kitu būdu, ir toji paskutinė pastanga tapo lyg gulbės giesmė, nebaigta, neištobulinta. Šv. Rašto vertimą, kaip ir kitus jo rankraščius (Mokslą lietuviškos kalbos, Mokslą šventos iškalbos, Schleiermacherio gramatikos vertimą ir katekizmą, verstą iš lenkų) priglaudė Žemaičių kunigų seminarijos biblioteka, o vėliau VD universitetas. Giesmės liko liaudies širdyje ir 1909 m. jas (viso 30) išleido Jakštas. Seinų seminarijos bibliotekai teko jo rinkinys lietuviškųjų elementorių bei katekizmų, išleistų prieš spaudos uždraudimą.

Po dvejų metų (1904) mirė ir Hugo Weber, kuriam Baranauskas buvo pasiuntęs daug lituanistinės medžiagos. Ši medžiaga po jo mirties pateko į Leipzigo universiteto Baltistikos institutą. Franz Spechtas atrinko iš jos visa, ką Baranauskas buvo surinkęs apie lietuvių tarmes ir dviem tomais išleido **Litauische Mundarten**, gesammelt von A. Baranowski (Leipzig, 1920-21). Kita Leipzige sutelkta medžiaga, išskyrus dalį nurašytų ir mūsų spaudoj paskelbtų Baranausko laiškų, atrodo, bus žuvusi pastarojo karo metu.

Baranauskas buvo šviesi, didinga, tauri asmenybė ir giliai religinga — tikras XIX a. liaudies pamaldumo produktas, pagilintas dvasininko pašaukimu. Poetas ir asketas, gyvenęs ir pasitenkinęs kukliais reikalavimais sau, net gi savęs nepaisęs. Nepataikavo ir giminėm — nepirko ūkių broliam nei puošmenų vienintelei seseriai, nors juos visus labai mylėjo. Kaip daugelis rytų aukštaičių buvo melancholikas ir sangvinikas: geros širdies, švelniai malonus, draugiškas,

kartu ieškąs gelmių, vienumos, susimąstęs. Žmogus didelio mosto: kur ėjęs — ėjęs visas, ką dirbęs — dirbęs su užsidegimu. Ne fanatikas, bet tokiu laikomas fanatikų. Tautininkas, bet ne šovinistas — tautą tapatinęs su liaudimi. Lenkams ne bičiulis, "pravardžiuojamas litvomanu" (R. Mikšytė, tp 25), rusams didelis nedraugas.

Pomirtinė dainiaus šlovė

Buvo suėjęs penkmetis, kai tauta neteko savo poeto. Ta proga rašytojas J. Gerbačiauskas paruošė "rinktinę knygą, paaukotą Lietuvos dainiaus vyskupo Antano Baranausko atminimui" ir ją pavadino **Gabija** (Krokuva 1907). Kūrybos, daugiausia poetinės, šiam leidiniui pateikė 14 autorių. Jakštas rašė apie Anykščių Šilelio kilmę. M. Gustaitis skyrė dainiaus garbei ilgesnę poemą su šiuo posmu:

Pavasaris ateis
Ir vėl žiedus paskleis,
Ir vėl giria atžels:
Tik ąžuolas nekels...
Tačiau iš jo šerdės
Šaltinis prasidės.

Tą šaltinį nelauktai užčiaupė Basanavičius, paprašytas šiam leidiniui parašyti prakalbą. Jis ją parašė, pradėjęs gana šiltai. Pripažino, kad Baranauskas buvęs "neišpasakytai mandagus, malonaus būdo, didžiai meilus", uolus kunigas, "ne menko mokslo, gilaus proto ir kitų dvasios gabumų". Jis atpasakojo ir savo

pažintį su Baranausku, trukusią 8-9 metus. Tačiau nelauktai, nepateikdamas įrodymų ir nepagrįsdamas, paskelbė jį politiniu savo ir Aušros priešu, "prisidėjusiu prie jos žlugimo" ir tapusiu "ne menku lenkomanu". Štai jo žodžiai:

"Kovo mėnesyje (1883) pasirodė pirmasis Auszros numeris, kuriame aš patalpinau jo vieną, niekur nespausdintą dainą, kuri ir pavertė jį į mano, rasi, uoliausią, nes jau politišką, priešą. Ne tik toji nelaimingoji daina, bet ir J. Mikšo dar betaktiškesnis Biblijos su "Witolorauda" palyginimas, kun. Baronui davė progą viešai prieš Auszrą vesti kovą ir, nors iš dalies, prisidėti prie jos žlugimo. Jau tuomet — kaip iš jo straipsnio "Czy kościół katolicki wynaradowiał litwinów"? — prieš mane apgarsinto, matoma pasirodė jame, iš paeigos tyrame lietuvyje, ne menkas lenkomanas, kuriam, kaip ir kitiems senesniosios kartos mūsų kunigams, daug svarbesniu rodėsi su lenkais bičiuliavimas, negu lietuvystės ir žmonių gerovės gynimas ir jos sąmoniškas aukštyn kėlimas" (Gabija, 2-3).

Basanavičius čia suplakė į vieną du faktus — Baranausko laišką Aušrai ir repliką į jo straipsnius rusų spaudoje. Laiško Basanavičius nematė ir mirė jo pilno teksto neskaitęs, nebent šališkai informuotas apie jo turinį J. Šliūpo, tuometinio redaktoriaus. Bet Basanavičius labai gerai žinojo, kas rašė (nors ir ne savo pavarde) repliką į jo užsipuolimus prieš katalikybę priešų (rusų) spaudoje. Kai tie užsipuolimai buvo pradėti spausdinti, Aušra juk buvo dar nepasirodžiusi. Kodėl tad šį antrąjį faktą Basanavičius priplakė prie Aušros, prie anos "nelaimingos dainos" ir "Mik-

šo palyginimo"? Kodėl sudarė įspūdį tarsi ir tą straipsnį lenkų spaudoj Baranauskas rašė tik Aušrai sužlugdyti?

Dar buvo nepaskelbti Baranausko dienoraščiai, laiškai ir visa kūryba, o štai, lyg iš katedros prabilęs "tautos patriarchas", apšaukė dainių Aušros priešu ir lenkomanu. To užteko, kad žavesys Baranausku staiga susvyruotų ir jo asmuo pasidarytų nebepriimtinas. Basanavičiaus kaltinimai prigijo ir tolydžio buvo kartojami be komentarų arba su savais pasipiktinimais. Reikėjo dar J. Tumo "atradimo", kurį jis paskelbė šio dainiaus biografijoj 1924 metais: esą, greičiausiai Baranauskas buvęs autorius anoniminio "Žemaičių kunigo paskutinio pamokslo", atspausto Prūsuose trim leidimais (paskutinis 1899), kuriame reiškiamas džiaugsmas, kad "Viešpats Dievas Lietuvą nuo pražuvos išgelbėjo, apšvietė, palaimino ir gausiomis dovanomis bei lockomis apipylė per Lenkus". Tumas nesigilino, ar šis pamokslas turi ką bendra su Baranausko stiliumi ir kalba; tai padarė po 40 metų R. Mikšytė, analizavusi Baranausko kūrybą, ir jai "šio rašinio (pamokslo) stilius ir kalba to nerodo" (A. B. Raštai I, 25), atseit — nerodo, kad Baranauskas būtų buvęs autorius.

Nežiūrint to, ligi dabar kartojama, ką Basanavičius paskelbė Gabijoje, ir ką, per neapdairumą, buvo priskyręs šiam dainiui Tumas. Štai pora pavyzdžių — vienas iš tremties vadovėlių, antras iš Lietuvos. "Nuo tautinio judėjimo Baranauskas laikėsi nuošaliai. Tam judėjimui jis buvo net nepalankus. Sužinojęs apie Aušros išėjimą, Baranauskas tą žygį net pa-

smerkė, laikydamas jį lietuvių — lenkų vienybės santykių ardymu. Ir dėl to pasidarė aušrininkų priešu" (D. Velička, Lietuvių literatūra II, Chicago 1960, 305). "Į senatvę ir pats pasekė sulenkėjusių ponų Praniauskų pėdomis ir apšaukė aušrininkus litvomanais, lenkų — lietuvių vienybės ardytojais. Apšaukė niekadėjais tuos, kurie pasiryžo prikelti iš ilgo miego savo tautą, atgaivinti jos kalbą ir seną kultūrą" (A. Vienuolis, op. cit. 1962, 346-47).

Užuot nurodę šaltinius, kur ir kada Baranauskas "apšaukė" aušrininkus litvomanais ar pats tapo lenkomanu, kartojo šiuos teiginius net literatūros istorikai. Vienintelis, švelniausias (sic!) pateisinimas buvo šis: Baranauskas galėjęs "lūžti", tik nežinia kodėl, ar dėl prieštaraujančios prigimties, ar nusivylęs jaunesniąja generacija, ar paveiktas senatvės, o gal naujos padėties, tapęs vyskupu. "A. Baranauskas, tapęs aukštu dvasininku, prisigėrė bajoriškos dvasios, nutolo nuo liaudies ir jos kultūros, atitrūko ir nuo lietuvių literatūros" (Liet. literatūros istorijos chrestomatija, Vilnius 1957, 449).

Pastaruoju teigimu, kad Baranauskas nutolęs nuo liaudies ir jos kultūros, skelbiama dar viena akivaizdi netiesa. Baranauskas išaugo iš liaudies ir visa jo kūryba tapo liaudies dainuojama bei giedama. Jis pirmasis ištyrė liaudies tarmes ir jas suklasifikavo. Jo lietuviškumas buvo ir liko pirmon eilėn liaudinis, kaip Daukšos, Giedraičių, Valančiaus. Jis, vienas iš nedaugelio, ėmėsi tą liaudinę kultūrą kelti į aukštesnę — inteligentinę pakopą. Kėlė nepažeisdamas sudėtinio liaudies tautiškumo elemento krikščioniškumo, priešingai — jį net pabrėždamas.

Su kitokiom nuotaikom atėjo Basanavičius ir Šliūpas, o vėliau ir Kudirka. Jų tautiškumas peršoko į inteligentinę plotmę ir prasilenkė su liaudinės kultūros turiniu. Basanavičiaus turinys buvo romantiškai senoviškas, pagoniškas — nerealus, nebeatkuriamas. Pas Šliūpą ir Kudirką — naujoviškas ir realus, bet atmieštas rusų nihilizmu bei lenkų pozityvizmu, liaudžiai svetimas.

Kalbėti apie Baranausko lūžį nėra medžiagos nei psichologine, bei tautine prasme. Tuo tarpu labai akivaizdus lūžinis anų trijų vyrų persisvėrimas antikrikščioniškon ir tautos kamienui — liaudžiai svetimon pusėn. Šie trys, savo draugų Maskvos-Petrapilio ir Varšuvos studentų remiami, pradėjo mūsų tautoje pasaulėžiūrinį, visuomeninį, vėliau ir politinį skilimą į sroves, švelniai vadinamą diferenciaciją.

Diferenciacija buvo neišvengiama, turint galvoj stiprias artimųjų kaimynų įtakas mūsų besimokančiam jaunimui. Tai suvokė ir Baranauskas, tik nematė iš to Lietuvai naudos. "Pasikalbėjime su Lietuva" jau 1859 m. jis pramatė romantizmo ir pozityvizmo proveržas, tik nenujautė radikalizmo ir tokios "bedievystės", kokią ateis skelbti J. Šliūpas, ypač tokiu laiku, kai religija buvo didžioji atrama, ginant lietuviškumą prieš rusifikaciją. Baranauskas tikėjo, kad Lietuva stipriausiai išliks bažnyčioje (plg. poemos 47 eilutę). Taip galvojo ne jis vienas. V. Pietaris rašė Šliūpui: "Mūsų tauta dievota. Platinant joje bedievystę, reikia užgauti jausmus beveik visos tautos. Mūsų šalyje (krašte) tikėjimo negali atskirti nuo lietuvystės ir vice versa. Griaudamas vieną, sunaikinsi kitą" (laiš-

kas vėliau atspaustas Apšvietoj 1895, N 14-15). Rašė panašiai ir Silv. Gimžauskas, poetas-knygnešys, pats aušrininkas, savo specialiame leidinyje "Prieszauszris" (Krokuva, 1886).

Šliūpas nebuvo įtikintas saviškių. Daugiau tikėjo svetimiesiems, skelbusiems, jog religija — progreso ir artėjančios socialinės revoliucijos stabdis. Dėl šio tikėjimo jis sužlugdė Aušrą ir, išvykęs Amerikon, tęsė toliau kovą, apie kurią Maironis rašė: "Dr. J. Šliūpas savo radikalizmu ir bedieviškais raštais neužilgo čia sukėlė prieš save didžiausius ginčus ir milžiniškai prisidėjo prie suirimo vienybės tarp lietuvių amerikiečių" (Lietuvos istorija, Petrapilis 1906, 251).

Basanavičius anksčiau palikęs Lietuvą ir įsikūręs Bulgarijoje, gilinosi į filologiją, folklorą, archeologiją, ieškodamas lietuvių kilmės ir senosios kultūros pėdsakų. Savo pažiūras dėl krikščionybės pakartojo Šliūpo redaguotoje Apšviestoje (1892), o tai, kas jo buvo rašyta rusų spaudoje, P. Vileišis išvertė ir išleido atskira knygele **Lenkai Lietuvoje** (1903). Basanavičiaus nusistatymas dėl krikščionybės santykio su lietuvybe nepasikeitė nei po 25 metų, kai grįžo į Lietuvą.* Lygiai jis neatleido ir savo buvusiam oponentui A. Baranauskui, gynusiam krikščionybę kaip lietuvybės "sąjungininkę". Tokia sąjunga Basanavičiui atrodė unija su lenkybe.

---

* Basanavičius rašė prakalbą dail. A. Jaroševičiaus **Lietuvių Kryžiams** (1912), įrodinėdamas, kad pagoniškoje kultūroje buvę antkapiniai stulpai, kuriuos kunigai apkaišę šventaisiais ir pakeitę jų formą bei paskirtį. Prakalbos išvada buvo ši: "Įvedus Lietuvoje krikščionystę, kada fanatikai ėmė persekioti vislab,

Basanavičiaus elgesys, apšaukiant Baranauską lenkomanu, neturi kitų pateisinamų motyvų, kaip minėtą pažiūrą: kas laikosi "iš lenkų atneštos" katalikybės ir ją gina, tas turi būti lenkomanas. Ar ne dėl šios pažiūros aušrinis sąjūdis tapo "tautos atgimimu" ir Basanavičius — "tautos patriarchu"? Patriarcho akimis, tauta buvo gyva, kol atėjo krikščionybė ir ją numarino, o štai mes, aušrininkai, ją atgimdėm.

"Tautos atgimimas" pasidarė koncepcija, klaidinanti ir klastojanti istorinę tikrovę, be to, neįtikėtinai pretenzinga. Ji nubraukia visa tai, kas parengė mažvydinį lietuviškąjį pasireiškimą, nurašo Merkelio Giedraičio ir Daukšos įsiūbuotą žemaičių tautinį sąjūdį, vėliau pratęstą Juozo Arnulfo Giedraičio, užmer-

---

kas buvo pagoniška ir tautiška — turėjo žlugti ir žmonių dvasios kultūra... Mūsų krašto kultūrą galutinai pragaišino krikščionystės su visokiomis pasekmėmis įvedimas". Kauniškė Vienybė (1912, N 47), atsiliepdama, pastebėjo: "Kadangi Basanavičius tiems savo tvirtinimams paremti nepriveda tikrų prirodymų, tai paliekame patiems skaitytojams spręsti, kieno čia didesnis fanatizmas". Į tai reagavo Basanavičius Viltyje (N 44), pakartodamas savo teigimus, Tada atsiliepė Jakštas Draugijoje (N 72), J. Totoraitis Vadove (N 53), P. K. Viltyje (N 144). Savo kritikams Basanavičius atsakė atskiru leidiniu **Iš krikščionios santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra** (1913). Jis pradėjo nuo pirminės krikščionijos: ji visur griovusi pagoniškąsias kultūras, tad ar kitaip ji elgėsi Lietuvoje? Į tai vėl atsiliepė Jakštas Draugijoj (N 77-78), Totoraitis Vadove (N 63), Pr. Dovydaitis Ateityje (N 8, 9, 11), įrodydami, kad Basanavičius naudojo savo teigimams nekritiškus, menkos mokslinės vertės autorius. Krikščionybė išsaugojusi didelius senųjų kultūrų lobius, o Lietuvoje nebuvo ko saugoti, juoba naikinti, nes primityvi pagonybė neturėjo šventyklų, nei meno. — Kaip kitos romantinės Basanavičiaus tezės (dėl lietuvių kilmės),taip ir ši (dėl aukštos pagoniškosios kultūros) neatlaikė mokslinės kritikos ir buvo užmirštos.

kia akis prieš Valančių ir pastumia iš kelio Baranauską. Kas tada lieka — tik Aušra su jos kūrėjais ir visi, kurie ją laikė vieninteliu tautos gyvybės šaltiniu?

Bet gi Aušra buvo tik trijų metų kūdikis. Tiek ji tegyveno! Graži, kaip visi kūdikiai, gimę iš savo tautos kraujo, nors kartais ir apsiseilėję (turint galvoj Šliūpo toną), bet ar dėl to reikia nurašyti milžinišką tautinio judėjimo bei sąmonėjimo istoriją ir išbraukti vardus su neapskaičiuojamai didesniais nuopelnais?

Ačiū Dievui, kad tauta neskuba nubraukti nei "lenkomano" Baranausko. "Jo kūrybinis palikimas neprarado išliekamos vertės. Kartų kartoms skiepijusi tėvynės ir laisvės meilę, ir šiandien išlaikiusi savo poetinį žavesį poema Anykščių šilelis, plačiai už gimtojo krašto ribų žinomi kalbiniai darbai Antano Baranausko vardą tvirtai įrašė į lietuvių literatūros ir kalbos istoriją" (R. Mikšytė, op. cit. 26).

KULTŪROS BARŲ DERINTOJAI

Liaudis darėsi pagrindinis tautos veiksnys, nes kilmingųjų klasė buvo palaužta pastarųjų dviejų sukilimų. Dar buvo neiškilusi nauja pasaulietinė, iš liaudies kilusi inteligentija, arba ji dar tik brendo. Dvasininkija buvo vienintelė lietuvių vadovė, ir jai teko ruošti liaudį platesniems tautos uždaviniams. Jos įtaka buvo išaugusi ypač Valančiaus laikais, ir pagrindinis jos ryšys su liaudim buvo sielovadinis. Tas tautinio liaudinio "atgimimo" vyksmas, vadovaujamas dvasininkų, reiškė žymiai daugiau, negu tik tautinį apsisprendimą ar susipratimą. Jau nuo Valančiaus laikų jis vystėsi į tautinę kultūrinę kovą Žemaičiuose ir Sūduviuose.

Šioj kovoj iškilo nauji uždaviniai ypač pastarajame XIX a. ketvirtyje. Iškilo jie, keliant liaudinę kultūrą į aukštesnį lygį, stiprinant rezistenciją prieš svetimąsias įtakas ir ypač susiduriant dvasininkų įtakai su beišaugančios pasaulietinės inteligentijos įsijungimu į tautinę, kultūrinę kovą. Tautinių, kultūrinių ir religi-

nių elementų derinimas šioje kovoje pasidarė taip aktualus ir jautrus, kad grėsė naujas skilimas pačioje šviesuomenėje — tarp pasauliškių ir dvasininkų. Šis skilimas anuo sunkiu metu atrodė žalingas, bet jis savu keliu dinamino tautinį ir kultūrinį pasireiškimą.

Šiame tarpsnyje verti dėmesio kai kurie sutelktiniai židiniai, lig šiol per mažai buvę išryškinti. Čia iškeliami du seminaristų židiniai — Kauno ir Seinų ir du asmenys — Jakštas ir Smetona, kurie bene labiausiai atspindi naujo persilaužimo problemas.

SEMINARISTŲ SAMBŪRIAI

LIAUDINĖS IR INTELIGENTINĖS KULTŪROS SANKRYŽOJE

Tautinė kultūrinė veikla tolydžio įsibangavo dviejose kunigų seminarijose — Varnių (vėliau Kauno) ir Seinų. Sunku net pasakyti, kurioj vietoj ji buvo ryškesnė — Žemaičiuose ar Sūduviuose.

Žemaičiai turėjo gilesnes, tradicines tautinio judėjimo versmes, bet Sūduviai reiškėsi dinamiškiau. Dinamiškasis sūduvių ir tradicinis žemaičių tautiškumas sudarė lyg du polius, kurie, matysim, neišvengė įtampų, ypač poaušryje.

Iš tų dviejų židinių tautinis bruzdėjimas persimetė į Petrapilio akademiją ir siekė Šveicarijos Friburgo.

Šie židiniai dar neįrašyti tautinio sąmonėjimo istorijon, o be jų gal nebūtų buvę Aušros nei Varpo, juoba Apžvalgos ir Tėvynės Sargo. Ar būtų buvęs Jakštas, Jaunius, Maironis, Vaižgantas ir kiti žymieji mūsų kunigai?

Seinų seminarijos sambūriai

Seinų seminarija, įkurta 1826 metais, daugiausia priglaudė Sūduvos jaunimo. Iš jų gal labiausiai minė-

tini du pirmūnai: Antanas Tatarė, baigęs seminariją 1834, ir Motiejus Brundza, baigęs 1848. Abu rašytojai ir švietėjai. Tatarė paruošė pasakėčių vertimą **Pamokslai išminties ir teisybės** (1836), susilaukusį 6 leidimų, verstinį religinį **Žiburį rankoje** (1848), originalių pamokslų rinkinį **Tiesiausią kelią** (1853), o rankraščiuose liko originalių pasakėčių ir verstų eilėraščių rinkiniai, ir Tomo Kempiečio Kristaus sekimo vertimas. Brundza paruošė ir išleido **Lementorių lietuvišką** (1859), susilaukusį 20 leidimų, **Rymo mokslą** (1862), išėjusį 3 leidimais, ir **Maldų knygą** (1859).

Tarp vėliau baigusiųjų buvo du knygnešiai: Tatarės mokinys kun. Martynas Sidaravičius ir šio bendradarbis kun. Adomas Grinius-Grinevičius. Pirmasis, baigęs seminariją 1858, visą gyvenimą pašventė lietuviškai knygai platinti, sukūrė ištisą knygnešių tinklą, pats organizavo knygų bei laikraščių spausdinimą Tilžėje, o šį darbą pradėjo paties Valančiaus paskatintas. Antrasis, baigęs seminariją 1869, steigė slaptų knygų sandėlius įvairiose Sūduvos sodybose, iš kur kiti jo talkininkai skleidė lietuvišką raštą toliau; jis dirbo daug metų nė kartą neįkliuvęs, kaip ir Sidaravičius, netgi nebuvęs įtariamas, be to, rašė straipsnelius įvairiems slapta leidžiamiems lietuvių laikraščiams.

Kiti du minėtini buvo Simas Norkus, baigęs seminariją 1870, ir Juozas Kačergis, įstojęs seminarijon bene 1879, bet į kunigus neišėjęs. Pirmasis buvo patriotas rašytojas — poetas, padaręs nemažos įtakos studentui Jonui Basanavičiui, vėliau įsijungęs į Aušros bendradarbius (plg. J. Basanavičiaus prakalbą,

Gabija 1907, 1). Antrasis buvo sumanus slaptos lietuvių veiklos organizatorius, Sietyno steigėjas, knygų platintojas, vėliau rusų suimtas, kalintas ir ištremtas iš Lietuvos.

Seinų seminaristams didelės įtakos turėjo dar du vyrai — Antanas Radušis ir Petras Kriaučiūnas, abu iš Marijampolės gimnazijos ir jau ten sudarę slaptą lietuvių būrelį. Pirmasis įstojo seminarijon 1870, antrasis 1871. Abu ją baigė, išbuvę 5 metus, o Kriaučiūnas dar ėjo Petrapilio akademiją. Pirmasis tapo kunigu, antrasis ne. Abu platino lietuviškas knygas seminarijoje, o pirmasis tą darbą tęsė tapęs kunigu. Kriaučiūnas nuo 1881 metų dėstė lietuvių kalbą Marijampolės gimnazijoje, be to, važinėjo po klebonijas ir skatino kunigus lietuviškai veiklai. Šalia Kriaučiūno, lietuvių kalbą dėstė toj pačioj Marijampolėj Petras Arminas ir Juozas Jasulaitis, vieni vyresnėse, kiti žemesnėse klasėse. Ši trijulė padarė tiek įtakos, kad nuo 1882 metų visi iš Marijampolės atvykę į Seinų seminariją buvo jau pilnai susipratę lietuviai. Taigi gerokai prieš Aušrą jau buvo išjudėjęs tautinis susipratimas, ir jis turėjo įtakos Aušros kūrėjams.

Seinų seminarija jau buvo paruošta slapto judėjimo sambūriams, tik reikėjo iniciatoriaus. Juo buvo Antanas Staniukynas, knygų žmogus, labai darbštus ir ramus, atsiradęs seminarijoj 1884 metais. Jis suorganizavo slaptą lituanistinę biblioteką ir subūrė vyresnius draugus lietuviškajam darbui. Nuo tada ir prasidėjo organizuotas sąjūdis, kuris perėjo keletą tarpsnių.

1. **Vilties sambūris** išaugo iš Staniukyno sutelkto būrio ir nuo 1888 m. tapo formalia organizacija.

Uždaviniai buvo pasirinkti šie: mokytis lietuvių kalbos, platinti savąją spaudą, palaikyti žmonėse lietuvišką dvasią. Susirinkimuose buvo skaitomi savo kūrybos eilėraščiai, Donelaitis, Daukantas, Baranauskas, diskutuojami kalbiniai klausimai, vertinami rašiniai, skirti lietuvių spaudai. Pirmuoju draugijos pirmininku buvo Tomas Žilinskas (baigęs seminariją 1890), antruoju Jonas Kriščiukaitis (1891), po jo Vincas Dargis I (1892), Vincas Dargis II (1894), Pranas Būčys, Kazys Urbonavičius - Kmitas, Antanas Civinskas. Tarp žymesniųjų narių buvo Jonas Totoraitis — istorikas, Justinas Staugaitis — valstybininkas ir vyskupas, Juozas Laukaitis — kalbininkas, spaudos organizatorius.

Šiame veiklos tarpsnyje buvo leidžiami ranka rašyti laikraštėliai: **Knapt** 1891-92, **Visko po biskį** 1893-94 ir **Viltis** 1894-98. Pastarasis, Būčio redaguotas, buvo rimčiausias ir ilgiausiai ėjęs, dėl to ir patį sambūrį vadiname šiuo vardu. Sambūriui priklausė tik vyresniųjų kursų klierikai. Antanas Milukas ėmėsi organizuoti panašų sambūrį tarp jaunesniųjų, bet šie buvo mažiau atsargūs. Jie platino lietuviško kalendoriaus prenumeratą ir dalino kvitus su Seinų seminarijos bibliotekos antspaudu. Vienas toks kvitas pateko žandarams į rankas. Dėl to A. Milukas ir Jonas Stukaitis buvo priversti 1891 m. palikti seminariją ir išvyko Amerikon.

Viltininkai savo nuotaikas reikšdavo dainomis, kurių niekas nedraudė. "Lietuviškų dainų bangavimas buvo girdėti visame mieste ir apylinkės laukuose per kiekvieną rekreaciją kasdien". Vincas Aleksand-

ravičius (1882 - 1887) suorganizavo lietuvišką klierikų chorą, kuris giedodavo kasdien koplyčioj, o sekmadieniais bažnyčioj. Po jo šį darbą tęsė ligi 1894 Juozas Skinkis, vėliau Jurgis Narjauskas (Tiesos Kelias 1940, N 3, 107-108).

2. **Šaltinio sambūris** pradėtas 1898-99 mokslo metais Igno Čižausko iniciatyva. Pasirinktas dar slaptesnis veiklos būdas — penketukais. Centrinis penketukas buvo sudarytas iš paskutinio (V) kurso 2 atstovų ir po 1 atstovą iš IV, III ir II kursų. (Vėliau ir šių kursų buvo po 2 atstovus). Kiekvienas atstovas turėjo suorganizuoti savo penketuką. Naujo penketuko nariai turėjo suburti savus penketukus. Taip lietuviškon veiklon buvo įtraukti visi lietuviai seminaristai. Darbui vadovavo centrinis penketukas, apie kurį kiti nariai nieko nežinojo. Šio tarpsnio veikla pradžioj buvo bevardė, nuo 1901 ar 1902 pasivadino Šaltiniu (nuo to paskui gavo vardą viešas Seinų laikraštis).

Penketukų draugija turėjo savo įstatus, kuriuos rašant buvo pasinaudota Vilniaus filomatų — filaretų sistema. Šios sistemos svarbiausias tikslas buvo išmokti konspiratyvaus organizacinio darbo, kad paskui galėtų jį pritaikyti parapijose, kurdami slaptas lietuvių organizacijas, ypač jaunimo sambūrius. Penketukams buvo duodami įvairūs uždaviniai, sakysim, išmokti "Anykščių Šilelį", paskaityti savo kursuose pertraukų metu kokį patriotinį straipsnį, per atostogas platinti slaptus lapelius, raginančius žmones rašyti prašymus rusų valdžiai, kad atšauktų spaudos draudimą. Nuo 1902 metų buvo leidžiamas slaptas

laikraštėlis **Jaunystės draugas**. Šiaip penketukai susirinkimus darė kiekvienas sau.

Pirmaisiais dviem metais **centrinį penketuką** sudarė Juozas Vailokaitis, Pijus Bielskus, Pranas Kuraitis, Justinas Navickas, Juozas Švedas, Vincas Gergelis, Vincas Kulikauskas. Po Čižausko, nuo 1900 metų, šio sambūrio pirmininkai buvo Juozas Vailokaitis, Vincas Kulikauskas, Pr. Kuraitis. Tarp narių dar buvo Ant. Šmulkštys, Juozas Montvila (žuvęs Titanike), Adomas Jasenauskas. Penketukų sistema suiro 1904 metų pavasarį dėl asmeninių nesusipratimų.

3. **Literatų sambūrį** 1904 metais sukūrė trečiojo kurso seminaristai. Pirmieji buvo: Antanas Šmulkštys-Paparonis, Jeronimas Valaitis, Antanas Steponaitis, Juozas Juozaitis, V. Budrevičius, Motiejus Petrauskas, Juozas Aleksa. Jie įtraukė savo tarpan ir vyresniųjų. Reikalavimai nariams buvo šie: būti geru mokiniu, gerai pažinti lietuvių kalbą, eiti į liaudį, vėliau būti geru platesnių pažiūrų kunigu. Iniciatorius ir pirmas vadovas buvo Antanas Šmulkštys, poetas ir politikas, vėliau Jonas Reitelaitis — istorikas, tautosakininkas. Sambūriui dar priklausė Vincas Mykolaitis-Putinas, Mykolas Krupavičius, Vl. Pėstininkas, Petras Gerulis-Kragas, J. L. Avižienis, Vytautas Gurevičius — vaikų rašytojas, Pijus Dambrauskas — lituanistas.

Draugijos tikslas buvo literatūrinis lavinimasis, Maironio, Margalio ir kitų poetų studijavimas, recenzijų bei kritikų rašymas, ruošimas viešų vaidinimų seminarijai, o be kitko puoselėjimas kooperatyvinės idėjos lietuvių tarpe. Draugijos įstatai buvo paruoš-

ti 1910-11 mokslo metais. Veikla nutrūko prasidėjus I did. karui, 1914 metais. Sambūris visą laiką buvo slaptas.

Šių trijų sambūrių nariai dėl didesnių gabumų ir veržlumo baigė aukštąsias studijas Petrapilyje arba Vakarų universitetuose, gavę magistro laipsnius arba doktoratus.

Nuo 1905 m. rudens buvo įvesta seminarijon dėstomoji lietuvių kalba, kurią dėstė J. Laukaitis, paskui J. Narjauskas.

Žemaičių seminarijos sambūriai

Seminarija, veikusi nuo XVII a. pradžios Varniuose (kurį laiką Kražiuose), yra paruošusi visą eilę lietuviškojo rašto žmonių, daugiau bei mažiau atstovavusių tautinį žemaičių judėjimą, nors ne visi, kaip Antanas Strazdas, buvo žemaičiai kilme. Varnių seminarijos augintiniai buvo Kiprijonas Zabitis, Ambraziejus Pabrėža, Silvestras Dovydaitis — Šiaulėniškis Senelis ir visa eilė kitų, nekalbant apie patį Valančių ir Baranauską.

Tarp paskutiniųjų, kurie mokėsi Varniuose prieš perkeliant seminariją į Kauną, buvo ir Antanas Vienažindys — aukštaitis poetas, eiliavęs liaudies dainų stiliumi. Liaudies dainų meile ir poetine liaudine kūryba jis "susirgo" kaip tik čionai. "Seminarijoje, pasakojo jis, buvo patogiausia liaudies dainų išmokti, (nes) čia susirinkdavo visų kraštų bernaičiai. Aš jų prisirinkau iš draugų ir išmokau į 150. Antrą tiek pats pridainavau" (iš J. Tumo Lietuvių draudžiamosios literatūros paskaitų).

Panaši dvasia liko, o tolydžio stiprėjo ir tada, kai seminarija 1864 metais buvo rusų įsakymu perkelta į Kauną. Šią dvasią palaikė Jeronimas Račkauskas, pirmasis seminarijos rektorius naujoj vietoj, anksčiau (nuo 1851)buvęs Varnių seminarijos profesorius ir vicerektorius. Kaune rektoriumi išbuvo ligi 1884, vadinas, visą dvidešimtmetį.

Seminaristų lietuviškam nusiteikimui Račkausko įtaka buvo tikrai didelė. Viena, jis reikalavo iš jų, kad gerai išmoktų lietuvių kalbos ir šiaip buvo aiškus Valančiaus krypties bei dvasios žmogus, tikrai susipratęs žemaitis, kilęs iš Platelių. Antra, jis buvo žinomas lietuvių rašto žmogus, išleidęs **Aktus ir poterius** (1853), **Meditacijas** (1857), sulaukusias 3 leidimų, **Seną aukso altorių** — maldyną (1848), išėjusį 34 laidomis, keletą kitų asketinio turinio knygų, be to, vertimų iš prancūzų ir lenkų kalbų ir daug straipsnių lenkų spaudoj ir katalikų enciklopedijoj; rankraščiu liko Bažnyčios istorija ir Šventųjų gyvenimai lietuvių kalba.

Be Račkausko, rektoriaus, pirmajame Kauno seminarijos profesūros sąstate buvo ir trys būsimieji vyskupai — Mečys Paliulionis, Antanas Baranauskas ir Gasparas Cirtautas. Baranauskas nuo 1867 m. dėstė lietuvių kalbą ir kitus dalykus. Lietuviškai turėjo būti dėstoma ir homiletika, nes tokia buvo sena Žemaičių seminarijos tvarka. J. K. Gintilos laikais rusai pertvarkė dėstymo programą. Programas ruošė, rusų pavestas, Petrapilio akademijos rektorius Holovinskis ir homiletiką įrašė dėstyti lenkiškai. Gintila pasipriešino ir išsiaiškino su Holovinskiu, kad tai neliečia Že-

maičių seminarijos. Vėliau rusų valdžia panoro, kad šis pamokslų sritį liečiąs dalykas būtų dėstomas rusų kalba. Valančius priešinosi. Tur būt, dėl to kuriam laikui buvo nutrūkęs homiletikos dėstymas lietuvių kalba arba slepiamas susirašinėjimuose su rusų įstaigomis. Kai rusai apsiramino, Valančius nuo 1670 metų įsakė Baranauskui šį dalyką dėstyti lietuviškai. Šalia homiletikos, dar buvo dėstoma lietuviškai katechetika — katekizmo mokslas. Visi kiti dalykai buvo dėstomi lotynų kalba, išskyrus rusų kalbą, istoriją ir literatūrą. Taigi, žemaičiai turėjo tris dalykus sava kalba, o sūduviai neturėjo savo seminarijoj nė vieno.

Po Baranausko, nuo 1883 m. rudens lietuvių kalbą ir homiletiką dėstė kitas būsimas vyskupas — Antanas Karosas. Karosas, kaip ir Baranauskas, dėstė iš užrašų, nes rusai neleido naudotis jokiu vadovėliu ar jį paruošti. Rankraštinę gramatiką buvo paruošęs Baranauskas, o vėliau ir Kazimieras Jaunius.

Lietuvių kalbos vartojimas ir mokymas žemaičiams buvo natūralus dalykas, nes kunigai buvo ruošiami liaudies sielovadai. "Jei nemoki lietuvių kalbos, sakydavo rektorius Račkauskas, tai kaip tu sakysi pamokslus ir kur mes tave dėsim". Dėl to Kauno seminaristai nejautė tokio reikalo skubėti su slapta veikla, kaip Seinuose. Tačiau ir Kaune vien kalbos nebeužteko. Jaunimas pradėjo suvokti tautiškumą plačiau ir giliau. Jau prieš 1880 metus seminaristai ėmė būriuotis. J. Tumas rašo, kad rinkosi draugai po keliolika į kambarius ir, užsidarę, sargybą išstatę, svajojo, projektavo, kaip "laimėti laisvės Lietuvos katali-

kybei ir visam, kas lietuviška" (Apžvalga ir apžvalgininkai, 1925, 4-5).

1880 metais atvyko Kazys Jaunius dėstyti katechetikos, lotynų kalbos ir kanonų, o po Karoso (1885) perėmė lietuvių kalbą ir homiletiką. Jaunius buvo Baranausko mokinys, ypatingų gabumų lituanistas, vėliau pagarsėjęs tarptautinėj plotmėj. "Jis su didžia meile svarstė ir tyrinėjo lietuvių kalbą dar tuo metu, kai mūsų didieji kalbininkai K. Būga ir J. Jablonskis dar žengė tik pačius pirmuosius žingsnius" (P. Skardžius, LE IX, 347). Seminarijos profesorium jis išbuvo 13 metų (ligi 1893) ir, kaip Baranauskas, kvėpte kvėpė klierikams lietuvių kalbos meilę. Jo mokiniai buvo A. Dambrauskas-Jakštas, J. Mačiulis-Maironis, K. Pakalniškis-Dėdė Atanazas, J. Tumas-Vaižgantas. Visi jie priklausė prie tų besibūriuojančiųjų seminaristų.

Pirmausia pradėta baustis slaptam lietuviškų knygų platinimui važiuojant atostogų. Ligi 1879 metų lietuviškos maldaknygės dar nebuvo visiškai uždraustos, ir jų buvo galima viešai pirktis pas Beresnevičiūtes, vysk. Beresnevičiaus giminaites, turėjusias bažnytinių daiktų krautuvę prie Domininkonų, vėliau studentų bažnyčios. Seminarijon ateidavo Juozas Angrabaitis, kun. M. Sidaravičiaus patikėtinis, ir Juozas Ložinskas — buvęs klierikas su pilnomis kišenėmis slaptų leidinių. Čia jie turėjo savo patikėtinius. Aušros pasirodymas (1883) skatino pačius imtis rašto, ir Jakštas pradėjo leisti slaptą laikraštėlį "Lietuva". Jis ir Maironis, būdami dar seminaristai, pasidarė ir Aušros bendradarbiais. Kiti seminaristai Aušrą prenume-

ravo ir J. Lisauskis dėl to buvo įkliuvęs vicerektoriui Barauskiui.

Barauskiai buvo du broliai — Edvardas ir Petras. Pirmasis ilgokai sekretoriavo Valančiui, o po šio mirties buvo paskirtas seminarijos prokuratorium ir nuo 1886 — vicerektorium. Petras 1887 buvo paskirtas profesorium. Jie seminaristų tautiškumui pasitarnavo kita prasme: baisiai nekentė rusų — katalikybės priešų ir nacionalistų. Rusų nacionalizmas jiems buvo tolygus pagonybei. Antra vertus, jie žavėjosi lenkų kova prieš rusus, ir ypač Petras daug žinojo tos kovos epizodų ir apie tai pasakodavo vyresniesiems seminaristams. Jis nenujautė, kad tuo skatina seminaristus į ryškesnę tautinę kovą. Kai pasirodė Aušra ir pasiekė seminariją, vicerektorius Barauskis pradėjo baugintis, kad liaudinė tėvynės ir kalbos meilė netaptų nacionalistinė, atseit — pagoniška. Šios reakcijos, aišku, seminaristus labiau pagreitino organizuotis.

Kauniškiai, kaip ir seiniškiai, turėjo trejetą savo organizuotos veiklos fazių.

1. **Tėvynės mylėtojai**, taip pasivadinę, įsikūrė, tur būt, 1887 metais, ir jų tikslai buvo: gryninti kalbą, tobulinti pamokslų kalbos stilių, daugiau domėtis lietuvišku raštu, istorija, platinti spaudą ir leisti rankraščiuose esančius lietuviškus raštus. Tokių rankraščių kaip tik buvo Kauno seminarijos bibliotekoje.

Tėvynės mylėtojai buvo parengę tautinio veikimo programą ir punktais išdėstytą **credo**. Visa tai buvo surašyta, ir nariai turėjo po punktais dėti savo parašus, bent slapyvardinius.

Tarp pasirašiusiųjų buvo Maironio draugas Šimaitis, vėliau profesorius, anksti miręs, Juozas Stakauskas, jaunimo rašytojas Pranas Urbanavičius-Kupranas, J. Žiogas — archeologas, J. Karbauskis — švietėjas, K. Pakalniškis — Apžvalgos redaktorius, Felicijonas Lalis — Tėvynės Sargo pradininkas, Žemaičių knygnešių karalius Antanas Vitartas, jaunimo organizatorius Jonas Vizbaras, publicistas Antanas Kaupas, K. Kazlauskas.

Tėvynės mylėtojai, pasak Tumo, aiškinosi, kaip reikia dirbti tautos darbas religine dvasia ir linkme (Apž. ir apž. 9). Kai kuriems kliuvo tas organizacinis formalumas ir tos rašytos programos bei parašai. Tai buvo neatsargu ir iš viso, ar reikalinga. Dalis narių baudėsi neformaliam darbui, ir, pasak Tumo, 1888-89 mokslo metais atsirado antroji patriotinė draugija.

2. **Kazimeriečių sambūrio** iniciatorius buvo Povilas Šilinskas, kuklus ir nelabai gabus žemaitis. Jis galvojo, kad tautiniam darbui reikia ne įstatų, o dvasinės jungties. Jam pačiam įkvėpimo šaltinis buvo šv. Kazimieras, tautos ir religijos derintojas. Šilinskas nuvyko į Vilnių, gavo šventojo relikvijų, padalijo į 10 dalių, sudėjo į mažus varinius indelius, pakabinamus ant kaklo, ir grįžęs susišaukė dešimt patikimiausių ir jiems padalijo.

— Štai mūsų jungtis, vienintelis testamentas, išsiskirstant po visus kraštus.

Tai buvo 1890 m. kovo 4, ir nuo tos dienos šis dešimtukas ėmė vadintis kazimeriečiais. Iš tų pirmūnų Tumas išvardina šiuos: Pakalniškį, Lalį, Vitartą, Vizbarą, Kaupą, save ir Šilinską. Prie jų greit jungėsi

Juozas Stakauskas, Juozas Skvireckas, Simas Šultė. Šie išvystė savo veiklą kitu būdu ir, atrodo, visai nustelbė Tėvynės mylėtojus. Pirmieji iš viso trumpai tegyvavo, nes, pasak J. Stakausko, jaunesnės laidos kunigai žinojo tik tą vieną kazimierinį sambūrį (Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje, Tiesos Kelias, 1939, N 12, 823).

Į sambūrį buvo priimami baigę gimnaziją arba išėję daugiau klasių, parodę daugiau gabumų, pavyzdingo elgesio, lietuviškai nusiteikę ir pasiryžę dirbti Lietuvai. Nariai rinkosi kartą per mėnesį seminarijos bibliotekoje mažesnėmis grupėmis ir skaitė referatus bei diskutavo lietuvių problemas, susijusias su kunigo uždaviniais. Buvo skaitomi ir skolinti referatai, kurių atsiųsdavo akademikai iš Petrapilio. Kartą buvo atsiųstas **Jurgio** pasirašytas ilgas referatas. Pagrindinė referato mintis buvo ši: kunigas, norįs gerai atlikti savo pašaukimą, turi būti geras patriotas lietuvis. Tas Jurgis pasirodė esąs Matulaitis, vėliau Vilniaus vyskupas.

Sambūris stipriai rėmėsi Jauniaus kalbiniu palikimu, naudojosi jo rankraščiais seminarijos bibliotekoje. Žavėjosi Maironiu, kai jis 1892 atvyko profesoriauti. Dažnai lankėsi Tumas ir susitikinėjo su sambūrio nariais; kiekvienas jo apsilankymas pakeldavo narių entuziazmą.

Paskutinis dešimtmetis (1890 - 1900) rodė, kad rusų mokykla nepajėgia lietuvio dvasioje palaužti etninių pradų. Štai pora įvykių, kuriuos surinko ir užrašė istorikas J. Stakauskas. 1890 m. gruodžio 8 d. pirmojo kurso seminaristai, prieš užsivilkdami pirmą

sykį sutanas, sutarė kalbėsią tarp savęs tik lietuviškai. Jie dar nemokėjo lenkiškai, o rusiškai, išmokę gimnazijose, nebenorėjo. Tarp tų pirmokų buvo istorikas Antanas Alekna, rašytojas Adolfas Sabaliauskas (Žalia Rūta), Antanas Juozapavičius, Julijonas Paliukas ir kiti. 1898-99 metais du pirmieji kursai demonstratyviai visur kalbėjo tik lietuviškai ir privertė išmokti lietuvių kalbos draugus bajoraičius (plg. op. cit. Tiesos Kelias 1939, N 5, 354-357).

Tuo metu visam tautiniam judėjimui vadovavo Juozas Šnapštys-Margalis, vėliau žinomas poetas. Kartu jis bandė perlaužti ir lenkiškąjį frontą. Jis surinko seminaristų parašus vysk. Paliulioniui, kad leistų seminarijoj giedoti "Šventas Dieve" lietuviškai. Vyskupas leido daugiau — įvedė lietuviškas pamaldas senamiesčio Švč. Trejybės bažnyčioje. Tame dešimtmetyje seminarijos rūmai laisvalaikiu ir po vakarienės skambėjo lietuviškomis dainomis. Jas bandė stabdyti Edv. Barauskis, vėliau Kriškijonas, sulenkėjęs latvis, bet rektoriai žiūrėjo pro pirštus. Maironis, išvykęs Petrapilin, "grįžo" į Kauną savo rašomomis poemomis. 1879 m. kapelionauti atvyko seminarijon Jakštas, visų akyse kankinys, nes 10 metų buvęs rusų baudžiamas. Lietuvių kalbos ir homiletikos dėstytojai keitėsi: Antanas Pavilonis dėstė 1892-95, Juozas Dirginčius 1896-98, Povilas Januševičius (Gražbylys) 1898 - 1919. Pastarasis parašė tris lietuvių kalbos vadovėlius. Minėtame dešimtmetyje iš kazimieriečių kilo sumanymas pasidalijus versti visą Šv. Raštą į lietuvių kalbą.

Šimtmečio pabaigoje kazimieriečiams priklausė trečdalis seminaristų. Po spaudos atgavimo jie pasi-

darė pusiau vieša organizacija. Sambūrio ženklas buvo kryžius ir dvi sunertos rankos, o šūkis: **Ora et labora unitis viribus.** Sambūris iširo apie 1910 metus.

3. **Tomininkai** buvo trečias sambūris, įkurtas vietoj kazimieriečių 1911 metais Pauliaus Dogelio, Kauno katedros vikaro, iniciatyva. Jis Velykų trečią dieną pasikvietė šešis seminaristus pas save ir iš jų sudarė valdybą. Iš pirmųjų buvo: Ant. Kripaitis, Petras Jakštas, Morkus Morkelis, Jonas Gasiūnas, Mikulinskas ir kiti. Sambūrio tikslai buvo pasirinkti šie: mokytis dirbti mokslinį darbą, siekti aukštojo mokslo, išmokti svetimų kalbų ir pratintis rašyti. Sambūris pasirinko šv. Tomo Akviniečio, mokslų globėjo vardą.

Veikla buvo labai slapta — apie ją nežinojo net nė vienas iš profesorių. Priimant naujus narius buvo daroma atranka. Nenorėta didelio skaičiaus — tik po du ar tris iš kiekvieno kurso, pradedant nuo trečiojo. Sambūris neprašokdavo 15 asmenų. Jo nariai leido seminaristų laikraštėlius, bendradarbiavo Ateityje ir Pavasaryje, vertė Cathreino apologetinį veikalą **Vom Anarchismus bis zum Katholizismus** ir dalimis spausdino Draugijoje.

Sambūris po karo tęsė tyliai savo darbą ligi 1940 metų. Kuriant seminariją Telšiuose, išvykę žemaičiai sąjūdį perkėlė ten. Buvę tomininkai nuo 1933-34 pradėjo Kaune organizuoti kunigų trečiadienius, kuriuose svarstyta ir į Tiesos Kelio žurnalą perkelta lietuvio kunigo tipo problema. Netrukus buvę tomininkai sudarė bendrą Kauno, Panevėžio ir Kaišiadorių vyskupijų branduolį. 1935-36 metais į branduolį buvo pakviesti vienuolijų atstovai — po vieną iš marijonų

ir jėzuitų. Su buvusiais telšiškiais tomininkais padarytos pusiau rekolekcijų pobūdžio susitikimas Telšiuose. Panašus susitikimas įvyko su Vilkaviškio atstovais Pažaislyje, bet baigėsi nesėkmingai. Tomininkų kunigų sambūris įnešė kai kurių elementų į Kauno seminarijos auklėjimą, ateitininkų dvasinį vadovavimą, kunigų žurnalo Tiesos Kelio suaktualinimą.

Vilniaus, Petrapilio, Friburgo sambūriai

Vilniaus seminarijoje lietuvių nebuvo daug. Prie lietuvių dėjosi vienas kitas nemokėję lietuvių kalbos, kaip Maciejevičius ir Radzevičius. Tarp aiškių ir sąmoningų lietuvių Vilniaus seminarijoje buvo Juozas Kukta, Mečys Reinys (abu vėliau vyskupai), Nikodemas Raštutis, Juozas Kraujelis, Kazys Čibiras, Antanas Viskantas ir kiti. Bet apie jų organizacinę veiklą beveik nėra žinių.

Iš anksčiau baigusiųjų (1876) žymiausias buvo Silvestras Gimžauskas, poetas, kalbotyrininkas, savo raštais pradėjęs garsintis dar prieš Aušrą, paskui įsijungęs Aušron, taip pat žymiausias rytų Lietuvos knygnešių organizatorius. Buvo pakeltas kanauninku ir dekanu, bet rusams reikalaujant degraduotas į vikarus už lietuvišką veiklą. Vilniškiams ir visos Lietuvos kunigams jis buvo kunigo asketo, didelio darbininko, mokslo žmogaus ir patrioto pavyzdys.

Lietuvių būrimasis Petrapilio akademijoj prasidėjo dar prieš 1864 m. sukilimą. Literatūrinei draugijėlei "Baublio respublikos" vardu priklausė Kl. Kairys ir Ant. Baranauskas. Po sukilimo šios draugijėlės

veikla buvo nutrūkusi. Greičiausiai ji vėl buvo atgaivinta S. Gimžausko laikais, apie 1875-76 metus. Šį darbą tęsė Justinas Pranaitis, A. Dambrauskas-Jakštas, Juozas Genys ir kiti, atsiradę 1883 - 1884 metais. Pranaitis, baigęs akademiją, liko ten dėstyti hebrajų kalbos ir vadovauti bažnytiniam giedojimui. 1885 metais atvyko iš Petrapilio seminarijos žemaitis Ignas Baltrušis ir, baigęs akademiją, nuo 1889 m. liko taip pat profesoriauti (vėliau buvo ir rektorium). Kai 1888 metais atvyko Maironis, lietuvių jau buvo didesnis būrys. Rusų žandarai 1892 m. rado kažkokius akademikų užrašus, dėl kurių buvo nubausti ir ištremti lietuviai kunigai — Pranaitis, Genys, Petras Barauskis ir kiti.

Pr. Būčio, Jurgio Matulaičio, J. Skvirecko laikais (nuo 1895) lietuvių sambūris jau turėjo 30 narių ir vadinosi **Lituania**. Sambūrio įstatai reikalavo, kad kiekvienas narys per metus parašytų bent vieną straipsnį į lietuvių spaudą. Straipsniai buvo skaitomi susirinkimuose ir vertinami. Vienas uoliausių straipsnių bei referatų rašytojų buvo Jurgis Matulaitis. Tarp veiklesniųjų buvo ir Andrius Dubinskas, akademiją baigęs, bet šventimų neėmęs, vėliau teisininkas, nepriklausomybės laikais Kauno apygardos teisėjas.

Pirmieji pasiekę Vakarus ir atsiradę Šveicarijos Friburge buvo seiniškiai kunigai J. Stankevičius ir K. Matulaitis. Jie išvyko iš Lietuvos (1895) netikrais dokumentais, kitomis pavardėmis. Pirmasis gavo filosofijos daktaro laipsnį ir grįžo Lietuvon, antrasis išvyko Amerikon, paskui Anglijon ir buvo ilgalaikis Londono lietuvių klebonas. Jų dėka atsekė

Friburgan A. Staniukynas, Pr. Būčys, Jurgis Matulaitis, V. Varnagiris, A. Milukas, M. Gustaitis. Šie buvo iniciatoriai "lietuviškos jaunuomenės draugystės", pasivadinusios **Rūta**. Kai į Friburgą pradėjo atvykti daugiau buvusių petrapiliškių, jie Rūtą perkrikštijo savuoju **Lituania** vardu.

Vėliau čia atsirado kunigai N. Raštutis, J. Totoraitis, A. Maliauskis, A. Sabaliauskas — Žalia Rūta, Ig. Albavičius, J. Navickas, V. Mykolaitis-Putinas, Iz. Tamošaitis. Iš pasauliečių buvo J. Petrulis, agr. V. Totoraitis, chem. Pocius. Pastarųjų skaičių I pasaulinio karo pabaigoj papildė St. Šalkauskis, M. Pečkauskaitė, L. Bistras, K. Pakštas, Pr. Jucaitis, Kl. Ruginis, E. Turauskas, Pr. V. Raulinaitis, J. Leimonas.

Krypčių skirtumai tarp žemaičių ir sūduvių

Minėtos jaunimo draugijos kūrėsi ir vystėsi kiekviena sau. Jokios jungties nebuvo dėl anų laikų sąlygų. Jungties prireikė tada, kai motasi didesniems darbams, sakysim, leisti žmonėms laikraštį.

Aušra, trumpai švystelėjusi, užgeso 1886 metais. Žemaičių vyskupijos kunigai pradėjo leisti Šviesą (1887) liaudžiai su priedu inteligentams. Šio laikraščio spausdinimu Prūsuose rūpinosi sūduvis kun. M. Sidaravičius. Šviesa neturėjo ryškaus katalikiško veido, kaip ir jos priedas. Dėl to ir dėl kitų sunkumų ji neišsilaikė nė poros metų. "Visiems buvo aišku, rašo J. Tumas, kad katalikiškoji visuomenė privalo turėti savo katalikišką laikraštį, kuris skelbtų ir gintų tikėjimo dalykus. Reikalas jau buvo pribrendęs" (Apž. ir apž., 30). Pradėta tartis su tuo pačiu kun. M. Sida-

ravičium, kad jis tarpininkautų Prūsuose. Sidaravičius atsiuntė (1889, rudenį) į Kauną savo patikėtinį J. Angrabaitį kalbėtis su seminaristais. Šių susirinko apie 20 ir sutarė leisti Apžvalgą, skirtą liaudžiai, bet su ryškiu religiniu, o ypač kovos atspalviu prieš rusus, persekiojančius katalikybę.

Tais pačiais metais (1889) Maskvos lietuviai studentai pradėjo leisti Varpą, kurio iniciatorius ir redaktorius buvo Vincas Kudirka, baigęs studijas Varšuvoje. Leidėjams buvo svarbu laimėti Sūduvos kunigus ir seminaristus, dėl to pažadėjo religijos neliesti.* Seiniškiai persisvėrė į Varpo pusę, kaip rašo Pr. Būčys, ir dėl to, "kad Apžvalga nepatiko Seinų seminarijos klierikams, (kurie) buvo išmokę Jablonskio gramatikos ir statrašos (ortografijos) iš Petro Kriaučiūno ir Juozo Jasiulaičio Marijampolės gimnazijoje. Apžvalgos gramatika ir rašysena, prisilaikydama A. Dambrausko nuomonių ir nuosekliai vartodama kai kuriuos Jauniaus ir Baranausko nurodymus, nesuprantamus nei kapsams, nei zanavykams, nei dzūkams, atrodė lyg supelyjusi" (Tėvynės Sargas 1947, N 1, 3).

---

* Kodėl apsispręsta religijos neliesti, V. Kudirka laiške J. Šliūpui (1888. III. 28) aiškina taip: "Su radikališkomis pažiūromis vėl reikia saugotis ir atsargiai elgtis: da per drucziai juoda ranka jezuitų, liudna pamislyti, laiko už keteros Lietuvą ir ją vedžioja. Tik užkabink kunigą — tai joks laikraštis nedasieks į rankas žmoniū. Atsimename, tokiu būdu dingo Auszra... Saugosimės (isz pradžiu nors) užkabinti aiszkiai kokius nors dalykus tikėjimo ir jo pilvotus Kalchas'us. Tegul tik jie daleidžia žmones priprasti prie skaitymo, o tada... — Tarnas V. Kapsas" (Laiškas atspaustas Literatūroj ir Kalboj I, Vilnius 1956, 392-93).

Tai buvo viena priežastis. Antroji, gilesnė, buvo ši. Kauniškiai norėjo būti arčiau liaudies, o seiniškiai nešėsi inteligentų pusėn. Liaudinė kalba kauniškiams rodėsi esanti pagrindas literatūrinės — rašto kalbos, kuri dar vystėsi. Ant to pagrindo stovėjo jų mokytojai, dėstę lietuvių kalbą — A. Baranauskas, pats rašytojas, ir K. Jaunius — abu žinomi kalbos autoritetai. Pagaliau Kauno seminaristai buvo iš seniau paveldėję įsitikinimą, jog pagrindinis dalykas būsimam kunigui dirbti su liaudimi, ją šviesti, ginti jos tradicijas ir tobulinti jos kalbą.

Seiniškiai tos tradicijos neturėjo, nes savoji kalba jiems nebuvo dėstoma nei siejama su liaudies sielovada. Ji buvo tik atsineštinis dalykas iš šeimos ir gimnazijos — daugiau tautinis reikalas, svarbus atgimimo kovai ir kultūrinei tautos pažangai. Kauniškių lietuvių kalbos mokytojai buvo patys kunigai, o seiniškių (Marijampolėje) pasauliečiai, išskyrus P. Kriaučiūną, pusiau kunigą, baigusį visus teologijos mokslus.

Buvo ir trečias dalykas. Kauniškiai neturėjo tokių glaudžių ryšių su studentais maskviškiais ir varšuviškiais, kaip seiniškiai. Iš Sūduvos buvo daugiau studentų, ir jie visi buvo iš tos pačios Marijampolės gimnazijos. Varpas dar nebuvo gimęs, rašo kun. J. Sruoginis, o jo projektas seiniškiams jau buvo žinomas. Varšuviškiai studentai atsiuntė jį seminaristams, kad pareikštų savo nuomonę (plg. Tiesos Kelias 1939, N 10, 719). Šitaip pagerbti, seiniškiai ir atsiliepė teigiamai, pažadėdami remti — platinti. Varšuviškiai ir maskviškiai plačiai tuo reikalu susirašinėjo ir su kun.

A. Grinium-Grinevičium, kurio rankose buvo didelis platintojų tinklas. Į kun. M. Sidaravičių jie nesikreipė, nes šis buvo kauniškių ryšininkas ir Apžvalgos rėmėjas, be to, "jis nepripažino Jablonskio rašybos" (P. Būčio atsimin. I, 219).

Inteligentinis Varpas pasirodė negalįs prilygti liaudinei Apžvalgai savo prenumerata. Apžvalga turėjo 2.000 skaitytojų, o Varpas tik 500, ir iš jų 130 skaitė Kauno ir Seinų seminaristai. Vienu metu, rašo J. Totoraitis, Varpo tiražas buvo nukritęs ligi 125, ir seiniškiai klierikai susidėjo po 5 rublius, pasiuntė Kudirkai į Šakius — išgelbėjo laikraštį iš mirties (Sūduvos — Suvalkijos istorija I, 1938, 527). Varpas pats įsitikino, kad neužtenka rūpintis vien inteligentais; tas pats studentų kolektyvas pradėjo leisti liaudžiai Ūkininką, kurį seiniškiai taip pat rėmė.

Seminaristų ir jaunųjų kunigų paramos dėka šie laikraščiai per penketą metų įsistiprino. Apžvalga pakedendavo jų pažiūras ir rasdavo jas nelabai suderinamas su katalikiška tautos tradicija, o tai nepatikdavo seiniškiams, lyg tos kritikos paliestų ir juos. Atrodė, kad tarp vienų ir antrų terpiasi ir regionalinių skirtumų pleištas: Jūs ten, apžvalgininkai, žemaičiai, o mes, sūduviai, būsim varpininkai.

Varpas 1893 metais atspaudė V. Kudirkos kritiką, nukreiptą prieš pop. Leono XIII encikliką lenkų vyskupams. Kritika buvo atausta iš lenkų pozityvistų laikraščio **Glos**, kurį Kudirka dažniau naudojo. Seiniškiai pavedė Būčiui atsakyti. Varpas ilgokai nespausdino, pagaliau, atspaudęs, pakartojo tuos pačius kaltinimus popiežiui. Po to seiniškiai, rašo Būčys, pa-

darė išvadą, kad "Šliūpo dvasia tebėra Varpo ir Ūkininko redakcijose, kad ji viešpatauja maskviškiuose (studentuose) ir tik savo patogumui daro sutartis, kurių paskui nebevykdo" (Ten pat).

Išsiskyrimas tarp seminaristų iškėlė jungimosi reikalą, juoba kai seiniškiai nusivylė Varpu.

Bandymai derinti tautinę veiklą

Misija derinti seminaristus teko Petrapilio akademikams. Jie, suvažiavę iš trijų Lietuvos vyskupijų, labiau subrendę, diskutuodami savo Lituanijos susirinkimuose, matė skirstymosi žalą. Akademikams atrodė, kad pirmiausia reikia kauniškius ir seiniškius suvesti. Vienas toks bandymas jau buvo padarytas anksčiau: seiniškiai pasiuntė savo delegaciją su Vincu Dargiu I į Kauno seminariją ir tarėsi dėl vieningo darbo su Pranu Žadeikiu ir kitais. Kauniškis Pranas Urbanavičius tą vasarą revizitavo seiniškius klierikus. Tai buvo tie laikai, kai Andrius Dubinskas dalyvavo slapto Seinų sambūrio valdyboje. Dabar akademikai jam ir pavedė naują misiją. Dubinskas, ramus ir išmintingas vyras, sugalvojo tuometinį slaptos veiklos vadą Pr. Būčį išvilioti iš Seinų bučiaus tokiu pasiūlymu. Girdi, atvyk atostogų į Vilnių — susipažinsim su Vilniaus, o paskui su Kauno klierikais.

Būčys sutartu laiku atvyko į Vilnių ir buvo supažindintas su Radzevičiumi ir Maciejevičium, mickevičiniais lietuvybės simpatikais. Jiedu palydėjo iš Vilniaus Dubinską ir Būčį pas aušrininką kan. Silvestrą Gimžauską, Giedraičių vikarą. Šis "liaudininkas" —

religininkas buvo laikomas idealu Seinų seminarijoj dėl jo rašytos gera lotynų kalba filipikos prieš kunigus — skaudus priekaištų pamokslas.

Gimžauskas nusivedė svečius į bažnyčią ir parodė, kaip rašo Būčys, pirmojo tautinio-religinio sąjūdžio vado vysk. Merkelio Giedraičio širdį, įmerktą inde ir slaptai laikomą virš zokristijos. "Matėme tą širdį, ir ji mums prabilo į širdis. Ir mumyse dygo noras mylėti Lietuvą, jai tarnauti Kristaus nurodytais būdais... Taip darė Gimžauskas, senesnis už mus, taip ruošėmės veikti mes, jaunieji, dar nekunigai" (Ten pat, 5). Iš tikro, tai buvo ne Merkelio, o vyskupo Juozo Arnulfo širdis, bet to, matyt, nežinojo Gimžauskas nei Būčys.

Iš Giedraičių Būčys ir Dubinskas pasuko į Kauną ir čia susitiko kazimeriečių atstovus. Būčys rašo, kad Tumas ir Vizbaras "nenorėjo nusileisti kalbos dalykuose. Jie labai aukštai statė kun. K. Jauniaus nuomones. Jį statė aukščiau už J. Jablonskį. Aš tik iš jų lūpų teišgirdau, kad Jaunius esąs toks didelis ir gilus kalbos žinovas. Dubinskas žinojo daug daugiau už mane. Man pasikliaujant vien Jablonskiu, o aniem dviem tepripažįstant tik Jaunių, Dubinskas labai išmintingai pakreipė dalyką. Kadangi Jauniaus gramatika tebuvo žinoma tik kauniškiams, o Jablonskio statraša buvo hektografuota ir prieinama visiems, kadangi ji buvo kur kas ne taip paini, kaip Jauniaus, tai sutarėme laikytis Jablonskio, o į Jaunių atsižvelgti, kur bus galima, ir dėl statrašos dalykų nekelti tarp savęs ginčų" (Ten pat).

Tuo metu seminarijoje profesoriavo prieš metus baigęs akademiją Maironis-Mačiulis. Jis buvo Apžval-

gos bendradarbis, žinomas tėvynės mylėtojas, artimas Tumui, nūn bebaigiančiam seminariją. Pasitarimo dalyviai — seiniškiai ir kauniškiai, visi keturi sutarė kreiptis į jį, ką jis pasakytų dėl naujo laikraščio projekto. "Nuėjome visi pas jį į profesorių butą, — rašo Būčys. Mūsų sumanymą jis (Maironis) pagyrė, bendradarbiauti pažadėjo ir pavaišino mus alumi" (Tp 7).

Naujas jungties padaras išėjo **Tėvynės Sargo** vardu. Išėjo po trejų metų (1896) nuo buvusio susitarimo. Vardas parinktas tikrai simbolinis: ne tik tėvynės meilė, bet ir budrumas. Simboliškai reikšmingas buvo ir šio laikraščio šūkis, dedamas pirmame puslapyje: "Ne katalikybė dėl tėvynės, bet patriotizmas iš Dievo meilės".

Tėvynės Sargas, deja, palaidojo Apžvalgą, liaudyje išvariusią ir toliau galėjusią varyti gilią vagą kovoje prieš rusus. (Varpas toli gražu neprilygo šioj kovoj). Apžvalga sustojo, o naujasis laikraštis pradžioje turėjo nemažų sunkumų, kol pagaliau juos nugalėjo J. Tumas, paėmęs jį į savo rankas.

Gelbstint padėtį, norint patenkinti seiniškius, susiderinti su jų inteligentiškumo ir kalbinio pažangumo reikalavimais, iš dalies buvo sugriauta kauniškių vienybė. Pirmon eilėn išsiskyrė du didžiausi kazimieriečiai, abu neatskiriami draugai, Pakalniškis ir Tumas. Pakalniškio-Dėdės Atanazo pečiai keletą metų nešė Apžvalgą. Užuot atėjęs ir parėmęs draugą ir bendrą reikalą, Tumas nūnai jį palaidojo. Pakalniškis, rašo Tumas, to neužmiršo iki šiol (1925). Pakalniškis galvojo: "Tėvynės Sargo atsiradimas man ligi šiol rodos keistas ir nesuprantamas. Apžvalga septynerius

metus ėjo nesustodama, pagarsėjo visoje Lietuvoje, leidėjui nuostolio neduodavo, bereikėjo jos turinį gerinti ir toliau žmonėse skleisti. Ne! Pasirodė naujas laikraštis, nuo senojo nesiskiriąs nei savo programa, nei kryptimi, tik naujais redaktoriais ir leidžiamas aukomis, sudėtiniais pinigais. Mūsų literatūrinės jėgos tuomet ir taip jau buvo silpnos, o du laikraščius leisti vienos krypties — buvo anuo laiku du grybai į tą patį puodą, nepateisinamas dalykas" (Apž. ir apž. 67).

Tėvynės Sargas nelabai patenkino ir kitus kauniškius. Nepatenkino Tumo skelbiamos tautos vienybės šūkis, dėl kurio neatsiliepdavo į Varpo išsišokimus. Buvo pristabdyta ir kova prieš rusus. Tumas ieškojo naujų taktikos kelių, nors po penkerių metų, nebeiškentęs, pradėjo atsišaudyti Varpui "kirtis už kirtį".

Nebuvo patenkinti ir seiniškiai, nors Tėvynės Sargas gimė didele dalimi jiems patenkinti. Seiniškiai vėl kūrė naujus planus, o dalis petrapiliškių jiems pritarė, būtent — siųsti Pr. Būčį, baigus akademiją, į Vakarus, o ten pasikausčiusį įsodinti Tilžėje ir pradėti vėl naują tikrai inteligentinį katalikų žurnalą. (T. Sargas iš tikro nebuvo tiek pašokęs, kad patenkintų inteligentus). Tačiau šis planas neįvykdytas, nes Būčys, grįžęs iš Vakarų, buvo paskirtas profesoriauti į Seinus, o iš čia į Petrapilį. Tuo laiku, nebeišvežęs, baigė savo dienas ir Tėvynės Sargas. Tumas dar bandė leisti inteligentiškesnę "Žinyčią" (1900 - 1902), bet, turėdamas sunkumų, ją sujungė su buvusio seiniškio Miluko Amerikoje leidžiama (nuo 1898) "Dirva" ir pasidarė iš to "Dirva — Žinynas".

Inteligentinio, tikrai aukšto lygio žurnalo planas galutinai buvo įvykdytas 1907 metais, įkūrus kultūros, literatūros ir politikos mėnesinę Draugiją, redaguojamą Dambrausko-Jakšto, o leidžiamą Šv. Kazimiero knygų leidyklos. Ši leidykla, kaip ir žurnalas, buvo Kauno buvusių kazimieriečių kūrinys. Tuo pačiu laiku seiniškiai pradėjo leisti inteligentams (daugiau kunigams) Vadovą ir Šaltinį liaudžiai.

Baigiamosios pastabos

Povalančinis tarpsnis (1875 - 1905) buvo tikrąja prasme jaunimo užmojų, veržimosi, sambūriavimo ir kūrybinio užsimojimo tarpsnis. Tai tinka tiek seminaristams, tiek studentams. "Dvasiškąją jaunuomenę iš bendrosios (studentiškosios, Y), J. Tumo žodžiais, teskyrė profesija. Profesiją ji turėjo suderinti su jauno gyvenimo pažanga" (Apž. ir apž. 7-8). Vienus ir antrus, anot Būčio, jungė "nuoširdus draugiškumas" ir reiškėsi "tėvynės meilė skaisčiai ir karštai. Skirtumo nebuvo tarp maskviškių ir seiniškių" (Ten pat, 3). Skirtumai atsirado tada, kai maskviškiai pasuko kita kryptimi.

Nežiūrint nesutarimų tarp seminaristų ir studentų, ir skirtumų tarp kauniškių ir seiniškių, vis dėlto tam jaunimo sąjūdžiui buvo daug kas bendra. Daug bendrų bruožų gali rasti ypač tarp besikeičiančių klierikų sambūrių.

Bendriausias bruožas buvo **jaunatviškumas** su visomis savo savybėmis: susibaudimu, entuziazmu, noru patiems viską daryti, taktikos bei formų kaitaliojimu, neapskaičiavimu, kartais savęs pervertinimu.

Antras bruožas — tai didelis noras **organizuotis** ir kitus organizuoti, vartojant visą galimą aparatą — statutus, programas, šūkius, simbolius, credo, protokolus, sąrašus, nors anais laikais tai buvo gerokai nesaugu ir ne taip svarbu.

Trečias ryškus bruožas — tai **kūrybinis, kultūrinis polėkis**: rašyti, versti, leisti laikraščius, ruošti spaudai knygas, kurti bibliotekėles, platinti knygas, siekti aukštųjų mokslų, mokytis svetimų kalbų.

Ketvirtas bruožas — **tautinis** turėjo du ryškius momentus: kalbinį ir rezistencinį. Norėta geriau išmokti savąją kalbą, stilingiau vartoti raštą ir geriau panaudoti sielovadoje, ypač pamoksluose. Kartu rezistuota prieš seminarijų vadovybes dėl jų pernelyg atsargios su rusais ir palankios lenkams laikysenos ir ypač kovota prieš rusų pastangas pavergti lietuvius.

Penktasis bruožas — **katalikiškumas,** derinamas su tautiškumu, vėl reiškėsi dviem linkmėm: sielovadine ir kultūrine. Stengtasi kelti religinės kultūros lygį, ruošti naujos literatūros, geresnių pamokslų, panaudoti savo mokslą geresnei liaudies pastoracijai ir kartu spirtis kultūriškai rusų religinei priespaudai ir savųjų pozityvistų atakoms.

Skirtumai, kurie buvo iškilę seminaristų veikloje, ilgainiui ėmė išsilyginti. Pagaliau buvo apsižiūrėta, kad liaudiškumas ir inteligentiškumas yra derinami dalykai, kaip ir pažangumas su tradiciškumu bei pozityvus kūrybiškumas su kovingumu.

Iš seminaristų sąjūdžių natūraliai išbrendo Ateities (ateitininkų) sąjūdis, suplanuotas Petrapilio li-

tuanų. Į šį naują sąjūdį įsiliejo be skirtumų seminaristai ir studentai, sūduviai, žemaičiai ir aukštaičiai. Ateitininkų idėjos pradininkas buvo žemaitis V. Jurgutis, organizatoriai sūduviai — Pr. Kuraitis ir Pr. Dovydaitis, o ideologas buvo aukštaitis St. Šalkauskis.

ALEKSANDRAS DAMBRAUSKAS JAKŠTAS

KŪRYBINIS UNIVERSALISTAS

Nedidelis tai buvo žmogus savo stotu, geriau sakytume — mažas, o į amžiaus galą lyg grumstelis sukumpęs. Veidas atrodė sausas, kaulėtas, kakta aukšta, erelio nosis ir stiprus smakras. Tokį jį vaizdavo Vienožinskio portretas — prie rašto sutelkusį žvilgsnį. Tokį matydavome seminarijos sodelyje, kasdien bent tris valandas vaikštantį popiečiais, skaitantį laikraščius, arba "užgulusį" ant brevijoriaus Kauno bazilikos dignitorių klaupkose.

Šis mažas žmogutis pasidarė lyg nevainikuota didybė bent geram šimtmečio ketvirčiui intelektualiniame, literatūriniame, publicistiniame ir visuomeniniame Lietuvos gyvenime. Atėjo lyg iš nežinios ir ėmė veikti drąsiai, brandžiai, kartais neatlaidžiai, kaip koks senų laikų pranašas. Kur ir kaip jis išaugo, kokių sąlygų buvo parengtas šiai misijai?

Laisvos ir priverstos studijos

Gimė baudžiavos laikais, 1860 rugpiūčio 27, bet ne iš baudžiauninkų, o laisvų-karališkų ūkininkų Kuronių kaime, Pagirių parapijoj, Rytų aukštaičiuose.

Turėjo mokytų dėdžių — iš motinos pusės kun. Mykolą Skorupskį ir priv. adv. A. Vaičiūną, o iš tėvo — kun. Stasį Dambrauską. Pastarieji du padėjo jam eiti į mokslus Kriukų mokykloj ir Šiaulių gimnazijoj (1872 - 1880).

Gimnazijoje ryškėjo jo palinkimas kalboms, ypač graikų, lotynų, prancūzų, ir susidomėjimas literatūra. Bandė rašyti eilėraščius lenkų ir lotynų kalbomis. Paskutinėse klasėse "įsimylėjo" matematiką ir daug skaitė pasirinktinai iš filosofijos, religijos, literatūros. Baigęs gimnaziją, išvyko Petrapilin ir įsirašė studentu fizikos matematikos fakultete. Čia "dėstomi mokslai man atrodė tobuliausi. Ypač žavėjo mane matematikos tiesos... Matematika man atrodė visų mokslų karalienė" (Naujoji Romuva 1936, N 10). Šalia matematikos klausė chemijos pas garsųjį Mendeliejevą ir filosofijos pas Solovjovą. Pastarasis jam padarė didelės įtakos. "Studijuodamas geniališkus jo raštus, aš stiprinau jais savo katalikiškus įsitikinimus... Galiu tarti, kad joks katalikų apologetas, joks kitas krikščioniškas filosofas nėra mano dvasiai suteikę tiek šviesos, kiek Vl. Solovjovas" (Užgesę Žiburiai, 1930, 365).

Solovjovo paskaitos tiek paveikė Jakštą, kad jis ėmė abejoti pasirinktąja matematika. Prisidėjo dar kitos priežastys: buvo nepatenkintas kai kuriais dėstytojais, be to, ramiai studijuoti nebuvo galima dėl studentų riaušių. Vienu metu buvo uždarytas ir universitetas. Žodžiu, po metų Jakštas apsisprendė palikti Petrapilį ir 1881 metų rudenį atsidūrė Kaune — kunigų seminarijoje. Čia, šalia pamokų, studijavo M. Moravskį, Chr. Peschą, o ypač Alfonsą Gratry († 1872)

— prancūzų teologą filosofą, Sorbonos profesorių. Nemaža laiko skyrė ir seminarijos bibliotekai tvarkyti. Po poros metų pasijuto lyg būtų per ankšta seminarijoje ir ketino iš jos išstoti. Perkalbėjo profesorius A. Baranauskas, tuometinis vicerektorius, pastebėjęs susikrimtusį klieriką, kažko daugiau ieškantį. Skatino siekti platesnių akiračių ir nesijaudinti, jei seminarijos mokslo lygis jam per menkas. Gratry įtakojamas ir Baranausko padrąsintas, Jakštas pradėjo ieškoti derinio tarp teologijos, filosofijos ir pozityviųjų mokslų, ypač matematikos.

Tolimesnių studijų 1884 metais buvo pasiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją. Čia mokslo lygis jam rodėsi taip pat per menkas, dėl to pats gilinosi į įvairius klausimus ir pamėgo vokiečių teologą dogmatiką Mathias Scheeben († 1888). Kaip Gratry buvo laikomas religiniu, socialiniu prancūzų minties pažadintoju, taip Scheeben — religinių mokslų atnaujintoju Vakarų pasaulyje. Jakštas susirado gerus mokytojus šalia mokyklos, bet akademija buvo kitos nuomonės. Ji Jakštui įteikė magistro diplomą antraeiliu pažymiu, be to, pristatė Žemaičių vyskupui Paliulioniui kaip mažai nuolankų kunigą. "Nenuolankaus, pasak Tumo, ir vysk. Paliulionis nepaėmė į seminariją profesoriauti, bevelijo eilinį jo vieton" (Užgesę Žib. XII).

Jakštas 1888 m. buvo paskirtas dėstyti religijos realinėje Panevežio gimnazijoje. Šiuo paskyrimu buvęs nepatenkintas seminarijos rektorius Jeronimas Račkauskas. Jis Jakštą laikė eruditu, tinkamu akademiniam darbui. Gimnazijoje, girdi, jis pražūsiąs. Pražūtis jį ištiko po pusmečio, kai vienos caro švен-

tės metu jis nukreipė mokinius melstis į katalikų bažnyčią, ne į rusų cerkvę. Už tai buvo uždarytas į Kretingos vienuolyną, o paskui ištremtas penketai metų (1889-95) į Rusijos Ustiužną.

Tremtyje Jakštas "graužė" knygas, miklino plunksną ir dėstė matematiką vietos rusų gimnazijoje. Toliau besigilindamas į matematiką parašė **Kosminio ratavimo teorijos kritiką**, kuri buvo atspausta **Przegląd Katolicki** žurnale 1891. Lietuviškai rašyti pradėjo seminarijoje, redagavo ranka leidžiamą slaptą laikraštėlį **Lietuva**, paskui siuntė eilėraščių į Aušrą, po to į Šviesą, o iš Ustiužnos rašė straipsnius į Apžvalgą, slaptai leidžiamus laikraščius Prūsuose. Susibičiuliavo su gydytoju Vincu Pietariu, dirbusiu Ustiužnoje, ir įragino jį rašyti lietuviškai. Iš to gimė pirmoji lietuviška istorinė apysaka **Algimantas.**

Atlikęs bausmę, grįžo į Kauną, bet rusai dar penketą metų neleido jam dirbti jokio atsakingesnio bažnytinio darbo. Jakštas toliau knisosi į knygas, sekė pasaulinę literatūrą, rašė į Tėvynės Sargą ir Žinyčią. Pagaliau 1898 metais rusai leido jį paskirti šv. Rašto dėstytoju kunigų seminarijoj Kaune. Po dvejų metų vysk. M. Paliulionis pasiėmė jį sau sekretoriauti, o 1902 metais leido išvykti į Petrapilio akademiją dėstyti šv. Rašto.

Dirbdamas akademijoje, dar dėstė religiją dvejuose Petrapilio institutuose — Ksenijos ir Elzbietos. Buvo labai apkrautas pamokomis, tačiau neužmetė plunksnos. B. Čėsnys, buvęs studentas, rašo, kad Jakštas sąžiningai ruošdavęs savo paskaitas, jas pasirašydavęs, o šventadieniais savo bute daręs prane-

šimus laisvanoriams apie naujausią mokslinę literatūrą, liečiančią biblinės teologijos studijas. "Studentai kaip ir kolegos profesoriai, labai vertino Jakšto gilų protą ir rimtą erudiciją" (Židinys 1938, N 3, 291). Akademijos vadovybė pristatė jį caro vyriausybei, kaip vertą atžymėjimo akademiką, ir Jakštas, buvęs "nusikaltėlis", gavo kryžių, o vėliau šv. Onos 3 laipsnio ordiną. Rusai tikėjosi apglostyti, o gal ir palenkti kietą, nepalaužiamą žmogų. Bet Jakštas dėl to nesutirpo nei prieš rusus, nei prieš akademijos vadovybę. Jis apsisprendė akademiją palikti, kai tik atsirado didesnės galimybės dirbti Lietuvoje. Buvę kazimieriečiai planavo steigti šv. Kazimiero draugiją knygoms bei laikraščiams leisti ir 1906 m. pakvietė jį šiam darbui vadovauti.

Publicistas — visuomenės vadas

Jakštas grįžo į Kauną pačiu laiku. Spauda jau 1904 m. buvo grąžinta lietuviams. Po 1905 metų revoliucijos buvo suteikta ir daugiau laisvės organizuotis. Noras veikti buvo tiek susikaupęs, kad reikėjo tik sumanesnio vado ir geresnių planų. Jakštas Kaune "nebepriėmė jokios privalomos (bažnytinės) tarnybos — ėmėsi laisvo lietuviškos religinės kultūros darbo" (J. Tumas, Užg. Žib. X). Pirmiausia jam teko vadovauti minėtai šv. Kazimiero draugijai ir planuoti bei vykdyti jos darbus. Iš to išaugo platesnio masto spaudos darbai. Jis įkūrė ir pats redagavo mėnesinį kultūros, literatūros ir politikos žurnalą **Draugiją**, perėmė į savo rankas savaitinį **Nedeldienio skaitymą** ir vėliau jį pakeitė į **Vienybę**. Prie Draugijos įkūrė

mėnesinius priedus **Mokytoją** ir **Ateitį**, kurių vieną redagavo A. Busilas, antrą — Pr. Dovydaitis. Be to, pradėjo leisti humoro — satiros laikraštį **Garnį**. Bendradarbių gavo iš seminarijos ir akademijos profesorių, Kauno vikarų bei kapelionų, mokytojų ir vyresniųjų klasių mokinių. Kitų ieškojo iš toliau. Jakštas subūrė tikrai didelį bendradarbių būrį ypač apie Draugiją, kitus pamažu išugdė žurnalistais, vertėjais, knygų autoriais.

Antroji darbo sritis buvo visuomeninė. Tuo laiku kūrėsi moterų, darbininkų draugijos, paskui moksleivių ir kaimo jaunimo, organizavosi švietimo draugija Saulė, stipendijų fondas Motinėlė, buvo atgaivinta valančinių laikų Blaivybė — nebe brolijos, o draugijos forma. Užsimota kurti Kaune katalikų mokslo draugija, apsispręsta ir pasiruošta pakartoti Kaune socialinę savaitę, kurią Jurgis Matulaitis buvo sėkmingai pravedęs Varšuvoje.

Kai skaitai Jakšto dienoraščius, vadinamą **Kauno kroniką** (Mūsų Senovėje), matai lyg veidrodyje, kokių drąsių užmojų, kokios iniciatyvos Jakštas tada rodė. Jo dienos buvo pilnos posėdžių, pasitarimų, planavimų ir dalyvavimų bet kuriame lietuviškame pajudėjime. "Jis dalyvavo, rašo J. Tumas, visose pastangose iškovoti tautinei lietuvių kultūrai laisvę, mokė ir taisė. Ir klausė jo visi, ne vien konservatyvioji visuomenės dalis... Aš nematau kito žmogaus, kuris taip organiškai būtų sutapęs su lietuvių tauta, tiek aršiai gynęs katalikų bažnyčią, kaip Dambrauskas" (Už. Žib. X-XI).

Jakštas, pasak Tumo, turėjęs stiprią individualybę, "dėl to tekdavo pasiginčyti, bet negalima buvo

nesiskaityti. Geriau nepakliūti Jakštui į nagus; už pasipriešinimą duodavo ir pasivydamas pridėdavo. Sakoma, priprato nepriklausomai dirbti, vadovauti... Savo talentu, giliu savo mokslu, savo padėtimi kun. Dambrauskas niekados nepirkliavo" (tp XI-XII).

Publicistikoje visus stebino jo universalumas. Atrodė nėra mokslų nei kultūros srities, kur jis neturėtų ko pasakyti. Jo straipsniai, kritikos, replikos, pastabos rodė, kad jis ne tik teologas, filosofas, matematikas, bet ir istorikas, poetas, literatūros žinovas, kalbininkas. Kai kuriose srityse jis pasireiškė vienu kuriuo būdingesniu bruožu. Teologijoje buvo skripturistas, apologetas, liturgistas (maldų, giesmių kūrėjas), filosofijoj — logikas, matematikoj — trigonometrikas, istorijoj — biografas, kalbotyroj — terminologas.

Visuomeninėj plotmėj jam teko planuoti lietuviškąją — krikščioniškąją taktiką bei strategiją ir ryškinti santykius su lenkais, rusais, žydais. Tautiniu atžvilgiu, pasak Tumo, jo nuopelnai nemažesni už Basanavičiaus, o katalikų minties vystyme jis stovi pirmasis po Valančiaus. Kaip Valančius telkė lietuvius katalikus į švietimo, blaivinimo ir tautinės kovos barus, taip Jakštas ryškino principus, taktiką ir metodiką kultūrinėj, visuomeninėj, tautinėj katalikų veikloj.

Kauno laikotarpis ligi didžiojo karo, jo metu ir po to, maždaug ligi 1923 metų, buvo pats kūrybiškiausias ir našiausias Jakšto gyvenime. Iš to laikotarpio buvo jam "iškirpta" 11 mėnesių. Bet ir tada, karo pradžioj, ištremtas į Vilnių jis dirbo gal dar

daugiau, nes buvo netrukdomas kitų pašalinių reikalų. Štai tų tremties mėnesių apyskaita, rasta jo užrašuose: "Parašiau kelias dešimtis straipsnių Vilčiai, išverčiau rusų kalbon savo matematiškąjį veikalėlį (apie naują trigonometrinę sistemą, Y), parengiau geometrijos vadovėlį dviklasėms mokykloms, parengiau spaudai ir savo ranka perrašiau (Jeronimo) Račkausko Šv. Sakramento aplankymą, parašiau platų laišką rusų filosofui Berdiajevui apie Wronskio mesianizmą, perskaičiau keletą rimtesnių veikalų... ir keletą kitų mažesnių moksliško turinio veikalėlių. Darbuose ir skaityme nebuvo sistemos. Dirbau, kas pasitaikė, skaičiau, kas papuolė. Tai didelė mano yda, kurios niekaip negaliu apgalėti" (Mūsų senovė III, 1922, 399).

Tokių "ydų" Jakštas turėjo daugiau. Jis nemėgo atostogų ir viena proga rašė: "Visi (Kauno) kunigai išvažinėjo atostogų... ilsėtis, sveikatos taisyti. Kažin ar ne per daug mes ilsimės? Negirdėjau, kad fabrikų darbininkai turėtų atostogas. Tiesa, ilsėtis ir gydytis važinėja į kurortus ponai. Bet ar mes, kunigai, ponai? Ar ne geriau mums panešėti į darbininkus? Kristus nebuvo ponas, ir abejotina, ar jis naudojosi Palestinos tolaikiniais kurortais" (Mūsų senovė I, 1921, 53-54).

Minties pločio ir gelmių ieškotojas

Jakštas nėrėsi publicistikon ir daug laiko skyrė visuomeninei veiklai. Kai kas apgailestavo: kodėl jis nesikoncentruoja vienoj srity — su tokiais talentais išaugtų į pasaulinio garso mokslininką. Bet Jakštui ne tas rūpėjo: jo prigimtyje slypėjo universalistas, ne

specialistas. "Atsidėjus vienam kuriam dalykui, tuojau pajusdavau to dalyko siaurumą. Jausdavaus jame suvaržytas, suspaustas. Todėl ir džiaugdavaus iš to siauručio kalėjimo ištrūkęs" (Iš dienoraščių, Mūsų senovė II, 1921, 53).

Ieškoti platumų ir derinti įvairias gyvenimo sritis buvo Jakšto prigimtyje. Bet jis jautė ir naujų laikų reikalavimus, apie kuriuos rašė St. Šalkauskiui, pradedančiam domėtis filosofija: "Šiandieninė žmonijos mintis užsibrėžusi daug platesnius spiralės apskritimus, negu kad savo laiku svarstė šv. Tomas Akvinietis. Ir pačios problemos yra tapusios painesnės ir platesnės... Šiandien reikia naujo genijaus, kuris gebėtų apžvelgti mūsų laikų sroves, jas įvertintų, susintetintų ir pasuktų mūsų laikų mintį į naujus kelius" (Logos, 1938, 23-38).

Jakštą kreipė universalumo kryptim jau minėtasis Gratry, o vėliau ir šio tautietis J. Serre savo įtaigiais veikalais: **Au Large** (Į platumas, 1890, 1926) ir **La Religion de l'Esprit Large** (Plačiosios dvasios religija, 1903). Serre kalbėjo apie pavojų, kurį neša siauras galvojimas. Tikroji, pilnutinė tiesa reikalaujanti derinti įvairių sričių pažinimą. Šio autoriaus įtakoje Jakštas parašė straipsnį Draugijoje, vos pradėjęs ją redaguoti (1907, N 9), pavadinęs jį "Šalin siauraprotybė!". Pirmąjį J. Serro veikalėlį įprašė išversti V. Kamantauską bene tikslesniu vardu "Juo plačiau, juo prie tiesos arčiau" (Kaunas 1934).

Pagrindinis motyvas Jakštui ir buvo tas "arčiau tiesos". Didelis protas, dėstė jis minėtame straipsnyje, ne visada būna platus protas. Proto didumas kar-

tais esąs sujungtas su keisčiausiu proto siaurumu. Didelis, bet siauras protas domisi tik viena tiesos dalele, tik ja tenkinasi, tik ją vieną teskelbia ir tik jos vienos pagalba stengiasi visa kita išaiškinti. Pavyzdžiu Jakštas ėmė Darviną, Flamarioną, Tolstojų ir Leniną. "Darvinui visa tiesa atrodė glūdinti vien evoliucinistiniame transformizme, Flamarionui — vien astronomijoj, Tolstojui — jo savotiškai suprastoj Evangelijoj, Leninui elementariausiame materializme. Anie garsūs vyrai yra buvę ne tikri mintytojai, bet tik pusmintytojai... Plačių pažiūrų mintytojai tyrinėja ne vieną kokią tiesos dalelę, bet trokšta viską suprasti ir išaiškinti.., ieško pilnutinės visų svarbiausių mokslų sintezės".

Jakštas pateikė tokią matematišką sintezės formulę: X=R+F+S. **R** reiškia religijos, **F** — filosofijos, **S** — mokslo problemas, o **X** — tų problemų **visožvalgą.** Kas atremia visožvalgą tik į religiją, gali atsidurti misticizme, panteizme, tradicionalizme. Kas ribojasi tik filosofija, tam yra pavojus atsidurti racionalizme, idealizme, kriticizme. O kas pasikliauja vien tiksliaisiais mokslais, tam sunkiai išvengiama pasukti į scientizmą, monizmą, materializmą.

Jakštui atrodė, kad plačiam ir sintetiniam pažinimui, arba jo žodžiais — visožvalgai reikalingos trys dimensijos. Nė vienos iš jų nedera atsisakyti, arba ribotis tik dvimačiais deriniais, sakysim, religija ir filosofija, religija ir tiksliaisiais mokslais, arba filosofija ir tiksliaisiais mokslais. Pirmu atveju lengva nukrypti į teosofiją, spiritizmą. Antruoju — į okultizmą, gnosticizmą, kabalą. Trečiuoju — į pozityvizmą, so-

cializmą, komunizmą. Kam religija, filosofija ir mokslai būtų lygu nuliui, tas, pagal Jakštą, neturi kito pasirinkimo kaip nihilizmas, skepticizmas, agnosticizmas.

Ši "visožvalgos formulė" atrodė būdinga Jakštui, jo pažiūrų visumai ir jo siekiamai sintezei. Toji formulė leido jam išsitiesti plačiose dimensijose ypatingai savo intelektualumu. Bet ar tai buvo visiškai sava Jakštui — lietuviui, dargi aukštaičiui, kūrybiško polėkio žmogui, linkusiam ne vien į plotį, bet ir į gelmes?

A. Maceina, analizavęs Jakšto filosofiją, teigia, kad jo loginis "matematinis intelektualizmas vis dėlto yra tik išviršinis. Po juo jaučiama gyva ir net laki fantazija, drąsa leistis į hipotezių sritį, iš intuicijos kilusios idėjos, kurios tik iš viršaus remiamos protiniais — dažniausiai analogijos ar pavyzdžio argumentais... Jis rašo savotiškais silogizmais, jis įrodinėja premisas ir skaičiuoja bei sveria argumentus. Bet visas šitas aparatas yra tik lukštas, organiškai nesuaugęs su tuo gyvu kūnu, kuris sudaro visą Jakšto filosofijos originalumą. Originaliausios jo idėjos nėra jo matematinio mąstymo padaras, bet kilusios iš jo gilios intuicijos" (Jakšto filosofija, Naujoji Romuva 1938, N 11, 867).

Jakštas prisipažįsta save dirbtinai spaudęs į logiškąjį, silogizmais kaustytą galvojimą. Tai matyti iš jo laiško, rašyto Pr. Karevičiui tuo laiku, kai dar buvo 35 m. amžiaus.

— Visados ieškau tokio sakinių sumezgimo ir sugretinimo, kad vienas plauktų iš kito. Ir kol nerandu

logiško perėjimo.., negaliu toliau rašyti... Pripratus prie matematiškų ir grynai silogistiškų samprotavimų.., sunku pergalėti palinkimą ieškoti logiškų tiltelių (Židinys 1930, N 10, 281).

Tie "tilteliai" trukdė jam darbo spartą ir jo rašto stilių darė dialetiškai kietą, o polemikose netgi dygų. Dėl to jis sukūrė apie save įspūdį tarsi neturėtų širdies ir jausmo. O iš tikrųjų šis lietuviškasis Kantas turėjo ir humoro, ir šilumos, ir užuojautos. Jo prognozės ir sprendimai visuomeninėj veikloj buvo padiktuoti ne logistikos ar geros informacijos, bet gyvai pajausti ir taikliai įžvelgti.

Maceina bus apčiuopęs tikrąją Jakšto jėgą, kuri slypėjo ne tiek jo įrodinėjimuose, kiek naujų kelių bei idėjų praskleidime, ne tiek argumentų svoryje, kiek atvėrime tos ar kitos idėjos ar reikalo ir jo vertybinio ar gyvenimiško pranašumo. "Visur jis stengėsi naudotis argumentais, silogistika, matematika, bet tai iš tikrųjų yra tik iliustracija, tik apšvietimas, bet ne įrodymas tikrąja prasme. Jakšto filosofijoje kūrybinis momentas toli yra pralenkęs mokslinį momentą" (Tp).

Emocijų žmogus, tapęs kovotoju

Jakšto kūrybiškumas buvo neabejotinai didelis, kaip ir jo reaktyvumas ir kovingumas. Tie dalykai kryžiavosi jo darbe. "Kova kliudė man dainų dalykus (poetinę kūrybą, Y), dainos kliudė su piktu kovoti. Kliudė kovoti ir mokslas, taip pat ir kova kliudė pilnai atsidėti mokslui. **Homo sum — Uebermenschu**

būti nemokėjau ir nenorėjau" (Mūsų senovė II, 1921, 53).

Vienu atžvilgiu Jakštas buvo **homo** — tipiškas aukštaitis rytietis, kaip ir jo dėdė kun. Mykolas Skorupskis. "Kun. Mykolas buvo karšto būdo, greit užsidegdavo pykčiu, bet greit ir atlyždavo" (Užg. Žib. 281). Panašiai Jakštas, susierzinęs, kalbėdavo greit, užsikirsdamas, suveldamas žodžius, bet čia pat ir atvėsdavo. Kartą, užsukęs pas jį, prašiau paskolinti kai kurių leidinių iš jo gausios asmeninės bibliotekos. Jakštas staiga ėmė šaukti:

— Paskolink, paskolink, o paskui negrąžina, negrąžina!...

— Prelate, aš pirmą kartą, — pasakiau, kai jis baigė "pamokslą" ir kai jo lazdelė, kurią laikė rankoje, grįžęs iš pasivaikščiojimo, nustojo plakti grindis.

— Aš ne tau, o tiems, kurie skolinasi, žada grąžinti, ir knygos dingsta.

Jis liepė man eiti į valgomąjį, ten naudotis jo rinkiniais, kiek norėsiu, labai maloniai aprodė spintas, kur kas sudėta, ir paliko mane vieną.

Apie savo dėdę Skorupskį Jakštas rašė: "Savo gyvenime vadovavosi ne tiek šalta logika, kiek savotiška intuicija. Jos dėka greit orientuodavosi kiekviename dalyke ir prieidavo neretai tokių originalių kombinacijų, kad paprastam žmogui tekdavo tik stebėtis" (Tp). Šis bruožas buvo savas ir Jakštui, bet jis tuo nesidomėjo, nepastebėjo ar nevertino. Ryškiau buvo regimas jo reaktyvumas — emocinės proveržos, kurios tačiau buvo palenktos intelektualiniam kritiškumui, visuomeniniam reformizmui ir tautinei rezisten-

cijai. Reaktyvumas ir įžvalgumas darė jį gyvenimišku mąstytoju ir kovotoju, aktualiu ir taikliu. Imkim, kad ir tautinę sritį. Jakštas, laisvų ūkininkų sūnus, instinktyviai negalėjo pakęsti svetimųjų noro laikyti lietuvius žemesne tauta ir juos engti. Štai reaktyvinės pastabos iš jo dienoraščių:

— Mažos tautos neturi jėgų, didžiosios neturi sąžinės ir gėdos. Tuo atžvilgiu lenkai užima, tur būt, pirmutinę vietą, — rašė 1915 metais ir plakė didžiųjų valstybių puikybę, jų tautinį, valstybinį farizeimą. — Rusija tol neturės pasisekimo politiškame veikime, kol neišsižadės pagoniško tautinio egoizmo... Apie Angliją, Italiją ir Prancūziją, rodos, nėra ko nė kalbėti. Ten kitokios politikos, kaip egoizmo politika, ir kitokių idealų, aukštesnių už interesą, niekas rodos, nė girdėti negirdėjo (Mūsų senovė III, 404, 407, 409). Rusijos klaida, kad ji mano turinti teisę viešpatauti ant viso pasaulio... Ją žudo senas bizantinis raugas — amžinas maišymas pagonybės su krikščionybe (dabar pagonybės su ateizmu, Y), bandymas daryti iš dviejų nesutaikomų elementų tam tikrą rusišką sintezę (Tp IV-V, 798).

Prieš egoistinę, mūsų tautą žlugdančią rusų ir lenkų politiką Jakštas pradėjo kovą gana anksti. Pirmiausia bandė susigrąžinti tuos, kurie save laikė lenkais, būdami lietuviai. Jiems parašė dvi brošiūras lenkų kalba: **Lietuvių balsas** (Głos litwinów, 1902) ir **Vienybė ar separatizmas** (Jenosc czy separatyzm, 1903). Pirmiausia jis kvietė jaunąją magnatų, valdininkų ir bajorų generaciją atsisakyti unijinių protėvių idėjų bei svajonių ir eiti vienu keliu su visa lietu-

vių tauta. Antroje brošiūroje įrodinėjo, kad ne lietuviai yra separatistai, norėdami skirtis nuo lenkų, bet mūsų sulenkėję bajorai, atsiribodami nuo savo tautos kamieno. Jis kvietė juos grįžti nebelaukiant. Iš tų, kuriems jis rašė, buvo viešai atsakyta: **Niekados** (negrįšim)! O tačiau grįžo ne vienas ir įsijungė bendron lietuvių kovon.

Pradėjęs redaguoti Draugiją, Jakštas įsivedė specialų skyrių: **Rusų ir lenkų spauda** ir tą skyrių išlaikė eilę metų. Jis informavo skaitytojus, kiek vieni ir kiti kaimynai paliečia Lietuvą, jos kultūrinius, tautinius reikalus ir čia pat su jais polemizavo bei atakavo jų tezes. Lenkams jis kartojo:

— Išmeskit iš galvos istorišką unijos absurdą! Palikit mus ramybėje! Netrukdykit mūsų pradėto kultūrinio ir tautinio darbo su savo tariama globa ir pretenzijomis. Mes patys savo reikalus mokėsime ir ginti, ir tvarkyti! Lietuvių tauta pati pasirinks ateities kelius ir pati atsakys už savo likimą!

Dar buvo neaišku, ar Lietuva pajėgs atkurti savo valstybę. Turėsim ar neturėsim savo valstybę, galvojo Jakštas, tauta vis tiek galės atlikti misiją, jai skirtą pasaulyje. Nesvarbu, kad tauta maža. Nors maža, bet gali būti graži ir žavi. Ji tokia galės būti išvysčiusi savo kultūrą, o per kultūrą galės tarti pasauliui savo žodį. Tam reikia tik visiškos kultūrinės nepriklausomybės nuo svetimųjų įtakų (plg. Draugija XIII t. 172).

— Dievas leisdamas ant žemės lietuvius ne to norėjo, rašo dienoraštyje, kad mes pasyviai pasiduotume kaimynų įtakai ir juos bezdžionautume... Vergiš-

kai priimta svetima kultūra dar nėra tikra kultūra. Tai, rodos, nereikalauja įrodymų. Lenkų, rusų, vokiečių kultūros aukštos ir geros jiems, bet mums lietuviams netinka. Mes privalome savąją kultūrą patys susikurti... Tai yra ne "litvomanų" prasimanymas, bet gyvas mūsų tautos reikalas, sakyčiau, net Dievo valios išpildymas (Mūsų senovė III, 409).

Kultūrai reikia savos, originalios kūrybos, ne kopijuotos ar primestos. O kūrybai reikia laisvės; deja, laisvės ribas dažniausiai nustato neaukšto proto bei mokslo žmonės (Tp IV-V, 790). Jakštas galvojo, kad ne aukštas protas diktuoja ir tiem lietuviam, kurie neša savo tauton iš lenkų ir rusų pasiskolintas tariamai pažangias idėjas. "Socializmas tuo negeras, kad groja ant jausmų... todėl gerų galvų paruošti negali. Ir man matos... viskas eina blogyn ten, kur galvos tamsios" (Tp I, 42).

Jakštas lygiai buvo neatlaidus protiniam paviršutiniškumui, visuomeniniam sustingimui, tautiniam siaurumui ar aklam bažnytiniam paklusnumui. Jam rodėsi, kad "mes tolinamės nuo evangeliškos laisvės, nes niekas nebedrįsta rašyti taip drąsiai, kaip rašė šv. Jeronimas ar kiti šv. Tėvai" (Tp I, 42).

— Jaunas būdamas skelbiau kovą siauraprotybei, o ir dabar tebesu įsitikinęs, kad pasauliui sutvarkyti reikia žmonių plačiomis pažiūromis ir plačiomis širdimis. Jų yra kiekvienoj tautoj, bet jie nesusiorganizavę, gatvės rėksnių užuiti. Jei jie susidėtų į atskirą sąjungą, tai toji sąjunga padarytų daugiau, negu Ambasadorių konferencija ir Tautų Sąjunga... Aš ilgiuosi visuotinos vienybės idealo: 1. Europos valstybių

politiškos vienybės, sukuriant Jungtinę Europą, kur rastų vietą ir mano tėvynė, 2. **krikščionių vienybės** vienoje visuotinoje bažnyčioje, 3. socialinės **klasių vienybės,** pagrįstos krikščioniškų solidarumu ir savitarpine teisybe, 4. savo srityse apsitvėrusių **mokslų vienybės,** kuri vestų vienan diktan žinojiman (Jakšto užrašai, Židinys, 1938, N 3, 347-48).

Jakšto kova buvo intelektualinė, visuomeninė, tautinė, o tarpais prasiveržianti į tarptautinę plotmę. Pirmon eilėn logikos, argumentų kova, siekianti derinti principus su gyvenimu ir gyvenimą su principais. Toj kovoj jausti ir spontaniškumas, ir įžvalga, ir kūrybinis originalumas.

Kūrėjas ir kritikas

Pirmoji kūrybinė Jakšto "meilė" buvo poezija. Anksčiau nei matematika jis buvo susidomėjęs literatūra. Pirmiau nei darėsi filosofu buvo poetas. Lietuviškus posmus ėmė kurti jau kunigų seminarijoj, veikiamas Baranausko. Stipriau šio dainiaus buvo veikiamas Maironis, tuo pačiu metu buvęs seminarijoje, jaunesnis už Jakštą. Maironis dedikavo Baranauskui pirmąją savo poemėlę ir jį pavadino ryto žvaigždele. Vėliau, vienoj paskaitoj apie Anykščių Šilelį Maironis prasitarė: "Tai tikras poezijos perlas. Be jo gal ir mūsų nebūtų buvę" (A. B. Raštai I, pratarmė, 16).

Jakštas ir Maironis priklausė lietuviškam klierikų būreliui, kuris leido rankraštinį laikraštėlį ir čia talpino pirmuosius savo bandymus. Paskui abu ėjo į naujai pasirodžiusią Aušrą. Šioji anksčiau atspausdino

Jakšto **Giesmę prasčiokėlio, nemokančio rašyti** (1884, N 5-6) nei Zvalionio (Maironio) **Lietuvos vargą** (1885, N 7-8). Jakštas ir toliau lenkė Maironį: pirmiau išleido eilėraščių rinkinį **Dainų skrynelę** (1894) nei Maironis **Pavasario balsus** (1895). Bet Maironis pralenkė Jakštą savo talentu, lyriškesniu ir patriotiškesniu; daugiau skyrė dėmesio Lietuvos praeičiai ir iš čia sėmėsi įkvėpimo. Jakšto poezija bylojo daugiau apie dabartį, žmogaus santykį su gamta ir visata, ypač Dievu. Tauta jam buvo gyva šaukiančiais dabarties rūpesčiais bei reikalais. Maironio poezija buvo romantiškesnė, herojinė ir emocinė, Jakšto — labiau intelektualinė, arba didaktinė.

Po Dainų skrynelės, pasirodžiusios aname šimtmetyje, Jakštas dar paruošė **Nakties matymus** (1906) ir **Rudens aidus** (1911), pagaliau viską surinko į **Lyriką** (1930). Čia netilpo satyriniai jo eilėraščiai, žinomi ne Jakšto, o Druskiaus vardu. Jie išėjo atskiru rinkiniu **Šypt-Šypt** (1931). Apie Jakštą V. Mykolaitis-Putinas rašė: "Po Maironio yra ryškiausias ir žymiausias tos gadynės senosios kartos poetas" (Nauj. liet. literatūra I, 307).

Maironis ribojasi lyrika, neidamas į kritiką, o Jakštas šioj srity pasidarė daugiau žinomas nei lyrikoj. Per 20 metų, redaguodamas Draugiją, išaugo į pirmaeilį literatūros vertintoją. Lygiai akylas buvo ir dailės kritikas. Iš kritikos raštų susidarė trys nemaži tomai: **Mūsų naujoji poezija** (1922), **Mūsų naujoji prozos literatūra** (1924) ir **Meno kūrybos problemos** (1932).

Poezijoje Jakštas matė aukštą pašaukimą. "Tikri dainiai — tai ateities pranašai. Jie giliau jaučia ir to-

liau mato. Įkvėpimo valandą jų dvasia pakyla aukščiau kasdieninio gyvenimo sąlygų, susiduria su aukštesniu idėjų bei grožio pasauliu" (Mūsų naujoji poezija, 215). Tuo tarpu kritiku jis darėsi iš reikalo. "Kritika, recenzijų rašymas nedarė man mažiausio malonumo. Anaiptol — tai buvo sunkus ir nuobodus darbas. Mielai būčiau jį užleidęs (ir neretai jį užleisdavau) kitiems, bet, deja, dažnai kitų recenzentų neatsirasdavo" (Meno kūrybos problemos, 308).

Kritika darė Jakštą meno filosofu, kurio principai pasirodė nemažiau kieti, kaip ir kitose srityse. Jis buvo daugiau objektyvinės estetikos atstovas, kuriam "menas yra žmogiškoji grožio kūryba", bet atspindinti "amžinąjį Logos". Kaip Dievo, taip žmogaus kūryboje negali vienas kitam prieštarauti **pulchrum, bonum et verum** (grožis, gėris ir tiesa). Kas nėra etiška bei logiška, tuo pačiu negali būt ir estetiška. Kūrinys turi derinti idėją ir formą, nes be formos idėja bus palaida, o forma be idėjos — tuščia.

Jakšto objektyvinę kritiką vėliau kiti (Radzikauskas, Mykolaitis, Sruoga) keitė į reliatyvinę, psichologinę. Ši buvo atlaidesnė kūrėjams, mažiau paisė vertybių, daugiau formos. Kai Jakštas jau buvo išleidęs iš rankų kritiko plunksną, pradėta vėl pasigęsti didesnio objektyvumo.

Jakšto kritikos tikslas buvo saugoti, kad menas neiškryptų. Tai buvo daugiau sargyba nei kūryba. Ir taip išėjo, kad įsitraukęs į kritikos laukus, Jakštas "šioje sargyboje rodėsi galingesnis nei pačioje kūryboje" (J. Amrazevičius, Lietuvių rašytojai, 146).

Filosofas, teologas, kalbininkas

Antroji Jakšto "meilė" buvo matematika, ir ji persmelkė visus kitus jo interesus, mažiausiai — ji visur pynėsi. O iš matematikos pirmuoju smuiku grojo trigonometrija. Svarbiausias šios srities jo darbas buvo **Naujos trigonometriškos sistemos**, parašytas (1906) esperanto kalba, išverstas į prancūzų ir rusų kalbas, pagaliau papildytas ir pataisytas išėjo (1922) lietuviškai. Iš įvairių studijėlių bei straipsnių matematikos klausimais susidarytų nemažas tomas. Nemaža jo pasidarbuota ir kuriant matematinę terminiją lietuvių kalba. Matematikos žinias jis panaudojo visur, ir tai rodo, pasak O. Stanaičio, "Jakšto mokėjimą originaliai matematiškai galvoti" (A. Jakštas matematikas, Židinys 1938, N 4, 498).

Matematiškai galvoti Jakštui reiškė galvoti tiksliai, logiškai, vadinas, ir filosofiškai. "Matematiką, pasak Tumo, jis pavergė aukštajam filosofijos tikslui; nefilosofuojąs matematikas jam tėra pusė vertybės" (Užg. Žib. XII). Net spręsdamas trigonometrijos problemas, jis rašė: "Tegu matematiškoji mūsų veikalo pusė ir neturėtų įtakos į tolimesnį plėtojimąsi tos ar kitos matematikos šakos, vis gi jame pasiliks kita — filosofiškoji pusė, kuri, mūsų išmanumu, turės visados nemenkos vertės" (Naujos trigonometrijos sistemos, 1922, 6). Jakštui rūpėjo ne tik visatos matematiškoji sąranga, organinė jos vienybė, kosmo ratavimo problemos, bet ir gamtos filosofijos klausimai, kaip materijos, pasaulio, žmogaus kilmė bei evoliucija, ir tais klausimais jis yra nemažai rašęs.

Iš teologijos bene pirmoji didesnė jo studijėlė buvo paruošta Ustiužnos tremtyje **Katalikų teologo laiškai pravoslavų teologui** (Pismo katoliceskago bogoslava k pravoslavnomu, Krokow 1904). Antra studija **Rusų Bažnyčios doktrina apie Senojo Įstatymo kanoną** (Doctrina ecclesiae russicae de libris deuterocanonicis), paruošta dėstant šv. Raštą Kauno kun. seminarijoje, atspausta 1901 belgų **Revue Biblique**. Abi šios studijos lietė Rytų Bažnyčios teologinius skirtumus. Pirmąja studija susidomėjo lenkų jėzuitai (jie ir išleido), antrąja Vakarų biblistai, ypač M. Jugie, autorius veikalo "Histoire du Canon de l'ancien Testament, 1909". Dėstydamas Petrapilio akademijoje paruošė trejetą studijų iš egzegetikos, už kurias, pasak J. Tumo, galėjo gauti teologijos doktoratą, bet pats nenorėjo (Užg. žib. X).

Pradėjęs redaguoti Draugiją, persisvėrė į apologetiką, ypač tuos klausimus, kuriuos kėlė, pasak Būčio, antichristianizmas Lietuvoje. Jis darėsi Lietuvos apologetu, referuojančiu lietuviškųjų oponentų pažiūras ir stipriai, motyvuotai jas atremdamas (plg. Mokslas ir tikėjimas, įvadas, 8-9). Iš tų apologetinių straipsnių Žinijos leidykla išleido veikalą **Mokslas ir tikėjimas** (1930). Leidėjai buvo linkę šį rinkinį pavadinti krikščioniškosios pasaulėžiūros vardu, nes klausimai lietė ne vien religijos ir mokslo santykį, bet ir žmogaus bei pasaulio problemas. Šiame veikale matyti jakštinė "dialektika kaip plienas mikli, kieta ir aštri" (Būčys, tp 9).

Pagaliau Jakštas, teologas, priėjo pačių jautriausių ir sunkiausių klausimų, kaip **Pikto problema** (1935)

ir **Aukščiausias Gėris** (1937). Ėjo prie šių klausimų lengvesniu keliu skaitytojai — ne sisteminiu, o dialoginiu. Nebesiribojo viena kuria teologine pažintimi, bet daugiau mažiau visomis. Šie veikalai, pasak B. Česnio, "formos grakštumu, minties gilumu ir šiaip mokslingumu gali drąsiai konkuruoti su (M. Moravskio, Y) **Lemano vakarais**, kurie buvo taip patikę europinei publikai, kad vien vokiškas vertimas buvo sulaukęs 14 leidimų (A. Jakštas teologas, tp 297).

Jakštas išugdė J. Balvočių-Gerutį "sodžionių teologu", tik nerado kas liaudį ir jaunimą aprūpintų maldaknygėmis. Paruošė jų septynetą; plačiausiai pasklido **Melskimės** ir **Pulkim ant kelių**. Taisė senas giesmes ir parašė naujų, kurios su muz. J. Naujelio kompozicijom bei harmonijom buvo išleistos atskiru giesmynu "bažnyčių chorams, mokykloms ir šiaip giesmininkams" (1920). Prieš tai paruošė spaudai ir išleido A. Baranausko **Dvasiškas giesmes** (1909).

Jakštą domino dar viena teologinė sritis — Bažnyčios istorija. Ją ir patrologiją turėjo dėstyti Petrapilio akademijoje. Rašė mūsų spaudoj **Apie pradžią ir išsiplėtojimą protestantizmo Lietuvoje XVI a.** (1909), paruošė **Šv. Kazimiero draugijos** istoriją (1932). Daugiau pasireiškė kaip biografas, išleidęs rinkinį **Užgesę žiburiai** (1930). Domino jį seniau ir hagiografija: paruošė **Visų metų šventųjų gyvenimus** (1891, 1895). Bene tada jam kilo mintis daryti žygių Romoje, kad būtų pripažinta Lietuvai pora šventųjų — vysk. Merkelis Giedraitis ir Andrius Rudamina, jėzuitas, Indijos misijonorius. Tuo reikalu jis paruošė pop. Leonui XIII raštą lotynų ir lietuvių kalba ir

Amerikos lietuvių vardu, švenčiant didįjį bažnytinį 1900 metų jubiliejų, įteikė šv. Tėvui. Tokio rašto, žinoma, neužteko beatifikacijos bylai pradėti, bet klausimas buvo prajudintas lietuvių sąmonėje ir primintas Romai.

Jakštas buvo Baranausko ir Jauniaus mokinys, ir pats darėsi kalbininku beveik tuo pačiu laiku, kaip Jablonskis ir Būga. Pastarąjį jis prisikalbino Draugijon ir davė jam apsčiai vietos reikštis. Pats kūrė lietuvišką terminiją įvairiom mokslų sritim. Rašė kalbiniais klausimais ir nekartą vedė tuo reikalu ginčus. Publicistinei kalbai rodė gero stiliaus bei formos kelius.

Branginęs savąją kalbą, mokėjęs bene septyneta svetimų kalbų, susidomėjo tarptautine Esperanto kalba, ją išmoko ir parašė lietuviams pirmąjį vadovėlį (1890). Vėliau įkūrė ir redagavo laikraštį **Litovo Stelo** (Lietuvos žvaigždė), parengė eilėraščių rinkinį **Versajeto** (1905), parašė teologinį veikalą **Malgrandoj pensoj** (1908), kartą buvo tarptautinio Esperanto literatūros konkurso komisijos nariu ir ligi dabar šiame sąjūdyje laikomas tarp pirmūnų.

Už nuopelnus mokslui buvo išrinktas (1922) Lietuvos universiteto garbės profesoriumi. Matematikos — gamtos fakultetas jam 1929 suteikė matematikos garbės daktaro ir humanitarinis fakultetas filosofijos daktaro laipsnius. Katalikų mokslo akademija 1933 išrinko jį pirmuoju savo akademiku, Lietuvių kalbos draugija 1935 — savo garbės nariu. Pagerbimai bei įvertinimai buvo palydimi šiais apibūdinimais: "didysis sintezės erelis" (Šalkauskis), "didysis Lietuvos

kritikas" (Tumas), "matematikos mokslų ženklanešis" (Mat. fakultetas), "Lietuvos katalikų mokslininkų Nestoras" (LKM akademija), "vienas iš pačių didžiųjų povalančinių katalikiškų Lietuvos stulpų — veikėjų" (M. Biržiška).

Ateities žmogus

Be Jakšto būtų sunku suprasti ateitininkų sąjūdį. Jis parengė šiam sąjūdžiui idėjinę — kultūrinę atmosferą, parodė plačius tautinio krikščioniško darbo barus, išugdė du žymiausius jų vadus — Pr. Dovydaitį ir St. Šalkauskį. Priglaudęs **Ateitį** Draugijoje, buvo pirmasis atsakingas jos redaktorius ir vedė bylas su rusais dėl šio žurnalėlio. Vienu atveju dėl to siekė Rusijos vidaus ministro, antru — kirtosi su generalgubernatorium Kauno teisme. Abiem atvejais laimėjo, bet "kiek toji istorija yra padariusi man nemalonumų, kiek sugadinau kraujo, kiek sugaišinau brangaus laiko" (Ateitis 1931, N 3-4).

Pirmojo pasaulinio karo metų atėję vokiečiai uždarė Draugiją ir Ateitį, o jį patį ištrėmė į Vilnių. Jis ilgai ir atkakliai susirašinėjo su vokiečių įstaigomis, net su pačiais armijos vadais — Hindenburgu ir Ludendorfu. Draugijai leidimo negavo, bet gavo Ateičiai ir ją leido bei redagavo nuo 1916 ligi 1918 pabaigos. Perleidęs redagavimą kitiems, pasiliko Ateities bendradarbiu.

Dėl ateitininkų 1912 - 1913 polemizavo su viltininku J. Kubiliumi, juos gindamas ir įrodinėdamas šio sąjūdžio teisingą kryptį visuomenės gyvenime. Vėliau, 1921 metais, iškilo pavojus, kad katalikai išsi-

skirs dviem kultūrinės veiklos frontais, nes tais metais pasirodė **Romuva** — žurnalas naujo sąjūdžio, kuriam vadovavo St. Šalkauskis, remiamas K. Pakšto, neseniai grįžusių po studijų iš Šveicarijos. Tuo laiku L. Bistro rūpesčiu persiorganizavo studentai ateitininkai, paskelbdami naujus išplėtotus įstatus. Jakštas vertino vieną ir antrą įvykį, padarydamas šias išvadas:

— Mes nieko nerandame, kas (iš romuviečių pradmenų) netiktų ateitininkams, lygiai kaip ir ateitininkų įstatuose neužtinkame nieko, kas priešintųsi romuviečių pradmenims... Atsiskirdami nuo ateitininkų, romuviečiai ne stiprina ir ne spiečia mūsų katalikų jaunimo jėgų, bet jas silpnina ir skaldo... Nejaugi jis (Šalkauskis) tikisi, kad Dievas iš akmenų sutvers jam sekėjų. Visa Romuvos viltis negali kitur gludėti, kaip tik ateitininkuose (Draugija 1921, N 7-8).

Jakštas siūlė sujungti ateitininkus ir romuviečius "į vieną didelę jėgą ir pradėti išvien didelį pilnutinės katalikybės darbą". Šalkauskis paklausė savo mokytojo, sustabdė Romuvos leidimą ir atėjo pas ateitininkus su savo kultūrinėmis idėjomis. Šias idėjas jis perkėlė į Ateitininkų ideologiją (1933), apie kurią Jakštas rašė: "Šalkauskio Ateitininkų ideologija ateitininkams bus tai, kas Summa Theologica yra tomistams" (Ateitis 1933, N 8).

Jakštas buvo matomas ateitininkų kongresuose, konferencijose, šventėse. Pirmasis sveikino II kongresą 1925 m. Kaune. Sekančiais metais iškilmingame studentų sąjungos posėdyje, sveikindamas, pastebėjo, kad jam, kaip tam ūkininkui, pasėjusiam grūdus į ge-

rą dirvą, labai malonu matyti, kaip javai, vieni kitus pralenkdami, gerai auga (Židinys 1926, N 8-9). Palangos konferencijoje moksleivių sąjunga pakėlė jį savo garbės nariu. Šia garbe buvo apdovanotas ir dviejų ateitininkų korporacijų — Vytauto ir Šatrijos.

Gyvenimo būdas ir tikslas

Jakštas liko, koks buvęs, nežiūrint pagerbimų — paprastas, kuklus. Gyveno be kilimų, sofų ir fotelių. Darbo kambaryje tik kuklus stalas, kėdės ir knygos. Buvo savotiškas asketas, mokslų, tautos, Bažnyčios tarnas. Dirbo daug ir turėjo metodą atvangai: keisti sunkesnį darbą lengvesniu. Dėl darbų neieškojo žmonių, bet jų ir nevengė, jei kas norėdavo užeiti. Gyveno reguliariai, mėgo tvarką, buvo punktualus.

Vis dėlto jautė, kad to darbo kartais per daug. "Darbais apsikrovęs, negalėjau žodelio įrašyti šiuose užrašuose (dienoraštyje). 'Neturiu laiko' — tą atsakymą dažnai girdime iš kitų... Iš tikrųjų XX amžiaus žmogus, ypač veikėjas, yra stačiai žmogus neturįs laiko" (Mūsų senovė I, 56). O laiko jam reikėdavo, nes darbe nebuvo labai spartus. "Ačiū už paraginimą dirbti. Tiesą pasakius, aš ir pats nepaleisčiau plunksnos iš rankos, jei tik darbas sektųsi... Rašydamas straipsnį apie Falbo teoriją, parašydavau per dieną tris lakšto puses, kartais dvi, o dažnai nė vienos... Mano rašymas — tai sopulingas ir, be to, nenatūralus gimdymas... Pamėgdžioti rašytoją aš galiu, bet gabumo geram rašytojui neturiu" (Iš laiško Pr. Karevičiui 1895, Židinys 1930, N 10, 281).

Sulaukęs kunigystės 20 metų, 1908 birželio 29, rašė: "Antra tiek vargu besulauksiu. Kaip maža per tą laiką padaryta naudingo darbo! Duok Dieve, sulaukti geresnių sąlygų, kuriomis galėčiau daugiau tikros dvasiškos naudos žmonėms atnešti" (Mūsų senovė I, 54). O sulaukė ne tik antra tiek kunigystės, bet ir geresnių sąlygų. Turėjo "keliolika pozicijų ir viską dirbo pats, niekur kitais nepasivaduodamas, nors trošką susilaukti padėjėjų" (J. Tumas, Užg. Žib. XIII). Padarė tikrai daug. Bet jau tada, 1908 metais, jautė, kad jo kelias ir padėtis nepasikeis. Ir "lindo galvon mintis, prašėsi eilėsna" ir tos eilės sau rašytos išėjo tokios:

Jis ne vienuolis, tarp žmonių gyveno,
gėrėjos kaimais, mėgo miesto sienas,
bet augo, brendo, veikė ir paseno
visada vienas.

Draugų būryje, prie mokslo dalykų
tyliai praslinko jo jaunystės dienos,
Jis nežinojo Kalėdų, Velykų
visada vienas...

Maironis, jaunesnis, anksčiau "paseno" ir atgulė Kauno bazilikos dešinėje, saulėtoje pusėje, o Jakštui pritrūko ketverto mėnesių sulaukti kunigystės 50 metų. Jis užgęso 1938, vasario 19, ir jam teko kairioji — pavėsio vieta prie tos pačios katedros. Antkapyje atsirado jo paties pageidauti žodžiai: "Mes ne savo ugnimi žeruojam ir ne sau aplinkui šviesą liejam!"

ANTANAS SMETONA

TAUTINĖS VIENYBĖS IEŠKOTOJAS

Smetona, ramaus būdo žmogus, pasirodė esąs drąsios minties ir mokąs telkti kitus tautiniam darbui. Tuo jis ėmė ryškėti Vilniaus lietuvių gyvenime, kai Jakštas, grįžęs iš Petrapilio, pradėjo judinti Kauno lietuvių veiklą. Jiedu buvo kaimynai, gimę 13 kilometrų atstume. Abu publicistai, krikščionys ir tautininkai, daug kur suartėję ir nesutapę, ypač ieškant sprendimų, reikalingų anais laikais.

Smetona buvo 14 metų jaunesnis (g. 1874) ir jo brendimo kelias buvo kitas. Devyniolikmetis baigė Palangos progimnaziją ir ketino eiti į kunigus. Išlaikė egzaminus į Žemaičių kunigų seminariją Kaune, bet į ją nebevyko. Apsisprendė baigti gimnaziją Mintautoje, bet nebaigė, nes buvo pašalintas, atsisakęs kalbėti maldą rusiškai. Abitūros diplomą gavo vienoje iš Petrapilio gimnazijų.

Buvo linkęs į filosofinius, kalbos ir istorijos mokslus, bet dėl praktinių sumetimų įsirašė į teisės studentus Maskvoje. Reiškėsi slaptoj lietuvių studentų veikloj ir du kartus buvo atleistas iš universiteto: kartą dėl protestų, ginant studentų teises, antrą — dėl lietuviškos veiklos. Teisių studijas baigė 1902 m.

ir persikėlė į Vilnių. Čia susirado tarnybą banke ir ėmėsi lietuviškos veiklos.

Smetona išsiskyrė iš pasaulietinės inteligentijos, praėjusios svetimus rusiškus universitetus. Jis lietuviškoj veikloj ieškojo gilesnės vagos ir glaudesnio ryšio su Lietuvoj brendusia kunigų veikėjų karta, labiau sutapusia su liaudimi. Jis darėsi tautiniu vienybininku, pradėjusiu savo misiją pas varpininkus, paskui sukūrusiu viltininkus, pagaliau atsiskyrusiu nuo jų ir pradėjusiu vairininkų — būsimų tautininkų kryptį. Jo vienybės ieškojimai, labiausiai išryškėję Viltyje, sukūrė lietuviškojo kvarteto dialogą, vertą didesnio dėmesio problemų aktualumu ir svarstymo brandumu, turėjusiu įtakos tolimesniam tautinės ir krikščioniškos minties vystymuisi.

Vienybės ieškojimai ligi Smetonos

Smetona, krikščioniškų nusiteikimų jaunuolis, nejučiom atsidūrė liberalų arba pozityvistų srovėj, kuri buvo pradėta su Kudirka ir jo Varpu. Jau Mintautoj, susibičiuliavęs su klasinių kalbų mokytoju J. Jablonskiu, pasidarė įnikusiu Varpo skaitytoju, o pradėjęs studijuoti Maskvoj ir šio laikraščio bendradarbiu. Atvykęs į Vilnių, rado P. Višinskio jau suburtus varpininkus į Demokratų partiją ir tapo jos nariu. Grąžinus lietuviams spaudos laisvę (1904) P. Vileišis, varpininkams artimas industrialistas, pradėjo leisti pirmąjį dienraštį **Vilniaus Žinias** ir redaktoriumi pasikvietė J. Jablonskį, o šis į talką Smetoną. Po metų (1905) buvo sušauktas didysis lietuvių seimas Vilniuje, turėjęs apjungti visas grupes kovai už Lietuvos

reikalus. Smetonai čia teko atstovauti demokratams ir būti seimo prezidiume. Seime iškilo didelių skirtumų, kurie buvo išaugę per 20 metų nuo Aušros. Smetonai darėsi aišku, kad tautinis darbas toliau nebus įmanomas be vienybės ir sutarimo. Bet jis buvo nebe pirmas, kuriam šis klausimas parūpo.

Anksčiau nei Smetona, vienytojo rolėje ilgokai buvo kun. J. Tumas-Vaižgantas. Dar anksčiau Kudirka šaukė: "Vardan tos Lietuvos vienybė težydi"! O prieš Kudirką vieningą mazgą tarėsi radęs Basanavičius, būtent — **lietuwiszkąjį darbą** be politikos. "Politika mums nerūpi ir rūpėti neprivalo" (Aušra 1883, N 6, 157).

Šliūpo radikalizmas ir ateizmas Aušroje suskaldė vienybę. Ją bandė atstatyti **Šviesa**, vėl suvesdama į bendrą darbą pasauliečius ir kunigus. Kunigų talkos šaukėsi **Varpas**, ir ją gavo Sūduviuose. Bet po kelerių metų Kudirka paskelbė išskiriąs "tautystę nuo tikėjimo", etiką nuo religijos (Kudirkos Raštai I, 21 ir II, 218-19), ir kunigai nuo jo atšoko.

Apžvalga pasirodė metais vėliau nei Varpas. Ji ryžosi "žadinti liaudyje tautinę sąmonę" ir "ginti tautos ir tikybos reikalus nuo puolimo visokių Lietuvos priešų" (J. Tumas, Apžvalga ir apžvalgininkai, 1925, 53). Jos redaktorius kun. K. Pakalniškis-Dėdė Atanazas nesileido į jokius kompromisus su rusais, lenkais ir saviškiais pirmeiviais.

Pagaliau J. Tumas su draugais įkūrė **Tėvynės Sargą**, kuris jungė, ką Varpas išskyrė — tautybę ir religiją, bet pakeitė Apžvalgos taktiką. Tumui atrodė geriau neerzinti rusų ir nesikirsti su saviškiais po-

zityvistais. "Sargininkai ištisus penkerius metus (1896 - 1900) tylėjo — kentėjo, būdami įsitikinę, kad 'polemika niekados dar neįtikino nieko'. Galų gale susiprato ir... stengėsi ant visų punktų smugius atmušti" (J. Bagdonas, Iš mūsų kovų ir žygių, 1930, 50).

Tokie buvo reikalai su tautine vienybe ligi ano šimtmečio pabaigos. Jos ieškota, bet nerasta. Nepaaiškėjo nei priežastys, kas vienybę ardo: politika, religija, priešiškos pasaulėžiūros ar svetimos, ypač rusų, pastangos lietuvius skaldyti.

Tumas ir toliau nesiliovė šaukęs:

— Vyrai, nesipeškime! Vyrai, vienykimės!

Varpininkai tai laikė romantine svajone. Jų atstovas ir vadovas po Kudirkos gyd. J. Bagdonas rašė: "Tėvynės Sargo redaktorius svajojo apie kažkokią visų vienybę, interesų harmoniją tarp kunigų ir pasaulinės inteligentijos. Svajoti apie tokią vienybę visuomenės veikėjų tarpe būtų vis vien, kaip svajoti apie suliejimą demokratų ir klerikalų, pažangininkų ir konservatorių... Kas kita būtų tikėtis ir reikalauti geresnio sugyvenimo, didesnio gerbimo vienas kito nuomonių ir pažiūrų, didesnės minėtų srovių veikėjų tolerancijos (Tp 50-51).

Ar Tumas tikrai norėjo suliedinti sroves, ar tik jų kovą sušvelninti, buvo neaišku. Tumo **vienybė** buvo daugiau šūkis be programos. Reikalas konkretizuoti šią sąvoką iškilo vėliau, kada, šalia vienybės, pradėta minėti ir **bendradarbiavimas**. Bet ir ši sąvoka nebuvo ryškinama. Neaiškino nė Kudirka ką reiškia "vardan tos Lietuvos vienybė težydi", bet atrodė siekia ne vienalytiškumo, o demokratinio daugialypiškumo.

Po spaudos atgavimo (1904) tęsė savo darbą dvi išryškėjusios linkmės: **tautiškai politinė** varpininkų — demokratų (būsimų liaudininkų) ir **tautiškai kultūrinė** katalikų, daugiausia kunigų (būsimų krikščionių demokratų). Pirmoji linkmė populiariai buvo vadinama pirmeiviais (progresistais), antroji — atžagareiviais (konservatoriais). Publicistikoje buvo vartojami dar tokie vardai, kaip antiklerikalų ir klerikalų, arba kairiųjų ir dešiniųjų. Šį vardžiavimąsi Tėvynės Sargas bandė pakeisti bene tikslesniais vardais: liberalų ir katalikų.

Trečioji socialistų, radikalų linkmė buvo pradėta J. Šliūpo ir užmesta. Ją atgaivino gyd. A. Domaševičius, talkinamas A. Moravskio. Šiedu pradėjo organizuoti streikus Vilniuje ir 1896 sudarė socialdemokratų programą, įkūrė partiją. Narių sudėtis buvo mišri: lietuviai, lenkai, žydai, rusai. Lietuvos lenkus netrukus "prisijungė" Lenkijos PPS (Polska Partja Socialistyczna), žydus priglobė naujai susikūręs socialistinis Bundas, o Domaševičių rusai (1899) ištrėmė į Turkestaną. Socialistai turėjo daug simpatikų, išaugusių Maskvos ir Petrapilio universitetuose, bet neturėjo vadų ir dirvos klasių kovai Lietuvoje. Daugelis jų norėjo grįžti į tautinį kelią ir svėrėsi į pozityvistų-liberalų pusę.

"Šitie socializmo atvėsėliai, pasak Tumo, pulkais dėjosi į Vinco Kudirkos krypties demokratus... Jei jie (demokratai) būtų nuosekliai išlaikę V. Kudirkos politinį sintetizmą — dirbti su visa tauta, su visais jos luomais, tik demokratine kryptimi, būtų įsigalėję tiek, kad ir po kelių dešimtų metų tebejaustume. Deja, ne-

buvo nė vieno vado, kuris būtų buvęs kiaurai persiėmęs V. Kudirkos užsimojimu šaukti į kuopą, į bendrą darbą visus. V. Kudirkos idėja buvo pamiršta, ją nusmelkė miglotas supratimas, kas yra **demos**. Jį vadino **liaudim** ir vaizdavosi lyg kokią... nuo tautos atskeltiną minią, **plebs**. Atsirūgo socializmu — juk **plebs** arti darbininko. O kai programos nebuvo, tai nebuvo aiškiai formuluotų principų. vieni tebekrypo į socializmą, kiti nacionalizmą, ar tikriau į klierikalizmą, nes tada vieni kunigai tedirbo tikrai kultūrinį tautos darbą mieste ir provincijoje. Buvo neišvengiamas ir demokratų, atskilusių nuo socializmo, skilimas" (Vaižganto Raštai XIX, 1933, 106).

Skilimas įvyko Vilniaus didžiojo seimo metu, kada buvę socialistai įkūrė Valstiečių sąjungą ir sudarė savo centrą. Ši kairiųjų demokratų grupė populiariai pradėta vadinti **liaudininkais** ir jų vadai buvo E. Galvanauskas, J. Gabrys, P. Ruseckas, paskui Bortkevičiai, M. Sleževičius, gyd. K. Grinius. Liaudininkai plėtė savo veiklą šalia Demokratų partijos, bet patys neskubėjo iš jos pasitraukti. Vieno jie norėjo, kad demokratai pakeistų vardą iš "lietuvių" į "Lietuvos" demokratus; tada partijos nariais galėsią būti ir Lietuvos lenkai, žydai ir kiti. Liaudininkai pasirodė radikalesni religijos ir kunigų priešai ir didesni mokslo garbintojai. "Socializmo garuose tebebūdami, pasak Tumo, liaudininkai tikruoju mokslu teskelbė ekonomijos mokslą, o kalbos, etnografijos ir tolygių nelaikė mokslu" (Tp).

Tuo laiku pasitraukė iš Vilniaus Žinių J. Jablonskis, susikirtęs su P. Vileišiu dėl kalbinių dalykų. Jis

įsteigė **Lietuvos Ūkininko** savaitraštį ir atsakinguoju redaktoriumi pasikvietė Smetoną, o po metų paliko jam ir redaktoriaus pareigas. Savaitraštį leido Demokratų partija, jau pasidalinusi į du frontus. Vienas frontas buvo linkęs į ramesnį kultūros darbą, antrasis — kovoti. Ypač kovingas pasirodė kairiųjų demokratų jaunimas.

Nusivylimas liberalais — persisvėrimas į katalikus

Smetonos pozicija pasidarė gana jautri. Jis nebuvo antiklerikalas ar religijos priešas. Be to, jo interesai mokslams ir tautai buvo platesni. Smetona, pasak M. Biržiškos, reikalavęs, kad "mes nebūtume aklu įrankiu maskoliškųjų partijų ir lenkiškųjų reikalų, tik kad rūpintumės vien savais lietuviškais reikalais" (Lietuvių tautos kelias I, 1953, 153). Prisidėjo ir "kivirčas dėl Lietuvos ir lietuvių demokratų, (kuris) vis smarkėjo ir smarkėjo, kol privedė prie to, kad Smetona savo redaktoriaus vietą galiausiai metė, perleisdamas dr. J. Bagdonui" (Smetona Lietuvos Ūkininke, Nauj. Romuva 1934, N 192, 607).

Pats Smetona savo išsiskyrimą su demokratais taip apibūdina:

— Aš tada laikiausi demokratų partijos, bet buvau tos nuomonės, kad reikia bendrai dirbti inteligentams ir kunigams. Tiek daug buvo lietuviams darbo ir tiek maža šviesuolių darbininkų. Kiti demokratai buvo tam priešingi, todėl ir teko nuo jų atsiskirti. Lietuvos Ūkininke dirbau, jam vadovavau kurį laiką, stengiaus išlaikyti jį tautiškoje linkmėje. Bet pama-

tęs, kad demokratai nepritaria mano žygiui, išstojau iš L. Ūkininko redakcijos (Naujoji Romuva 1932, N 42, 890).

Smetona grįžo į Vilniaus Žinių redakciją ir kurį laiką ten dirbo kartu su J. Tumu. Abu "vienybininkai" ėmė planuoti naują laikraštį, kuris būtų tiltu tarp inteligentų ir kunigų. Šį planą paskubino įsitikinimas, kad Vilniaus Žinios ilgai neišsilaikys. Tumas pasitikrino pas Vilniaus lietuvius kunigus (Viskantą, Kuktą, Kraujelį, Mironą), kaip jie žiūrėtų į tokį "tiltą". Gavęs jų pritarimą, jis su Smetona 1907 m. pavasarį apsisprendė steigti bendrovę naujam laikraščiui leisti ir sudarė pradininkų būrelį, į kurį įtraukė J. Basanavičių, Dambrauską-Jakštą ir kitus. Bendrovė buvo pavadinta **Vilties** vardu ir paruoštas kvieslys su naujo laikraščio programa. Kvieslį paruošė Smetona, o Tumas su kviesliu aplankė žymesnius Žemaičių ir Sūduvos kunigus. Kaune buvo sušauktas bendrovės dalininkų susirinkimas, kuriame Smetona gyvu žodžiu pristatė visą reikalą. Jis užtikrino, kad Viltis remsis tautiškai krikščioniškais pagrindais.

Naujas Vilties laikraštis pasirodė 1907 spalio vidury, ir ėjo tris kartus per savaitę. Redaktoriumi pasirašė Smetona, bet jis dienom dirbo banke ir redakcijon ateidavo vakarais. Faktinai Viltį redagavo J. Tumas, o šalia jo inž. K. Žalys ir L. Gira. Tumą po ketverių metų atšaukė vyskupas į Kauną, o jį pakeitė kun. F. Kemėšis. Vis dėlto, pasak M. Vaitkaus, "Smetonos autoritetas absoliučiai vyravo" (T. Sargas 1952, N 2, 264). Jis laimėjo ne vieną bendradarbį iš buvusiųjų demokratų — A. Voldemarą, J. Kubilių, D. Bu-

kontą, L. Noreiką, Kymantaitę-Čiurlionienę, J. Tubelį ir kitus. Tumas pritraukė nemažą bendradarbių kunigų. Nestigo bendradarbių ir reformatų, iš kurių žymiausias buvo M. Yčas.

"Viltis, pasak Smetonos, laikėsi daugiausia kunigų parama" (N. Romuva 1932, N 42, 890), nes iš pirmųjų 150 bendrovės dalininkų, kunigų buvo 138. Iš dalies dėl to, o labiau dėl pačios krypties Lietuvos Ūkininkas apskelbė Viltį kunigine bei klerikaline. Panašiai ją sutiko socialdemokratų **Žarija** ir naujai pasirodžiusios liaudininkų **Lietuvos Žinios.** Pastarosios kaltino (1909, N 8) viltininkus, kad "jie išsižadėjo savo troškimų ir siekimų, po kojomis pamynė tai, ką vakar dar taip brangino; su įnirtimu griauna dar neseniai prakilnius ir šventus jiems idealus, bučiuoja savo priešų rankas, kad tik jiems geriau įtiktų".

Viltis laikėsi pozityvios krypties, bet nevengė atsikirsti puolėjams. Pagrindiniai puolėjai buvo kairysis frontas, vadinamieji pirmeiviai. Viltis kedeno pirmeivybės pagrindus. "Pirmeiviai, Smetonos akimis, skiriasi nuo kitų lietuvių partijų visai kitu kuo (ne pažangumu ir ne demokratiškumu), o būtent — pasisavinta iš Vakarų ekonominio materializmo tikyba... Tą ekonomijos materializmo tikybą pirmeiviai skelbia mūsų gyvenime ir jau yra pagaminę jame ypatingą srovę. Šiąja prasme pirmeivybė jau nebe svetima Lietuvai, nors ji neturi jokios savitos politinės programos, kurioje atsispindėtų lietuvių reikalai. Pirmeiviai aklai, be jokios kritikos, laikosi rusų kairiųjų partijų skverno" (1912, N 132).

Kai Lietuvos Ūkininkas ir Lietuvos Žinios kaltino kunigus, kaip tamsybių apaštalus, Smetona gynė juos — "sodžiaus inteligentus", dirbančius švietimo darbą, steigiančius mokyklas, kurias pirmeiviai, patys to nedarydami, tik trukdę (Viltis 1909, N 76). Kai anie kaltino katalikybę, kad ši palaužusi lietuvybę, Smetona rašė: "mūsų pačių krašte lietuvių atgijimas pirma pasireiškė katalikų bažnyčioje" (Viltis 1908, N 67). Smetoną parėmė ir kiti viltininkai, anksčiau buvę demokratai. A. Voldemaras kedeno "pirmeiviškąją pasaulėžiūrą" (1910, N 1) ir "tamsybių apaštalų" darbą. (1910, N 65). J. Kubilius gynė prieš Lietuvos Žinias (1910, N 27) "tikybos reikalingumą" (1910, N 42).

Kairiesiems demokratams šitai buvo skaudu. Lietuvos Žinios (1908, N 39) rašė: "Viltis kaltina visus pirmeivius bedievystėje, o tuo tarpu Viltis gina tikėjimą... Netyčia praslinko (prasiskleidė, Y) Vilties pirmeivių apsiaustas ir visame grynume pasirodė davatkos dvasia ir būdas visus kaltinti bedievystėje... Vilties 'vienybės' trimitas užkimusiu balsu skelbia neteisybę apie pirmeivius, ji riša, bet ne 'vienybės', tiktai pražūties ryšį ant pirmeivių kaklo, kad juos pasmaugtų".

Kova už Vilniaus srities lietuviškumą

Viltis nuo pat pradžių pradėjo stiprią kovą už Vilniaus bažnyčių ir visos srities atlietuvinimą. Židinys, vertindamas šį darbą, po 25 metų rašė:

— Nuosaikiausia Vilties linija buvo kovoje už Lietuvos rytų atlietuvinimą. Šioje srityje ji su pavyzdingu uolumu, su nepalenkiamu griežtumu be atvan-

gos kovojo. Kadangi lenkinimo banga ėjo daugiausia per bažnyčias, tai Vilčiai ir teko daugiausia susikirsti su Vilniaus vyskupijos kurija ir su atskirais kunigais. Čia jos nuopelnų mūsų tautai niekas negalėtų paneigti... Ši kova su lenkintojais, mūsų nusimanymu, ir yra didžiausias Vilties nuopelnas" (1932, N 12, 423).

Kitaip toji kova atrodė anuo metu, bent kai kuriems, ypač toliau esantiems nuo Vilniaus. Kad reikia kovoti su lenkinimu, abejonių nebuvo, bet ar tokiu tonu, kaip kartais vartojo Viltis? Šį klausimą iškėlė Meškus (Just. Staugaitis) Seinų vyskupijos kunigų žurnale **Vadove** (1913, N 55). Jis rašė:

"Mums kaip tautai reikia gintis nuo pražūties, kurią kai kuriose šalies vietose ir šiandien dar tebegrasina lenkystė. Bet tai tik kai kuriose Lietuvos vietose: rytų pakraščiuose ir miestuose. Vienok skaitydamas mūsų, ypač katalikiškosios pakraipos laikraščius, žmogus turi įspūdį, lyg kad lenkas išsižiojęs laukia praryti lietuvį. Ar nėra tai ta pati lenkų šmėklos liga, kuria serga rusų nacionalistai? Ar nėra tai tasai endekizmas, kurį mes teisingai prikaišiojame lenkų panpolonistams, tik iš kito galo"?

Meškus galvojo, ar ne labiau reikia įtempti savo jėgas "kovai su ypatingu demokratizmu, su kuriuo mums taip atkakliai peršasi pirmeiviai. Jų darbas siekia ne tautybės pamatų, bet skverbiasi į pačią žmogaus dvasią, skiepydamas jon tikybinės ir socialinės anarchijos nuodus, todėl nepalyginamai yra kenksmingesnis".

Į tai atsiliepė Smetona (Viltis 1913, N 37). "Iš pažiūros tarytum ir nuosakiai kalba p. Meškus. Bet giliau panagrinėję jo sakinį, pamatysime, kad yra grynа abstrakcija, kaip ir tas pasakymas: pirma auklėkime žmogų, o paskui kataliką, protestantą ir t. t... Ne pirma ir ne paskum, bet iš karto reikia auklėti žmoguje katalikas, lietuvis, pilietis". O dėl nacionalizmo, tai "jis turi dvi puses... Stipresniosios tautos nacionalizmas virsta šovinizmu, silpnesniosios — patriotizmu. Viena puola, antra ginasi nuo tų užpuolimų, stengiasi atgauti nustotąsias teises. Visiems aišku, kad lietuviams, bent Lietuvos rytuose, tenka vaidinti antroji nacionalizmo pusė, būtent gintis... Pati nacionalizmo kova, kova dėl savų **dorų** bei **prakilnių** siekimų ne tik nėra nusižengimas, bet yra piliečio dorybė ir pareiga. Ir kas nekovoja už savo teisingą reikalą, tas nepildo tos pareigos, tas tiesiog nusideda savo tėvynei".

Iškeltąjį Meškaus klausimą Smetona pavadino "doros žvilgsniu į lietuvių nacionalizmą" ir savo straipsnį baigė šia išvada: "Jei p. Meškus būtų įrodęs, jog lietuviai, gindami savo teisę Lietuvos rytuose, yra pavartoję nedorą ginklą, tuomet iš tiesų reiktų abejoti, ar nekenkia jų nacionalizmas katalikybei ir dorai".

Dėl katalikybės ir tautybės santykio Smetona buvo rašęs anksčiau, negu atsiliepė Meškus. Jis klausė: "Katra, tautybė ar katalikybė, reikia aukščiau statyti"? Ir atsako: "Kas taip klausia, tas mano, jog doros atžvilgiu tautybė esanti ne krikščionybės ribose, bet už jų... Krikščionybė yra platesnė sąvoka už tautybės sąvoką. Tautybės sąvoka įvertinama krikščiony-

bės mastu. Ši ne viršum ir ne apačioje, bet visur... Krikščionių mokslas deda ribas, kiek tolumo savo reikalais turime teisės siekti, saugoti ir plėtoti savo tautybę" (Viltis 1912, N 143).

Kova ar bendradarbiavimas su pirmeiviais?

Jautresnis buvo antras klausimas, kurį iškėlė Meškus, dėl kovos su pirmeiviais. Viltis nebuvo atsisakiusi šios kovos, tačiau po trejų metų ją pristabdė. Ne tik pristabdė, bet ėmė kalbėti apie bendradarbiavimą. Vienas iš demokratų, vėliau viltininkas J. Kubilius iškėlė klausimą Lietuvos Žiniose (1910, N 4), ar nereikia iš kultūros darbo išjungti politinių ir relignių reikalų, kurie, jo požiūriu, kliudo bendradarbiauti.

Smetona atsiliepė į Kubiliaus klausimą abejodamas, ar įsitikinimai turėtų kliudyti vienybei; priešingai, tikroji kliūtis gal esanti kultūringumo stoka. Tačiau jis pripažino J. Kubiliaus mintį svarstytiną ir diskutuotiną, būtent — mintį "atskirti kultūros darbą nuo kitų dalykų".

Tai atitiko ir pirminę Vilties kryptį, išreikštą Kvieslyje: "Mūsų viršiausias tikslas telkti tautines pajėgas ir taikinti jos taip, kad darbe neprieštarautų vienos kitoms... Tik sujungtomis pajėgomis tegalime laimėti. Išsiskirstę būtume lengvai įveikti... Mūsų viltis vienybėje". Ten pat buvo pabrėžtas ir kultūrinio darbo vaidmuo: "Mes tikime ir turime pamatą tikėti, jog kultūros darbas niekuomet dykai nežūna". Šis darbas nebuvo numatytas atsieti nuo religijos, nes

"žmonijos gyvenime didžią, galima sakyti, pirmos eilės vietą turi tikyba ir su jąja rišama dorovė. Ir Lietuvoje tikyba ir bažnyčia yra didis mūsų tautos veiksnys".

Ta pirminė mintis — telkti ir derinti tautines jėgas vis dar neturėjo savo konkretesnio sprendimo. Tiesa, Viltis buvo išjungusi politinį — partinį elementą. Dabar J. Kubilius siūlė išjungti ir religinį. Tai padaryti būtų buvę svetima pačiam Smetonai asmeniškai, juoba, kad Viltis rėmėsi kunigais. Pagaliau išjungti religiją iš kultūros buvo nebeįmanoma, nes katalikai pirmieji šokosi kurti mokyklas ir kitas švietimo bei kultūros įstaigas ir organizacijas.

Katalikų veiklumas ir kūrybiškumas jau buvo prašokęs pirmeivių. Tai puikiai žinojo ir Smetona, nes jis rašė: "Ligšiol pirmeivių vadai skelbė ir savo taktu žymėjo, jog negalima esanti lietuvių 'partijų' vienybė ne tik politikoje, bet ir kultūros darbe, vadinasi, negalima ir lietuvių tauta. Pirmeiviai tos nuomonės tvirtai laikėsi, kol jie daug svėrė miniose. Bet šiandien jų svoris yra sumenkėjęs, juos atsvėrė kunigija" (Katalikybė ir pirmeivybė, Viltis 1913, N 43). Tačiau Smetonai atrodė, kad katalikai, pasijutę stipresnėje pozicijoje, taip pat nebenori ieškoti vienybės. Taip jis išsiaiškino Meškaus iškeltą Vadove klausimą "Kas toliau reikia daryti"?

Smetonai buvo gal ne tai svarbu, jog Meškus pirmeivybės pavojų laikė visuotinesniu, negu lenkybės. Smetonai užkliuvo Meškaus priekaištai Vilčiai, kad čia esą susitelkę "tautininkai demokratai", jų "frakcija" su pasinešimu užimti "mūsų visuomenėje

lyg vidurį" ir jų galvojimas, "kad daug kame esą galima dirbti išvien ir su mūsų pirmeiviais". Meškus siūlė "tautininkams išsižadėti gal ir saldžios, bet visgi svajonės apie bendrą darbą su pirmeiviais".

Smetona atsikirto Meškui:

— Aš nesakau, kad nereikia kovoti su pirmeiviais, kur jie, skverbdamiesi religijos sritin, stengiasi griauti jos pamatus. Bet visam turi būti savo vieta, todėl nereikia versti ekonomijos ir savo kultūros įstaigų katalikybės ar pirmeivybės propagandos organizacija... Bendro pamato, kurio nėra reikalo dalyti nei pirmeivybe nei katalikybe, lietuviams yra labai daug... Mums reikia ieškoti kiek galint daugiau bendrų pamatų tautos darbui... Visi mūsų luomai visų tikybų gali rasti bendrą pamatą: **jis yra tautybė** (Viltis 1913, N 43).

Meškus atstovavo Sūduvos kunigus, susitelkusius Seinuose. Čia jie leido savaitraštį **Šaltinį** ir žurnalą **Vadovą**. Seinai, po Vilniaus ir Kauno, buvo tretysis židinys, turėjęs intelektualinių jėgų, baigusių Petrapilio akademiją ir Vakarų universitetus. Bet Meškaus galvosena toli gražu nereiškė, kad tos pačios nuomonės buvo ir visi Seinų vyskupijos kunigai. J. Danielius įspėjo Meškų, kad tarp pirmeivių "yra daug tautininkų, kuriems Lietuvos reikalai rūpi, nors savotiškai, bet kartais nemažiau, kaip mums... Tariamųjų pirmeivių tarpe yra daug katalikų, tegu kaip reik ir nesusipratusių. Stumdami juos iš visur, patys juos išstumsime iš bažnyčios" (Vadovas 1913, N 56, 439).

Meškus pasiaiškino. "Aš nesiginčysiu su kun. J. D., kad daug yra sričių, kuriose mums iš tikro būtų

naudinga dirbti išvien su pirmeiviais. Bet klausimas, ar pirmeiviai nori su mumis išvien dirbti?.. Taip, su tautininkais pirmeiviais šiandien mes dar galėtume šiaip taip susikalbėti, ypač klausimuose, kurie bemaž nesiriša su tikėjimu. Bet šios rūšies pirmeiviai — tai dažniausia senesnės kartos žmonės, tebegyveną 'Aušros' tradicijomis. Jų kaskart mažiau mūsų visuomenėje. Tautininkų-pirmeivių vietą užima tikrieji pirmeiviai, ypatingai suprantami 'demokratai', užsidegę socialiais (socialistiniais, Y) idealais. Šių pirmeivių nuomone, katalikybė — tai 'praeities liekana', su kuria atkakliai reikią kovoti, nes jinai viena didžiausių kliūčių naujam dalykų stoviui įvykti... Jei kalbu, kad tarp mūsų, katalikų, ir pirmeivių negalimas bendras darbas, tai anaiptol nemanau, kad negalima bandyti daryti su jais derybų, kaip kad mane nori įtarti gerb. mano kritikas. Aš suprantu, kad su mūsų pirmeiviais, kokie jie šiandien yra, mums, katalikams, negalimas darbas **vienoje draugijoje**, ką juk užtenkamai parodė 'Žagrės', 'Gabijos' (įvykiai), dalimi ir pati Ūkio Paroda... Aš pasakyčiau, kad ir su pirmeiviais mes, katalikai, tegalėsime tartis nebent tik ateityje, kuomet pirmeivių partija susikristalizuos, subręs. Šiandien jie taip įbauginti 'klerikalizmo', lyg kad endekai lietuvių 'manijomis', jog su jais stačiai negalima susikalbėti" (Vadovas 1913, N 57, 75-77).

Meškus turėjo galvoj ir paskutiniuosius lietuvių atstovų rinkimus į IV Dūmą (rusų parlamentą), kuriems vadovavo katalikai. Dėl to Lietuvos Žinios iš anksto pasisakė nesilaikysiančios rinkiminės lietuvių vienybės. Ir taip buvo. Suvalkų gubernijos rinkimuo-

se keturi rinkikai pirmeiviai atsimetė nuo lietuvių katalikų ir bandė kviestis talkon žydus. Kitur noriau kviestasi lenkai endekai, negu lietuviai kunigai. Tuo tarpu rinkimuose į II ir III Dumą, kai jiems vadovavo socialdemokratai, pasak P. Leono, "kunigai ne tik neardė nei vienų, nei kitų rinkimų, bet dalyvavo nepartinių komitetų rinkime, komitetų, kurių darbas savo tikslu ir padariniu sutapo su socialdemokratų darbu" (Lietuvių atstovų 4-on Valstybės Dumon rinkimams pasibaigus, 1913). Šį reiškinį dėl IV Dumos rinkimų P. Leonas, artimas pirmeiviams žmogus, pavadino lietuvių vienybės stoka ir siūlė partijoms **ieškoti kokio nors kompromiso.**

Kompromisų ieškojimas katalikų pusėje

Kai viena dalis kairiųjų nepaisė bendrųjų lietuvių reikalų, tai kita jaudinasi dėl savo draugų separatizmo. Šito skirtumo kairiųjų fronte katalikai anksčiau lyg nepastebėjo. Jiems visi kairieji buvo tokie patys "demokratai" ir "pirmeiviai". Dabar, ir Meškus, vienas akyliųjų mūsų visuomeninės raidos stebėtojų, pripažino: "Kaip dešinysis mūsų visuomenės sparnas turi tautininkų frakciją, taip turi savo tautininkų frakciją ir kairieji. Šiems žmonėms ypatingai suprantamas 'demokratų' vardas netinka. Jie savo tikybiniais principais nesutinka su katalikais, bet nesutinka ir su 'demokratais', labai palinkusiais kosmopolitizmo pusėn. Šie, vadinamieji tautininkai-pirmeiviai, yra pasiruošę **eiti kompromisan su katalikais** (m. p. Y), jei tik mato iš to neabejotino pelno mūsų tautai" (Vadovas 1913, N 57, 75-76).

Šias "pirmeivių-tautininkų" nuotaikas dar geriau galėjo pažinti viltininkai. Pasitraukę iš demokratų, jie nenutraukė asmeniškų ryšių su buvusiais savo bičiuliais. Lyg ryšininkas tarp vienų ir antrų buvo J. Kubilius, ilgėliau dirbęs demokratų spaudoje. Be to, jis buvo geriau orientuotas politiškai, bent daugiau trynęsis kaip I Dumos atstovas politiniuose sluoksniuose. Kitados (1910) jis buvo iškėlęs bendradarbiavimo reikalą kultūrinėje srityje, išjungiant politinius ir religinius reikalus. Bet kairieji negalėjo atsisakyti politikos, nes ji buvo esminis elementas jų veikloje. Negalėjo išjungti religijos ir katalikai, nes jų kultūrinė tautinė veikla iš seno buvo susieta su krikščionybe. Dabar kalbant apie politinį bendradarbiavimą, liko tik religinis klausimas.

Viltininkų, esančių dešinėje, uždavinys buvo **išbandyti kompromiso galimybes iš katalikų pusės**, pristabdant jų religiškumą. Šito negalėjo imtis J. Kubilius, nes savo polemikomis su Pr. Būčiu Vadove buvo išryškėjęs kai kuriomis savo pažiūromis, priartėjančiomis primeiviams. Geriausiai šiam uždaviniui tiko Smetona, kuris ne kartą kėlė religijos vaidmenį gyvenime ir kunigų nuopelnus lietuvių kultūrai ir tautai.

Smetona ėmėsi šio vaidmens, paskelbdamas straipsnį "Krikščionybė ir politika" (Viltis 1912, N 143). Tai buvo gerai apgalvotas ir drąsus pasisakymas. Jis lietė dalinį religijos išjungimą, tiksliau — **konfesiškumo** išjungimą iš politinės srities, bent iš politinės organizacijos.

Tokia organizacija katalikuose dar neegzistavo, bet buvo besikurianti ir buvo aišku, kad ji remsis

krikščioniškosios demokratijos pagrindais. Kol kas tebuvo parengta programa, ir tai buvo atlikę (1904) trys žinomi kunigai, akademijos profesoriai: Maironis, Jakštas ir Būčys. Jie nebuvo politikai ir niekad, nei vėliau, nesusirišo su krikščionių demokratų partija. Savo darbą jie atliko kaip teoretikai, žinodami, jog katalikų veikla visur šakojasi bent į ketvertą sričių: religinę, kultūrinę, socialinę ir politinę. Pirmosios dvi Lietuvoje buvo glaudžiai susietos iš senesnių laikų. Pastarosios dvi buvo naujos. Iš jų aktualesnė atrodė socialinė sritis, arba visuomeninė veikla. Su politika katalikams nebuvo skubu, bet skubėjo politiškai organizuotis kitos srovės. Savo programas ir centrus buvo sukūrę socialdemokratai 1896, demokratai-liberalai 1902. Tad ir katalikams atrodė verta turėt bent programines gaires. Praktiškai politinio grupinio katalikų veikimo dar nebuvo. Bet katalikai darėsi jėga savo kultūrine ir visuomenine veikla, kuri, kairiųjų akimis, atrodė vis tiek siekianti politikos. Taip galėjo išsiaiškinti veiksmingą katalikų susiorganizavimą, renkant atstovus į IV Dumą. Kitas dalykas suneramino kairiuosius, kad katalikai nuo 1906 metų pradėjo organizuoti darbininkus Kaune ir Vilniuje į šv. Juozapo Darbininkų Draugiją ir Užnemunėje tais pačiais metais ūkininkus į Lietuvių krikščionių draugiją Žagrę. 1909 metais katalikai suorganizavo labai sėkmingą socialinių studijų savaitę Kaune, kurią su kitų talka pravedė garsėjantis sociologas, Petrapilio akademijos prof. Jurgis Matulaitis. Kaip kitose srityse, taip socialinėje, katalikai negalėjo nepabrėžti savo esminio prado religijos, ypač dėl to, kad ji tuo metu buvo itin puolama.

Smetona minėtu straipsniu "Krikščionybė ir politika" labai atsargiai iškėlė klausimą patiems katalikams, ar reikia "konfesinės spalvos" politikoje? Pirmiausia jis pristatė akcijos-reakcijos padėtį. Girdi, "priešingoji katalikų ir iš viso krikščionių religijai akcija yra iššaukusi Lietuvoje tikinčiosios visuomenės reakciją. Iš vienos pusės stengiamasi spaudoje, draugijose, privatiniame ir viešame gyvenime demonstratyviai pabrėžti priešinga bažnyčiai ir jos mokslui pažiūra, o iš antros pusės, ypač paskutiniu metu, imta kovoti su ta visuomenės kryptimi, kaipo pavojingu reiškiniu krikščionybei ir jos pamatams. Ta pažiūrų kova įsibrovė ir politikos sritin".

Smetona pripažino, kad religiją suvėlė su politika patys pirmeiviai, imdamiesi antireliginės akcijos. Katalikai tik reagavo — gynėsi. Kol gynėsi kultūriniu keliu, atrodė viskas tvarkoj. Bet ar tvarkoj tas naujas reiškinys "kitaip žiūrėti į politikos atstovo privalumus.., iš jo reikalauti, kad būtų ne tik geras politikas, bet drauge ir geras katalikas"? (Tai pasireiškė, renkant atstovus į Dumą). Smetona iškėlė klausimą, kiek gi Bažnyčia yra susieta su politikos gyvenimu?

"Bažnyčia, galvojo jis, tiek susiduria su politika, kiek ši liečia jos teisę. Tuo atžvilgiu ji, rodos, nieko nesiskiria nuo kitų valstybės ar visuomenės įstaigų". Šalia teisinės pusės, Smetona pripažįsta ir dorinę ir "tiesos principų" pusę. Besirūpinant išlaikyti abi puses, galįs susidaryti pavojus, matomas prancūzuose ir lenkuose. Pirmieji prarado bažnyčiai išviršinę laisvę — "nustojo savo teisių viešame gyvenime", antrieji

prarado vidinę laisvę, nes "religija vergauja tautybei". Mes "to dvejopo pavojaus išvengsime atsistoję ant plataus krikščioniškos doros pagrindo". Krikščioniškai dorovei priklauso nustatyti ribas, "kiek tolumo savo reikalais turime teisės siekti, saugoti ir plėtoti savo tautybę". Tuo tarpu politikoje, daugiau sveria bendra tautos gerovė, nes tai platesnis reikalas už "bažnyčios reikalą, kuris yra tik viena dalis iš visų tautos reikalų".

"Nors mes, jo žodžiais, stovime, ant krikščionybės pamato, tačiau politikoj nestengsime ant jo tilpti su visais savo reikalais dėl daugelio priežasčių. Visų pirma dėl to, kad katalikai nevienodai permano politiką. Vieni yra konstitucinės monarchijos, kiti parlamentarizmo šalininkai... Jei politikos organizacija, pabrėžusi savo programoje krikščionybę, norėtų duoti jai tikybinio (konfesinio) pobūdžio, tai ji eitų rungčiomis su bažnyčia ir gal ne kartą jai prieštarautų. Arba galėtų ir taip atsitikti: tokia politikos organizacija nustotų savitumo ir nejučiomis pakliūtų artimon dvasinės vyresnybės priežiūron"...

Smetonai atrodė, kad "konfesinio pobūdžio partija neišliktų sveika Lietuvoje". Ji "pakenktų ir pačiai bažnyčiai. Paprastai žemės reikalai yra uoliau ginami, nekaip dvasios reikalai. Rinkimų karščio įkaitinti, politikos vadai ir rinkėjai ne kartą suprofanuotų ir katalikybę, pasidarę iš jos politikos apsiaustą žemės įgeidžiams vartoti. Visas netaktas, visos klaidos skaudžiu smūgiu kristų bažnyčios organizacijai, arti sutapusiai su partija, už kurią ji būtų atsakinga ir kaltinama... Konfesinės partijos pobūdis būtų tiesus tiltas į kleri-

kalizmą, kurio ligšiol dar nebuvo lietuviuose ir kurio reiktų vengti, nes jis susilpnintų mūsų tautą".

Pastarosios Smetonos pastabos priminė pop. Leono XIII įspėjimą, kad "yra nesaikingas religijos piktnaudojimas traukti į kurią nors partiją Bažnyčią, arba norėti ją turėt talkininke nugalėti savo konkurentams. Priešingai, religija visiems turi būt šventa ir nesutepta". Popiežius mano, "kad ne Bažnyčiai priklauso spręsti, kuri yra geriausia valstybės santvarkos forma, kokiais būdais tvarkomi krikščionių civiliniai reikalai. Iš įvairių valstybės rūšių ji nė vienos nesmerkia, jeigu tik neliečiama religija ir dorinė drausme" (Encikl. Sapientiae Christianae, 16-17).

Smetona nedarė priekaištų "konfesinėm spalvom" visuomeninėje katalikų veikloje. Bažnyčia su šia sritimi bendraujanti kur kas glaudžiau, o mūsų tautoj konfesinių organizacijų buvimas net neišvengiamas, ypač dabarties visuomenėje, kur reiškiasi ir priešreliginis sąjūdis. "Kai pasireiškia visuomenėje priešingų tikybai tendencijų, tai būtinai turi rastis ir konfesinių organizacijų". Tuo Smetona buvo pateisinęs, netgi pagyręs ateitininkų organizacijos atsiradimą (Viltis 1911, N 39).

Ko gi siekė Vilties vadovas šiuo savo straipsniu? Pirmiausia jam rūpėjo lietuvių vienybė politikoje ir kad katalikai tai vienybei nedarytų kliūčių. "Mumyse kataliko sąmonė yra daug stipresnė nekaip lietuvio", tad politikoje geriau ribotis tautiškumu, atremtu į "platų doros ir teisės pamatą, krikščionybe pagrįstą".

Ką gi reiškia "tas platus doros ir teisės pamatas, **krikščionybe pagrįstas**", arba "absoliutinis moralės pamatas, pagrįstas **Kristaus mokslu** ir išlaikytas pašvęstųjų tradicijų"? — klausė Smetonos Kaz. Zanavykas (tas pats Meškus-Staugaitis) Vadove (1913, N 58). Ar Smetona nepersistengęs, reikalaudamas daugiau, negu pop. Leonas XIII minėtoje enciklikoje? "Grynai valstybės kompetencijos sferoje, pastebi Zanavykas, **užtenka prigimtosios tvarkos nustatytų dorinių elgesio normų**... Čia ir yra tas pamatas, kuriuo valstybė grynai savo sferoje yra savaranki ir nepriklausoma nuo bažnytinės vyriausybės... Tas pats ir su politiškų partijų nepriklausomumu". Tačiau nepriklausomybė nuo bažnytinės valdžios, dar nereiškia, kad valstybė ar politinė partija nepriklauso Dievo tvarkos. Antra vertus, "yra nemaža dalykų, kurie dalimi priklauso valstybės, dalimi bažnyčios kompetencijai. Šių dalykų srityje reikia šiokiu ar tokiu būdu sutarties tarp bažnyčios ir valstybės valdžių" (Tp 202 -203).

Smetona pasiaiškino, kad reikalaudamas plataus krikščioniško pagrindo politikoje turėjęs galvoje, kad "šiokio ar tokio politikos krypsnio žmonės vaduotųsi politikoje krikščionybės principais: tariant, kad kovodami su savo priešininkais, nebūtų sukčiais, melagiais, apgavikais ir šmeižėjais. Štai ką aš maniau, kalbėdamas apie platų doros ir teisės pamatą, krikščionybe pagrįstą" (Dėl politikos organizacijų konfesionalizmo, Viltis 1913, N 77).

Zanavykas buvo nepatenkintas šiuo pasiaiškinimu ir vėl atsiliepė Vadove (1913, N 61). "Kam gi tas krikščionybės doros pagrindimas, jeigu dalykai redukuojasi tik prie nurodymų, kad nereikia būti sukčiais, melagiais, apgavikais ir šmeižėjais? Juk ir be krikščionybės pagrindimo tas visas nedorybes atmeta prigimtosios doros tvarka. O jeigu pripažinsi, kad prigimtosios doros dėsnių ar jos pajėgų čia neužtenka, tai tuo pačiu įvažiuoji į specifiškų krikščionybės dalykų sritį, kitaip pasakius, į aiškaus konfesiškumo sritį".

Zanavykas vėl primena Smetonai, ką anksčiau buvo rašęs. Etikos atžvilgiu valstybė ir partija ne tik gali būti, bet ir yra nepriklausomos bažnyčios; šia prasme jos gali laikyti save nekonfesiškomis. Tuo tarpu teisės požiūriu, kiek valstybės sritys susiduria su bažnyčios sritimis, turi būti jų bendradarbiavimas, pagrįstas sutartimi; ta prasme politika neišvengia konfesiškumo.

Taip išskyręs sąvokas, Zanavykas nemato pagrindo, kodėl partija, net būdama nekonfesiška (etiniu požiūriu), "negalėtų niekados rūpintis nei bažnyčios, nei religijos teisėmis". Ar ne tokia buvusi ir Smetonos pažiūra, anksčiau pareikšta net dviem atvejais? Pirmu atveju jis rašęs: "Niekaip negalima ir nereikia braukti iš politikos to, kas yra žmonių sielos gelmėse, negalima, kaip tai daro pirmeiviai, šiaip ar taip niekinti to religijos veiksnio. Priešingai, kiekvieno lietuvių atstovo pareiga yra gerinti teisės pamatus bažnyčiai" (Viltis 1912, N 132). Kita proga Smetona buvo susirūpinęs: "Kažin, jei žmonija staiga nustotų religijos, ar

begalimi būtų visuomenės ir valstybės pamatai... Nei viena įstaiga nesusisiekia tiek nei su visuomene, nei su valstybe, kiek bažnyčia, niekas neturi tiek bendra su gyvenimu, kiek religija (Viltis 1912, N 141). Iš tikrųjų, vargiai kas kitas iš pasauliečių tais laikais būtų išdrįsęs ir sugebėjęs taip ryškiai iškelti viešąjį religijos pobūdį, kaip Smetona savo straipsnyje "Ar religija privatinis dalykas"?

Smetona ir Zanavykas buvo nebaigę savo diskusijų, kai Viltyje (1913, N 24) pasirodė J. Kubiliaus straipsnis "Dėl katalikiškojo veikimo". Atrodė, kad Kubilius mojosi paremti Smetoną dėl dorovės pagrindo politinėj veikloj. Bet nuėjo toliau: dorovę padarė katalikybės pagrindu, o religiją tik forma. Toks įspūdis susidarė iš to, kad jis katalikus paskirstė į dvi grupes: raidės — formos katalikus ir dvasios. Pastarieji esą tikrieji katalikybės reiškėjai, pirmieji tik karikatūros. Raidės katalikams "bažnyčia, pamaldos, sakramentai ir kitos tikybos praktikos savaime yra tikslas". O dvasios katalikams "visa tai tik įrankis siekti krikščioninės doros idealams. Tie įrankiai tiek jam tereiškia, kiek padeda vykdyti tuos idealus gyvenime".

Kitame straipsnyje "Ateitininkai ir katalikų darbavimasis" (Viltis, N 56) jis pasisakė dar aiškiau: "Katalikybės svarbumas, turinys, yra jos etika, o visokios tikybinės praktikos, nors ir privalomos katalikams, yra tik forma". Pirmame ir antrame straipsnyje Kubilius neužsiminė apie esminį katalikybės elementą — tiesą, o pačią etiką suvedė į dvi dorybes — **teisingumą** ir **gailestingumą**. Jo žodžiais, "kiekvienas

veikėjas, kiekviena organizacija, kuriai rūpi **veikimo katalikiškumas**, turi atsistoti ant tų dviejų teisingumo ir gailestingumo principų ir jais persunkti visą savo veikimą. Jei tie principai visuomenės veikime nėra akcentuojami, nėra statomi priešakin, tai nors kažin kokia katalikiška frazeologija papuoštum savo veikimą, vis tiek tas veikimas, Kristaus mokslo reikšme, katalikiškas nebus. Jį gali pavadinti katalikišku kurios nors partijos prasme, tik ne katalikų tikybos".

Tokiais "partijos katalikais" — formalistais Kubilius įvardino ateitininkus, neseniai įsikūrusius ir pradėjusius drąsiau reikštis. "Jie pirmon vieton savo veikime stato paviršinę, formalistinę katalikybės pusę, o ne jos turinį" (N 24). "Kol kas jie (ateitininkai) savo ypatingu doringumu, taktingumu viešoje opinijoje nėra nuo kitų išsiskyrę, bet savo katalikiškumu jie jau yra garsūs... Pradedant visa atnaujinti Kristuje, reikia pradėti nuo savęs, o ne nuo apaštalavimo kitų tarpe... Gaivinant tikybą, reikia gaivinti žmonių dorą, reikia ją pirmon vieton kišti ir ant jos koncentruoti visą mūsų katalikų jaunimo dėmesį... Be to jie (ateitininkai) visuomet pasiliks tik katalikų partyvūs veikėjai ir tiek" (N 56).

Viso šio Kubiliaus įsiterpimo tikslas paaiškėjo tada, kai jis dar viename Vilties (N 34) straipsnyje pareiškė, kad "reikia ne skirstyti katalikus nuo kitų įsitikrinimų žmonių, bet ieškoti su jais bendro darbo, žinoma, nedarant mažiausio kompromiso su tikybos įsitikrinimais". Tokio darbo galimybė, jo akimis, esanti su "pasyviais pirmeiviais,.. kuriems nei katalikybės, nei kitos kokios tikybos reikalai nerūpi, bet kurie moka pagerbti kituose tikėjimą".

Kokiais gi pradais turi remtis katalikų veikimas?

Lig šiol į vilniečių diskusijas su Seinų atstovu nesiterpė Kaunas ir jo didžioji artilerija Jakštas. Dabar jis atsiliepė į J. Kubiliaus pirmąjį straipsnį savuoju "Šis tas dėl katalikiškojo veikimo" (Draugija 1913, N 75). Jakštas pripažino, kad Kubilius "pajudino labai svarbų dalyką", nes "katalikų veikimas pas mus vos prasidėjo. Jis tebėra silpnas, daug silpnesnis, negu pas 'pirmeivius'. Reiktų jį stiprinti, koncentruoti, vienodinti.., traukti į organizacijas visus lietuvius katalikus". Paskaičius Kubiliaus straipsnį, rašo Jakštas, "ne vienam iš katalikų veikėjui" atrodė "na, tai bent sykį Viltis pajudino tikrai aktualų dalyką".

Tokių vilčių davė ypač straipsnio pradžia, kurią Jakštas pavadino "labai katalikiška". O katalikiška ji buvo tuo, kad iškėlė reikalą aiškintis kaip ir kas veikti, kokio takto laikytis kovojant su katalikybės priešininkais ir kad tas klausimas tapęs svarbiu ypač dabar, kai mūsų gyvenime pasirodė jau organizuotas katalikų jaunimas. Vėliau, prisipažįsta Jakštas, jo ir kitų "džiaugsmas buvo perankstyvas".

Pirmuoju įsiterpimu Jakštas bandė "klausimą pagilinti", dėl to klausė Kubilių, kodėl katalikiško veikimo pagrindan jis padėjo dvi grynai humanistines abstrakcijas: teisingumą ir gailestingumą? Katalikai savo veikime paprastai remiasi krikščioniškom dorybėm — teisybe ir meile. Meilė aukštesnis principas už gailestingumą ir teisybė daugiau pasakanti už teisingumą. "Mūsų išmanymu, teisingumas ir gailestingumas nieko konfesiškai katalikiško savyje neturi. Juo-

du galima vadinti greičiau **bendru žmogišku** veikimo principu, negu specifiškai katalikišku".

Jakšto išvada buvo tokia: jei kalbame apie **katalikišką** veikimą, tai reikia remtis katalikiškais pradais, o ne natūraliniais. Tai viena. O antra, "kiekvienas katalikas yra sąnarys plačios dvasinės organizacijos, kuri vadinasi **katalikų** Bažnyčia. Kalbėti apie katalikų veikimą neatsižvelgiant į Bažnyčią, tai vis tiek kaip kalbėti apie viltininkų veikimą be atžvilgio į Viltį".

J. Kubilius savo "Atsakyme P. A. Jakštui" pasiteisino, kad kalbėdamas apie humanistines dorybes, turėjęs galvoje "tik dalelę katalikų darbų, jų veikimą tam tikrais atsitikimais... visuomenės ir politikos darbo organizacijose... Aš ėmiau dalyką daug siauriau, sako Kubilius. Tiesa, katalikų Bažnyčioje yra daug įvairių dėsnių, bet žmogus vienu kartu tais visais dėsniais negi gali vaduotis. Kiekvienam atsitikimui jis turi taikinti ir tam tikrą dėsnį: eidamas išpažinties, žmogus vaduojas vienais dėsniais, šelpdamas artimą kitais" (Viltis 1913, N 45).

Jakštas vėl atsiliepė. "Ponui J. K., matyt, katalikybė atrodo turintį devynias galybes dėsnių — kiekvienam atsitikimui po atskirą. Valgai — vykdyk vieną dėsnį, geri — taikyk kitą, rašai — žiūrėk trečio, eini gulti — atsimink ketvirtą, dirbi politikos, visuomenės ar mokslo darbą — laikykis penkto, šešto, septinto ir t. t. Pono J. K. išmanymu vis tai bus "katalikybės dėsniai". Aš tokios begalinės dėsnių diferenciacijos, sakyčiau, net jų atomizacijos, visai nesuprantu. Kad valgymas, gėrimas, miegojimas, rašymas, mokslas turi savus dėsnius, tai tiesa, bet tie visi dės-

niai yra higienos, rašybos bei mokslo, o **ne katalikybės dėsniai.** Katalikybė savų dėsnių taip netrupina ir jų atomizacijos visai nežino" (Subjektivizmas katalikų publicistikoje, Draugija 1913, N 76).

J. Kubilius dar kartą rašė Viltyje (1913, N 63) pabrėždamas, kad jo požiūryje nesą prieštaravimo. Jis tik pabrėžęs anas dvi dorybes ir neišskyręs kitų. Juk ir Blaivybės draugijoj pabrėžiamas blaivumas, o Šv. Vincento Pauliečio — gailestingumas. Čia Jakštas trečiuoju savo straipsniu (Principų klausimu, Draugija 1913, N. 77-78) atsako: "Nei Blaivybė niekur neskelbė, kad blaivininkai turi pirmon eilėn statyti 'ne konfesinę religijos pusę, tik vieną blaivumą', nei šv. Vincentas Paulietis neliepė savo pasekėjams 'pirmon galvon dėti ne visą tikybą, o tik vieną gailestingumą'. Jei blaivininkai ar šv. Vincentas būtų taip pasakę, jie taip pat būtų suklydę, kaip ir p. J. K." Jakštas primena Kubiliui, ką jis pats rašė pirmajame savo straipsnyje: "Norint, kad tas (katalikų visuomeninis) veikimas būtų tikrai krikščioniškos spalvos, reikia pirmon galvon dėti **ne visą katalikų tikybą** (sic!), ne jos konfesinę pusę, **bet tik vieną** jos krikščioniškojo teisingumo ir gailestingumo dėsnį".

Jakštas dar pastebi, kad teisingumą ir gailestingumą dera laikyti **"sąlygomis, be ko katalikas negali veikti,** bet **ne dėsniais, ką ir kaip katalikai turi veikti.** Tokių sąlygų galima nurodyti ir daugiau, pvz. sąžiningumas, protingumas, darbštumas... Katalikybė yra tam tikra tiesų sistema. Priskirti jai naują kokią tiesą nelengva. Todėl ir katalikų veikimo dėsniai yra kitokie, negu masonų, budistų ar kitokių idėjinių asocia-

cijų. Norint pažinti, koks dėsnis yra katalikiškas, koks ne, negalima vaduotis asmenišku išmanymu..."

Šiame dialoge dėl etikos ir religijos santykio paaiškėjo Kubiliaus intencijos.* Jis norėjęs parodyti, kad katalikai per daug vertina tikėjimą ir visokias tikėjimo praktikas, o užmiršta "gerų darbų" pusę. **Sola fides** (vien tikėjimas) esąs protestantiškasis bruožas, o "gerų darbų krikščionybė" esanti tikras katalikų kelias. Tuo jis norėjęs parodyti, kad gerais katalikais galį būti ir tie, kurie mažiau tiki, bet etiškai yra tvarkoje. Šis kelias esą turėtų sudaryti bendrą bazę lietuvių vienybei, bent tų lietuvių, kurie stovi ant bendrosios etinės plotmės.

Jakštas pripažįsta, kad Kubiliaus norėta pasiekti gerų tikslų: "**suvesti vienybėn katalikus su pirmeiviais**, priversti visus Lietuvos veikėjus žiūrėti vienaip į katalikų veikimo uždavinius ir tuo būdu sustiprinti pas mus katalikybę, o ypač pakelti lietuvių tautos reikšmę svetimtaučių akyse". Kitas pritaikomasis dalykas, tai politiką griežtai atskirti nuo religijos dalykų taip, kad grynos tikybos reikaluose katalikai galėtų eiti išvien, o politikos ir taktikos klausimuose turėtų visišką laisvę".

Jakštui tie dalykai nemažiau rūpėjo, tik jam buvo neaišku, kodėl vienybei įvykdyti reikalaujama "performuoti" sąvokas pačioj katalikybėj ir laikyti katalikus tarsi kaltininkais dėl nevienybės.

---

* Į Kubiliaus ir Jakšto dialogą buvo dar įsiterpę M. Vaitkus (Vadovas 1913, N 57) ir K. Zanavykas (Tp. N 59), o dėl ateitininkų, kuriuos Kubilius palietė, atsiliepė Leonas Bistras (Viltis 1913, N 33), Vyt. Endziulaitis (Šaltinis 1913, N 30), Pr. Dovydaitis (Ateitis 1913, N 4) ir nežinomas autorius (Vienybė 1913, N 30).

Ar katalikai kalti separatizmu ir partiškumu?

Kubilius, Jakšto žodžiais, esą daug prirašęs bei prikalbėjęs apie katalikų ekskliuzivizmą, bet "fakto nepatiekė nei vieno... Aš prisipažįstu — tokių faktų nežinau. Visur — ir Kaune, ir Vilniuj ir Rygoj ir kitur lietuvių katalikų veikėjai moka puikiai sugyventi su dorais pirmeiviais. Jei lietuviai katalikai būtų tokie aršūs ekskliuzivistai, kaip kad p. V. (Smetona) ir J. K (ubilius) įrodinėja, tai vargiai būtų galėjusios atsirasti visos mūsų kultūrinės draugijos, kaip Saulė, Daina, Blaivybė ir net pati Viltis. Tokių kraštutinių dešiniųjų ekskliuzivistų tarp lietuvių, man rodos, visai kol kas nėra" (Draugija, N 76).

Jakštas galvojo, kad viltininkų vienybės misija pagrįsta netikru pagrindu. Smetona ir Kubilius esą "prirašę devynes galybes apie nesutarimą" tik iš vieno lokalinio fakto — Suvalkijoje, kurį iškėlė Meškus Vadove (1913, N 55), turėdamas "galvoj ne visus pirmeivius, tik savuosius kraštutinius suvalkiečius, knisančius vietinių katalikiškųjų draugijų šaknis".

Jakštui tad atrodė, kad viltininkai dirbtinai kuria pesimistinį padėties vaizdą, kad paskui galėtų šaukti: "Nėra vienybės, kurkim vienybę!" Jakštas cituoja Kubiliaus žodžius: "Jei mes (katalikai) tik girsimės, o tylėsime apie silpnumus, tuomet nebus ir jokios pažangos". Jei taip iš tikrųjų būtų, sako Jakštas, žinoma, ir mes pagirti to negalėtume. Bet ar taip yra? Ar kas kur girdėjo lietuvius katalikus besigiriant? Abejoju. Aš bent to mūsų pasigyrimo (išskyrus netikusį pirmeivio Kudirkos sukurtąjį mūsų tau-

tos himną), niekur nesu sutikęs. **Ne pasigyrimo pas mus daug, bet pesimizmo, hiperkriticizmo, savo tautos ir savo žmonių negerbimo; liguisto aimanavimo** (m. p. Y) apie tai, kad viskas pas mus negerai, niekam verta. Negera, mat, mūsų katalikiška moksleivija, negera jų 'Ateitis', negera visa katalikų visuomenė, negeros mūsų katalikiškos draugijos — žodžiu sakant, viskas negerai ir negerai".

To pesimizmo esą ypač pas viltininkus. "Skaitant tuos visus skundus, kurių daugiausia randasi Viltyje, nenorom kyla klausimas, ar viskas gerai to laikraščio raštuose ir jų autorių galvose. Ar ten nepriviso kokių nesveikų pirmeiviškai pasimistiškų mikrobų, verčiančių tuos ponulius į viską per juodus akinius žiūrėti".

"Tiesa, sako Jakštas, kritikos mums reikia, bet teisingos, o ne partyvios, subjektyvios, viską peikiančios ir viską norinčios sureformuoti be 'Bažnyčios autoritetų' **sub specie Viltitatis ar Vilnitatis.** Aš pripažįstu nemažiau už p. J. K(ubilių), kad Vilniaus lietuvių santykiai su dvasiška valdžia nėra normalūs, kad ten 'katalikybė' būna kai kada keistoka, bet visa tai nėra kokia neatmainoma būtenybė, tik pereinamasis konkretus faktas. Jis dabar yra, ryt jo gali ir nebūti. Tam faktui pašalinti yra ne vienas legalus kelias".

Jakštas sutinka, kad "reikia mums ir vienybės veikime", bet J. Kubiliaus "peršamoji vienybė yra kažkokia virškatalikiška, nepaprasta".

Antrą viltininkų priekaištą, esą, katalikai partyvūs, Jakštas laiko kilusiu iš šių dienų politikų klausimo: "ar gali būti politiškas bei socialinis veikimas

bepartyvus?" Jakštas ironizuoja: tai esanti "puiki tema mėgėjams bergždžių ginčų!" Jo nuomone, "bepartyvis tikra žodžio prasme tegalėtų būti tik grabe gulįs numirėlis, kuriam niekas jau ant žemės neberūpi, arba tikras filosofas, pasiekęs absoliučią tiesą. Šis pastarasis negalėtų priklausyti jokiai partijai jau dėl to, kad šiaip jau visos partijos atstovauja **reliatyvias tiesas**, o absoliučios tiesos jose nerasi".

Jakštas pripažįsta neišvengiamą dualizmą politikoje ir tuo požiūriu sutinka su filosofo Hoene Wronskio pažiūromis. Wronskis priėjęs išvados, jog visose šalyse ir valstybėse iš seno veikia dvi svarbiausios partijos: **liberalų**, arba žmogaus teisių partija, ir **neliberalų** arba Dievo teisių partija. Abi partijos remiasi visiškai priešingais principais, abi galingos, kovojančios, bet viena antros nenugalinčios. Ta kova pragaištinga, bet neišvengiama. Tai kovai bevykstant, kyla ir **socialinė antinomija.**

Wronskis ieškojęs būdo abiem partijom sutaikinti ir kovai tarp jų panaikinti. Jis siūlęs šalia valstybės ir Bažnyčios sukurti trečią mesijanišką draugiją — **absoliučios unijos** vardu. Čia, pagal jį, turėtų sueiti prakilniausi visų tautų atstovai. Nesitraukdami iš savų partijų, jie turėtų jas vesti aukštyn, **rodyti jų (partijų) principų reliatyvumą, nepilnumą, neužtenkamumą.** Patys stovėdami ant absoliučios tiesos pagrindo, jie turėtų pagaliau sutaikinti liberalus ir neliberalus. Jakštui atrodo, kad šios wronskinės "absoliučios vienybės" idėja bus paveikusi ir mūsų viltininkus.

"Tos dvi partijos, rašo jis, jau iš seno veikia ir pas mus. Žmogaus teisių partija pasivadino 'pirmeivių partija', o Dievo teisių partijon telkiasi visi katalikų veikėjai. Kaip kitur, taip ir Lietuvoj, tarp tų partijų eina arši kova. Jos negeidžia nei katalikai nei pirmeiviai, bet norom nenorom ir vieni ir antri yra verčiami kovoti. Koks gi tos kovos gali būti rezultatas?"

Wronskis galvojo, kad negalima leisti vienai kuriai pusei laimėti, nes žmonija nueitų į kraštutinumą ir nepasiektų savo tikslo — absoliučios tiesos. Jakštas įžiūri tokį galvojimą ir pas viltininkus. "Vienas viltininkų, sako jis, pabūgęs, kad katalikai gali pirmeivius visai nugalėti, stengėsi mus įtikinti, kad to nereiktų daryti, nes, pirmeiviams dingus, ir patys katalikų veikėjai, nebeturėdami konkurentų, apsileistų, mūsų visuomenėje sustotų ėjusi pirmyn visokia pažanga, pasireikštų visuotinis gyvenimo ir veikimo sustingimas. Pono J. K(ubiliaus) straipsnyje yra, rodos, irgi bent kiek tos baimės, nes ir jis pataria katalikams nestumti nuo savęs bent pasyvių pirmeivių".

Šios lenkų mesianizmo filosofo įtakos Jakštui atrodė nevienintelės. Bent Kubiliaus atveju jis įžvelgia ir kito filosofo — rusų Solovjovo įtaką. Jakštas vadina Kubilių "Solovjovo pasekėju" bent tuo požiūriu, kad ir jis nori pakilti aukščiau partijų ir patraukti su savim visus, bent visus katalikų veikėjus.

Trečia įtakų veikmė, Jakšto galvojimu, galėjusi būti amerikonizmas ir modernizmas. "Amerikonizmo šalininkų pažiūras" Jakštas laiko "suvis panašias į p. J. K(ubiliaus) išdėstytąsias". Amerikonizmas, kaip žinia, buvo nauja srovė Amerikos katalikuose, persime-

tusi ir į prancūzų katalikus, siekusi prisiderinti pažangai ir naujų laikų dvasiai. Ši srovė siekė mažinti bažnytinį autoritetą, remti Bažnyčios atskyrimą nuo valstybės, keisti Bažnyčios discipliną, nesusivaržyti per daug dogmomis, skelbti ypatingą krikščioniškąjį aktyvizmą, demokratizmą, nacionalizmą. Šiuos amerikonizmo bruožus, nesiderinančius su katalikybe, įvardinęs pop. Leonas XIII savo raštu "Testem benevolentiae" (1899. I. 22), skirtu kard. Gibbonsui. Amerikonizmo srovė buvo artima antrajai, vadinamai **modernizmu**, kurį, kaip nesuderinamą su katalikybe, yra paskelbęs pop. Pijus X savo rašte apie "Silloną". Jakštas primena Kubiliui šio popiežiaus žodžius katalikų publicistams:

"Yra nuostabi, kartu baisi ir liūdna proto drąsa ir paviršutiniškumas tų žmonių, kurie, vadindami save katalikais, svajoja pakeisti visuomenę ir įvykdyti žemėje, šalia katalikų Bažnyčios, 'teisybės ir meilės karalystę', pasitelkdami darbininkų, atvykusių iš visur, iš visų religijų ar be religijų, su įsitikinimais ar be įsitikinimų, kad užmirštų tai, kas juos skiria, t. y. religinius ir filosofinius savo įsitikinimus, o paremtų savo veikimą tuo, kas juos vienija, t. y. prakilniu idealizmu ir dorinėmis pajėgomis 'iš kur kas gali'."

Ar viltininkų vienybei nestinga jungiančių pradų?

Jakštas neabejojo, kad viltininkai turi "gerų intencijų suvesti vienybėn katalikus ir pirmeivius". Bet ar jie pasirinko teisingą kelią šiam tikslui, ar neskaldo tų pradų, kurie turi organišką ryšį? Jakštas bandė viltininkams parodyti, kur jie daro "principinį at-

skyrimą tokių dalykų, kurie niekaip skirstyti nesiduoda".

Pirmiausia dėl politikos ir religijos. Jakštas pripažįsta, kad tos sritys yra skirtingos, bet ar visiškai išskirtinos? "Griežtas politikos atidalinimas nuo religijos parengė juk visą dabartinę nekrikščionišką politiką, kurios klaidingumą, nežmoniškumą ir bedieviškumą taip puikiai įrodė Vl. Solovjovas. Principas absoliučiai atskirti politiką nuo religijos pasirodė ne tik nekrikščioniškas, bet kartu visai nelogiškas, todėl neišlaikąs jokios kritikos... Kad religija gali apsieiti be politikos, su tuo pilnai sutinkame, bet kad dora politika būtų galima be religijos, tą nuomonę laikome tiesiog absurdu... Tiesa, socialinis ar politinis darbas yra viena sritis, o religinis bei bažnytinis veikimas — kita. Laikyti jas perviena nereikia, bet ir griežtai skirti vieną nuo kitos, lyg kokia dirbtina tvora, irgi nebūtų gera" (Subjektivizmas katal. publicistikoj, Draugija 1913, N 76, 380, 381).

Panašiai Jakštas pasisako ir dėl hierarchinio ir pasaulietinio pradų santykio katalikų veikloje. Kubilius rašė. "Katalikų visuomenės veikimui gali vadovauti ir ne bažnyčios autoritetai... Katalikai visuomenės veikėjai, būdami paklusnūs savo dvasios ganytojams tikybos ir doros dalykuose, gali nesutikti su jais politikos, ekonomijos, mokslo, tautybės reikaluose. Taigi ir paklusnumo principas dvasinei valdžiai visuomenės darbe nėra privalomas, pagrindinis dalykas" (Viltis 1913, N 45). Jakštas ir čia pripažįsta, kad "kita yra visuomenės sritis, kita Bažnyčios... Visuomenės veikimui gali vadovauti ir šiaipjau katali-

kai, tik reikia, kad čia nebūtų eksliuzivizmo". Jakštas primena įvairias hierarchinio vadovavimo rūšis. "Yra vadovavimas tiesioginis, yra netiesioginis, yra ir garbės vadovavimas... Aš niekaip nedrįsčiau pašalinti Bažnyčios valdžią nuo vadovavimo 'visuomenės veikime' apskritai, be tam tikrų apribojimų ir paaiškinimų". Jakštas duoda palyginimą: "Jei vienoj pusėj stovės tokie vyskupai veikėjai, kaip Ketteleris, Šeptyckis ar Bilczewskis, o kitoj toli žemesni už juos mokslu ir patyrimu pasauliečiai, tai visai nebūtų naudinga visuomenei pirmuosius neprileidus vadovauti socialiniam darbui vien tik dėl to, kad jie vyskupai" (Tp 384).

Vyskupams, pastebi Jakštas, yra uždėta pareiga pačiais Bažnyčios įstatais — prižiūrėti katalikiškų draugijų veiklą, kad, reikalui esant, galėtų taisyti veikimo nukrypimus. Iš to išplaukia ir pareiga vyskupų klausyti. Be paklusnumo, vienokio ar kitokio, negali veikti jokia draugija; kitaip būsianti anarchija. Tačiau ir "paklusnumo yra ne vienas laipsnis". Pagaliau "paklusnumas dvasiškai valdžiai riša mus tik ten, kur iš dvasiškos valdžios yra tam tikras paliepimas ar įstatas". Šalia paklusnumo srities katalikas turi ir individualinės laisvės sritį. Jų ribas pagvildenti — plačiau ir vispusiškiau — esą būtų labai svarbu. "Negalima taip drąsiai kaip p. J. K. atskirti socialinį veikimą nuo doros ir tikybos ir įbesti visuomenės dirvoj stulpą su parašu: 'Čia dvasiškai valdžiai kištis uždrausta!' Daugybė socialinių klausimų yra surišta ne tik su dora, bet ir tikyba... Katalikų santykiai su dvasine valdžia yra ir daug artimesni, ir daug painesni, negu ponui J. K. atrodo" (Tp 385, 386).

Jakštas dar prideda: "Aš visai nesu aklo paklusnumo ir kareiviškos disciplinos šalininkas. Ji man visai ne idealas. Į paklusnumą ir discipliną aš žiūriu ne kaip į katalikiškojo veikimo tikslą, bet tik kaip į būtiną sąlygą... Katalikų disciplinoj neturėtų būti jokio žiaurumo, o jų paklusnume jokios vergiškos baimės" (Tp 391).

Jakštui atrodė dirbtinis ir toks žmogiškosios veiklos atskyrimas nuo išganymo reikalų, kokį daro Kubilius. Kodėl gi išganymas turi būti siekiamas tik sakramentais, pasninkais, išmaldomis bei maldomis? Kodėl jo negalima siekti ir kultūriniu bei socialiniu veikimu? "Tikram krikščioniui visi jo darbai yra išganymo darbai... Jokiam separatizmui bei ekskliuzivizmui čia nėra vietos". Argi savo peršamuoju išganymo reikalų atskyrimu J. Kubilius norėtų, kad ir pas mus, kaip "senoj supuvusioj Bizantijoj", religija būtų padalinta į šventadieninę ir kasdieninę: viena zokristijoj, bažnyčioj, antra namie ir viešajame gyvenime? Iš tokio padalinimo "juk ir plaukia visas mūsų dvasinio gyvenimo paviršutiniškumas, formalizmas, rutina, prieš kuriuos visai teisingai pasisako pats p. J. K." (Tp 387, 388). Pagaliau Jakštas laiko nepriimtiną katalikams ir religijos atskyrimą nuo etinių vertybių. "Vien mirtis (fizinė ar moralinė) tegali tikėjimą atskirti nuo žmogaus dvasios. Atskyrimas 'visos tikybos' nuo politiško ar socialinio veikimo, bandymas toje srityje apseiti be Dievo, remtis vien savo prigimtomis jėgomis, nei pačiam veikėjui, nei platesnei visuomenei niekados į gera neišeina. Tai yra amžiais patvirtina tiesa" (Tp 388-389).

Prieš skaldantį vienybės supratimą Jakštas iškelia organiškąjį vienybės idealą. Jis kalba apie **"socialinį kūną**, kuriuo yra kiekviena sutvarkyta visuomenė". Kaip fiziniame kūne, taip ir šiame "esama visokių organizmų-sąnarių, turinčių atskiras savo funkcijas". Svarbiausiom socialinio kūno funkcijom Jakštas laiko šias tris: karališką, kunigišką ir pranašišką. "Pirmoji, žiūrint **dabarties** uždavinių, vykdo p o l i t i k o s darbą, antroji palaiko **praeities** vertybes ir saugo r e l i g i j o s reikalus, trečioji nori patarnauti **ateičiai,** iškeldama n a u j u s gyvenimo i d e a l u s visose trijose srityse — politiškoj, religinėj ir socialinėj... Visos tos trys funkcijos, kaip ir minėtos trys sritys, sako Jakštas, yra netapatiškos. Bet tikra tiesa bus ne jų griežtas viena nuo kitos atidalinimas, o **darnus tų sričių sujungimas ir bendras, taikus tų funkcijų veikimas.** Jei kas norėtų, galėtų tai pavadinti net **pagrindiniu katalikybės principu.** Tuo nebūtų padarytas joks nukrypimas nuo tiesos" (Tp 381-82).

Ar partijų vienybė būtina tautos egzistencijai?

Toliau analizuodamas vienybės klausimą iš praktinės pusės, Jakštas jį randa dar per ankstyvą mūsų tautoje. J. Kubilius "užmiršta vieną dalyką, būtent — mūsų abiejų partijų visišką jaunumą ir nesubrendimą. Kur kitur, kaip Vakarų Europoje, toji abiejų priešingų partijų evoliucija tęsėsi amžiais ir šiandien, galima sakyti, galutinai išsiryškino. Tai labiausiai matyti iš absoliučios jų principų priešingybės". tuo tarpu "pas mus ta partijų diferenciacija, prasidėjusi vos prieš kelioliką metų, o gal tik prieš keletą metų, toli

dar nepriėjo prie galutinio savo išsirutuliojimo ribos. Mūsų pirmeiviai toli dar nėra **tikri pirmeiviai**, kaip ir mūsų katalikai dar nėra visai **aiškūs**, t. y. **susipratę katalikai**".

Dėl to Jakštas mano, kad "visas p. J. K. per Viltį paleistas šūksnis: katalikai, nebūkit partyvūs, nesišalinkit nuo pirmeivių, bent pasyvių — neturi rimto pagrindo, kaip perankstyvas. Katalikai visai nėra taip galingi, kaip viltininkams atrodo. Dėl to ir pirmutinis katalikų veikėjų tikslas yra **ne kova su pirmeiviais bei stūmimas jų nuo savęs, bet savų katalikiškų organizacijų stiprinimas** (m. p. Y)... Katalikai tik tuomet eina kovon, kai jiems pirmeiviai pirmieji uždrožia per kailį ir bando tramdyti jų darbą. Mums net nuostabu, kad Vilties publicistai to fakto nemato" (Draugija, N 75, 279).

"Iš pirmeivių bendradarbiavimo" Jakštas taip pat nesitikėjo "didelės naudos katalikams". Kodėl? "Dalyvavimas pirmeivių katalikų veikime visados įneša didesnį ar mažesnį antikatalikiškumą, ypač jei tų pirmeivių įeina didesnis skaičius. Nelaikau jį (tą bendradarbiavimą) ir perdaug praktišku, nes veikime labai dažnai svarbu ne veikiančiųjų **daugybė**, o jų sutarimas ir **vienybė**. Na, o tuos du dalykus pasiekti dažnai būna labai sunku, kai katalikų tarpan įsimaišo daugiau pirmeivių, nors ir pasyvių" (Tp N 76, 391-92).

Smetona buvo rašęs Viltyje (N 43), kad jei nebus vienybės tarp katalikų ir pirmeivių, tai bus "negalima ir lietuvių tauta, šios gadynės prasme tariant". Jakštas pripažįsta, kad išsiskyrimas nėra geras dalykas. Bet "katalikai juk to pirmeivių atsiskyrimo ne-

geidžia ir būtų laimingesni, jei nei vienas pirmeivis iš jų tarpo nebūtų išėjęs ir nuo jų atsitraukęs. Ne katalikai pirmeivius atstūmė, o patys **pirmeiviai nuo mūsų pasitraukė**. Kad tai negera ir negeistina, pilnai su p. V. (Smetona) sutinku. Negaliu tik sutikti su tuo, kad tas lietuvių pirmeivių atsiskyrimas nuo katalikų padarytų negalimą ir lietuvių tautą". Jakštas primena, kad "virtę lenkais, atsiskyrė nuo mūsų ponai — pati inteligentiškiausia ir turtingiausia mūsų tautos dalis, vienok lietuvių tauta nedingo. Nedings ji ir atsiskyrus pirmeiviams, kurie ir skaičiumi ir turtu, o gal ir net pačia inteligencija mūsų ponams neprilygsta... Jei jie atsitrauks, lietuvių tauta apseis ir be jų" (Tp 392-93).

Čia Jakštas bus kiek papranašavęs. Iš tikrųjų, nemaža dalis pirmeivių, vos po metų kitų pasitraukę į Rusijos tremtį, nuėjo su bolševikais. Lietuvių tauta apsiėjo be jų ir savo nepriklausomybę sukūrė. Nemaža jų nuėjo su bolševikais vėliau, o ypač ištikus Sovietų okupacijai. Kiek jų nuėjo ta pačia kryptimi Jungtinėse Amerikos Valstybėse, Kanadoj, Pietų Amerikos kraštuose, o ar lietuvių tauta jau palaidota? Pagaliau vienybė dar nerasta ligi dabar tarp tautiškai galvojančių partijų, ir vis dėlto tauta tebėra gyva, veikli, kovojanti.

Jakštui rodėsi, kad viltininkų vienybė dažnai neten ieškoma ir ne tuo būdu. Jis prikišo Kubiliui vieną itin jautrų dalyką: "Jei visa mūsų spauda žiūrės p. J. K. akimis į žydų klausimą, tai lietuvių ateitis bus gana liūdna. Jie pateks visiškon ekonominėn priklausomybėn nuo žydų. Todėl, mano išmanymu, ma-

nisfestuodamas savo per didelį prielankumą žydams ir nenurodydamas gresiančio mums iš čia didelio ekonomiško ir kultūrinio pavojaus, p. J. K. blogai vykdo savo publicistišką pareigą ir tiesiog, lyg netikras pranašas, klaidina mūsų visuomenę. Žydų klausimas šiandien mūsų krašte yra vienas svarbiausių. Jis, galima sakyti, yra kur kas svarbesnis už kitus, kuriems Viltis tiek daug vietos kartais be reikalo pašvenčia". Tik kauniškė Vienybė (katalikų savaitraštis) drąsiai pastačiusi šį klausimą, parodydama, kaip lenkai, net buvę žydų dideli rėmėjai, kaip Swętochowskis ir Nemojewskis, visi vieningai ėmęsi bendros veiklos gelbėti Lenkiją iš per didelio ekonominio žydų įsigalėjimo. Jakštas prikiša Kubiliui: "jei kam kam, tai jau vienybės su pirmeiviais apaštalui reiktų rodos imti iš lenkų pirmeivystės patriarchų pavyzdį ir kitokią giesmelę užgiedoti" (Tp 395).

Viltininkai negalėjo atleisti Jakštui, kam jis siūlė katalikams veikėjams imti pavyzdį iš socialistų disciplinos. Čia viltininkai įžvelgė skaldomąjį katalikų partiškumą. O Jakštui atrodė, kad ir pas priešus galima rasti, kas su jais riša. O riša tas geras, kurio jie gali turėti. "Kaip ne viskas gera pas katalikus, taip ne viskas bloga pas socialistus. O imti gera mes turime teisę iš visur. Auksas nenustoja savo vertės net ir purve begulėdamas. Taip pat kas yra gera savyje, negali virsti bloga, jei atsiranda socialistų partijoj" (Tp 391). Tuo Jakštas pasisakė už galimybę partijoms **bendradarbiauti** kita prasme — pasimokant vienoms iš kitų, ką jos turi pasiekusios gera. Toks bendradarbiavimas esąs net **reikalingas ten, kur iškyla bendras**

pavojus, kaip paminėtame žydų ekonominės ekspansijos atvejuje.

Jakštas neatmeta ir vienybės, bent sąlyginės ir nurodo šias sąlygas:

1. "Reikia, kad vienijami dalykai būtų maždaug vienos rūšies, nes pvz. įkinkius gulbę, lydį ir vėžį į vieną vežimą ir tuo būdu juos suvienijus, nebus daug naudos, kaip tai įrodė senis Krylovas.

2. "Vienijant daugumą ir mažumą, negalima versti, kad pirmoji išsižadėtų savo teisių, nes **major pars trahit minorem**, o ne atvirkščiai. Kur daugumos teisės ignoruojamos, ten vienybė negali įvykti. Tai parodo lietuvių santykiai su Lietuvos lenkais. O mūsų pirmeiviai tuo atžvilgiu labai panašūs lenkams...

3. "Norint suvesti vienybėn įvairių nuomonių žmones, reikia juos bent kiek suprasti... Ar p. J. K. gerai supranta pirmeivių psichiką, nežinau. Bet kad jis gerai nepažįsta lietuvių katalikų, tai faktas, nes kitaip jis nebūtų drįsęs katalikų daugumą pavadinti 'katalikybės karikatūra' " (Tp 392).

4. Dėl katalikų politinės vienybės, Jakštas žiūri ne formaliniu partiniu požiūriu, bet esminiu. "Partijų katalikų politikoj, tiesa, gali būti daug, bet kiekviena partija neprivalo laikytis kitos politikos, kaip tik **krikščioniškos...** Be šito politika virstų nekrikščioniška, pagoniška, bedieviška, o už tokią politiką nėra nieko piktesnio. Krikščioniškos politikos idealas yra 'kad visi būtų viena'. Ėjimas prie to — tai mūsų pareiga" (Tp. 389). O dėl "katalikybės vėliavos" politikoje, kurios būkštavo viltininkai, Jakštas atsako.

"Asmeniškai aš esu ramaus kultūros darbo šalininkas, o ne manisfestavimosi su išviršinėmis bet kokiomis vėliavomis... Todėl aš ir neguldyčiau galvos už tai, kad ant kiekvieno mūsų darbo plevėsuotų katalikybės vėliava. Nebūdamas principiniu vėliavų šalininku, aš nesu ir principiniu jų priešininku. Kad kokia nauja lietuvių įstaiga ir neiškabintų katalikybės vėliavos, aš vien dėl to jos nekaltinčiau. Norėčiau, kad taip pat niekas nekaltintų ir tų lietuvių įstaigų, kurios katalikybės vėliava yra pasipuošusios... Geriausias taktas čia būtų palikti kiekvienai įstaigai laisvę: nori puoškis katalikybės vėliava, nori nesipuošk!" (Tp. 390).

Smetonos pastangų vaisiai

Iš visų vienybininkų, kuriuos pradžioj minėjome, Smetona bus labiausiai pasitarnavęs šiai problemai išjudinti nė šūkiškai ir ne jausmiškai, o akademiškai. Dviejų viltininkų pasauliečių ir dviejų kunigų, atstovaujančių Vadovą ir Draugiją, dialogas, nors ir neišvengė nukrypimų į šalis, vis dėlto apčiuopė gilesnes nesutarimų priežastis ir blaiviau pažiūrėjo į bendro darbo galimybes tarp katalikų ir vadinamų pirmeivių. Ką šis dialogas davė?

1. Lig šiol "pirmeiviai" buvo neaptarta sąvoka, kurion tilpo: progresistas, pozityvistas, liberalas, demokratas, socialistas, kiekvienas kairysis, bedievis. Dialogo vyksme pradėta išskirti "pirmeivius tautininkus", nesibaidančius tautos labui bendradarbiauti su katalikais bei kunigais. Pastaruosius J. Kubilius ėmė vadint "pasyviaisiais pirmeiviais", skirdamas nuo ak-

tyviųjų, kurie daugiau puola religiją ir nenori nieko bendro turėti su kunigais. Staugaitis ir Jakštas ilgai negalėjo suprasti, kodėl reikia ieškot vienybės su "pasyviaisiais", jeigu jie vis tiek yra "pirmeiviai". "Visi ginčai, rašė Jakštas, dėl veikimo pirmeivių su katalikais, mūsų supratimu, yra kilę iš vieno neaiškaus termino **pasyvūs pirmeiviai.** To termino autorius nenurodė, kada katalikas paliauja buvęs kataliku ir tampa pasyviu pirmeiviu. Mums rodos, daug teisingiau būtų buvę padalinus į dvi rūšis (aktyvių ir pasyvių) ne pirmeivius, o pačius katalikus. Kad veikimas aktyvių katalikų su pasyviais katalikais yra galimas ir geistinas, tai savaime aišku. Jei tad p. J. K(ubiliaus) pasyvus pirmeivis reiškia tą patį, ką ir pasyvus katalikas, tai toliau nėra ko ir besiginčyti" (Draugija, N 76, 398).

2. Kitas klausimas lietė vienybės **pagrindą** ir vieningo darbo **plotmes.** Pradžioj Smetona galvojo, kad "visi mūsų luomai visų tikybų gali rasti bendrą pamatą: **jis yra tautybė**" (Viltis 1913, N 43). Steigiant Viltį, buvo pabrėžta **kultūrinio veikimo plotmė**, atsiribojant nuo politikos. Po penkerių metų pagrindas liko tas pats — tautybė, bet pasikeitė plotmė, būtent — iškilo **politika**. "Politikoje daugiau sveria bendra tautos gerovė", — galvojo Smetona, ir tai esąs platesnis reikalas "už bažnyčios reikalą, kuris yra tik dalis iš visų tautos reikalų" (Viltis 1912, N 143). Dėl to katalikai, eidami į politiką, galvojo jis, turėtų atsisakyti "konfesinių spalvų" ir remtis tik "plačiai suprasta krikščioniškąja dorove". Taip iškilo antras vienybės pagrindas, šalia tautybės — **dora.** Čia vėl ilgiau už-

truko Smetonai aiškintis su Staugaičiu, kokios gi doros reikia politiniame darbe — krikščioniškos ar prigimtosios — natūralinės.

J. Kubilius, pasigavęs Staugaičio minties, kad politikoje užtenka natūralinės etikos, keistu nesusipratimu ją bandė padaryti pagrindu ir paties katalikiškumo. Dėl to dar ilgiau užtruko Jakštui įrodinėti, kad čia slypi ne tik nesusipratimas, bet ir bandymas užtrinti skirtumą tarp katalikybės ir "pasyvios pirmeivybės".

3. Trečioji problema, kurią teko aiškintis, buvo ši: kuo skiriasi katalikiškasis veikimas nuo politikos? J. Kubilius rašė apie katalikiškąjį veikimą ir, anot Jakšto, "greit peršoko prie socialio, ekonomiško ir ant galo prie politiško veikimo". Jis "apie politiką be reikalo tiek daug prikalbėjo", kad Jakštui pasidarė neaišku, kaip jis supranta "politikos rolę Lietuvos gyvenime" ir ką tai bendra turi su katalikiškuoju veikimu. Jakštui atrodė, kad "pas mus, lietuvių tarpe, politiškojo gyvenimo kol kas dar nėra, nes nėra tam tinkamų sąlygų... Visa mūsų 'politika' apsireiškia vien rinkimuose į Dumą, bet ir juose daugiau viskas varoma po socialia, negu 'politiškąja' vėliava... Nebent **politikos** vardu p. J. K. supranta ką kita, negu aš" (Draugija 1913, N 76, 396). Jakštas prašė Kubilių paaiškinti, kokia yra jo politikos definicija. Bet čia buvo ne definicijos, o ideologinių pažiūrų reikalas.

Kubiliaus galvojimas nesiskyrė nuo "pirmeivių" ir visų politinių sąjūdžių, nesvarbu kokios krypties. Jie niekad pas katalikus neskyrė bažnytinio-religinio,

socialinio, kultūrinio veikimo nuo politinio. Politika jiems patiem buvo visko viršūnė, apsprendžianti visas kitas sritis; taip jie žiūrėjo (ir tebežiūri) ir į katalikų veikimą. Iš to Jakštas galėjo spręsti, kiek Kubilius nesusivokė katalikų pozicijose. Žymiai daugiau jas suvokė Smetona, išskirdamas katalikų veiklos sritis, pagal jų glaudesnį ar tolimesnį ryšį su religija. Mažiausiai susieta su religija bei konfesija sritis, jo akimis, buvo politika. Bet ir Smetona katalikų veikloj įžiūrėjo daugiau politikos anuo laiku, kai jos, Jakšto akimis, iš viso dar nebuvo.

4. Didžioji vienybės kliūtis slypėjo pačiame ideologiniame pasidalinime. Ir viltininkai, siekdami tautinės vienybės, nejučiom kūrė savo ideologiją, kurią Staugaitis įvardino "mūsų nacionalizmu" (Vadovas 1913, N 55, 330). Viltininkai gyveno **tautiniu romantizmu**, kurį pradėjo Basanavičius Aušroje. Jie darėsi anos srovės tęsėjai, ir Smetona buvo Basanavičiaus pakaitas, tik krikščioniškas ir ne praeitin nusigręžęs, o susirūpinęs dabartim. Tautinis romantinis idealas juos taip žavėjo, kad darė labiau pajautrintus įvairiems priešingiems reiškiniams. Jie skaudžiau išgyveno savos inteligentijos suskilimą, jos mišrias vedybas, jos susirišimą su rusų ar lenkų politinėm srovėm. Tik tuo idealizmu galima aiškinti didesnį viltininkų pesimizmą ir kritikizmą, pasireiškusį jų spaudoje.

Kunigus jie laikė didesniais patriotais dėl jų našaus kultūrinio darbo. Bet kodėl į tą darbą kunigai nenori traukt pirmeivių, bent pasyviųjų? Juk iš to būtų didelis laimėjimas tautai ir jos kultūrai! Smetona gražiai kalbėjo ir įtikinėjo, Jakšto žodžiais, "pa-

mokslavo", o Kubilius ėmė čaižyti, ir Jakštas įsiskaudino. "Man ir apskritai kunigijai tenka rolė nelaimingo jaučio... Mes tai seniai žinojome, nes jau septyneri metai esame įkinkyti į visuomenės veikimo jungą, turim jį ant savo kaklo vilkti, visokias sunkenybes traukti, net ir pačią Viltį ant savo pečių nešti. Nežinojom tik, kad Vilties atstovas J. K. pamokys mus tolesnio darbo, čaižydamas ir šaukdamas: Na, jūs kvaili jaučiai, kur einat, sakau jums — kairėn"! (Draugija 1913, N 77-78, 116).

Jakštui atrodė, kad viltininkai jau per daug nori iš kunigų: kad jie mestų savo darbą, mažiau besirūpintų pačia kultūra, o daugiau "sirgtų" su viltininkais "absoliučios vienybės mesianizmu". Turėjo būt tikrai skaudu, kai Kubilius, čaižydamas uoliausius katalikus ir ypač ateitininkus, vadino juos "katalikybės karikatūromis".

5. Ateitininkai buvo dar nauja apraiška lietuvių gyvenime, bet jau sukėlusi rūpesčio "pirmeiviams". Šie, pasak Dovydaičio, "mėgino monopolizuot ypač proto ir mokslo dalykus" ir "pirmas ateitininkų reikalas išpuolė parodyt, kad priešKatalikybė jokios teisės nei pamato neturi tokį monopolį daryt... Katalikiškoji pasaulėžvalga visame kame turi tvirtesnius proto ir mokslo pamatus" (Ateitis 1913, N 4, 167). Ateitininkai pasirodė turį intelektualinių jėgų, galinčių kirsti pirmeivybės šaknis nemažiau taikliai, kaip ir viltininkai savo pradžioj. Antra priežastis, kodėl pas "pirmeivius" iškilo didesnis susijaudinimas, buvo ši. Ateitininkai, pasak Venybės (1913, N 2), siekė "sutverti galingą, tvirtą pasaulietinę katalikiškąją inteli-

gentiją". Tokia inteligentija, buvo galima prileisti, perims iš kunigų kultūrinį ir visuomeninį veikimą, ir kova su jais bus daug sunkesnė.

Smetona tikėjosi, bent pradžioj, kad ateitininkai parems viltininkų misiją — padės išspręsti pasauliečių ir kunigų apjungimą. Jis ateitininkų atsiradimą šiltai sveikino. Tuo tarpu J. Kubilius įžvelgė, kad ateitininkai per stipriai atsistos ant religinio pagrindo ir nebus tinkami partneriai, siekiant spręsti plačiosios vienybės su "pirmeiviais". Kubiliaus pažiūron vėliau persisvėrė ir Smetona.

6. Siekiant plačiosios vienybės, pakibo netikrume ir ta siauroji, sukurta Tumo ir Smetonos pastangom Viltyje. Tarp Vilties, Vadovo ir Draugijos, arba tarp trijų kultūros židinių Vilniaus, Kauno ir Seinų jau iš anksčiau tempėsi santykiai dėl įvairių pažiūrinių skirtumų. (Juos išvardina M. Vaitkus Tėvynės Sarge 1952, N 2, 266-67). "Paskutinis lašas, pripildęs taurę ir pagreitinęs krizę" buvo minėtos diskusijos, ypač įsiterpus J. Kubiliui. "Gal ta padėtis būtų dar trukusi ilgai, galvoja M. Vaitkus, jei ne vienas karštagalvis asmuo, originalus ir stiprus asmuo, kuris ne per seniai iškilo ir ėmė greitai ir stipriai įsigalėti Lietuvos katalikų visuomenėje, ypačiai buvusioj Žemaičių vyskupijoj... Tas vyras buvo kun. dr. Antanas Maliauskis" (Tp 267). Jam atrodė, kad Vilties redakcijoje "reikia padaryti pakaitų", pasinaudojant visuotinu šėrininkų — pajininkų susirinkimu. Viltininkai, tai pajutę, atvyko pas Jakštą derėtis. Susitiko Smetona, L. Noreika ir bene J. Kubilius ir kauniškiai. Bet sutarti nepavyko, tur būt, dėl to paties Maliauskio. Šėrininkų susirin-

kimas įvyko 1913 rudenį Vilniuje, Vilties redakcijoje. Kauniškiai — "žemaičiai" savo skaičiumi persvėrė, o juos kaitino savo argumentacija Maliauskis. Jis siūlė redakcijon, šalia Smetonos, įvesti Pr. Dovydaitį, tuometinį ateitininkų vadą. Smetona pareiškė, kad tuo rodomas jam nepasitikėjimas ir grasino pasitraukti iš redaktoriaus vietos. Bandė abi puses taikyti kun. Vl. Mironas ir kun. Jonas Vizbaras, Rygos Balso atstovas. Pastarasis maldavo Smetoną pasilikti. Ir kauniškiai negalvojo, kad Smetona turėtų pasitraukti, bet būtinai norėjo ir Dovydaičio, gerai susivokiančio krikščionybės pagrinduose. To kaip tik trūko Vilties kolektyvui. "Smetona, pasak M. Vaitkaus, buvo linkęs į nusistatymą: arba viskas, arba nieko" ir jis "nenusileido, metė Viltį ir ėmė leisti Vairą" (Tp 274).

Vairas jau buvo lietuviškųjų tautininkų — naujos nacionalistinės srovės pradžia. Viltį nuo spalio mėnesio perėmė redaguoti Dovydaitis, padaręs ją dienraščiu ir įvedęs kultūros priedą. Redagavo porą metų, kol vokiečiai, okupavę Lietuvą, ją uždarė.

TAUTOS DVASINTOJAI

Dar niekas nebandė ir vargiai bandys išskirti kategorijomis dvasininkų vaidmenį tautos ugdyme. O tas vaidmuo niekad nėr buvęs ir nebus vieningas. Didžioji dvasininkų dalis dirbo ir dirbs su liaudimi, jos parapijose. Kita dalis ėjo ir eis į akademinį, administracinį, organizacinį darbą. Iš vienų ir kitų atsiranda ir atsiras specialių talentų, "pašaukimų" ir pasinešimų, kaip Strazdo ar Vienažindžio, Vaižganto ar Dėdės Atanazo, Stakelės ar Krupavičiaus. Iš dvasininkų išaugo dėmesio vertų publicistų, rašytojų, poetų, organizatorių ir visuomenės gyvenimo reformatorių.

Visi ar bent dauguma buvo tautos dvasintojai plačiąja prasme. Bet kai kurie išsiskyrė ypatingom dvasintojų pareigom ar specialiu pašaukimu. Visa eilė kunigų, vėliau vyskupų ugdė jaunąją dvasininkiją kunigų seminarijose. Toks buvo ir Maironis, nors netapęs vyskupu. Visą dvasininko amžių praleido, auklėdamas būsimus kunigus ir tuo pačiu laiku išaugdamas tautos

dainiumi. Toks buvo ir Skvireckas, tapęs pirmuoju Lietuvos metropolitu, bet save įamžindamas Šv. Rašto vertimu, kurio tauta laukė šimtmečius. Matulaitis mojosi atkurti "intensyvaus dvasinio gyvenimo" židinius — vienuolynus, kuriuos rusai buvo sunaikinę Lietuvoje; jis tapo sostinės vyskupu ir naujos bažnytinės provincijos steigėju. Pirmieji du buvo rašto vyrai, tretysis — praktinės veiklos. Visi trys talentingi, ištverminggi, palikę gilius pėdsakus savo tautoje, tačiau skirtingi.

JONAS MAČIULIS MAIRONIS

TAUTOS DAINIUS, DVASININKŲ UGDYTOJAS

Maironio asmenyje kryžiavosi keletas būdingų kontrastų. Buvo ne bajoras, o gimė dvare ir atrodė dvariškas, netgi didikiškas. Buvo žemaitis, o raštuose ir gyvenime šito neprisiminė ir nemėgo, kad kiti primintų. Ketino būti matematiku ir pradėjo šiuos mokslus studijuoti Kievo universitete, o pagaliau tapo kunigu teologu — moralistu. Tikėjosi tapti vyskupu, nes vyskupais parinkdavo buvusius Petrapilio akademijos vicerektorius ir seminarijų rektorius, ir juo netapo dėl lenkų intrigų. Gavęs vyskupiškas insignijas kaip prelatas, tur būt, protesto ženklui, niekad jų nevartojo.

Niekur, jokioj mokykloj nesimokė lietuviško rašto, o pasidarė didžiausias lietuvių rašytojas. Buvo vadinamas tautos dainium, lietuvių poetų karalium, o tautai atgavus laisvę jaunesniųjų poetų buvo nuvainikuotas ir užmarštin skandinamas. Dabar jis vėl karaliauja Lietuvoje ir išeivijoje.

Buvo mažakalbis iš prigimties, o poezijoje gražbylys. Iš pažiūros nedrąsus, o rašė kurstomąją poeziją draudžiamuoju spaudos metu, skelbė tautos prisikėlimą pavergime ir, tapęs rektoriumi (1908), išvijo len-

kiškumo likučius iš seminarijos. Tais metais šių eilučių autorius atėjo pasaulin ir po 17 metų atsidūrė jo vadovaujamoj Almoj.

Septynerius metus Maironis buvo mūsų rektorius ir šešerius — mokytojas. Tai gražus laikas iš arčiau jį pažinti ir susidaryti vaizdą apie jo asmenį. Bet dvi aplinkybės ribojo šį reikalą. Viena, mes buvom per jauni labiau domėtis, ypač objektyviau apie jį spręsti. Antra, pats Maironis gyveno saulėleidį. Jis mirė tais pačiais 1932 metais, kai mes išėjome iš jo mokyklos.

Rektoriaus didybė lyriko proveržose

Rektorius yra funkcija, titulas, institucija, kuri mokykloj nustelbia asmenį. Retai mes jį vadinome Maironiu ar Mačiuliu, tiesiog — rektorium. Jei visi rektoriai būna tolima aukštybė, tai Maironis ypatingai. Pas jį buvo siunčiami galutinam sprendimui tie, kurie turėjo kokią sunkią problemą. Šis momentas subjektyviai tolino nuo mūsų Maironį. Tolimas jis darėsi ir tuo, kad gyveno ne pačioj seminarijoj, o šalia jos — nuosavuose namuose, kurie kitados priklausė didikams Pacams. Tai buvo tikri rūmai, vadinami Maironio Namais, ir jie buvo čia pat, už seminarijos sodo, tik atskirti aukšta mūro tvora. Joje buvo visad uždaros, rakinamos durys, pro kurias ateidavo į mūsų sodybą ir vėl išeidavo mūsų rektorius. Atrodė jis slepiasi, ieško vienumos ar ramybės nuošalioj vietoj.

Į antrus metus po jo mirties teko gyventi jo namuose ir naudotis šiuo sodeliu. Jis buvo panašus į seminarijos sodą. Jo centre buvo aukštoka granitinė Jė-

zaus Širdies statula, daryta berods dail. J. Zikaro. Takeliai, keletas suolų ir daug vaiskrūmių bei vaismedžių, be to, gėlių. Visa tai prižiūrėjo jo sesuo Marcelė, kuri jam šeimininkavo.

Pirmus mokslo metus (1925-26) rektoriaus lyg nepastebėjom ir nepajutom. Seminarijos viešpats buvo vicerektorius kan. Kazimieras Paltarokas. Jo akys buvo visa reginčios, kiaurai persmelkiančios. Visi auklėjimo ir administravimo siūlai buvo jo rankose. Maironis galėjo juo remtis, pilnai pasitikėti ir pats mažiau rodytis. Paltarokui išvykus į Panevėžį vyskupu, jo vieton buvo paskirtas kan. Pranas Penkauskas. Naujas pakaitas buvo nuoširdus, uolus, bet neįgudęs ir kiek naivus. Maironis ėmė daugiau rodytis ir dažniau reikštis, bent tiek, kad pradėjom justi turį rektorių.

Momentai, kada rektorius prabildavo į mus, buvo reti. Kasmet jis išleisdavo mus savo oficialiu žodžiu vasaros atostogų. Žodis būdavo paprastas, liečiąs mūsų pamaldumą ir orumą. Du dalykus jis išskirtinai pabrėždavo. Viena, kad visad dėvėtume sutanas, niekur — net prie fizinio darbo nesigriebtume civilinių drabužių. Antra, kad nevažinėtume dviračiais. Jam rodėsi labai neestetiška, kai dvasininkas plavėsuoja ant tokio "vežimo", o be to, šitai piktiną žmones. Ši jo pastaba mums labiausiai nepatikdavo. Dviračiais vis tiek važinėjom, ir niekas tuo nesipiktino. Taip pat pasidėdavome sutanas ir vienmarškiniai eidavome į laukus talkinti saviškiams.

Kita kasmetinė proga buvo rektoriaus vardinės — Jono Kantiečio, spalio 20 diena. Į didžiąją salę tą

vakarą rinkdavomės visi — alumnai ir profesūra. Maironis sėsdavo priekyje, pirmoje iškilmingesnėje kėdėje. Būdavo kokia nors programa jo garbei — su sveikinimo žodžiu, deklamacijomis, choru, o kartais ir su humoru. Retai kada jis pakildavo padėkoti, pasakyti ką nors iš savo atsiminimų, pergyvenimų ar mesti kokį naują šūkį, kuris mus į ką nors skatintų.

Trečia proga, kada rektorius būdavo su visais kartu, tai kasmetinės Almos iškylos kurią nors pavasario dieną. Dažniausiai važiuodavome garlaiviu į kurią panemunės vietovę. Maži Nemuno laivai suspausdavo mus, apie 200 asmenų, ir Maironis neišvengiamai atsidurdavo mūsų artumoje. Tada jo nuotaika būdavo pakilesnė; atrodė žvalesnis ir gyvesnis. Kartą, atsimenu, grįžome laivu atgal. Saulėleidis buvo nuostabus. Kauno senamiestis ir mūsų seminarija atrodė lyg kokia santakos pilis. Jaunimas dainavo be perstojo. Liaudies dainos pynėsi su maironinėmis — "Jau slavai sukilo", "Eina garsas nuo rubežiaus", "Lietuva brangi". Staiga pamatėme, kad Maironis, kuris būdavo apsuptas profesūros ant kapitono tiltelio arba kabinoje, nūn atsidūrė dainuojančiųjų centre. Ką jis tada jautė, ką išgyveno? Mes gi pajutom, lyg Maironis nūn nebe rektorius, o tautos dainius, atsidūręs jo įkvėpimo pažadintoj minioj.

Kitiems atrodys keista, kad Maironis kitoks buvo tikrovėje, negu daugelis jį įsivaizduoja. Jaunas žmogus, kuris gimnazijoj deklamavo Maironį, daug kartų jį skaitė ir literatūros pamokose apie jį girdėjo, nūn, atvykęs seminarijon, tikrai rado jį kitokį. Buvo tylus, viešai nereiškiamas nusivylimas, kuris sudilgy-

davo, tur būt, kiekvienam širdį. Bet joks žmogus negali būti taip iškilęs ir taip apsisautęs aureole, kaip jis įsivaizduojamas iš kūrybos ar kurios nors viešos veiklos. Tokiu nusivylimu sutikom ir J. Tumą-Vaižgantą, kai kartą pakvietėm jį kalbėti į mūsų literatų būrelį. Būrelyje tada dalyvavo St. Būdavas, Myk. Linkevičius, Kazys Kecioris-Zubka ir kiti būsimieji arba žadėjusieji būti literatai. Tumas atėjo, paskaitė kažką iš savo užrašėlių — tokiu netumišku būdu, be ugnies, be dėmesio jo adoratoriams, kad to vieno karto ir užteko — nebenorėjom daugiau kviesti.

Maironis — rektorius buvo oficialus, bet nedirbtinai paprastas, santūrus, kartais kietas. Kietumą pajusdavo tie, kurie turėjo kokių nors bėdų. Didžiausia bėda vienu metu buvo su pinigais — mokesčiu už mokslą. Kaip tyčia sutapo du dalykai. Seminarija didino pastatus, kėlė aukštyn buvusius dviejų aukštų rūmus, darė naujus priestatus. O krašte prasidėjo ekonominė depresija, palietusi ypač ūkininkus. Absoliuti alumnų dauguma buvo ūkininkų vaikai. Ūkininkai šiaip taip sukrapštydavo pinigą tik žiemos metu arba į pavasarį. Kas neturėjo dėdžių ar tetų Amerikoj, tas atsidurdavo bėdoj. Vadovybė dažnu atveju liepdavo eiti pasiaiškinti pas rektorių. Maironio atsakymas buvo visiems žinomas: "Neturi pinigų mokslui, neturi ir pašaukimo".

Man pačiam neteko tų žodžių išgirsti iš jo paties lūpų. Bet nejauku būdavo girdėti kartojant kitus. Argi rektorius nejaučia padėties, ar jam nerūpi tie jauni pašaukimai? Po vizito pas rektorių draugai nerdavosi iš kailio, kaip nors paskubinti tėvus arba pasirašy-

davo raštą, kad paskolą grąžins vėliau. Gailestingesni atrodė kiti vadovybės asmenys, nes jie skolą įrašydavo grąžintinai po studijų.

Kad nesusidarytų vienpusiškas įspūdis apie Maironį — rektorių, norėčiau jį lyginti su vėliau buvusiais. Į trečius metus po Maironio mirties teko grįžti į pačią Almą ir keletą metų stebėti jos gyvenimą. Nūn labiau subrendusio žvilgsniu buvo galima reflektyviškai vertinti ir anokią buvusio rektoriaus laikyseną. Nors Maironis stovėjo nuošaliau viso gyvojo Almos gyvenimo, nesileido į konkretybes, mažiau bet kur maišėsi ar rodėsi, bet išlaikė didelį autoritetą ir pačios Almos dvasinį ugdomąjį vientisumą. Atėjusiems po jo, turėjusiems daug gerų norų, rūpestingumo ir uolumo, deja, nesisekė pasiekti maironinio vadovavimo lygio ir autoriteto.

Lietuvos istorijos ir literatūros dėstytojas

Maironio Raštų laidoje yra du "nekūrybiški" tomai — tai Lietuvos istorijos ir visuotinės literatūros. Šie du tomai atsirado iš pamokų, kurias Maironis mums dėstė filosofiniuose kursuose. Lietuvos istoriją jis dėstė pirmaisiais metais. Mokslinis lygis tokiems "studentams", aišku, nebuvo svarbu. Istorinės erudicijos mes taip pat nelaukėme, bet jos ir nepastebėjom. Bet galėjo būti daugiau įkvėpimo ir žavesio, kokį jis pats gyveno savu laiku, rašydamas Lietuvos istorijos knygeles ir kurdamas istorinės heroikos dainas. Maironis dėstė gana paprastai, dalykiškai — nedarė "iškylų" į šalį, kaip ir išvadų dabarčiai ar ateičiai. Bet lyg ir tiko, kad jis, o ne kas kitas, kalbėtų mums

apie tautos praeitį. Toks buvo mūsų sąmonėje "natūralus sutapimas". Kartais pajusdavom, tartum ši istorija pereina į tuos pačius tonus, kuriais skambėjo jo poezija. Bet tik kartais.

Iš visuotinės literatūros istorijos gilesnio įspūdžio ir platesnio akiračio beveik neliko. Tik indų vedos, kurias jis pats vertė, buvo mums perduotos giliau ir stipresniu įsijautimu.

Šiedu kursai suvedė mus su Maironiu didesnėn artumon. Mūsų klasės buvo ankštos kaip kišenės, o klausytojų apie 40. Maironio "sostas" — katedra buvo visai arti mūsų. Jo veidas apšviestas pakibusios viršum katedros lempos. Dėl senų rūmų, storų sienų ir ne per didelių langų pirmame aukšte toji lempa šviesdavo ir dienos metu. Maironis ateidavo į klasę, lyg įslinkdavo — neatkreipdamas į save dėmesio. Sėsdavo į katedrą ir laikydavosi joje ramiai, dėstė be pretensingumo. Taip, rodos, jam tiko. Didoka galva, platokas veidas, trumpokas kaklas, stambūs pečiai, kresnumas ir lėtumas darė jį geru, paprastu dėde arba tuo "baltuoju seneliu", kurį jis aprašė savo poezijoje. Jis mums juo labiau atrodė senelis, nes mes patys tada buvome žali jaunuoliai. Tačiau kažkas didinga buvo visame tame jo paprastume. Tiesi laikysena, pasitikėjimas savimi, santūrumas, nedirbtinis orumas, sakytum, pripildydavo ne tik klasės erdvę, bet ir pamokos laiką.

Kai akys visą laiką stebi dėstytoją, kai kurie veiksmai atrodė lyg nereikalingi, perdažni. Tai akinių —tų maironiškų, lyg balno su lanku — kilnojimas ir grandinėlės, kurios vienas galas buvo prisegtas prie

akinių, o antras prie jo krūtinės ir permestas per vieną ausį — patampymas, pataisymas. Jo nosis buvo stambi, gal tų keistų akinių dar paryškinta, tačiau susiderinusi su pilnu, plačiu veidu. Tik mums būdavo gaila, kad nūn jis nebe toks garbanotas ir ne tokių vešlių plaukų, kaip buvom įpratę jį matyti atvirukuose ar vadovėlių nuotraukose.

Jei Maironis iš viso buvo kada artimas jaunam alumnui, tai kaip tik šiais dvejais pirmaisiais metais. Jis pats atrodė savesnis, o greičiausiai mes tokie buvome jam, nes dar nejutom rektoriškos didybės ir "grėsmybės".

Moralinės teologijos profesorius

Po metų pertraukos mes grįžom į Maironio klasę teologijos studentais. Jis buvo pagrindinis ir tuo metu vienintelis moralinės teologijos dėstytojas. Jam vienam buvo neįmanoma skirstyti paskaitas keturiems kursams, tad visi kursai rinkomės kartu į didžiausią pirmųjų rūmų salę, viso apie 100 studentų. Vyresnieji veržėsi į pirmuosius suolus, arčiau katedros, kad galėtų geriau užsirašyti. Fuksams teko stumtis toliau į užpakalį arba į sparnus. Taip Maironis "nutolo" nuo mūsų, pasidarė vos įžiūrimas ir vos girdimas toje salės erdvėje.

Žymiai tolimesnis jis pasidarė ir dėl dėstomojo dalyko. Moralinė, ypač jos pagrindai, buvo kieti, labai užkrauti filosofinių sąvokų ir aptarčių. Tuoj pajutom, kad Maironis teologas yra visai kas kita, negu istorikas. Jis gi buvo autorius veikalo **De justitia et jure**, parašyto profesoriaujant Petrapilio Dvasinėj

Akademijoj. Tuo veikalu jis laimėjo ne tik teologijos doktoratą, bet ir pirmaeilio moralisto vardą.

Dėstė jis moralinę visus ketverius metus, po 4-5 pamokas per savaitę. Dėstymas buvo paprastas, be metodinių pagyvinimo priemonių — be lentos, sekant Tanquerey keturių stambių tomų vadovėlius. Neblogas vadovėlis metodiškai, bet jau buvo senstelėjęs tiems laikams, ypač perkrautas medžiagos. Nuo vadovėlio Maironis atsipalaidavo, priėjęs prie kurso "de justitia et jure", darėsi gyvesnis ir spalvingesnis. Pagyvėdavo ir tada, kai kas kelintą pamoką po 20 minučių ar pusvalandį duodavo spręsti "uždavinius" — konkrečius moralinius kazusus. Tada nulipdavo nuo katedros ir judėdavo palei suolus. Susidomėdavo atskiro studento "kreivu" ar taikliu sprendimu. Išprovokuodavo kryžminius pasisakymus ir galutinai tardavo savo žodį. Tada iškildavo jo sprendimų išmintis, teologinis žinojimas ir gal patirtis. Šiaip jis, kaip dėstytojas-moralistas nerodė savo erudicijos, kurią pajusdavome per kanonisto Kazimiero Šaulio paskaitas. Nežavėjo, bent neatskleidė savo gilumo ir įsijautimo, kaip dogmatistas Blažiejus Čėsnys.

Pirmasis moralinės teologijos semestrinis egzaminas man buvo nelaimingas. Perėjimas iš filosofinių į teologines studijas savaime nebuvo lengvas. Bet kaip tyčia jis buvo pasunkintas užkraunant seminarines pareigas, tais metais naujai įvestas, negociatoriaus vardu. Negociatorius buvo savotiškas klierikų tarnas. Turėjo jiems pristatyti jų pačių užsisakomą maistą iš "Paramos", užsakyti užsienines knygas iš leidyklų ir, atvykus svečiams, pakviesti klierikus į vadinamąjį

parletoriumą. Pareiga buvo papiūtis studijoms, ypač pirmąjį pusmetį. Su kitais dėstytojais egzaminai praėjo pusėtinai, bet sukliuvau pas Maironį. Jis pakvietė egzaminų pas save, į Maironio namus. Pirmas žingsnis per slenkstį, palydimas kanklių muzikos tonais, įtaisytais duryse, erdvus prieangis su paties Maironio dideliu portretu Petrapilio akademijos vicerektoriaus mantija, salonas su paveikslais, veidrodžiais ir sofomis — sumaišė mus visus. Nežinojom, kaip sėdėti ir kur žvalgytis. Maironis tuo metu nesijautė visai sveikas, bet egzaminavo kietai. Iš keleto jo klausimų, turbūt, trys man buvo neįkandami, gal nesuprasti kurso metu. Maironis knygelę pasirašė, bet jo akyse visiškai krito mano firma. Seminarijos vadovybė visoms seminarinėms funkcijoms parinkdavo pajėgesnius studentus, kad nenukentėtų jų mokslas. Parinkimas negalėjo praeiti be Maironio žinios. Ir štai kas pasirodė iš to parinkimo! Nuo to laiko Maironiui buvau visiškai dingęs žmogelis, nors kitais semestrais ir geriau išeidavo per egzaminus. Šituo nesirūpinau, gal nebūčiau net pastebėjęs — laikęs "normalia" Maironio laikysena, nors žinojau, kad jis domisi ir užtaria "beletristus" bei "poetus". Nebuvau iš jų, bet rašinėjau ir jau buvau išvertęs tris knygeles iš vokiečių kalbos, kurias Šv. Kazimiero draugija buvo išspausdinusi.

Maironio laikysenos skirtumas paaiškėjo vėliau, paskutiniais metais, kai teko rašyti jam seminarinį darbą apie slaptąsias organizacijas ir jų vertinimą iš moralinės pusės. Maironis iš pradžių klausėsi skeptiškai, lyg nieko gera nelaukdamas. Labiausiai nelauktas

buvo jo dėmesys šiam referatui, kai jis atsistojo jo vertinti.

Staigmena buvo dar ta, kad ligi šiol daugeliui mūsų Maironis atrodė visai nesidomįs visuomeninėmis problemomis, kuriomis mes gal ypatingai tada sirgome. Mano referatas buvo kaip tik visuomeninis, ir Maironio atsiliepimas buvo nelauktai gyvas kaip tik tuo visuomeniškuoju požiūriu.

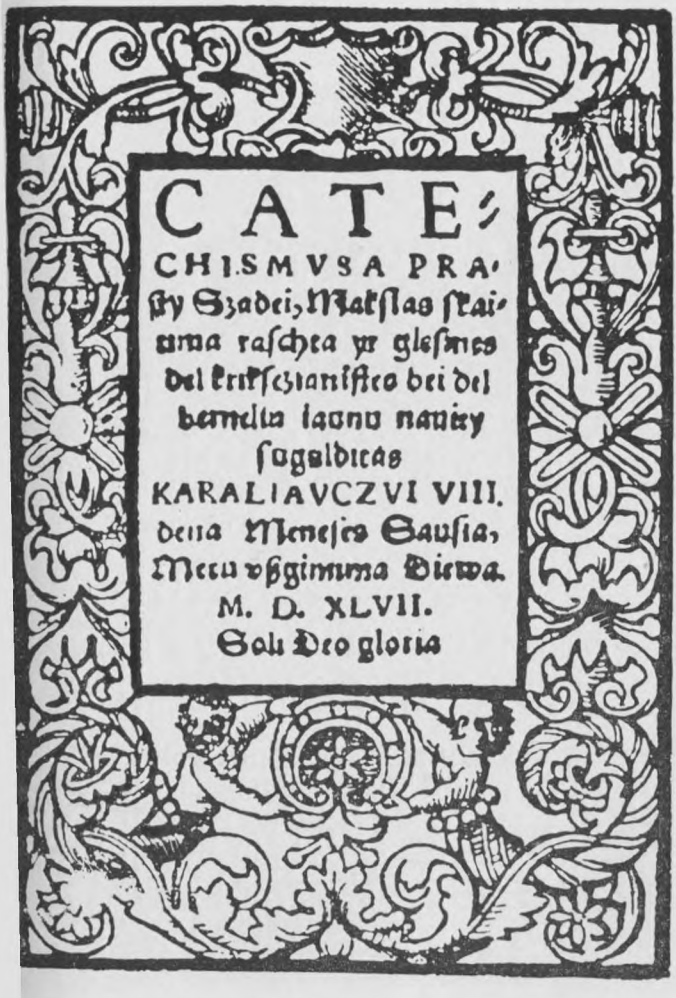
Nuo to laiko atšilo ir Maironio žvilgsnis šio referato autoriui. Buvo progų jį sutikti ypač arkikatedros zakristijoje, po ceremonijų, kurioms kitus klierikus man tais metais teko rengti ir juos tvarkyti prieš apeigas arba po jų. Maironis iš eilės su kitais kapitulos nariais būdavo celebransas, ir man tekdavo kartais jį aprengti. Visada būdavo miela pajausti, kad Maironis "pasidarė kitoks", negu buvo per trejus metus po anų nelaimingų egzaminų. Vieną kitą kartą teko užklysti su "delegacijomis" ir į jo namus. Nebe tokie baugūs atrodė jo apartamentai, kaip ir pats jų šeimininkas.

Jei vėlokai paaiškėjo mums Maironio interesai visuomeninei sričiai, tai buvo mūsų pačių neapdairumas. Niekad seminarija nebuvo taip visuomeniškai "pakelta" ir veikli, kaip jam esant rektoriumi. Kiti, tiesa, tęsė tą pačią kryptį vėliau. Bet Maironis, gal neinspiruodamas, leido klierikams eiti į visokius suvažiavimus, imtis visokio organizacinio veikimo viduje, reikštis spaudoj, kurti labdaros ratelius ir sekmadieniais eiti į Kauno fortus su maistu ir dvasine pagalba.

Kartą pasklido žinia, kad seminarijoj būsianti policijos krata, nes esąs įtarimas, kad iš čia išnešami

KAK laiškai-lapeliai, nukreipti prieš "diktatūrinę valdžią". Kiek tas įtarimas buvo pagrįstas, pati seminarijos vadovybė negalėjo patikrinti. Bet Maironis pavedė kitiems vadovybės nariams įspėti klierikus, kad nesiduotų veliami į politinį darbą ar patarnavimą, o pats pranešė policijai, kad jo įstaigoj, kol jis yra rektorius, niekad nebus jokios kratos.

Maironis nemėgo partinės politikos. Tai matyt iš jo pasisakymų kitomis progomis viešumoj, net spaudoj. Bet jis suprato visuomeninę kunigo veiklą. Jo pritarimu ir palaiminimu brendo nauja jaunų kunigų karta, kurią tektų vadinti visuomeniškąja plačia žodžio prasme.

CATE=
CHISMVSA PRA=
ſty Szadei, Matſlas ſtai=
uma raſchta yr gleſmes
del krikſczianiſtco bei del
bendtu iaunu nauiey
ſugaldytas
KARALIAVCZVI VIII.
della Meneſes Sauſia,
Metu vßgimima Diewa.
M. D. XLVII.
Sali Deo gloria

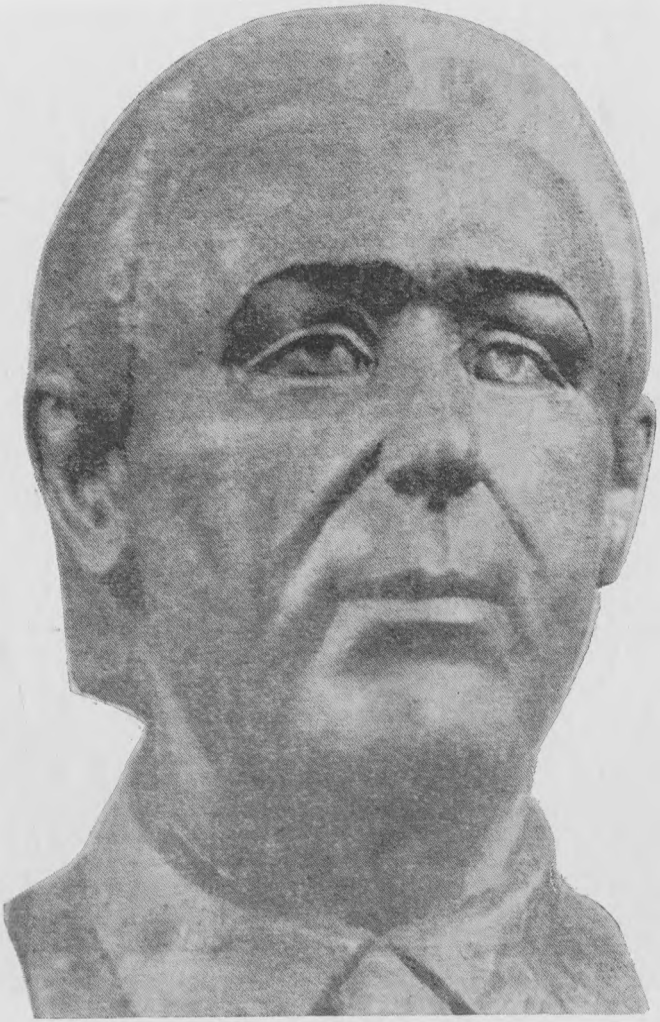
M. Mažvydo katekizmas (1547)
titulinis puslapis

M. Daukšos postilės (1599) titulinis puslapis

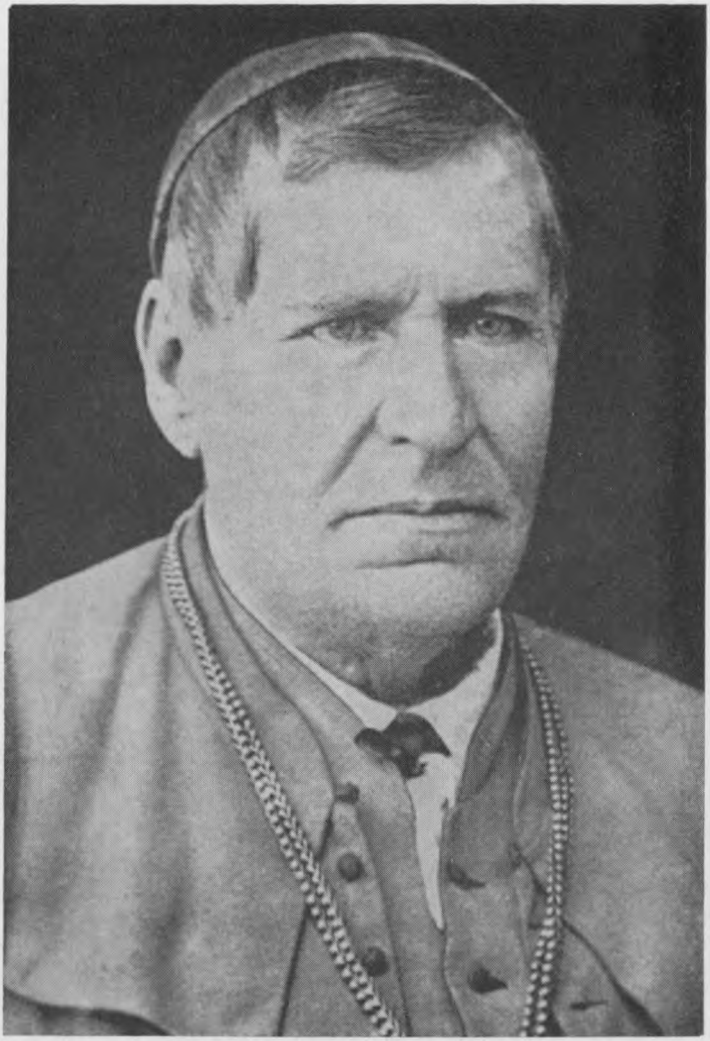
MERKELIS GĮEDRAITIS
nežinomo dailininko portretas

Kristijono Donelaičio biustas,
rekonstruotas 1970 iš kaukolės

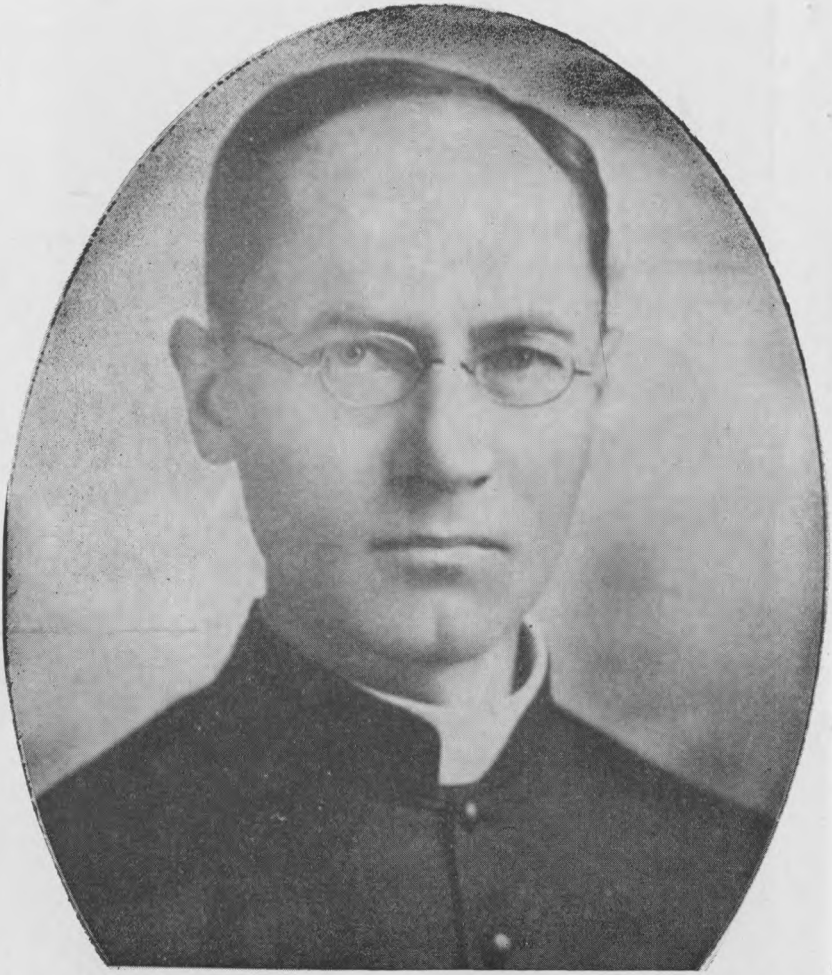
JUOZAS ARNULFAS GIEDRAITIS
nežinomo dailininko portretas

MOTIEJUS VALANČIUS

ANTANAS BARANAUSKAS

ANTANAS STANIUKYNAS,
Seinų seminaristų organizatorius

JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS,
vienas iš Kauno seminaristų organizatorių

ALEKSANDRAS DAMBRAUSKAS-JAKŠTAS
J. Vienožinskio portretas

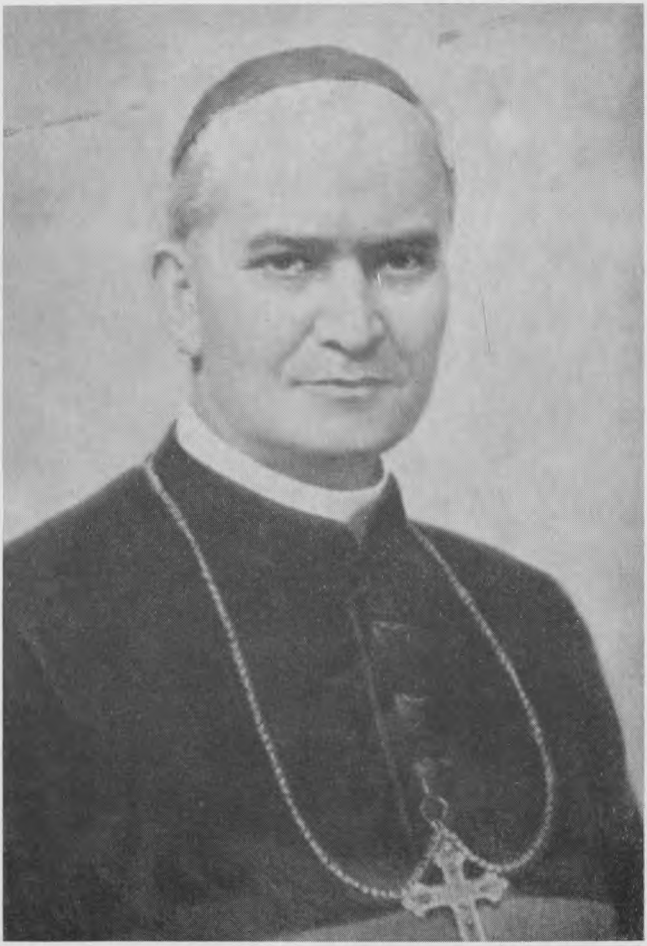
JONAS MAČIULIS-MAIRONIS
B. Pundžiaus biustas

JUSTINAS STAUGAITIS,
Vadovo bendradarbis

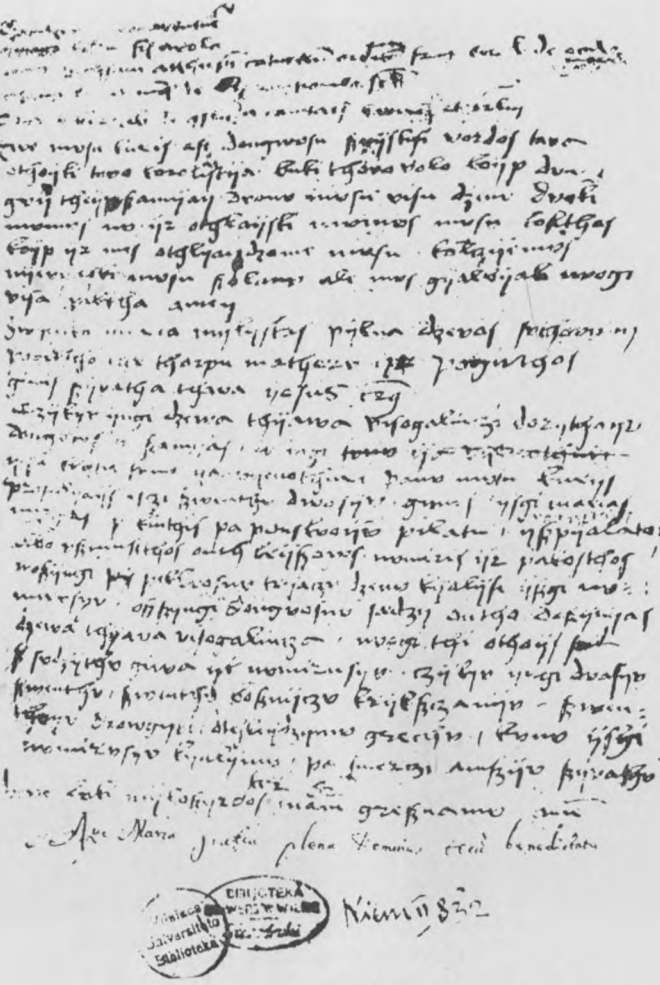
ANTANAS SMETONA,
Vilties redaktorius

JURGIS MATULAITIS

JUOZAS SKVIRECKAS 1953
A. Graber portretas

Seniausi lietuviški poteriai. Rankraštis iš ca 1510 m.

JURGIS MATULAITIS

SOCIALINIS IR DVASINIS DINAMIKAS

Kai žvelgiam į Matulaičio fotografijas, kai prisimenam jį apskrito, pilno veido, švitinčia ramybe, galvotume, kad jis buvo sutvertas įstrigti vienon vieton, priglusti prie vieno darbo ir taip ramiai praleisti visą gyvenimą. O iš tikrųjų jis buvo pilnas vidinio nerimo ir didelės skubos veikti.

Kai skaitome jo raštus, kai prisimename jo kalbėjimo būdą, atrodo, buvęs labai paprastas, visiem prieinamas savo žodžiu ir minties dėstymu. Bet juo daugiau jį skaitome ir mąstome, randam, kad tame paprastume slypi išmintis, žmonių ir jų santykių pažinimas, gilus įžvelgimas į laiko reikalus. Ne vienas iš jo amžininkų prasitaria, kad Matulaitis buvęs nepaprastų, tiesiog genialių gabumų. Ar to neliudija dvi aukštosios mokyklos — Petrapilio ir Friburgo, suteikusios jam aukštesnius nei **summa cum laude** įvertinimus už magistro ir doktorato darbus?

Ne tik draugai, bet ir Vilniaus laikų priešai pripažįsta, jog Matulaitis mokėjęs nuostabiai susivaldyti ir atleisti nuoskaudas, buvęs labai taktingas ir visiems be išimties tėviškas. Niekas tada jo nelaikė šventuoju, tačiau juto, kad kažkas tobula dvelkia iš jo asmenybės.

Trys bruožai neabejotinai būdingi jo asmeniui-genialumas, veiklumas ir šventumas, ir jie sukuria labai retą, spalvingą asmenybės derinį, vertą mūsų dėmesio ypač šiais laikais.

MISIJOS ŽMOGUS

Matulaičio gyvenimas pasidalijo beveik pusiau tarp XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios tame laikotarpyje, kada Vakarų pasaulyje dar klestėjo stiprus sekuliarizmas ir iškilo intelektualinis bei socialinis katalikų atgimimas, o Rytuose, Rusijoje, dar siautėjo despotizmas ir brendo komunizmas. Matulaitis pažino Rytus ir Vakarus, ir jo nerimas susikaupė ties savo tautos ir Bažnyčios rūpesčiais. Jo misija išsiskleidė trim fazėm.

Pirmoji misijos fazė — socialinė

Kaip kunigas, Matulaitis turėjo progos išbandyti įvairias darbo galimybes — vikaro, seminarijos profesoriaus ir administratoriaus — vicerektoriaus, ligoninės kapeliono ir gimnazijos mokytojo. Nė vienoj iš tų pareigų jis nejuto ypatingos misijos. Labiausiai jis buvo pasiruošęs dėstyti moralinę ir dogmatinę teologijas, bet ir jos nelenkė jo širdies. Jo misija gimė tokioj srityje, kuriai iš anksto nebuvo ruošęsis ir kurios beveik nesimokė mokykloj, būtent — sociologijoj ir socialinėj veikloj. Ir gimė ji tada, kai jis atrodė mažiausiai buvo pajėgus bet ką dirbti. Dėl paaštrėjusios kaulų džiovos, neturėdamas pinigų, atsidūrė Varšuvos priemiesčio ligoninėj, tarp pačių vargingiausiųjų žmo-

nių. Apsigynęs nuo kojos amputavimo, šiek tiek apsigydęs, dėstydamas vienoj mokykloj, jis tyliai pradėjo organizuoti priemiesčių darbininkus ir trumpu laiku subūrė juos į 50,000 organizaciją. Šis darbas sukėlė nemažų reakcijų. Matulaitis buvo apšauktas Bažnyčios priešu, liberalu, socialistu (plg. J. Matulaičio užrašus, London, 81).

Dėl to Matulaitis negniužo ir nepabūgo. Priešingai, pajutęs ugnies krikštą, ėjo tolyn. Ėmė ruošti socialines savaites Varšuvoj (vėliau ir Kaune). Ir buvo nelaukta, kad 1907 metais buvo pakviestas į Petrapilio akademiją dėstyti kaip tik sociologijos, dar niekur nedėstomos Rusijoj, o Vakaruose mažai težinomos. Dėstė ją ne vien teoriškai, bet ruošė būsimus kunigus ir praktiškai, juos tiesiog kvėpte kvėpė imtis socialinės veiklos. Iš jo studentų būrio mes susilaukėm visos eilės socialinių veikėjų savam kraštui. Jo įkvėptas Vl. Jurgutis su keleta kitų į antrus metus ėmė organizuoti būsimuosius ateitininkus.

Sociologijos dėstymas toli gražu nepatenkino Matulaičio. Neatrodė, kad socialinei misijai turėtų užtekti darbininkų ir varguomenės. Ėmė kristalizuotis mintis, kad "reikia ir visas visuomeninio darbo sritis atnaujinti Kristaus dvasioj" (Užrašai, 31). Bet kas ir kaip atnaujins be vadovaujančių asmenų, be specialių branduolių ir židinių? Kas paruoš pačius vadovaujančius ir kokiu būdu?

Jis ryžosi kurti "intensyvaus katalikiško gyvenimo židinius" vienuoliško tipo ir apie juos telkti pasauliečius — vyrus ir moteris (Užr. 16, 28). "Mūsų amžiuje, galvojo jis, ir toje Bažnyčios padėtyje, kurią

matome, nebeužtenka paprastų darbininkų, samdinių, bet reikia tikrų apaštalų" (107). "Geriau mažiau darbininkų, bet gerų ir tikrų, išsižadėjusių savęs, pilnų dvasios" (32, 106).

Toks apaštališkos dvasios elitas, "uolus ir narsus, be svyravimų ir baimės, viskam pasiryžęs.., su iniciatyvos dvasia, drausmingas ir organizuotas" (27-28) būtų "jėga.. — ne tik tokia, kuri ginasi" (45). Nebeužtenka gintis, reikia ir užkariauti (10), "eiti ten... kur didžiausia bedievybė, ištvirkimas, tikėjimo atšalimas, nutolimas nuo Bažnyčios" (22). "Visur įlįsti, įsibrauti... Jei kur išvaro pro vienas duris, grįžti pro kitas, kad ir užpakalines.., kad tik visur būtų įnešta Kristaus dvasia" (22-23).

Antroji misijos fazė — karizmatinė

Toks buvo jo naujas pašaukimas ir apsisprendimas, gimęs bene 1908 metais Petrapilyje, dėstant sociologiją. Pajuto, jog nebeužtenka jam liktis vienišu Bažnyčios šluostuku, arba atskiros, nors ir garbingos, bažnytinės funkcijos kamštuku, dėl to ryžosi palikti Akademiją, atsisakyti profesūros ir visiškai pasišvęsti šiam reikalui. Tas reikalas tapo pavergiančia idėja, tiesiog kristine misija. "Kristaus gyvenimo tikslas turi tapti ir mano gyvenimo tikslu, jei iš tikrųjų noriu eiti šventųjų pėdomis... Ko Kristus troško? — Įvykdyti Dievo karalystę žemėje, t. y. šv. mūsų Bažnyčią. Kokiu keliu prie to ėjo? — Visiško savęs išsižadėjimo keliu... Kas iš to seka? — Pilnai atsiduoti ir pasišvęsti Bažnyčiai" (10). Su tuo išryškėjo Matulaičiui ir naujos, kristocentrinės dinamikos reikalas: "Visur

Kristų nešti, viską Kristuje atnaujinti ir atgaivinti, viską dėl Kristaus apimti, viską prie Kristaus patraukti" (10-11).

Šiame apsisprendime pirmą kartą iškilo ir labai įsidėmėtina implikacija: "jei noriu eiti šventųjų pėdomis". Tai reiškia: Matulaitis sąmoningai ir nebeatšaukiamai pasuko herojiniu tobulybės siekimo keliu. Bet čia pat atsidūrė naujoj bandymų ugny, kurią pats taip apibūdina:

"Stebėtinas dalykas: kol buvau nepasiketinęs visko išsižadėti, visiškai sekti Kristų.., žmonės menkai mane paliesdavo, net atokiai laikydavo nuo visokių vietų ir garbių... O kuomet padariau pirmutinį žingsnį sekti Kristumi, pradėjo žmonės man siūlyti aukštas, įtakingas vietas: seminarijos rektoriaus, kanauninko. Padarė mane, be mano pritarimo, Akademijos vicerektoriumi, pradėjo masinti, esą, aš tapsiąs vyskupu sufraganu... Ir pasaulinė valdžia buvo aprimusi dėl katalikų dvasinio gyvenimo ir jų darbuotės bei organizavimosi. O mums pradėjus vykdyti savo sumanymą, ėmė persekioti, daryti kratas, ieškoti slaptų organizacijų" (81). Dėl to "teko daug pergyventi, daug kentėti, daug permąstyti" (80, plg. 105-106).

Matulaitis buvo priverstas likti dėstytoju ir administruoti Akademiją ligi 1911 metų, tačiau slapta, jau 1909 metais, padarė vienuolio įžadus ir pradėjo atkurti beišmirštančius marijonus. Su tuo prasidėjo intensyviausias dvasinio jo gyvenimo tarpsnis, kartu ir dinamiškiausias, trukęs ne daugiau kaip 20 paskutiniųjų jo gyvenimo metų. Kunigystės pašaukimą buvo radęs pirmame brendimo amžiuje, jaunystėje, o da-

bar, turėdamas apie 37 metus, susirado vienuoliškąjį pašaukimą. Tačiau Matulaitį reikia teisingai suprasti. Jo misija buvo ne pačiam tapti vienuoliu, bet restauruoti rusų sunaikintą vienuoliškąjį gyvenimą Lietuvoje. Tai viena. Antra, vienuoliškąjį gyvenimą pritaikyti naujiems laikams, pagal naujuosius socialinio darbo reikalavimus, duoti intergralesnę veiklos kryptį, koncentruoti į Kristų — krikščioniškojo atnaujinimo versmę.

Ši misija tuo ir buvo karizmatinė, kad ji siekė atnaujinti specifinį bendruomeninio gyvenimo sektorių ir jį padaryti lankstesniu įrankiu, geriau tarnaujančiu tautai ir Bažnyčiai — didžiosioms bendruomenėms. Per 20 metų jis išugdė marijonus Lietuvoj, Lenkijoj, Gudijoj ir Latvijoj ir dar įsteigė moterų vienuolijas atskirai Lietuvai (Nekalto Marijos Prasidėjimo seseris) ir Gudijai, ir penkiolikai vienuolijų padėjo atnaujinti, patikslinti jų regulas bei instrukcijas.

Matulaitis šiam bažnytiniam elitui parengti, jam instruktuoti, jo darbui įveiksminti ir tikslinti skyrė nepaprastai daug laiko, energijos ir jėgų.

O kaip gi su ta socialine veikla, kurią buvo taip sėkmingai pradėjęs? Kaip su pasauliečių organizavimu ir jų apaštalavimu, kaip su Lietuvos gyvaisiais reikalais? Ar visi tie dalykai paskendo ir ištirpo lyg būte nebuvę?

"Pirmon eilėn, rašė jis, aš tarnauju Bažnyčiai, nes esu jos kunigas. Bet manau, kad ir Lietuvos nenuskriausiu, jei Viešpats norės mano darbus laiminti... Sąžinė mano sako, kad einu tikru keliu" (128). Ir nors labai nenorėdamas atitrūkti nuo pradėto vienuo-

liškų židinių ugdymo, jis padarė bene pačią didžiausią auką Lietuvos labui: sutiko, Lietuvos Tarybos prašomas, imtis Lietuvos sostinės Vilniaus vyskupo pareigų, jei Roma tam pritars ir jį skirs. Ir jis buvo paskirtas. Tačiau netrukus lenkai užėmė sostinę ir užvaldė didžiąją dalį Vilniaus vyskupijos, o jį atskyrė nuo Lietuvos ir nuo savųjų židinių. Tą vyskupo sostą svilino aitri politinės neapykantos ugnis, nepakentusi lietuvių kilmės ganytojo, nors ir kaip objektyvus, bešališkas ir visiems tėviškas jis buvo. Svilino ištisus septynerius metus, kol pagaliau jis apsisprendė šio sosto atsisakyti.

Ganytojavimas Vilniuje išsėmė daug fizinių ir dvasinių jėgų, įspaudė kankininkystės žymes, tačiau jo nepalaužė, priešingai — dar daugiau nuskaidrino. Tokį mes jį išvydome, grįžusį 1925 metų pabaigoj. Grįžo iš Vilniaus pro Romą, kur pop. Pijus XI pakėlė jį tituliniu arkivyskupu ir paskyrė apaštaliniu vizitatoriumi su nauja misija: įkurti pirmą kartą po Mindaugo savarankią bažnytinę Lietuvos provinciją ir paruošti konkordatą tarp Lietuvos ir Vatikano. Pirmąjį uždavinį jis atliko per nepilnus metus, parinkdamas ir Romai pristatydamas keturis naujus vyskupus ir metropolitą. Po to aplankė visas Amerikos lietuvių parapijas ir grįžęs ėmėsi antrojo uždavinio. Beruošdamas planus konkordatui, kentė apendicito priepuolius ir neskubėjo kreiptis pas gydytojus. Pavėluota operacija, deja, nebeišgelbėjo jo gyvybės. Jis užgeso 1927 sausio 27.

Trečioji misijos fazė — ekumeninė

Matulaičio misija su jo mirtim liko nebaigta. Nebaigtas jo planas įveiksminti vienuolijas, kad jos iš tikro būtų elitinio tipo bendruomenės. Nebaigtas jo užmojis atnaujinti parapijas ir katalikų organizacijas, kad jos viską suderintų ir viską atnaujintų Kristuje. Tačiau jo pradėti, įkvėpti, tikslinti darbai, jo paliktos gairės ir jo idėjos tebėra gyvos ir, kas nuostabu, aktualios dabarčiai ir ateičiai.

Matulaitis ta prasme nėra miręs, ir šiuo laiku jis laukia naujo gimimo. Jo beatifikacijos procesas, atrodo, eina į galą. Jis taps **redivivus** savam kraštui, savos tautos išeiviams ir visam krikščioniškajam pasauliui. Matulaitis turės ką pasakyti šiems laikams šios civilizacijos padėtyje. Vakarai dar sekuliarėja, o Rytai teberaudonuoja. Pasaulis sunkiai bepakelia dvi negales: 1. stoką meilės žmonių santykiuose ir 2. stoką gilesnio ryšio su Dievu socialinėj, kultūrinėj, tautinėj, politinėj veikloj.

Toji veikla darosi įelektrinta ambicijų ir išskaičiavimų. Ji neneša laukiamų vaisių ir nepasotina pačių veikiančiųjų, nes nemalšina savęs įprasminimo alkio. Stoka meilės šeimose, bendruomenėse, visuomenėje sukuria tokią padėtį, tartum gyventume suskaldytų stiklų erdvėje: kur pasigręši, kur žvelgsi, ten tave žeidžia.

Albert Schweitzer, teologas ir gydytojas, dirbęs Afrikoj, yra pasakęs:

— Siela kantresnė: ji gali palaukti labiau nei kūnas, dėl to pirma reikia gydyti kūną.

Tuo tarpu vienuolė Teresė, dirbanti Indijoje, įkūrusi naują vienuoliją ligoniams, mirštantiems ir pamestinukams, sako priešingai:

— Šiandien beveik visos ligos lengvai pagydomos, net džiova ir raupsai. Bet viena liga tebėra neapgalėta — tai nemeilė. Kiek žmonių yra atmestų šeimose ir visuomenėje! Jų siela kenčia daugiau nei kūnas.

Matulaitis, pats fizinis ligonis nuo 11 amžiaus metų ir savotiškas atmestasis savo šeimoj ir ypač savo vyskupijoj, Vilniuje, greičiausiai derintų Schweitzerio ir sesers Teresės pažiūras. Jis mokėjo fizines žaizdas maldyti kantrumu, o dvasines — prasmingumu. Socialines žaizdas jis buvo linkęs operuoti teisingomis reformomis ir naujos dvasios — Dievo dvasios grąžinimu į gyvenimą. Tautinius nesutarimus jis sprendė, pats išsivaduodams iš neapykantos, kurią jautė žydams, rusams ir lenkams savo jaunystėje (plg. 112). Jis norėjo būti visiems viskuo ir kuo ir kur galėdamas visiems padėjo, tačiau saviškiams, lietuviams, jautėsi artimiausias ir labiausiai stengėsi jiems būti naudingas (tp).

Trečioji šių dienų žaizda yra **negebėjimas derinti vertybių**. Blaškomės tarp kraštutinumų, neigiame, kas teigtina, ir teigiame, kas atmestina. Matulaitis buvo vienas iš nuostabių pavyzdžių, kaip suderinti gyvenimą pagal žmogiškąsias ir krikščioniškąsias vertybes ir viską suvesti į aukščiausią vertybių viršūnę Dievą. Asmeniniame gyvenime jis buvo derintojas akcijos ir kontemplacijos, socialiniame gyvenime — derintojas teisingumo ir meilės, supratimo, pagarbumo ir pasi-

aukojimo, ir tą derinį jis matė įkūnytą Kristaus pavyzdyje (124).

Ketvirtoji visuotinė žaizda — tai **rytų ir vakarų konfrontacija** — politinė ir dvasinė, kuri gali tapti katastrofiška. Matulaitis, brendęs tarp Rytų ir Vakarų, galėtų taip pat būti pavyzdys to derinio jau savo asmeniu.

Penktoji žaizda — **Bažnyčios suskilimas,** kuris Matulaitį jaudino ir jos apjungimas domino. Vakariečiams jis pristatė savo disertacija rusų doktriną apie pirminį žmogaus pašventimą, o rytiečiams jis rodė dinaminį žmogaus įsipareigojimą perkeisti pasaulį krikštinio pašventinimo pavyzdžiu.

Mūsų laikų sielos nebėra taip kantrios ir pajėgios laukti. Joms reikia pagalbos. Jos desperatiškai ieško gyvenimo prasmės, vertybių derinio ir ypatingai daugiau meilės. Matulaitis parodė, kaip išsivaduoti iš beprasmybės ir kaip siekti asmeninio ir visuomenino šventumo. Jis mus ragina:

Tobulinkit save, tarnaudami kitiems (11).

Gyvenkit sąmoningą antprigimtinį gyvenimą (11).

Blogį nugalėkit gerumu ir atkaklumą įveikit meile (124).

MORALINIS VADAS

Lietuvai atkūrus savo valstybę, iškilo jautrus klausimas: kas bus jos sostinės Vilniaus vyskupas? Nuo 1907 metų, kada rusai nušalino ir ištrėmė vysk. Eduardą Roppą ši vyskupija neturėjo tikro ganytojo, tik administratorių. Lietuvos Taryba darė žygių pas

Vatikano atstovus, siūlydama kandidatu Jurgį Matulaitį.

Lietuvos Taryba neturėjo abejonių dėl Matulaičio mokslumo ir iškilumo, tačiau ji nebuvo tikra, ar jis bus geras lietuvis. Netikrumą kėlė ta aplinkybė, kad jis perilgai užsibuvo Lenkuose: ten baigė kunigų seminariją ir po studijų Petrapilyje ir Friburge ilgėliau dirbo. Iš Tarybos narių niekas jo arčiau nepažino, tik vicepirmininkas kun. Justinas Staugaitis. Šiam teko ilgokai vargti, kol įtikino Tarybos narius, jog Matulaitis išlikęs, kaip ir buvo, lietuvis (plg. Arkiv. J. Matulevičius, toliau trumpinama AJM, Marijampolė 1933, 89).

Ilgokai už Lietuvos ribų gyveno ir Jonas Basanavičius, dabar Tarybos narys, tačiau savo lietuviškumą įrodęs Aušra ir lietuviškomis studijomis. Matulaitis buvo ne rašto žmogus, o veiklos, ir savo veikla nesiskardeno. Jo lietuviškumą reikėjo atsekti ir įžvelgti gilesne prasme, kaip tai padarė A. Smetona, tapęs antru kartu Lietuvos prezidentu. Jis Matulaitį pavadino "didesniu lietuviu, nekaip kam gali atrodyti" ir būtent — dėl "jo plačios, visuotinės religinės bei moralinės veiklos, skirtos savo tautai" (AJM, 66). Smetona suprato, jog tautai reikia stiprių moralinių vadų ir tokį vadą atpažino Matulaičio asmenyje. Tuo Smetona pasirodė didesnis krikščionis, negu kai kam tada galėjo atrodyti.

Asmenybė ir lietuvybė

"Jokios ypatingos lenkų meilės najaučiu", rašė jis 1913. "Labiausiai myliu savo tautos žmones, lietuvius,

ir visuomet troškau ir trokštu šiuo tuo saviesiems būti naudingas... Seniau labai nepakęsdavau žydų. Buvo laikas, kad nekęsdavau rusų ir lenkų. Bet Dievas... suteikė man malonę: supratau, kad tai nesutinka su Kristaus mokslu... Nuo to laiko nusikračiau visokiais prietarais, neapykantomis... Mano širdžiai visi lygūs, o artimieji tie, kuriuose daugiau matau Kristaus dvasios" (Užrašai, 112).

Šiuo keliu Matulaitis ėjo, tapęs Vilniaus vyskupu. Buvo tėviškas ne tik lietuviams, bet ir žydams, gudams, lenkams. Išskyrus lenkus, ypač politikuojančius, visi kiti Matulaičio asmenyje matė tikrą ganytoją. Sava tauta vis dar jo nepažino iš arčiau, nes Vilnius greitai buvo atplėštas nuo Lietuvos ir vyskupas uždarytas lyg eremito celėje. Jis grįžo savon tauton 1925 m. ir tada visi pajuto šios "didžiausios ir skaisčiausios asmenybės" (Lietuva 1927. 11. 2) dvelkimą. Pajuto ypač jos netekdami 1927 sausio 27. Tada pradėta kalbėti ir rašyti apie jį, kaip moralinį švyturį, vertą altoriaus garbės. Buvo savotiškas paradoksas, kad kai kam nepriimtinas kandidatas į sostinės vyskupus, dabar buvo beveik visuotinai pripažintas tinkamu į šventuosius.

Kur ir kaip išaugo jo šventumas? Ar uždaroj vienuolyno celėj bei vyskupo-kankinio soste Vilniuje? Kur slypėjo jo įtakos šaknys Lietuvos gyvenime?

Tas mūsų tautos gyvenimas kaip tik šio šimtmečio pradžioj staiga pakirdo didele socialine, kultūrine, religine dinamika ir padarė didelį šuolį pirmyn. Šiuo metu buvo padaryta tokių šviesių sprendimų, pradėta tokie nauji sąjūdžiai bei pavartotos tokios re-

formos priemonės, kurios kituose pažangiuose kraštuose pasireiškė žymiai vėliau. Imkime kad ir katalikų spaudą trijuose to meto Lietuvos židiniuose — Vilniuje, Kaune ir Seinuose (galima dar pridėti Rygą); katalikių moterų sąjūdį, krikščionių darbininkų ir tarnaičių, ūkininkų, mokslus einančio jaunimo-ateitininkų, kaimo jaunimo — pavasarininkų. Imkime katalikų švietimo organizacijas — Saulę, Rytą ir Žiburį, drąsias ir taiklias socialines bei politines idėjas, vienuolijų atgaivinimą, knygų leidyklų steigimą. Visa tai buvo padaryta trumpame 1907 - 1910 metų laikotarpyje. Net nepriklausomybės laikais mes ta prasme daug ko nauja nebekūrėme, tik tęsėme, tobulinome, plėtėme, kas buvo pradėta anuo metu.

Tas ypatingas šuolis Lietuvos katalikų gyvenime galimas aiškinti įvairiomis priežastimis. Viena, Rusijos mokyklų ir galvojimo atsilikimas nuo Vakarų bent 50 metų buvo pastebėtas lietuvių, ypač tų dvasininkų, kurių žvilgsnis buvo nukreiptas į Vakarus, į jų universitetus. Vakarų universitetai davė pranašesniems lietuviams naują impulsą prašokti rusų nešamą atsilikimą savajame krašte. Antra vertus, socialinio veikimo užuomazgos, ypač tarp katalikų Vakaruose, pasirodė taip pat nepakankamos, akivaizdoje revoliucinės rusų bangos, kuriai lietuviams reikėjo atsispirti. Bręstanti revoliucija lietuvius dinamino, aktyvino, vertė veikti skubiai, atkakliai ir taikliai.

Tie žmonės, kurie tada atsistojo naujų darbų priekyje, išskyrus A. Jakštą, P. Januševičių, J. Tumą-Vaižgantą, buvo dar labai jauni ir neįgudę. Jakštas buvo intelektualinis vadas visai Lietuvai, ypač savo

Draugija, ir praktinis vadas Kaunui. Seinų vyskupijoje, vėliau atsiradęs, daugiau reiškėsi J. Staugaitis. Vilniuje buvo keletas šviesių kunigų, bet nei vieno vado. Pagrindinis naujos veiklos planuotojas ir akstintojas buvo Jakštas, o šalia jo, visur keliaudamas, turėdamas įvairių ryšių ir planuodamas dvasinį Lietuvos atnaujinimą buvo Jurgis Matulaitis.

Jakštas ir Matulaitis buvo tie du raktiniai žmonės anais laikais, turėję visuotiną visų pripažinimą. Jie judino katalikus veikti plačioj skalėj. Jie parengė naują sąmonę tarp kunigų, kad šie, ligšioliniai vadai, ruoštų pasauliškius ir jiems pagaliau perleistų visuomeninės bei kultūrinės veiklos iniciatyvą ir vadovybę.

Tai buvo nauja katalikiška pasauliškių apaštalavimo kryptis, kuri visam pasauliui buvo paskelbta tik 1922 metais, išrinkus popiežiumi Pijų XI. Būsimasis popiežius, eidamas nuncijaus pareigas Lenkijai ir Pabaltijo kraštams, suartėjo su Matulaičiu, jau tapusiu Vilniaus vyskupu. Matulaitis jį rengė vyskupo konsekracijai, pravesdamas asmenines rekolekcijas. Tapęs popiežiumi, jis paskelbė pirmąją savo enciklką **Ubi arcano Dei**, iškeldamas pasauliškių katalikų veiklos naują linkmę. Enciklikos pradžioj jis ir mini Vilnių bei Aušros Vartus, lyg parodydamas kur gavęs šios idėjos įkvėpimą.

Pripažintas autoritetas ir vadas

Kad Matulaitis buvo ypatingas vadas, pasigirdo mūsų visuomenėje balsai tik po jo mirties. A. Smetonos žodžiais, "jis buvo didelis visuomenės organiza-

torius. Visuomenės organizavimas, jos tvarkymas, rikiavimas — štai kokia vedamoji mintis žymėjo arkiv. Jurgio gyvenimą" (AJM, 65). Lietuvių Tautos Valia (1927. 11. 1) rašė: "Reta vado asmenybė buvo a. a. Jurgis Matulevičius". Lietuva (1927. 11. 2) pastebėjo, kad "Arkiv. Jurgis buvo tas žmogus, kuris seniai pramatė gresiantį mūsų tautai pavojų ir daug yra padaręs jam pašalinti... Jis buvo visų pripažintas neginčijamas autoritetas ne tiek dėl savo padėties, kiek dėl asmens ypatybių".

Kokios buvo Matulaičio ypatybės, padariusios jį autoritetu ir vadu? Dienraštis Rytas Matulaičio mirties dieną (1927. 1. 27) apibūdino jį šitaip: "Arkiv. Jurgio asmenybė savo begaliniai kilniu ir šventu gyvenimu, geležine valia, nepaprastu švelnumu ir genialiu protu imponavo ne tik artimiems, bet ir kiekvienam net priešingos ideologijos žmogui". Praėjus penkmečiui po jo mirties, Naujoji Romuva Matulaityje įžvelgė įkūnytą sintezę, kurią Šalkauskis vėliau skelbė visai mūsų tautai. "Arčiau įsižiūrėjus į vysk. Matulevičiaus asmenybę, galima pajausti, kad jame buvo susikristalizavusios Rytų ir Vakarų kultūros kilniausios savybės. Galima drąsiai sakyti, kad jo asmenybėje pasireiškė tų dviejų kultūrų sintezė, bet vienkart jame išliko grynas lietuviškumas su kilniausiais protėvių pradais (1931, Nr. 18).

Kaip šis "talentingas veikėjas, netgi reformatorius", tariant Tumo-Vaižganto žodžiais, išaugo? Viena aišku, kad jį augino ir brandino ne vien Lietuvos žemė. Jis ją paliko jaunas ir keliavo per Lenkiją, Rusiją, Šveicariją. Šiose trijose šalyse, pradėjęs nuo Lie-

tuvos, jis mokėsi ir dirbo ligi pagaliau įsėdo į Vilniaus vyskupo sostą. Kur bebūdamas, jis neatitrūko nei nuo lietuvių, nei nuo Lietuvos reikalų. Pasilikęs lietuvio kamiene, bet mokęsis visur ir iš visų, jis ir pasiekė tos sintezės savo asmenybėje ir veikloje.

Subrendęs, nors dar gana jaunas sociologas, jis formavo socialines savo studentų pažiūras ir kartu ugdė, skatino pasiryžimą visuomenėje veikti ir praktiškai mokė veiklos metodų. Jo buvę studentai Petrapilio Akademijoje, kaip M. Reinys, Pr. Kuraitis, Vl. Jurgutis, Iz. Tamošaitis, B. Čėsnys, M. Vaitkus ir eilė kitų, o taip pat kolegos dėstytojai, kaip Pr. Būčys, pasidarė tie naujosios katalikiškosios socialinės akcijos perteikėjai, inspiratoriai, dvasiniai vadovai. Ketvertas iš jų, įkvėpti Matulaičio paskaitų bei paskatų, jau 1908 metais susibėgę Kaune vasaros atostogų metu suformulavo pirmuosius būsimųjų ateitininkų įstatus ir pradėjo akciją, rašydami tuo reikalu laiškus į visas puses (plg. M. Vaitkus, Ateitininkų genezė, Tėv. Sargas 1948, N 2). Pr. Būčys rašo, kad Matulaičiui šis naujas, mokslus einančiojo jaunimo sąjūdis buvęs taip brangus, kad jis, jau tapęs Apaštaliniu Vizitatoriumi, norėjęs "ateitininkijos kūrėją išaukštinti ir jei to neįvykdė, tai ne jo kaltė" (AJM, 36). Būčys dar pastebi, jog Matulaitis buvęs surištas su visomis lietuvių katalikų organizacijomis: jų veiklą akstinęs, jų vadus rėmęs, su jais palaikęs nuolatinį ryšį. Visuose katalikų veiklos baruose jis buvo pridėjęs savo ranką — vienur lemiamu būdu, kitur tikslinamuoju, lyginamuoju, derinamuoju. Net toks revoliucinis žygis, kaip Lietuvos žemės reforma, Myk.

Krupavičiaus teigimu, nebūtų buvęs galimas be Matulaičio pritarimo, padrąsinimo, patarimų (plg. AJM, 158-160). Matulaitis buvęs, kaip rašė Rytas (1927, N 22), ir "krikščionių demokratų kelių tiesėjas", tiksliau sakant, jų programos bei linkmės tikslintojas. Tikslino ir plėtė jisai ir Vyt. Endziulaičio įsteigtą Katalikų Veikimo Centrą.

Įdomus, retas Matulaičio interesų, patirčių, įtakos plotis — nuo politikos, kurioje pats tiesiogiai niekad nedalyvavo, ligi asketikos — vienuoliškojo gyvenimo organizatoriaus ir atnaujintojo; nuo Lietuvos visų reikalų ligi Amerikos lietuvių, kuriuos jis pats lankė ir veikdino, ypač per savo pasiųstuosius brolius marijonus. Toji plati interesų ir veiklos skalė neleido jam ilgiau sustoti vienoj vietoj. Jis Petrapilio Akademijoje profesoriavo penketą metų, pasiekė jos vicerektoriaus pozicijos, bet staiga, visų apgailestavimui, pasitraukė. Po 7 metų, pats apsisprendęs, paliko ir Vilniaus vyskupo sostą. Atrodo, kad jis išgyveno kažkokį nerimą, kažkur skubėjo, kažkam didesniam ir svarbesniam kaupė savo jėgas arba jas norėjo padalyti tiems platiems naujos gadynės, naujai besikeičiančių sąlygų uždaviniams. Ar tai ne vado nerimas, ar ne moralinio tautos vado skuba?

Vidinė dinamika išorinėj ramybėj

Matulaičio kompleksija priminė flegmatiką, o ramus veidas su giliomis akimis — mistiką. Jis buvo neatpažįstamas dinamikas, kaip ir Valančius savo šaltame išoriniame ramume. Šiedu mūsų hierarchai turi

panašumą ne vienu atžvilgiu. Valančius pusę savo vyskupavimo buvo rusų gubernatorių kalinys, uždarytas Kauno kūrijoj. Jis pats negalėjo niekur pajudėti, bet judino visą religinę, kultūrinę, net politinę rezistenciją per savo patikėtinius.

Matulaičio judrumą gerokai paralyžavo tarytum kalinio grandinė, kurią jis metų metais nešiojosi ant savo sužalotos (kaulų džiova) kojos. Kliudė jam tiesiogiai viską diriguoti ar veikdinti ir ta pati rusų seklių priežiūra. Matulaitis veikė, kaip ir Valančius, daugiausia per kitus.

Artimiausias Matulaičio bendradarbis vysk. Pr. Būčys, jau senatvėje, ryškindamas savo ir kitų vaidmenį Lietuvos gyvenime, nelauktai sustoja ties Valančiumi ir Matulaičiu. "Ne tik katalikiškos Lietuvos, bet visos mūsų tautos patriarchu buvo ir yra vyskupas Motiejus Valančius; deja, mūsų visuomenė mažai ir pernelyg retai apie tai mintija ir šneka... Dvidešimtojo amžiaus tikybiniame Lietuvos gyvenime ne tiek raštais, kiek veiklos nepaprastu naudingumu iškilo arkiv. Jurgis Matulevičius. Kažin ar jam neteks XX amžiuj garbingiausioji vieta, kaip teko Valančiui pereitame šimtmetyje (Atsiminimai II, Chicago 1966, 187, 189).

Kai Valančius turėjo pergyventi Lietuvos mokyklų, bibliotekų, spaustuvių, vienuolijų sunaikinimą, tai Matulaitis mojosi atgaivinti vienuolijas, kurios kurtų mokyklas, spaustuves, bibliotekas. (Be kitko, Marijonų biblioteka, jo dėka, tapo didžiausia po VD universiteto). Vienuolijos jam buvo ne uždari, asmeniniam tobulumui ar ramybei skirti židiniai, bet socialinio ir

kultūrinio darbo branduoliai. Ta kryptimi jis reformavo keliolikos vienuolijų likučius Lietuvoje ir Lenkijoj, perredaguodamas naujais pagrindais jų konstitucijas. Kurdamas 1918 m. naują Marijos Nekalto Prasidėjimo seserų vienuoliją, jis buvo laisvesnis joms duoti naują programą, ir ji pasirodė taip toli pramatanti, tokia moderni ir lanksti, kad net dabar, po 50 metų, jai nereikia, kaip kitoms vienuolijoms, reformuotis. Ką jis paliko Marijonams ir Marijos Nek. Prasidėjimo seserims kaip gaires, yra būdinga visai jo dvasinei krypčiai, kurią kvėpė ir kitoms Lietuvoj įsikūrusioms organizacijoms. Tai matyti iš jo paruoštų šioms vienuolijoms Vedamųjų minčių ir iš jo Užrašų, išleistų Londone. Vedamose mintyse jis pabrėžia vertybių derinimą, kurį vėliau filosofinėj ir pedagoginėj plotmėj vystė St. Šalkauskis. Matulaitis reikalavo derinti principų tvirtumą su priemonių lankstumu, dvasinį brandumą su aktyvumu — ėjimu į visuomenę, asmenų atranką su jų parengimu atskiriems uždaviniams, žiūrint gabumų bei palinkimo. Ypatingai jis pabrėžė autoriteto reikšmę, tačiau ragino paisyti ir asmeninės atskirų žmonių laisvės. Išorinė tvarka net vienuolynuose jam atrodė negalėtų turėti prasmės, jeigu ji nebūtų derinama su atskiro asmens sąžinės balsu. Net organizuotoji visuomeninė veikla, kurią jis pats akstino ir nepaprastai vertino, jo įsitikinimu, nebūtų pilna, jei nustelbtų asmeninio veikimo — apaštalavimo iniciatyvą. Jo žodžiais, veikiant patiems, niekada neužmirštinas dalykas — traukti ir kitus į veiklą, ruošti žmones įvairiems uždaviniams.

Matulaičio kryptis šių laikų šviesoj

Matulaitis dažnai kartojo šūkį "jausti su Bažnyčia". Ir tai galima aiškinti, kaip jo reikalavimą pirmon eilėn jausti aukščiau minėtą, krikščionybėje slypintį vertybių derinį. Jausti su Bažnyčia reikštų jausti ir jos misiją gyvenime, šiame laike, šiose sąlygose, niekad nepametant iš akių minėto derinio. Tokia buvo ir Matulaičio sociologija — eiti į žmones, imtis būtinų uždavinių nepaisant sunkumų, ypač eiti ten, kur labiausiai reikia, kur kiti neina, kur sunkiausia. Einant į liaudį, į darbo žmones ar apskritai į visuomenę, nesibijoti reforminių priemonių, atsisakyti net vienuoliško ar kunigiško rūbo (jei tai padėtų geriau prieiti prie žmonių). Tai buvo anais laikais tiesiog neįtikėtinai drąsi mintis, kuri rado platesnį atgarsį tik dabar, po II Vatikano susirinkimo.

Būdamas didelių gabumų žmogus, Matulaitis liko kuklus, paprastas, labai pakantrus, tolerantas visiems, didelis humanistas, pasiryžęs, kaip mena Smetona vieną jo pokalbį Vilniuje su įvairių tautybių ir religijų atstovais, lenktis kiekvienam su nė kiek nemažesne pagarba, kaip ir prieš Kristaus kryžių. Kartu jis buvo drąsus reformistas, savotiškas revoliucininkas, kur reikėjo keisti formas ar daryti socialines reformas. Kas įdomiausia, kad tokių gabumų ir geriausia prasme ambicijų asmuo, visiškai nepaisė savo karjeros, net paties savęs ir savo jėgų ar savo ligų. Jis palenkė save laiko uždaviniams ir Bažnyčios misijai, siekė savo tautą išvesti iš dvasinių pavojų, ir visa tai jis darė su dideliu pramatymu toli pirmyn.

Vertybių derinimas, kurį Matulaitis dėjo mūsų krikščioniškųjų sąjūdžių ir vienuolijų veiklos pagrindan, buvo padiktuotas ne tik gilaus krikščionybės suvokimo, bet ir savo laiko klaidų gydymo. Revoliucinės srovės, labiausiai jaučiamos Lietuvos kaimynystėje, tiesiog skaldė bet kurias vertybes ligi pačių kraštutiniausių ribų. Matulaičio atsakymas buvo pozityvus ir veiksmingas, siekiąs nors ir mažoj tautoj išlaikyti pusiausvyrą. Dabar, kai II Vatikano susirinkimas atskleidžia krikščionybėje esantį vertybių derinį ir ragina jį taikyti gyvenimo tikrovėje, aišku, tai yra pozityvus atsakymas ir į šių dienų pasaulyje besireiškiantį blaškymąsi tarp įvairių kraštutinumų.

Kitas Matulaičio šūkis "Bažnyčiai ir Tautai" yra tiek pat aktualus mūsų laikais, ypač mūsų emigracijoje, netgi mūsų tėvynėje, kur gresia disintegracija tiek tautiniu, tiek religiniu požiūriu.

Matulaitis gyveno bent 50 metų pirmyn savo pramatymu, savo idėjomis, savo veiklos metodais.

JUOZAS SKVIRECKAS

ŠVENTOJO RAŠTO VERTĖJAS, PIRMASIS TAUTOS METROPOLITAS

Du dalykai padarė jį pirmūnu mūsų istorijoje: Šv. Rašto vertimas ir metropolystė. Ligi jo neturėjome išsivertę pilno Šventraščio, ir jis pirmas vainikavo kitų neįveiktą darbą. Nuo Vytauto laikų bažnytinis mūsų gyvenimas buvo palenktas svetimiems metropolitams, nuo kurių bandė atsipalaiduoti Vilniaus vyskupai — Albertas Taboras XV amžiuje ir Ignas Masalskis XVIII a. pabaigoj. Skvireckui teko pirmojo Lietuvos metropolito privilegija be ypatingos kovos.

Nebuvo jis kovos žmogus nei vadas, kaip dažnai pasitaiko tarp hierarchų. Nedrąsus, atsargus, užsidaręs, jis daugau vengė viešumos bei kovos, nei ieškojo. Gyveno darbui ir jį ribojo profesoriavimu, raštu ir kurijos pareigomis. Kaip jis iškilo į vadovaujamą poziciją bažnytiniame mūsų gyvenime?

Būsimas kunigas bajoriška pavarde

Skvirecko pavardė skambėjo bajoriškai, o kilmė buvo proletariška. Tėvas Vincas buvo smulkus ūkininkas (3 ha žemės) ir puodžius, kaip ir senelis Justinas, Rimkūnų kaime, Pumpėnų parapijoj. Dėl pavardės

niekas nežinojo, nei pats arkivyskupas, iš kur ji kilusi. "Tikroji, seniausia Skvireckų šeimos gūžta buvo nedidelis Simonių kaimelis už Pasvalio, pakelėj į Joniškį" (arkiv. J. Skvirecko atsiminimai, rankraštis 14, add. 1). Pasvalio parapijoj arkivyskupas turėjo apsčiai giminių ta pačia pavarde. Ten, Skėrių kaime, kitados gyveno senelio tėvas Vincas, laisvasis ūkininkas, gerokai prasikūręs ir išauginęs didelę šeimą. Giminė per laiką nuskurdo, bet neturėjo baudžiauninkų charakterio.

Tėvas buvo vedęs Elzbietą Krasauskaitę iš Girsūdų kaimo, Krinčino parapijos, ir Juozas buvo pirmasis jų vaikas, gimęs rugsėjo 18, 1873 metais. Juozas buvo mažai paaugęs, kai šeima išsikėlė į didesnį motinos ūkį, ir čia Skvireckams gimė dar 4 berniukai ir 4 mergaitės. Šeima ir toliau gyveno gana vargingai.

Juozas ligi 11 metų ganė bandą, talkino tėvams prie darbų ir daug skaitė. Motina jį buvo išmokiusi rašto iš maldaknygės. Tėvo brolis Juozas buvo labiausiai prasišvietęs, tad ir Vincas panoro mokyti savo vaikus, ypač Juozą. Mokykla buvo netoli, už 5 kilometrų Smilgiuose, tad ten jį nugabeno ir apgyvendino pas rusą mokytoją Leonovą. Vaikas per metus pasiruošė ir išlaikė Pasvalyje baigiamuosius pr. mokyklos egzaminus. Tėvai išnuomojo kitiems savo ūkį, persikėlė į Panevėžį ir įstatė Juozą, vėliau ir kitą sūnų Joną į naujai įkurtą realinę gimnaziją.

Juozas mokėsi gerai — penketukais ir ypatingai pasižymėjo atmintim. Atliekamu laiku mėgo skaityti ir skaitė, kas pateko į rankas — pasakas, kelionių aprašymus, apysakas, rusų klasikus. Nuo ketvirtosios

klasės pradėjo verstis privačiom pamokom — mokyti vadinamus "švedus". Atsotogų vykdavo į Pasvalio parapiją, pas gimines, ir ten susidraugavo su Petru Avižoniu ir Jonu bei Antanu Vileišiais. Iš jų gaudavo ir slaptos lietuvių spaudos.

Gimnaziją baigė 1891 su pagyrimu ir ketino stoti į technikos institutą Petrapilyje. Metus praleido Panevėžyje kaldamas pinigą studijoms — toliau mokydamas "švedus". Jau turėjo rekomendacinį laišką Petrapilin, bet persigalvojo. Du jo draugai tuo metu įstojo į kunigų seminariją, ir ta kryptim lenkė jį gimnazijos kapelionas Remeika ir vikaras Šurna. Po metų, 1892 vasarą, jis įteikė savo dokumentus Žemaičių kunigų seminarijos rektoriui Cirtautui Kaune ir, kaip abiturientas, buvo atleistas nuo stojamųjų egzaminų. Abiturientai buvo atleidžiami ir nuo mokesčio už mokslą, pradedant nuo antrojo kurso. Tais metais su Juozu į I kursą buvo priimta dar 31 kandidatas.

"Pirmieji dveji mano klierikavimo metai, rašo jis, buvo paskutiniai caro Aleksandro III viešpatavimo ir jo baisaus režimo metai. Rusų žandarmerija siautė visu piktumu. Šnipinėjimai, areštai, ištrėmimai buvo kasdieniai reiškiniai... Ta baimė rusų šnipinėjimo, kratų, seminarijos egzistencijai gresiančio pavojaus ir buvo svarbi priežastis seminarijos vadovybei, o kai kam tik gera proga saugotis ne tik lietuviškos knygelės, lietuviško laikraščio, kurie buvo valdžios draudžiami, bet ir viso to, kas lietuviška" (Tiesos Kelias 1939, N 3, 183).

Juozas iš pirmų metų buvo paskirtas seminarijos bibliotekininku. Ta pareiga jam tiko ir pritiko.

Jis jau mokėjo pusėtinai vokiečių ir prancūzų kalbas ir labai mėgo knygas. 29-je spintoje buvo visa lituanistika, lenkų ir lietuvių kalbomis, ir Juozas čia rado Daukanto, Jucevičiaus, Narbuto ir kitų raštus. 30-je spintoje buvo atsiminimai, ir jis susidomėjo T. Dobševičiaus knyga apie žemaičius. Biblioteka buvo saugi vieta plėsti lietuviškojo pasaulio akiračiams.

Iš kurso draugų Skvireckas labiausiai mėgo tris: Antaną Bačkį, Adomą Razmų ir Matą Kirlį. Bet ypatingo įspūdžio jam darė Jonas Vizbaras, "gana aukštas, labai rimtos išvaizdos, tiesiog elegantiškas jaunuolis, baigęs Liepojos gimnaziją su ypatingais pažymėjimais ir gerai kalbėjęs vokiškai. Jis su Juozu pasipažino nuo pirmos dienos, vėliau tikrai susiartino ir susidraugavo ir liko artimiausiais prieteliais visiems laikams" (Atsiminimai, 42a).

Vizbaras tuo metu buvo slapto kazimeriečių klierikų sąjūdžio vadas. "Vieną vakarą, rašo Skvireckas, rodos, po vakarienės, vaikščiojome seminarijos sode. Vietoj paprastos poros mūsų buvo trys: Jonas Vizbaras, to paties kurso Juozas Tumas ir aš. Bevaikščiojant jie man papasakojo apie būrelio uždavinius seminarijoje ir ateityje, ypač pabrėždami, kad visos žinios turi būti laikomos giliausioje paslaptyje. Aš, pirmametis klierikas, gavęs tokių žinių iš dviejų žymiausių, jau seminariją bebaigiančių klierikų, jaučiausi labai patenkintas ir be didelių kalbų pasiryžau būti ištikimas būrelio tikslams" (Tiesos Kelias 1938, N 12, 824). Vienas tikslų buvo rašyti į lietuvišką spaudą, tad ir Skvireckas netrukus pradėjo rašinėti į Apžvalgą.

Tais metais, kai Juozas įstojo seminarijon, atvyko profesoriauti, tik ką akademiją baigęs, Jonas Mačiulis (Maironis). "Jo įtaka lietuvybės žadinimui, rašo Skvireckas, buvo visiems auklėtiniams milžiniška. Ne visi žinojo, kad jis yra Lietuvos istorijos autorius. Nebuvo jis pasiskelbęs, kad parašė **Tarp skausmų į garbę**, bet šia poema seminarijos jaunimas negalėjo atsiskaityti ir žavėte žavėjosi. Lietuviškumo atžvilgiu Maironiui nebuvo sunku daryti gilios įtakos klierikams, nes jam buvo pavesta pirmamečiams ir antramečiams dėstyti katekizmą (lietuvių kalba, Y). Skambi ir gyva Maironio kalba ne tik skelbė daugiau ar mažiau jau žinomas katekizmo tiesas, bet taip pat siekė sielose glūdinčią lietuvybę. Ir kaip skeltuvas iš titnago išskelia žiežirbas, taip Maironio žodžiai vertė ištrykšti iš sielos gelmių lietuviškumą".

"Nemaža jau laiko praėjo nuo anų dienų, rašo toliau Skvireckas, bet ir šiandien rodos dar jaučiu tą malonumą, kurį man davė Maironio žodžiai, kada juos rūpestingai pasirašydavau, o vėliau dar kartą persirašydavau sau ir kitiems naudotis. Tuomet lietuviška knyga buvo uždrausta, ir tinkamo katekizmo mes neturėjome. Tie Maironio dėstyto katekizmo užrašai davė progos vieną kitą kartą užeiti pas profesorių ir arčiau su juo pasipažinti. Iš seminarijos Maironis greit išvažiavo profesoriauti Petrapilin. Jo lietuviškumo spinduliai siekė ir iš pat tolimos šiaurės Kauno seminarijos auklėtinius ir šildė lietuviškas krūtines" (Tp 825-26).

Baigęs seminariją 1896 metais, išvyko Petrapilin ir Skvireckas, o Žemaičių vyskupijos stipendiją jam

parūpino seminarijos rektorius Gasparas Cirtautas, Šv. Rašto dėstytojas. Petrapilyje jis rado slaptą lietuvių būrelį **Lituania** ir į jį įsijungė, bet neberado Vizbaro; šis dėl nesveikatos anksčiau buvo pasitraukęs iš akademijos. Tais metais (1896) pradėjo eiti Tumo, Vizbaro ir Būčio suplanuotas Tėvynės Sargas, ir Skvireckas įsijungė į šio laikraščio bendradarbius. Būčys ir Jurgis Matulaitis buvo jau antramečiai akademikai ir aktyvūs šio slaptojo būrelio nariai. Maironis jau dvejus metus buvo čia profesorius, dėstė moralinę teologiją ir naktimis rašė Pavasario balsus bei kitas savo poemas. Skvireckui buvo malonu jausti artumą to žmogaus, kuriuo buvo žavėjęsis Kaune.

Per trejus metus Skvireckas baigė reguliarų akademijos kursą teologijos kandidatūrai gauti ir ją gavo su aukščiausiu pagyrimu. Užuot grįžęs atostogų namo, jis, bene Vizbaro finansuojamas, išvyko į Šv. Žemę aplankyti Kristaus karsto. Iš ten grįžusį į Kauną, vysk. M. Paliulionis 1899 birželio 24 įšventino kunigu. Pirmąsias Mišias atlaikė Panevėžy be iškilmių — paprastą dieną, dalyvaujant motinai ir keletui artimųjų. Rudeniop vėl grįžo Petrapilin ruoštis magistro laipsniui, kurį gavo 1900, birželio mėnesį. Pirmasis paskyrimas kunigo pareigoms buvo į Ukmergę vikaru ir miesto mokyklos kapelionu. Išbuvo čia neilgai, nes jau 1901, sausio 1, buvo paskirtas Žemaičių seminarijon dėstyti Šv. Raštą, o priedu — katekizmą ir lotynų kalbą.

Versti — neversti šventąjį Raštą?

"Pašauktas aiškinti kitiems Šv. Raštą, nuo pirmų savo mokytojavimo metų, rašo Skvireckas, galvo-

jau, kaip galėčiau įvykdyti savo užmanymą" versti Šv. Raštą (Prakalba į Šv. Raštą, VI t., 1911). Tas "užmanymas" iš tikro buvo ne naujas. Jis kilo 1890 metais slaptame klierikų kazimieriečių būrelyje, ir šios minties pradinikas buvo Jonas Vizbaras. Jis galvojo, kad klierikai, padedami jaunųjų kunigų, pasidalinę darbu galėtų išversti visą Šv. Raštą. Talkinti pažadėjo Dambrauskas, Maironis, Tumas ir kiti. Skvireckas, pora metų vėliau patekęs seminarijon, iš Vizbaro patyrė apie šį didelį užmojį. "Klierikai Kaune suprato savo nepajėgumą šioje srityje, bet savo sumanymo neatsisakė, ir jis brendo ir augo daugelio širdyse" (Atsiminimai, 58a). Ne vienas buvo pradėjęs versti jam skirtą dalį, bet sustojo, neturėdami to darbo vadovo. Ir kai Skvireckas atėjo seminarijon dėstyti Šv. Rašto, anie vertėjai pradėjo jam siųsti savo vertimų gabalus ir jį raginti toliau šį darbą varyti. Skvireckas tuos vertimo gabalus gavo iš Pociaus, Vizbaro, Maironio, Dambrausko ir kitų. "Ypač sąžiningai buvo atliktas Maironio vertimas" (Atsm. 42a).

"Nors nelabai daug pagalbos radau jų rankraščiuose, rašo Skvireckas, ir tų rankraščių buvo labai maža, tačiau jų intencijos buvo skaisčios, jų padrąsinimai broliški, galingi" (Tiesos Kelias 1938, N 12, 828). Savotiškas paakstinimas buvo ir Jakšto studijėlė, ėjusi iš rankų į rankas kunigų seminarijoje, vėliau atspausta Žinyčioj (1902, N 4-5), apie lietuviškuosius Šventraščio vertimus, deja, vis nesėkmingus ir nebaigtus. Atrodė tragiška, kad Lietuva per keletą šimtmečių girdėjo tik evangelijų ištraukas sekmadieniams ir šventadieniams, parengtas Daukšos, Širvydo, Jakna-

vičiaus, Mogėno. Naujasis Testamentas, kitados verstas vysk. J .A. Giedraičio, toli gražu nebetiko naujiems laikams.

Skvireckas ėmėsi darbo. "Ir šiandien gerai atsimenu, rašo, kaip man buvo sunku reikšti savo mintis, liečiančias Šv. Rašto įvadą lietuvių kalba, kaip nelengva buvo atrasti tinkamą žodį svetimos kalbos sąvokoms reikšti. Bet tas kitų, vyresniųjų, man pareikštas pasitikėjimas buvo ir akstinas ir drauge jėga nugalėti visas sunkenybes" (Ten pat, 828). Buvo galvosūkio apsispręsti ir už rašybą, nes jaunoji kunigų karta laikėsi K. Jauniaus, o senoji A. Baranausko rašybos. Jis pats buvo Jauniaus rašybos šalininkas, tad ir apsisprendė juo sekti.

Pradėjęs darbą nuo Evangelijų ir Apaštalų darbų, ieškojo, kaip pats sako, "galingesnio už save", kuris jam patartų ir jo darbą aprobuotų. Nemažą pluoštą savo vertimų pasiuntė Jakštui, buvusiam Šv. Rašto dėstytojui prieš jį, ir šis atsakė, kad bandymas esąs visai vykęs ir tinkamas (Atsiminimai, 59a). "Vienok tas mano bandymas neilgai tęsėsi, nes kaip tik tuo laiku pasklido gandas, kad vysk. Antanas Baranauskas ėmėsi pats vienas išversti lietuvių kalbon visą Šv. Raštą drauge su Menochijaus komentaru" (Prakalba į Šv. Raštą, VI t.).

Vysk. Baranauskas pradėjo versti 1901 metais tyliai, nesigarsindamas ir dirbo labai daug, bet nebaigęs mirė 1902 lapkričio 26. Vertimą po jo mirties taisė jo sekretorius kun. J. Laukaitis, tur būt, ruošė spaudai. Bet kartą jis užsuko pas vysk. M. Paliulionį, ir šis griežtai jį įspėjo: "Kaip Tamsta drįsti mokslo žmo-

gaus darbą gadinti. Pirmiausia pareiškiu, kad nieku būdu nebūtų taisoma jo rašyba" (Tiesos Kelias 1939, N 5, 355).

Su Baranausko vertimu toliau nieko nebuvo daroma. Pagaliau jo vertimas nebuvo užgriebęs Naujojo Testamento. Tai sužinojęs, Skvireckas vėl grįžo prie užmesto savo darbo ir ligi 1906 metų užbaigė Evangelijų ir Apaštalų darbų vertimą, kurį atspaudė Saliamono Banaičio spaustuvė Kaune. Po to vertėjas vėl sustojo, pabūgęs per didelės naštos. "Pažinusiam iš patyrimo darbo sunkumą, rodėsi per daug didelė ir visai nepakeliama našta.., todėl velijau palaukti, užsiimdamas kitais darbais" (Prakalba į Šv. Raštą, VI t.).

Viliojanti publicisto — biografo plunksna

Kas buvo tie kiti darbai, ar tokie svarbūs ir skubūs? Atrodo, ne. Greičiau buvo proga pabėgti nuo sunkesnės pareigos. Pirmoji tokia proga buvo popiežiaus Pijaus X išrinkimas 1903 metais. Tada, patyręs, jog Šv. Raštą verčia vysk. Baranauskas, jis metė savo vertimą ir paruošė šio popiežiaus biografiją ir ją 1904 atspaudė Rygoje, nes ten buvo lengviau ir greičiau tai padaryti. Dabar, išleidęs Evangelijas ir Ap. Darbus, jis gavo vysk. Paliulionio pavedimą paruošti spaudai to paties Baranausko kitados iš lenkų verstą platųjį katekizmą. Kadangi dėstė katechetiką, tad atsisakyti nebuvo galima. Atliko šį darbą, ištaisė kalbą ir peržiūrėjo, papildė turinį, o Šv. Kazimiero draugija išleido 1907 metais.

Didesnis ir savarankiškas užmojis buvo ruošti monografiją apie šv. Paulių apaštalą ir šventraštinių laiškų autorių. Pradėjo šį darbą 1908, baigė 1909, o atspaudė 1910 metais. Tai buvo stambus, vertingas ir pirmas tokios apimties monografinis darbas mūsų kalba. Protarpiu dar rašė apie Joną Auksaburnį ir kunigaikštį Merkelį Giedraitį — Žemaičių vyskupą apaštalą; abu darbai buvo atspausti Draugijoje 1908 ir 1909 metais. Šių asmenų pasirinkimas buvo reikšmingas tais laikais. Europoje ir mūsų tautoje reiškėsi katalikybės restauracija, o visos keturios biografijos kaip tik buvo skirtos žymiems krikščionybės restauratoriams. Tai rodytų, jog Skvireckas jautė laiko pulsą ir bandė būti visuomeniškas. Tuo laiku formavosi ir ateitininkų sąjūdis, kuriam buvo itin reikalingi tokie pavyzdžiai.

Skvireckas šiais darbais nepajėgė nusiraminti. Neleido jam nurimti ir kiti. J. Tumas iškėlė artėjantį Žemaičių vyskupijos jubiliejų ir pastatė klausimą, argi ir tam laikui dar neturėsime viso Šv. Rašto. Be to, galutinai paaiškėjo, jog vysk. Baranausko vertimas nebus leidžiamas. "Tom aplinkybėm susidėjus, rašo Skvireckas, lioviausi svyravęs (ir) pradėjau vertimą. O pradėjęs dedu į jį visą savo laiką, kuris man lieka nuo kitų pašaukimo pareigų" (Prakalba į Šv. Raštas VI t.).

Jo pareigos, šalia profesoriavimo, buvo tokios. Po Paliulionio mirties naujas vyskupijos valdytojas vysk. Cirtautas paskyrė Skvirecką seminarijos prefektu tuo laiku, kai Maironis atėjo rektoriauti vietoj Karoso. Maironis buvo paaukštintas prelatu, o Skvi-

reckas (1911) kanauninku. Nuo 1912 metų Skvireckui teko redaguoti kunigų žurnalą Bažnytinę Apžvalgą, ėjusią ligi 1914 metų. 1913 m. vysk. Cirtautas įtraukė Skvirecką dar į kurijos darbą, pavesdamas jam tvarkyti metrikų skyrių; dėl to prie Bažnytinės Apžvalgos Skvireckas gavo talkininką kun. Mykolą Vaitkų.

Skvireckas stengėsi atlikti kiekvieną pareigą kruopščiai, nors tos pareigos buvo labai skirtingos — auklėtojo, publicisto, kurijos darbininko, o pirmon eilėn profesoriaus. "Kaip profesorius, rašo M. Vaitkus, jis nesistengė mums imponuoti iškalba arba mus papirkti sąmojais bei juokais. Dėstė paprastai, kukliai, trumpai, aiškiai, teikdamas apsčiai brandžių, patikrintų rimtų žinių, rimtai reikalaudamas, kad atsidėję sektume ir giliai įsidėtume... Kaip auklėtojas (prefektas) imponavo ypačiai savo giedru rimtumu, darbštumu, pareigingumu, punktualumu, išlaikytu santūrumu, atsargiu mažakalbiškumu, švelniu humaniškumu, išmintingu nuolaidumu, sveiku praktiškumu" (Naujasis žmogus 1948, N 1-2).

Ta prasme jis buvo gerokai panašus į vysk. Cirtautą. Kaip ir šis nemėgo, pasak M. Vaitkaus, stumtis į pirmąsias eiles, nenorėjo, kad apie jį būtų viešai kalbama ar laikraščiuose rašoma. Rėmė katalikų veiklą, prisidėdamas prie organizacijų steigimo, aukodamas stambesnių sumų, patardamas ir užtardamas, tačiau mėgo likti nežinomas, kaip ir Cirtautas.

Įsibėgėjimas, užtrukęs 30 metų

Galutinai apsisprendęs eiti pirmyn su vertimu, Skvireckas susitarė su Šv. Kazimiero leidykla, kad

spausdins jo darbą dalimis — sąsiuviniais, prenumeratos keliu. Vertimas buvo daromas iš Vulgatos ir leidžiamas abiem kalbom — lotynų ir lietuvių su plačiais lietuviškais komentarais. Pradėjo nuo paskutiniojo šeštojo tomo, t. y. Naujojo Testamento II dalies — apaštalų laiškų ir apreiškimo, ir jį baigė 1911 metais. Tą pirmąjį iškilmingąjį leidinį vertėjas dedikavo tuometiniam Žemaičių ganytojui Cirtautui.

Po dvejų metų (1913) išėjo kitas stambus pirmųjų Senojo Testamento knygų (I) tomas. Žmonės skaičiavo: jei taip eis — kas dveji metai po tomą, netrukus turėsime visą Šv. Raštą. Deja, taip nėjo. Vysk. Cirtautas ruošėsi įsodinti Skvirecką į Žemaičių ganytojų sostą, pasiūlė jį Romai kaip tinkamiausią kandidatą ir pats nelauktai mirė 1913 rugsėjo 4. Ši kandidatūra Romai buvusi priimtina, bet ji užkliuvo, kaip rašo M. Vaitkus, kai kuriems lietuviams, norėjusiems didesnio patrioto — Maironio, Prapuolenio. Šie kandidatai Romoje neturėjo malonės, tad buvo parinktas kompromisinis Pranas Karevičius, Petrapilio seminarijos profesorius. Skvireckui buvę labai skaudu, kad atsirado lietuvių, kurie jį įtarė esant palankų lenkams ar iš viso per menką patriotą (Keturi Ganytojai 1960, 118).

Pr. Karevičius pakėlė Skvirecką prelatu, o karui prasidėjus liepė jam gabenti iš Lietuvos kurijos archyvus. Pasitraukęs į Rusiją, Skvireckas toliau dirbo prie vertimo, nekeisdamas darbo rutinos. Karui besibaigiant jis grįžo į Kauną ir gavo naujas generalvikaro pareigas. Netrukus vysk. Karevičius paprašė Romos skirti jį vyskupu pagalbininku ir 1919, liepos 13,

Kauno katedroje jis buvo konsekruotas tituliniu Ceramo vyskupu.

Žemaičių vyskupija ruošėsi 1921 metais švęsti 500 metų jubiliejų. Buvo sudarytas specialus komitetas, kurio darbuose iškilo reikalas išleisti populiarų Naujojo Testamento leidinį tautai. Skvireckas dar kartą peržiūrėjo vertimą, kiti gerino kalbą, o spausdinti pasiuntė į Berlyną. Spaudos darbai Vokietijoj užtruko, ir jubiliejinis N. T. leidinys išėjo tik 1922 metais. Tuo tarpu Skvireckas pačiam jubiliejui atspaudė Kaune Senojo Testamento II tomą, 1923 metais — III, o 1925 — IV tomus. Betruko V, t. y. Naujojo Testamento I tomo komentarų. Vertimas iš tikro buvo baigtas, ir tauta nūnai galėjo didžiuotis turinti ištvermingąjį vyrą — **Scribam velocem in Lege Domini**, kurio buvo lauktą šimtmečiais. Jakštas pagrįstai džiaugėsi, kad mūsų raštijoje ir tautoje atliktas epochinės reikšmės darbas. "Ko nepadarė Daukša, J. Giedraitis, Valančius ir Baranauskas, tai padarė pats vienas J. Skvireckas, nenuilstamai dirbdamas per ištisus 30 metų" (Soter 1934, N 1).

Lietuva buvo nepriklausoma jau penkeri metai,o jos bažnyčia vis dar palenkta, bent formaliai, svetimiems metropolitams. Skvireckui 1923 m. buvo pavesta ruošti savitos bažnytinės provincijos planas. Jis dirbo pora metų prie šio plano, kurį galutinai atbaigė iš Romos atsiųstas arkiv. Jurgis Matulaitis. Lietuva gavo keletą naujų vyskupų ir vyskupijų su metropolito sostu laikinoj sostinėj Kaune. Tas sostas pop. Pijaus XI bule **Lituanorum gente**, pasirašyta 1926 balandžio 4, teko Juozui Skvireckui.

Naujos pareigos ir rūpesčiai dar neatitraukė jo nuo įsibėgėjimo galutinai baigti vertimo darbą. Pirmasis N. T. vertimas, sulaukęs dveju leidimų, iš tikro buvo skirtas praktiškam naudojimui, su labai mažais komentarais vien lietuvių kalba. Abiem kalbom su plačiais komentarais leidimą jis galutinai baigė ir išleido tik 1935 metais. Kaip sunkiai jį turėjo baigti, jau perkopęs 60 metų amžiaus, rodė jo nuovargis klasėje, dėstant Šv. Raštą. Jis vos galėjo ištarti žodį, sumegzti sakinį. Buvęs švelniabruožis, rožiaveidis, anot M. Vaitkaus, nūnai atrodė pabalęs, sunykęs, pakumpęs.

Kaip ištvėrė ir išvežė tokį darbą per 30 metų, nebūdamas spartus? Melancholikai visada siekia tobulumo, ir tai juos labai gaišina. Galima įsivaizduoti Skvirecko kovą už žodį ir sakinį, už tikslumą ir suprantamumą, kartu už lietuvišką sakinio formą. Jis dirbo po 16-18 valandų per dieną, įskaičiuojant ir paskaitas teologams. B. Čėsnys rašo: "Ir aš, ir mano anų metų mokslo draugai gerai pamename dažnokus Jakšto atsilankymus pas prof. Skvirecką. Ne sykį matydavome juos gyvai šnekučiuojant ir tariantis. Rodos, nesunku sumoti, apie ką sukosi jauno vertėjo pokalbiai ir pasitarimai su Jakštu... Anuomet, t. y. 1901 - 1902 metais, Kaune buvo tik vienas stiprus lietuvių kalbos žinovas ir jau prityręs rašytojas, būtent — Jakštas Dambrauskas" (A. Jakštas teologas, Židinys 1938, N 3, 290). Skvireckas turėjo patikimą patarėją ir apsprendėją ligi tol, kol įgudo ir įsigijo pasitikėjimo savimi.

"Grįžęs iš paskaitų, sėsdavo prie stalo versti. Daug rūkė ir gėrė stiprią kavą. Valandą kitą padirbė-

jęs, numetęs sutaną, eina į dirbtuvėlę, ima piūklą ar drožtuvą į rankas ir pluša prie varstoto... Turėjo geriausią dailidės įrankių rinkinį" (P. Mačiulis, Darbininkas 1949, N 6). Tai buvo juozapinis amatas, Skvireckui atvanga ir menas. Tuo būdu jis savo kambariams pasidarydavo gerus baldus ir knygų spintas. Kartais vertimą pertraukdavo, imdama į rankas fleitą. Šiaip jo nieks nematė vaikštant, poilsiaujant, važinėjant į užsienius. Jo languose šviesa visad užgesdavo paskutinė.

Skvireckas pradėjo atsigauti fiziškai ir dvasiškai lyg atsitiesti po 1935, kai baigė paskutinį vertimų tomą, ypač po 1938, kai galutinai atsisakė profesūros. Tai buvo galima pastebėti iš jo eisenos ir laikysenos per iškilmingas Mišias Kauno bazilikoje. Tada grįžo į veidą ir buvusi rožinė spalva. Nuo tada jis pradėjo puošti paveikslais ir skulptūromis savo naujai pasistatytus arkivyskupo rūmus, domėtis savo ūkiu Linkuvėlėje, netoli Kauno. Ten augino gėles, sodino vaiskrūmius, įrengė vynuogyną. Praleisdavo ūkyje po keletą dienų, o vasaros metu ištisai ten gyveno, atvykdamas į kuriją tik vieną kitą kartą savaitėje.

Žmogiškieji ganytojo kontrastai

Tas ūkis Linkuvėlėje buvo leistina, užsitarnauta atvanga po tokių darbų ir ypač sulaukus vyresnio amžiaus. Bet ar tai nebuvo ir noras toliau bėgti nuo žmonių. Jis išaugo uždarume ir darbume. Toks buvo nuo pat kunigystės pradžios: atokus nuo žmonių, net nuo kandidatų į kunigus, kaip rašo M. Vaitkus (Keturi ganytojai, 103-106). Niekas jo negirdėjo sakyklo-

je, tur būt, nematė nė klausykloje. O vis dėlto jam rūpėjo bažnytinio gyvenimo atnaujinimas, savo vyskupijos ir Lietuvos reikalai. Daug kas jam rūpėjo.

Imkim, kad ir tokią sritį, kaip iškalba — svarbi kunigui ir vyskupui. Skvireckas iš prigimties neturėjo tos dovanos, bet magistro laipsniui pasirinko temą: lyginamoji iškalba tarp krikščionių ir pagonių patristiniais laikais. Tur būt, dėl to jis rašė ir apie Joną Auksaburnį. Galėjo geriau rašyti nei kalbėti, o per 37 profesoriavimo metus nerašė ir neskaitė savo paskaitų — dėstė žodžiu, ir tas dėstymas dažnai būdavo kančia studentams ir jam pačiam. Lūpos prasiverdavo ir čiaupdavosi, veidas būdavo sukauptas, ieškant ir nesurandant tinkamo žodžio ar formos. Studentai užsirašydavo vos porą puslapių per valandą. Užrašyti sakiniai būdavo sklandūs, mintys gražiai surištos, žodžiai tikslūs, — nors imk ir siųsk į spaudą. Kodėl "kankino" save ir klausytojus lankydamas parapijas? Ar vis norėjo įprasti ir pasidaryti geresniu kalbėtoju?

Būdamas nekalbus ir neiškalbus, Skvireckas betgi pasidarė daugiakalbis. Iš namų išėjo tik su lietuvių kalba, o per metus Smilgiuose persilaužė rusiškai. Gimnazijoje per 8 metus pramoko vokiečių ir prancūzų. Į seminariją atvyko be lotynų ir lenkų kalbos, bet gana greit išmoko ir šias kalbas. Nesiruošė skriptūrai, o kai reikėjo, tobulai nugalėjo biblines kalbas. Jau vyresnio amžiaus pradėjo mokytis anglų kalbos ir gerokai prasilaužė. Pati lietuvių kalba, išsinešta iš namų ir puoselėjama seminarijoj bei akademijoj, išaugo į gerą publicistinę, o paskui ir labai ištobulintą vertėjo kalbą.

Tapęs skriptūrìstu, neliko tik tos vienos srities specialistu. Daug skaitė jaunystėje ir visą gyvenimą, ligi amžiaus galo. Sekė spaudą — visą lietuvišką ir įvairiomis kitomis kalbomis pasirinktinai. Prenumeravo žurnalus prancūzų, vokiečių, o pastaruoju laiku ir anglų, nekalbant apie Vatikano leidinius. Spaudą, ypač lietuvišką, skaitydavo nuo pradžios ligi galo ir ne vieną dalyką pasižymėdavo į savo užrašus ar atskiras korteles. Labai domėjosi politika ir nepraleisdavo radijo pranešimų. Jo žinojimas buvo tikrai platus, tiesiog enciklopedinis. Bet čia slypėjo ir naujas paradoksas. Tarėsi galįs pažinti gyvenimą tarpiniu keliu, ne tiesioginiu, Atrodė kritiškas skaitytojas ir gana selektyvus, o kai iškildavo gyvenimiški klausimai, galėjai jausti, kad apsprendžia ne gyvenimiškoji pažintis, o spauda ir kitos tarpinės informacijos. Mėgo kurti planus, bažnytinius ir visuomeninius, net ir tokius praktiškus, kaip vynuogyną aprūpinti bažnytiniu vynu visai Lietuvai, bet tie planai atrodė kažkur prasilenkia su tikrove.

Ko prigimtis nedavė, Skvireckas bandė pralaužti savo pastangomis. Vienur jam sekėsi, kitur, nežiūrint ilgų metų darbo, vaisių nedavė. Sakysim, jis mėgo muziką ir giedojimą. Pats grojo fleita ir turėjo muzikinių instrumentų kolekciją, o tačiau klausos neištobulino. Mišias giedodavo vis tuo pačiu tonu, gaidų nekeldamas, tik stiprindamas balsą arba sulaikydamas.

Santykiai su žmonėmis

"Knygos ir spauda, darbas ir vienatvė, ir Šv. Raštas pilnai užpildė jo visą laiką. Mėgdamas darbą ir

vienatvę, niekad nepasiilgdavo žmonių draugystės. Žmonėse jis jausdavosi lyg nejaukiai", rašo buvęs jo sekretorius Kl. Razminas (In memoriam, Draugas 1960. V. 30). "Visą tą laiką nuo 1913 iki 1914 metų vasaros, rašo M. Vaitkus, dirbęs su Skvirecku prie Bažnytinės Apžvalgos, man kaip ir neteko matyti jį su kuo nors vaikščiojant ar namie pasiplepant. Ir svečių bei lankytojų neprisimenu, kad būčiau matęs". Kartą užėjęs Jakštas, ir Skvireckas nepaprašęs jo sėsti, kad greičiau baigtų reikalą ir išeitų. "Nemėgstu su juo kalbėtis!" — pasakęs anam išėjus. Skvireckui Jakštas atrodė per teoretiškas. Vaitkaus paklaustas, ką iš kauniškių kunigų mėgsta, atsakęs: "Tokių aš čia nerandu. Su vienu tiktai verta pasikalbėt, tai su kun. Antanu Alekna" (Keturi Ganytojai, 119-120).

Alekna buvo protingas, tikslus, kritiškai blaivus ir praktiškas. Gal toks buvo reikalingas atsvarai, ko pačiam Skvireckui dažnai stigdavo, ypač santykiuose su žmonėmis ir gyvenimu. Jo sąlytis su gyvenimu buvo daugiau knyginis — gal pakankamas intelektualams, bet ne vyskupui — žmonių ir reikalų vadovui ir sprendėjui. Reikalus jis mokėjo neblogai vesti techniškąja, administratyvine prasme — laikėsi tvarkos, procedūros, gerai vesdavo posėdžius. Turėjo ir jėgos, pasak M. Vaitkaus, "ramiai, tyliai, tiesiog nepastebimu būdu uždėti savo valią" (Ten pat, 122).

Kunigai prie savo arkivyskupo galėjo prieiti tik būtinu atveju. Pasauliečiai nesiveržė, galvodami, kad jų problemos jam neįdomios. Jis jų taip pat neieškojo, o savo nuomonę apie jų veiklą kūrė iš sekretoriaus

informacijų ir iš spaudos. Prieš veiklesniuosius ar jaunesniuosius nebuvo nusistatęs, kol šie vienu metu paskelbė Židinyje kolektyvinį straipsnį "Pašalinkite pikta iš savo pačių tarpo!". Straipsnis lietė keletą kunigų, buvusių arčiau kurijos. Šie nuteikė arkivyskupą prieš straipsnio autorius ir prieš visus veiklesnius šios kartos pasauliečius. Reikėjo laukti keliolika metų, kol kitas sekretorius arkivyskupą įtikino, jog pasauliečiai nieko neturi prieš jo asmenį. Tada 1940 metų Juozapinėms jis sukvietė į savo rūmus daug rinktinių pasauliečių ir leido jiems pareikšti savo pagarbą bei pageidavimus.

Nebūtų atgimusi Draugija, atskiras, separatistinis Kauno vyskupijos žurnalas, šalia visom vyskupijom leidžiamo Tiesos Kelio, jei jam ši mintis nebūtų buvusi įkalbėta iš šalies kai kurių labai nepajėgių, bet landžių kunigų. Nebūtų jo santykiai pablogėję su savo kapitulos kanauninku F. Kapočium, tapusiu lietuvių delegatu Vokietijoj ir Austrijoj, jei nebūtų atsiradę asmenų, įtikinėjusių, kad delegato veikla "nukreipta prieš savus vyskupus". Skvireckas svėrėsi arba buvo sveriamas pagal sukauptas arba atneštas informacijas, jų nebetikrindamas, neskubėdamas spręsti, tačiau juo toliau, juo labiau nusistatydamas viena kryptimi. Ir šiuo atveju pasitvirtina tezė, kad melancholikai yra apsprendžiami kitų, nes patys sunkiai apsisprendžia, juoba, jei sprendžia iš tolo, be tiesioginio sąlyčio su gyvuoju gyvenimu.

Kai kas anais laikais piktinosi, kad arkivyskupas Linkuvėlės ūkyje kūręs "savo kultą": daręsis savo biustus bei statulas. Panašiai jo biustas buvo ir jo

rūmuose Kaune. Šį dalyką tektų priskirti daugiau kazimieriečių, ypač jų buvusios viršininkės Angelės, įtakai. Jos turėjo savo dailininkę, jos tuos biustus kūrė, o jis nesipriešino ar nepajėgė atsispirti.

Skvireckas buvo teologijos filosofijos fakulteto kancleris, labai korektiškas ir atsargus, bet kai kam iš profesorių padarydavo įspėjimų, pagrasindamas pašalinti iš pozicijos. Kodėl? — Atsirasdavo opozicija ir jį nuteikdavo. Gavęs iš fakulteto tikslesnių informacijų arba pajutęs kitų fakulteto narių didelį nustebimą, arkivyskupas traukdavosi atgal. Buvo ir kunigų, prieš kuriuos jis "subiurdavo" tais atvejais, kai kas nors jį nuteikdavo. Išsiaiškinus dalykus, jis vėl būdavo tiems kunigams palankus. Kai kuriems teko pergyventi ne vieną, o keletą tokių arkivyskupo nepalankių ir vėl labai palankių nuotaikų, ir buvo nesunku atspėti, kas, kodėl ir kaip tą aukštąjį barometrą veikia.

Kitų veikiamas jis apsisprendė trauktis ir iš Lietuvos.

Vėl prie Šventraščio 15 metų

Buvo 1944 liepos 27, kai jis, artėjant sovietams, paliko Kauną ir per Tilžę, Karaliaučių pasiekė Frauenburgą. Čia porai mėnesių apsistojo pas Varmijos vyskupą ir toliau vyko į Vieną, Austrijoje. Po pusmečio, sovietams čia artėjant, pasitraukė į Tirolį ir įsikūrė Zamse, pas seseris jų ligoninėje. Buvo šį tą atsivežęs iš Lietuvos, apsirūpinęs savo buitimi, tad sėdo toliau dirbti prie Šv. Rašto.

Niekas kitas taip nežinojo, kaip jis, kad joks vertimas nėra tobulas, o ypač Šventraščio. "Visi sako, kad išverščiau (per nauja) Šv. Raštą su komentarais, rašė jis 1949. Bet naujo vertimo aš nesiimsiu, nes geresnio padaryti neleidžia nei mano amžius, nei mano jėgos... Gerinti jau esamąjį Šv. Rašto vertimą aš pradėjau nebe šiandien ir manau, kad ne visai maža jau esu padaręs" (Interview su arkiv. J. Skvirecku, Draugas 1949. IV. 4, N 68).

Skvireckas vėl sėdo tobulinti savo vertimo. Fiziškai jautėsi gerai. "Mano sveikata visą laiką tikrai gera, nė kiek neprastesnė, negu ji buvo Lietuvoje. Gal kai kuriais atžvilgiais net geresnė. Gyvenu, mat, Tirolio kalnuose, o kalnų oras sveikatą palaiko" (Ten pat). Dvasiškai jautėsi tremtinys: "Toli nuo tėvynės, nuo savo dieceziečių, toli nuo Kauno, nuo savo senutės katedros... Mano mintys, nežinau, ar kurią dieną jų nepasiekia... Jos klajoja po Lietuvą ir suspaudžia širdį įsivaizduojant kryžiuojamos tėvynės kančias" (Ten pat).

M. Vaitkus rašo, kad Skvireckui buvę būdinga sunkiais momentais "ieškoti atgovio ne žmonių draugijoje, ne pašnekesiuose, o vien įsimirusiame darbe" (Keturi ganytojai, 118). Iš tikro, Skvireckas įniko į darbą ne tik reikalo verčiamas, bet ir tremtinio tragikos slegiamas. Jo sekretorius rašo, kad anksti atsikėlęs, Mišias atsilaikęs, jis sėsdavo prie stalo ir dirbdavo kietai ligi pietų. Popiet pasivaikščiodavo atkalnėmis, po to priguldavo ir vėl dirbdavo. Naktimis šviesa jo languose užgesdavusi paskutinė (In memoriam, ten pat).

Iš to, kas Lietuvoj buvo taisyta bei tobulinta, išsivežė tik dalį. Kita dalis, įduota perrašyti, pasiliko, dėl to turėjo iš naujo dirbti. Tai lietė apaštalų laiškus ir apreiškimą. Ši Naujojo Testamento sunkiausioji dalis buvo išleista 1911 metais, ir ji buvo pirmas, fundamentalinis jo darbas — su plačiais komentarais, tačiau ne tiek tobulas, kaip kiti vėlesni. Be to, šio tomo laida buvo išsibaigusi. Pataisęs šį tomą atidavė Lux leidyklai Stuttgarte, kuri išleido 1949 už prel. P. Juro pinigus. Leidinys buvo dedikuotas vertėjo 50 metų kunigystės ir 30 vyskupystės sukakčiai.

Populiarusis Naujojo Testamento leidinys, IV laida, su mažais terminų (Eklezija, martiras) pakeitimais, buvo išleistas taip pat Stuttgarte 1947 dideliu tiražu (12.000) už Amerikos vyskupų pinigus.

Senąjį Testamentą jis mažai betaisė. Tam darbui, jo žodžiais, "neturiu pagalbinių knygų, kurių reikia nemaža... Negaliu naudotis didelėmis Europos bibliotekomis. Turiu pasitenkinti vos viena kita knyga" (Interview, t. p.). Kai ką pataisęs, biblinius vardus be reikalo sužydinęs (Ijobas, Jošuė, Ješajas), jis atidavė spaudai šį kartą vien lietuvių kalba dviem tomais, kurių I atspaustas 1955, II 1858 metais Romoje. Visa tai teko jam ne tik paruošti spaudai, bet ir iškorektuoti, ir tai buvo nemažas darbas.

Visai naujas darbas buvo su Psalmynu, kurį Vatikano biblinė komisija išvertė iš originalių tekstų ir naujai paskelbė po šio karo lotynų kalba. "Aš laikiau savo pareiga, rašo Skvireckas, duoti jį (šį psalmyną) savo konfratrams kunigams ir savo tikintiesiems lietuviams... Spaudai jis paruoštas dvejopas: vienas...

su trumpu kiekvienos pslamės turinio nurodymu, taip sakant, populiari laida, (antras) — pilnas lietuviškas vertimas su nauju lotynišku tekstu ir su plačiais komentarais, pataisytais iš pirmosios (mano) laidos 1921 metais" (Interview, ten pat). Šis darbas buvo išleistas tik populiariu leidiniu 1949 metais, ir ne visi buvo juo patenkinti. Valančius ir kiti vertėjai psalmes bandė supoetinti, priartinti giedojimui, o Skvireckui šitai gal nerūpėjo ar jau buvo per sunku.

Negalėdamas nurimti be darbo pirmaisiais savo tremties metais jis išvertė iš vokiečių kalbos stambų Fonescos veikalą apie Marijos apsireiškimą Fatimoje. Vertimą buvo beveik baigęs 1946 metų rudenį, kai šias eilutes rašančiam teko jį lankyti. Buvo žadėjęs jį perduoti Delegatūros spaudos skyriui, bet, įsikūrus vyskupų **Lux** leidyklai, atidavė jai ir ši, ilgiau jį išlaikiusi, neišleido.

"Turiu dar vieną pagundą, ir tai gana didelę, rašė jis 1949 metais, — išleisti mano kitados parašytą veikalą **Šventas Povilas apaštalas**. Šis veikalas buvo atsiradęs, taip sakant, atsitiktinai, kada aš svyravau tarp darbo objekto pasirinkimo. Bet negražu prisipažinti: neturiu nei vieno tos knygos egzemplioriaus. Bandžiau ieškoti Romoje — nepavyko. Spėlioju, kad gali būti Amerikoje... Nereikėtų man daug laiko ją pataisyti ir papildyti... Būtų galima pasitenkinti pora ar trejeta vėliausiai išleistų veikalų svetimom kalbom... Tai viena iš paskutiniųjų mano aspiracijų" (Interview, ten pat).

Pasirodo, Skvirecko asmenyje dar nebuvo miręs biografas, tik nustumtas vertėjo. Kai vertimai ėjo į

galą, jis grįžo prie pirminės "pagundos", deja, tik pagundos.

Tremtis dėjo savo antspaudą ir šiam moraliniam stoikui. Septintaisiais tremties metais (1950), kurie buvo šventieji katalikų Bažnyčioje, jis buvo Romoje ir susitiko ten atvykusį kan. Vaitkų, kauniškį, ilgametį bendradarbį. Vaitkus tikėjosi rasti tą patį Skvirecką. "Fiziškai neką tepersimainęs. Tik besąs labai nešnekus, kartais šaltas, dažnai rūsčiai susimąstęs. Išbuvo su mumis drauge (Šv. Kazimiero kolegijoj) apie savaitę. Laukiau progos nuo širdies išsikalbėti... Tos progos nesusilaukiau... Palydėjome jį į stotį, didokas būrys, tarp kitų ir vysk. Būčys... Koks skirtumas! Būčys šviesiai giedras, skaidriai linksmas.., o Skvireckas rimtai susimąstęs, rūpestingas" (Keturi ganytojai, 150).

Praėjo dar septyneri metai nuo anų šventųjų, ir Skvirecko, sulaukusio 84 metų, sveikata staiga sutriko. Teko jį lankyti 1958, sausio 17-18 dienomis. Atmintis jau buvo pažeista, nors šiaip dar judėjo ir sekretoriaus padedamas laikė Mišias. Norėjo užrašyti savo leidinį — Senojo Testamento I tomą, bet sustojo ir paprašė, kad tai padarytų sekretorius. Jis tik pasirašė, ir tas parašas jau nebuvo tiesus nei tvirtas. Tų metų Velykų pirmą dieną jį ištiko smūgis, pakirtęs visai jėgas. Išgyveno dar ligi 1959 metų, perkopė 86 metus, ir gruodžio 3 d. 14 valandą mirė. Palaidotas gruodžio 9 Zamso vienuolyno bažnyčios kriptoje.

Skvirecko didybei užtenka dviejų žodžių — darbo ir ištvermės. Be jų mūsų tauta nebūtų turėjusi pilno Dievo žodžio vertimo.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

M. Mažvydo katekizmas — titulinis puslapis

M. Daukšos postilė — titulinis puslapis

Merkelis Giedraitis — portretas

Kristijonas Donelaitis — biustas

Juozas Arnulfas Giedraitis — portretas

Motiejus Valančius — fotografija

Antanas Baranauskas — fotografija

Antanas Staniukynas — fotografija

Juozas Tumas Vaižgantas — raižinys

Aleks. Dambrauskas Jakštas — portretas

Jonas Mačiulis Maironis — biustas

Justinas Staugaitis — fotografija

Antanas Smetona — fotografija

Jurgis Matulaitis — portretas

Juozas Skvireckas — portretas

Senieji liet. poteriai — rankraščio faksimilė

DR. KAZYS PEMKUS
ARCHYVAS

VARDYNAS

Adomas iš Drohičino 19
Albavičius Ignas 186
Albrechtas, Pr. herc. 13, 14, 15, 16, 23, 26, 27
Albrechtas Fridrikas 30
Aleksa Juozas 174
Aleksandras, DLK 22
Aleksandravičius Vincas 172
Aleksandrov A. 137
Alekna Antanas 93, 100, 102, 104, 182, 327
Alekna P. A. 90
Ališauskas Mykolas 89
Alšėniškis Paulius 14
Angrabaitis Juozas 187
Arminas Petras 171
Apšvieta 163, 253
Apžvalga 106, 169, 180, 189, 191, 192, 200, 226
Ateitininkai 220-222, 245, 248, 249, 253, 271, 272, 291, 304, 319
Ateitis 164, 183, 195, 202, 220, 255
Aušra 32, 51, 52, 142, 144, 145 ,148, 149, 159, 160, 178, 226, 238

Bačkis Antanas 313
Bagdonas Juozas 227, 230
Balinskis M. 48
Baltrušis Ignas 185
Balvočius-Gerutis J. 218
Banaitis Saliamonas 318
Baranauskas Antanas 52, 74, 99, *109-169*, 172, 175-178, 184, 187, 199, 213, 218, 219, 317, 318, 322
Baranauskas Anupras 122
Branov 106, 107
Barauskis Eduardas 179, 182
Barauskis Petras 179, 185
Basanavičius Jonas 32, 50, 52, 71, 143, 144, 148, 158, 159, 160, 162-165, 170, 203, 226, 231, 270. 299
Baublio respublika 131, 134, 184
Bazilevski 106
Bažnytinė Apžvalga 320, 327
Beheim-Schwarzbach, Max 64
Berdiajev N. 204
Beresnevičius Aleksandras 103, 134, 178
Bezzenberger A. 140
Bielskus Pijus 174
Bilevičius Jonas 13, 15, 25
Binkis Kazys 61
Biržiška Mykolas 23, 128, 220, 230

Biržiška Vaclovas 16, 17, 19 35, 40, 44, 51, 75, 89, 93, 100
Bistras Leonas 186, 253, 221
Byčkov A. 138
Blaivybės Draugija 202, 254
Blotnas Mikalojus 18
Bogdanas Konstantinas 60
Bogužis Pr. Ks. 90
Bona, karalienė 12, 13, 26
Borisevičiai 120, 123
Bortkevičiai 229
Bortkevičius Laurynas 76, 90
Bouduin de Courtenay J. 137, 148
Brazaitis-Ambrazevičius Juozas 171, 131, 215
Bretkūnas Jonas 29-31, 36
Broel-Platerienė Marija 155
Brundza Motiejus 170
Būčys Pranas 70, 172, 185-187, 189-192, 194, 217, 241, 242, 304, 306, 315, 335
Būdavas Stasius 281
Budrevičius V. 174
Budny Simas 28, 39
Būga Kazys 178, 219
Bukota Tadas 90
Bukonta D. 231, 232
Burgmann K. 137
Burtonas Tomas 78
Busilas A. 202
Butkevičius Liudvikas 115, 116
Chodzinskis Jonas 45
Cirtautas Gasparas 176, 312, 315, 319, 320, 321
Civinskas Antanas 172
Comte A. 148
Czekowicz Martynas 28
Čartoriskis, A. 82, 83, 84, 85
Česnys Blažiejus 200, 218, 285, 304, 323
Čibiras Kazys 184
Čiulda Juozas 84
Čižauskas Ignas 173, 174

Dainos drg-ja 245
Dambrauskas-Jakštas Aleksandras 129, 136, 147, 150-152, 157, 158, 164, 168, 169, 178, 182, 185, 187, 194, *197-223,* 224, 231 242, 250-266, 268, 271, 301, 302, 316, 317, 323
Dambrauskas Pijus 174
Dambrauskas Stasys 198
Danevičius 112
Danielius Juozas 238
Darwin Ch. R. 206
Dargis Vincas I 172, 190
Dargis Vincas II 172
Daukantas Simas 51, 84, 90, 91, 102, 116, 137, 145, 146, 172, 313
Daukša Mikalojus 10, 19, 31, *32-52,* 77, 139, 148, 156, 161, 164, 316, 322
Dirginčius Juozas 182
Dobšvičius Tadas 85, 313

Dogelis Paulius 183
Donelaitis Kristijonas, 10, 31, 52, *53-72,* 109, 133, 172
Domaševičius Andrius 228
Dovydaitis Juozas Silvestras 95, 129, 179
Dovydaitis Justinas Silv. 155
Dovydaitis Pranas 164, 196, 202, 220, 253, 271, 273
Draugijos žurnalas 164, 183, 194, 201, 205, 211, 214, 217, 220, 267, 328
Dubinskas Andrius 185, 190, 191
Duma, rusų parlm., 239, 240, 241, 242, 269

Endziulaitis Vytautas 253, 305

Falkenhan V. 36
Flammarion C. N. 206
Foerster Erich 69
Fridrichas Didysis 70

Gabija, almanachas, 129, 144, 159, 171
Gabijos drg-ja 239
Gabrys Juozas 229
Gabšys-Gabševičius A. 129
Gailevičius Bonaventūras 76, 80, 90
Galicinas Aleksandras 79, 83
Galvanauskas Ernestas 229
Garnys 202
Gasiūnas Jonas 183
Gedkantas Tomas 18
Geitler Leopoldas 137, 138, 140
Genys Juozas 185
Gerasimov M. 62
Gerbačiauskas Juozas 158
Gergelis Vincas 174
Gerulis Petras 174
Gerullis Jurgis 46
Giedraitis Juozas Arnulfas 74, *75-92,* 94, 164, 191, 317, 322
Giedraitis Merkelis 32, 38, *40-44,* 75, 164, 191, 218 319
Giedraitis Romualdas 79
Giedraitis Simas 87, 97
Giedraitis Steponas 76-78, 80
Gimžauskas Silvestras 163, 184, 185 190, 191
Gintila Jonas Kr. 90, 96, 97 176
Gira Liudas 61, 231
Gylius Jurgis 138, 149
Goštautas Albertas 13, 27, 41, 42
Gratry Alfonsas 198, 199, 205
Grinius-Grinevičius Adomas 170, 189
Grinius Kazys 229
Grot Jokūbas 137, 140
Gruževskis Jonas 45
Gurevičius Vytautas 174
Gustaitis Motiejus 158, 186

Haack F. V. 135
Holowinski Ignas 95, 96, 108, 176
Hossfeld 151

Ivinskis Laurynas 120, 132, 133
Ivinskis Zenonas 41

Yčas Martynas 232

Jablonskis Jonas 138, 149, 178, 187, 189, 191, 219, 225, 229
Jablonskis Konstantinas 20
Jaknavičius Jonas 45-46, 47, 316
Jakštas Ptras 183
Jankus Martynas 144, 145
Januševičius Povilas, 182, 301
Januškevičienė Pranė 75
Jaroševičius A. 163
Jasenauskas Adomas 174
Jasmantas A. 71
Jaskaudas Jonas 90
Jasulaitis Juozas 171, 187
Jaunius Kazys 136, 149, 169, 177, 178, 181, 187, 191, 219, 317
Jėzuitai 35, 39, 42, 45-48, 76, 90, 95
Jomantas Augustinas 18, 19
Jucaitis Pranas 186
Jucevičius L. A. 83, 313
Juozaitis Juozas 174
Juozapavičius Antanas 182
Jurgis iš Eisiškių 18
Jurgutis Vladas 196, 291, 304
Jurkūnas Vytautas 60
Juška Jonas 138, 149

Kačergis Juozas 170
Kairys Klemensas 125-127, 130-134, 155, 184
Kalinauskas Vytautas 60
Kalvaitis Juozas 155
Kamantauskas Viktoras 205
Kanizijaus katekizmas 36, 44,45
Kapočius Feliksas 328
Karbauskis J. 180
Karevičius Pranas 154, 207, 222, 320
Karlovičius J. 138
Karosas Antanas 136, 149, 177, 178, 319
Kasakauskis Juozas 78, 79
Kašarauskas Ambr. Juozas 128, 133, 155
Kasparas iš Užuguosčio 19
Katkevičius Jer. Jonas 39
Kaufmann Konstantinas 108
Kaupas Antanas 180
Kazimieras, šv. 180, 194, 201, 218
Kazimieriečiai 180-183, 192, 201, 313, 316
Kazlauskis L. 81
Kecioris-Zupka Kazys 281
Kemėšis Fabijonas 231
Kęsgaila Stasys 13, 14, 25
Ketteler W. E. 260

Kibirkštis 145
Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija 232
Kirlys Matas 313
Kleinas D. 135
Klementas Antanas 85, 90
Klimašauskas Aleksandras 155
Kojalavičius A. V. 47
Komaras Antanas 75
Komperskis Jonas 45
Kontrimas Kazys 84, 86
Korzan T. 79
Koscia Adomas 76
Kosciuška Tadas 79
Kossakovski K. 135
Kot Stanislaw 13
Koženiauskas Liudas 78
Krasauskas Rapolas 22
Krasicki I. 116
Krašewski J. 120, 145
Kraujelis Juozas 184, 231
Kriaučiūnas Petras 138, 171, 187, 188
Krieger Gregorius 98, 190
Kripaitis Antanas 183
Kristupas iš Lietuvos 21
Kriščiukaitis-Aišbė Ant. 71
Kriščiukaitis Jonas 172
Krupavičius Mykolas 174, 275, 305
Kryžanauskas Juozas 87
Kubilius Juozas 220, 231, 233, 236, 237, 241, 248, 249, 250-255, 257, 260-269, 271, 272
Kudirka Vincas 50, 51, 52, 162, 187, 188, 189, 225-229, 254
Kukta Juozas 184, 231
Kulakauskas Telesforas 59
Kulikauskas Vincas 174
Kulvietis Abraomas 12-17, 20, 24-28, 35, 41
Kuraitis Pranas 174, 196, 304
Kuršaitis (Kurschat) Fr. 137, 138, 141-143

Lalis Felicijonas 180
Lanskoj, rusų ministras, 101
Laukaitis Juozas 172, 175, 317
Lebedevas 111, 122
Lebedys Jurgis 19, 27, 31, 36, 43, 47, 48
Ledesma Jokūbas 36, 42, 44
Leimonas Juozas 186
Lencickis Mikalojus 45
Leonas XIII 189, 218, 245, 246, 258
Leonas Petras 240
Liaudininkai 229, 232
Liauksminas Zigmas 47
Lietuva 178, 200
Lietuvos ūkininkas 230-232
Lietuvos žinios 232, 233, 236, 239
Linkevičius Mykolas 281
Lintvaras Martynas 22
Lisauskis Juozas 179
Lituania 185, 186, 190
Literatų sambūris 174-175

Lopacinskis Kristupas 89
Ložinskis Juozas 178
Lukauskis Kiprijonas 90

Maceina Antanas 207, 208
Maciūnas Vincas 51, 120
Mačiulis-Maironis Jonas 51, 52, 66, 163, 169, 174, 178, 181, 182, 185 191, 192, 213, 214, 223, 275, *277-288*, 314, 316, 319, 321
Mačiulis Petras 324
Maliauskis Antanas 186, 272, 273
Malinauskas Antanas 78
Malinauskas Karolis 78
Mantvydas L. 90
Marcijonas Stasys 17, 25
Masalskis Ignas 77, 78, 79, 310
Matulaitis Jurgis 181, 185, 186, 202, 242, 276, *286-309*, 315, 322
Matulaitis K. 185
Mažvydas Martynas 10, *11-31*, 35, 43, 47, 52, 69, 70
Medžiagorskis Antanas 90
Mikalojus iš Drukšių 19
Mykolaitis-Putinas Vincas 60, 109, 144, 159, 174, 186, 214, 215
Mikšvtė Regina 109, 122, 153, 158, 160, 165
Milkė K. 23, 135, 138
Milukas Antanas 172, 186, 193
Mindaugas, karalius, 25, 52, 295
Miežinis Mykolas 138
Miežinis Motiejus 136
Mickevičius Adomas 129
Mickevičius-Kapsukas Vincas 145
Mironas Vladas 231, 242, 273
Montvila Juozas 174
Mogėnas Domininkas 80, 90, 317
Moravskis A. 228
Moravski M. 198, 218
Morkelis Morkus 183
Morkūnas Jokūbas 36
Motiejus iš Ašmenos 19
Motiejus Trakiškis 21
Motinėlė — stip fondas, 202
Mūsų senovė 145, 202, 204 205, 209, 210, 212, 222, 223

Narbutas Teodoras 313
Narimantas, gediminaitis, 79
Narjauskas Jurgis 173, 175
Naujelis Juozas 218
Navickas Justinas 174, 186
Nazimov Vladimiras 102
Nečiajev 123
Nemojewski A. 265
Noreika Liudas 232, 272
Norkus Simas 170
Novackis Andrius 45
Novoje Vremia 146

Obolenski Mykolas 105, 108
Ochmanski J. 52
Ožechovski 39

Pabrėža J. Ambraziejus 90, 175
Pacas Mikalojus 44
Pakalniškis Kazys 178, 180 192, 227, 275
Pakelewingas 101-102
Pakštas Kazys 186, 221
Palionis J. 19
Paliukas Julius 182
Paliulionis Mečys 149, 176, 182, 199, 200, 315, 317, 318
Paltarokas Kazys 279
Pavilonis Antanas 136, 182
Pečkauskaitė Marija 186
Penkauskas Pranas 279
Pėstininkas Vl. 174
Petrauskas Motiejus 174
Petravičiūtė Konstancija 75
Petrulis J. 186
Pietaris Vincas 71, 162, 200
Pijus X 258, 318
Pijus XI 295, 302, 322
Pirmeiviai 228, 232, 236-241, 243, 249, 253, 256, 257, 263, 264, 267-269
Pocius Domininkas 314
Počebutas Martynas 78
Poška Dionyzas 85, 90
Potopov Aleksandras 105, 108
Požėra Motiejus 90
Pranaitis Justinas 185
Pranciškonai-bernardinai 20, 89
Praniauskaitė Karolina 120-123, 125, 131
Praniauskas N. 102
Praniauskas Otonas 120 123, 131
Pranskus-Žalionis B. 51
Pronskus Juozas 34
Prapuolenis Kazys 321
Przegląd Katolicki 146, 147, 200

Račkauskas Jeronimas 95, 176, 177, 199, 204
Radušis Antanas 171
Radvilas Jonas 13
Radvilas Mikalojus Juodasis 13, 27, 28, 39
Radvilas Mikalojus Našlaitėlis 41, 42
Radvilaitė-Kiškienė Ona 34
Radzevičius 184, 190
Radzikauskas E. 215
Rapolionis Stasys 12, 14, 15, 16, 17, 20, 24, 25, 27, 28, 35, 41
Raseiniškis Morkus 18
Rostowski Stasys 39
Raštutis Nikodemas 184, 186
Raulinaitis Pr. V. 186
Razminas Klemensas 327
Razmus Adomas 313
Reinys Mečys 184, 304
Reitelaitis Jonas 174
Remeika Juozas 312
Rėza Jonas 30, 31
Rėza L. 118
Rimka Albinas 51
Rimkevičius Petras 135, 136
Rimša Petras 60

Ryto drg-ja, 301
Ročka M. 22, 23
Rodūnionis Aleksandras 18
Roemeris Mykolas 51
Romuva 221
Roppas Eduardas 298
Rotundas Augustinas 39
Rucevičius Silvestras 90
Rudamina Andrius 218
Ruginis Klemensas 186
Ruhigas Pilypas 135
Rupeika Juozas 96
Ruseckas P. 229
Rūtos drg-ja 186
Ruzinas 113

Sabaliauskas Adolfas 182, 186
Saluzzo Ferdinandas 78
Sapiega Leonas 39
Sauerveinas J. 138
Saulės draugija 202, 254, 301
Savickis Kasparas 45
Scheeben Mathias 199
Schlegel Fr. 116
Schleicher August 133,134 135 137
Schifner A. 133
Schulcas 135
Schweizer Albert 296, 297
Sereika P. 137
Serre J. 205
Siautila Mikalojus 18
Sidabravičius 120
Sidaravičius Martynas 170, 178, 186, 187, 189
Skardžius Pranas 178
Skinkis Juozas 173
Skorubskis Mykolas 198, 209
Skvireckas Juozas 181, 185, 276, *310-333*
Slavočinskis S. M. 46, 47
Slezevičius Mykolas 229
Smetona Antanas 168, *224-249*, 254, 263, 264, 267-270, 272, 273, 299, 302, 308
Smolskis Mykolas 76, 90
Sniadecki J. 82-85
Solovjov Vl. 198, 257, 259
Socialdemokratai 240, 242, 265
Specht Franz 46, 157
Sruoga Balys 215
Sruoginis J. 188
Stakauskas Juozas, kan. 180, 181
Stakauskas Juozas, dr. 9, 91, 102, 181
Stakelė 275
Stanaitis O. 216
Stanevičius Ezekielis 86
Stanevičius Simas 84, 90
Stang Chr. S. 20
Staniukynas Antanas 171, 186
Stankevičius J. 185
Staphylus Fridrichas 15, 16, 25, 28
Staugaitis Justinas 172, 234 235, 238, 240, 246-248, 253, 254, 268-270, 299, 302
Steponaitis Antanas 174

Strazdas Antanas 90, 175, 275
Stulginskis Ferdinandas 111, 114, 123
Stukaitis Jonas 172

Šalkauskis Stasys 70, 71, 196 205, 219, 220, 221, 307
Šaltinio sambūris 173-174
Šaltinis 173, 194, 238
Šapoka Adolfas 51
Šatinskis 134
Šaulys Kazys 285
Šilinskas Povilas 180
Šimaitis J. 180
Širvydas Konstantinas 43 45-48, 90, 139, 156, 316
Šleževičius 116
Šliūpas Jonas 50, 143, 147, 148, 162, 163, 165, 188, 226, 228
Šmigelskis B. 76, 81, 90
Šmulkštys Antanas 174
Šnapštys-Margalis Juozas 174, 182
Šrubauskis Pranas 45, 46, 47, 48
Šukevičius Aloyzas 123, 126
Šultė Simas 181
Šurna Jonas 312
Švedas Juozas 174
Šviesa 186, 200, 226

Taboras Albertas 22, 310
Tamošiūnaitė Uršulė 155
Tamošaitis Izidorius 186, 304
Tartyla Jonas 14, 24
Tatarė Antanas 170
Tėvynės mylėtojai 178-180
Tėvynės Sargas 169, 180, 192, 193, 200, 226, 228
Tiškevičius Antanas 90
Tiškevičius Jurgis 46
Tolstojus Levas 206
Tomas Akvinietis 183, 205
Tomininkų sambūris 183-184
Torkvato Tasso 81, 87
Totoraitis Jonas 164, 172, 186, 189
Totoraitis V. 186
Tumas-Vaižgantas Juozas 32, 61, 130, 160, 169, 175, 177, 178, 180, 181, 186, 191, 192, 193, 202, 203, 216, 217, 220, 223, 226, 227, 228, 231, 275, 281 301, 303, 313, 315, 316, 319
Turauskas Eduardas 186
Tveraitis Aleksandras 32, 33, 38

Ugenskis Andrius 95
Ūkininkas 189, 190
Urbanavičius Pranas 180, 190
Urbonavičius Kazys 172
Urbonavičius V. 62
Uvainis Leonas 84, 90

Vadovas 164, 194, 237, 238, 246, 247, 267
Vaičiulaitis Antanas 71

Vaičiūnas A. 198
Vaidutis Butautaitis 21
Vailokaitis Juozas 174
Vainius Benediktas 36
Vairas 273
Vaitkevičius, Minsko vysk., 105
Varpas 169, 192, 193, 187, 188, 189, 190, 226
Valaitis Jeronimas 174
Valančius Motiejus 46, 51, 52, 66, 74, 83, 87, 91, *93-108,* 129, 133, 135, 141, 153, 161, 165, 167, 170, 175, 177, 203, 305, 306, 322, 332
322, 332
Valiūnas Silvestras 90
Valmikis Vincas 46
Varnagiris V. 186
Varnas Erikas 61
Varpinninkai 227, 228
Vaškelis Aleksas 69
Vaitkus Mykolas 61, 231, 253 272, 273, 304, 320, 321, 323, 324, 327, 330, 333
Vergerius 41
Velička Domas 161
Venslauskis T. 81
Veseliovskienė Kotryna 41
Vidzevičius Antanas 45
Vienybė 163, 201, 265
Vienuolis-Žukauskas Antanas 110, 122, 128, 132, 135, 161
Vienažindys Antanas 175, 275
Vienožinskis J. 197
Vierbickis, Žem. vysk. 14
Vydūnas 70
Vileišis Antanas 313
Vileišis Jonas 312
Vileišis Petras 163, 225, 229
Vilentas Baltrus 12, 18, 25, 28-30, 31, 35, 43
Vilgockis 119
Vilniaus Žinios 225, 229, 231
Vilties sambūris 171-173
Viltininkai 164, 225, 236, 237, 241, 250, 254-258, 263, 265, 270-273
Viksva Pranas 126, 128
Viskanta Antanas 184, 231
Višinskis F. 113
Višinskis Povilas 225
Višnevskis Aleksas 113, 123
Vytautas Didysis 310
Vitartas Antanas 180
Vizbaras Jonas 180, 191, 273, 313, 315, 316
Vizgirda Kazys 90
Vnučka Morkus 44
Voldemaras Augustinas 231, 233
Volteris E. 137, 149
Vujek Jokūbas 42, 156

Weber Hugo 133, 137, 139-140, 142, 146, 148-150, 155-157
Weinrich Hans 16
Wronski J. M. 204, 256, 257

Zabitis Kiprijonas 84, 90, 175
Zablockis Jurgis 12, 14, 15, 17, 20, 27, 41
Zacijusz Simas 28
Zaleskis Mykolas 76,78
Zatorski F. 118
Žadeikis Pranas 190
Žagrės draugija 232
Žalys K 231
Žarija 232
Žiburio drg-ja 301
Židinys 201, 208, 213, 222, 233, 328
Žygimantas Augustas 13
Žygimantas Senasis 14, 26, 27
Žilinskas Tomas 172
Žinija 217
Žiogas J. 180
Žinyčia 193, 200, 316

kultūrininkas, rašytojas, visuomenininkas ir religininkas, nori susiorientuoti, kokios tautos nariu jis yra. Tam tikslui jis pasirenka iš praėjusio puspenkto šimto metų būdingų asmenybių ir iš jų nori sužinoti, kokia yra lietuviška kultūra. Kaip kūrybiškai Stasys Yla pasisavina Lietuvos praeitį, liudija tai, kad jis randa joje visas žmogaus dvasinio reiškimosi sritis: ir literatūrą, ir auklėjimą, ir religinį gyvenimą, ir politinį gyvenimą. Kai pas ne vieną šviesų žmogų šios sritys kartais beviltiškai viena nuo kitos atsiriboja, pas Ylą jos yra linkusios ieškoti tai, kas jas jungia. Dėl to štai Maironis jam yra ne tik poetas, bet ir aukšto lygio visuomenininkas. Smetona jam nėra vien politikas, bet ypač kultūrininkas publicistas, ieškąs būdų suderinti liberalistines pažiūras su tradiciniu krikščioniškumu. Arkiv. Matulaitis nėra vien gilus mistikas, bet ir aistringas organizatorius bei nuosavybės reformos šalininkas. Valančius ne vien kovotojas su okupacija, bet ir rašytojas. Vysk. Baranauskas — tas lietuviškas genijus — ne vien tuo yra suvoktinas, kad atsiriboja nuo Aušrininkų, bet ir savo nepaprasta asmenine nepriklausomybe, kuri jį lygiai galėjo nuvesti į katorgą, kaip ir į vyskupo kėdę. Kodėl taip atsitiko, kad Yla šioje knygoje yra toks platus, kad jis pvz. neparašė Liet. literatūros istorijos, kas jam yra labai prie širdies, o parašė kultūros istoriją. Atsakymą į tai iš dalies randame ankstesnėse jo knygose: Siauroji ir pilnutinė katalikybė (1939), Komunizmas Lietuvoje (1937) ir jo kacetinių išgyvenimų knygoje: Dievas sutemose (1964). Šiuose darbuose jis pasirengė tam, kad galėtų parašyti Lietuvių tautos kultūros istoriją.

LIETUVIŠKOS KNYGOS KLUBAS yra sambūris žmonių, kurie nenori susilaukti priekaišto, kurio iš mūsų yra susilaukę Didieji Lietuvos Kunigaikščiai už tai, kad jie nesirūpino lietuvių kalbos ir literatūros puoselėjimu. Ši leidykla organizuoja lietuviškos knygos leidimą literatūrą suprantančių ir ją vertinančių asmenų susibūrimu. Netrukus išeis šios knygos:

Juozas Kralikauskas
TAUTVILA

Tautvila, Mindaugo brolio sūnus, Polocko valdytojas, parkviestas Mindaugo žudiko Treiniotos į Kernavę bendrai valdyti Lietuvos, įmetamas rūsin. Čia belaukdamas savo mirties, pralobęs išmintim, apmąsto savo gyvenimą, žmogaus problemas apskritai ir Lietuvių tautos problemas. Kralikauskas, didysis Mindaugo epopejos atkūrėjas, šioje knygoje savo įžvalgomis pasiekia šekspyriškų aukštumų.

Liudas Dovydėnas
KARALIAI IR BULVĖS

Liudas Dovydėnas šiuo savo pasakojimų rinkiniu kviečia pasaką sugrįžti į mūsų gyvenimą. Pasaka mato gyvenime daug tokių dalykų, kurių be jos palaimos negalima pamatyti. Iš kitos pusės pasaka sugeba kai ko gyvenime nematyti, kas dėl mūsų trumparegiškumo kartais yra perdaug ryšku. Šių, pasakos žanru parašytų, pasakojimų autorius uždeda mums ant akių nuostabius akinius, kurių pagalba mes galime pamatyti kasdienos gyvenime tikrus karalius.